

L

E

T

O

N

I

C

A

Izdevējs / Publisher

LATVIJAS UNIVERSITĀTES LITERATŪRAS,
FOLKLORAS UN MĀKSLAS INSTITŪTS / THE
INSTITUTE OF LITERATURE, FOLKLORE AND
ART OF THE UNIVERSITY OF LATVIA

Izdevniecības vadītāja / Publishing director
UNA BALODE

Redakcijas kolēģija / Editorial board

EPA ANNUSA (EPP ANNUS, Igaunija / Estonia),
UNA BERGMANE, DACE BULA, DACE
DZENOVSKA (Lielbritānija / The United Kingdom),
MĀRA GRUDULE, ZANDA GŪTMANE, JĒRGIS
HAKMANIS (JÖRG HACKMANN, Vācija / Germany),
BENEDIKTS KALNAČS, METJŪ KOTS (MATTHEW
KOTT, Zviedrija / Sweden), TOMS KENCIS, STELLA
PELŠE, SANITA REINSONE, GUNTIS ŠMIDCHENS
(ASV / The USA), PĀVELS ŠTOLLS (PAVEL ŠTOLL,
Čehija / The Czech Republic), EDĪTE TIŠHEIZERE,
GITANA VANAGAITE (GITANA VANAGAITĒ,
Lietuva / Lithuania), KĀRLIS VĒRDIŅŠ

Žurnāls *Letonica* ir iekļauts *Scopus*, *ERIH* un *EBSCO*
datubāzēs / Journal *Letonica* is included in the *Scopus*,
ERIH and *EBSCO* databases

Žurnālā ievietotie zinātniskie raksti ir anonīmi recenzēti /
Articles appearing in this journal are peer-reviewed

L E T

O

45
2022

N

I

C

A

RAKSTI

8

Jānis Taurens.

Postkoloniālais feminisms
Ingas Gailes prozā:
vardarbība un seksualitāte

28

Maija Burima. Karostas
ģeopolitiskās konstelācijas
Andras Manfeldes romānā
“Virsnieku sievas”

52

Zanda Gūtmane. Antana
Šķēmas stāsts “Īzāks”
un Ēvalda Vilka stāsts
“Pusnakts stundā”:
holokausta traumas
naratīvs 20. gadsimta
60. gados

78

Jānis Oga. Varai neērta
rakstnieka piemiņa un
(literārais) mantojums.
Ēvalda Vilka piemērs
(1976–1978)

112

Daina Roze. Puķu, koku
un krūmu stādījumi
Kurzemes zemnieku sētās
19. gadsimta beigās un
20. gadsimta sākumā:
teicēju atmiņas

140

Ivars Šteinbergs. Dzejas
tulkošana kā pretošanās
padomju kolonialitātei.
Apzinot Ulža Bērziņa
mantojumu

164

Jānis Veckrācis. Kad mazāk
nozīmē vairāk jeb izvēles
māksla: Mārgaretas
Atvudas romāna “Iznirstot”
poētika un tās apstrāde
krievu un latviešu valodas
tulkojumos

192

Natālija Burišina. Indisko
zinātņu migrācijas kultūras
aģenti pēckara Latvijā

JAUNĀKĀS LITERATŪRAS
APSKATS

233

Zane Kreicberga.
Vecās mājas pret jaunajām
Latvijas teātrī [Tišheizere,
Edīte, Rodiņa, Ieva, Jonīte,
Dita, Mellēna-Bartkeviča,
Lauma (2020). *Neatkarības
laika teātris. Latvijas teātra
parādības un personības
gadsimtu mijā un
21. gadsimtā]*

239

Edīte Tišheizere. Aktieris kā saistviela [Pērkone, Inga (2020). Ekrāna skatuve. *Par aktiermākslu Latvijas kino*]

243

Guntars Prānis. Latvijas mūzikas vēsture renesanses laikmetā – daudzas jaunatklātas lappuses [Šarkovska-Liepiņa, Ilze (2020). *Latvijas mūzika renesansē: priekšvēstneši, briedums, konteksti*]

247

Valdis Tēraudkalns. Citādības un patības attiecību anatomija [Kļaviņš, Kaspars (2020). *The “Other” and the “Self”: Supplement to East-West Cross-Cultural Studies*]

251

Velga Vēvere. Valoda un estētika [Rubene, Māra (2020). *Da Capo*]

ARTICLES

8

Jānis Taurens. Postcolonial
Feminism in Inga Gaile's
Fiction: Violence and
Sexuality

28

Maija Burima. Geopolitical
Constellations of the Naval
Port in Andra Manfelde's
Novel "Officers' Wives"

52

Zanda Gūtmane. "Isaac"
by Antanas Škėma and "At
Midnight" by Ēvalds Vilks:
Narratives of the Holocaust
Trauma in the 1960s

78

Jānis Oga. Memorial
Discourse and (Literary)
Legacy of an Uncomfortable
Writer for the Occupation
Regime. The Case of Ēvalds
Vilks (1976–1978)

112

Daina Roze. The
Recollections of Narrators:
Flowers, Trees, and Shrubs
in the Gardens of Courland
Farmers at the Turn of the
19th and 20th Centuries

140

Ivars Šteinbergs. Translating
Poetry to Resist Soviet
Coloniality: Tracing the
Legacy of Uldis Bērziņš

164

Jānis Veckrācis. When
Less Is More, or the Art
of Choice: The Poetics of
Atwood's "Surfacing" and
Its Transfer in the Russian
and Latvian Translations

192

Natālija Burišina. Cultural
Agents of Indic Sciences'
Migration in Post-War
Latvia

REVIEWS

233

Zane Kreicberga. The Old
Home vs. The New one in
Latvian Theatre [Tišheizere,
Edīte, Rodiņa, Ieva, Jonīte,
Dita, Mellēna-Bartkeviča,
Lauma (2020). *Neatkarības
laika teātris. Latvijas teātra
parādības un personības
gadsimtu mijā un
21. gadsimtā*]

Content

239

Edīte Tišheizere. The Actor as Binder [Pērkone, Inga (2020). *Ekrāna skatuve. Par aktiermākslu Latvijas kino*]

243

Guntars Prānis. The History of Latvian music in the Renaissance – Many Newly Discovered Pages [Šarkovska-Liepiņa, Ilze (2020). *Latvijas mūzika renesansē: priekšvēstneši, briedums, konteksti*]

247

Valdis Tēraudkalns. The Anatomy of the Relationship Between Selfhood and Otherness [Kļaviņš, Kaspars (2020). *The “Other” and the “Self”: Supplement to East-West Cross-Cultural Studies*]

251

Velga Vēvere. Language and Aesthetics [Rubene, Māra (2020). *Da Capo*]

Postkoloniālais feminisms Ingas Gailes prozā: vardarbība un seksualitāte

Jānis Taurens

Pētījumu finansē Latvijas Republikas Kultūras ministrija, projekts “Kultūras kapitāls kā resurss Latvijas ilgtspējīgai attīstībai”, projekta numurs: VPP-KM-LKRVA-2020/1-0003.

Ko nozīmē lasīt kādu romānu vai stāstu, kura darbība norisinās Latvijas teritorijā un kura personāži ir tai piederīgi? Kādus izaicinājumus gan lasītājam, gan teorijai izvirza literatūra – un šajā konkrētajā gadījumā Ingas Gailes proza –, kas dramatisku vēsturisko notikumu laukā rīcībspēju piešķir vispirms jau sieviešu tēliem? 20. gadsimta 70. gadu beigās, kritizējot tā sauktā “baltā feminisma” eiropcentrismu un runājot par atšķirībām, kas ietekmē Amerikas sieviešu dzīvi, Odrija Lorda (*Audre Lorde*) norādīja uz rasi, seksualitāti, šķiru un vecumu (Lorde 2018: 16). Mūsdienās šīs atšķirības, kas kultūrā un it īpaši tās naratīvajās struktūrās bieži kalpo kā “dabisks”, neapstrīdēts un nereflektēts pieņēmums, vēl arvien ir spēkā diskriminācijas un kādas grupas marginalizācijas gadījumos, bet tās var būt arī spēka un pretestības avots. Tādēļ jo svarīgāk ir analizēt Ingas Gailes salīdzinoši nesen, 2016.–2020. gadā, tapušos romānus¹, kas plašāku kritisku vērtējumu nav vēl ieguvuši un kas uzsver vispirms jau sieviešu līdzdalību Latvijas vēstures un ikdienas traģiskajās un traumatiskajās norisēs². Izvēlētos darbus – “Stikli” (Gaile 2016), “Skaistās” (Gaile 2019) un “Rakstītāja” (Gaile 2020) – raksturo tematiska vienotība, un to darbības laiki daļēji pārklājas. Lai arī “Skaistās” var tikt uzskatītas par “Stiklu” turpinājumu, kurā lasītājs sastop tos pašus personāžus, bet “Rakstītāja” ir biogrāfisks romāns, kas veltīts pazīstamai rakstniecei, tomēr tos vieno Ingas Gailes interese par sievietes seksualitāti, emocionālajiem pārdzīvojumiem un ikdienas dzīvi kara un politisko pārmaiņu laikos. Postkoloniālā feminisma teorētiķes, kā raksta indiešu izcelsmes pētniece Čandra Talpade Mohantija (*Chandra Talpade Mohanty*), ir kritizējušas uzskatu, kas Rietumu feminismā ir bijis plaši izplatīts, proti, ka visas sievietes neatkarīgi no to šķiriskās vai kultūras piederības ir sociāli konstituētas kā homogēna grupa, kas tiek identificēta pirms konkrētas analīzes (Mohanty 2004: 22). Viņa apgalvo, ka šādi notiek sieviešu kā “diskursīvi konstruētas grupas” un “kā viņu pašu vēstures materiālo

- 1 Bez rakstā analizētajiem Gailes romāniem viņas prozā vēl ir detektīvanrā veidots darbs “Neredzami” (2018) un stāstu krājums “Piena ceļi” (2018). Lai arī šeit iespējams atrast rakstā pieteiktos tematus, tomēr žanra specifiskas dēļ tie ir mazāk izteikti, tādējādi kritiskai refleksijai izvēlēti spilgtākie postkoloniālā feminisma naratīva paraugi.
- 2 Ikdienas dzīve ir nozīmīgs vēsturiskā skatījuma aspekts, ko aktualizēja franču Annāļu skolas vēsturnieki un pat vēl agrāk – nīderlandiešu vēsturnieks Johans Heizinga (*Johan Huizinga*) pazīstamajā darbā “Viduslaiku rudens” (1919), taču šāda vēstures izpratne Latvijas historiogrāfijā vēl nav pašsaprotama un tāpēc šeit līdztekus minēti abi termini: “vēsture” un “ikdiens”. Filozofiski kulturoloģiskā skatījumā ikdienības aspektu analīzi vācvalodīgajā pasaulē iesāka Zigmunds Krakauers savās Veimāras republikas perioda esējās; viņš ietekmējis arī Valtera Benjamīna pievēršanos šim tematam.

subjektu” sapludināšana, neļaujot atklāt īpašos materiālos un ideoloģiskos apstākļus, kuri katrā konkrētā kontekstā konstituē noteiktu sieviešu grupu kā bezspēcīgu vai apspiestu (23). Lai to pārvarētu, ir nepieciešams pievērsties atsevišķajām pieredzēm, kas ir viens no mākslas un literatūras, kā arī kritikas darba instrumentiem, pretstatā tieksmei uz teorētiskiem vispārīnājumiem³. Izvēlēto literāro tekstu analīze nav iecerēta kā postkoloniālā feminisma teorijas ilustrācija, teorija nav arī rīks aizdomu hermeneitikā balstītam lasījumam, kas daudzkārt ticis kritizēts no postkritikas viedokļa⁴. Ingas Gales proza šajā gadījumā, izmantojot Kristofera Kastiglijas (*Christopher Castiglia*) vārdus, ir “spēcīgs partneris kritiķa darbam, kurš ir vērstis nevis uz tekstu, bet tiek veikts līdztekus tam” (Castiglia 2017: 218). Ingas Gales darbi, rosinot mūsu iztēli literatūras radītajās pasaulēs, runā par sabiedrību un noteiktām sociāli regulētām cilvēku attiecībām, kuras var un kurām būtu jākļūst citādām. Proti, tā ir sabiedrība, kura 20. gadsimtā atrodas impēriju pakļautībā un, pat īslaicīgi ieguvusi neatkarību, ir to koloniālo interešu ietekmē (tās ir cariskā Krievija un vēlākā Padomju Savienība, kā arī Vācija). Šis ceļš līdztekus tekstam nav pretrunā ar kritisku attieksmi pret vēsturisko pagātni vai tagadnes norisēm, kuru romānu vai stāstu lasītājs ir aicināts veidot. Taču ciešā saistībā ar koloniālo pakļautību vai tās pēdām neatkarības periodā pastāv patriarhālās kultūras vērtību sistēma, kas ierobežo sieviešu līdzdalību sabiedrības dzīvē un viņu seksualitātes izpausmes iespējas. Sieviešu pakļautība, marginalizācija un pret viņām vērstā vardarbība var būt arī spēka avots. Tās ir divas Gales romānos saistītas tēmas, kas parāda stratēģijas, ko izmanto sievietes, lai izdzīvotu gan koloniālās, gan patriarhālās apspiešanas situācijā. Protams, iespējami arī citi analīzes veidi: var akcentēt seksualitātes tēmu kā patstāvīgu lielumu Ingas Gales darbos vai runāt par apziņas plūsmu kā formālu māksliniecisku paņēmieni, atsevišķi aplūkot traumas reprezentācijas psihoanalītiskos aspektus vai skaistā jēdzienu skatīt plašākā estētikas vēstures kontekstā. Taču raksta kritiskais lasījums ir mēģinājums izmantot Latvijā līdz šim salīdzinoši maz lietoto postkoloniālā feminisma teoriju kā metodi mūsdienu latviešu literatūras analīzē, uzsverot atsevišķus tematus un ieskicējot tālākas teorētiskas refleksijas iespējas. Atšķirībā no Evas Birznieces (2013) un Marijas Semjonovas (2015) promocijas darbiem, kas postkoloniālo feminismu saista ar autobiogrāfiskuma žanru, lai sniegtu “iespēju runāt par sievišķās atmiņas un pieredzes reprezentācijas un funkcionēšanas atšķirībām” (Semjonova 2015: 11), Ingas Gales vēsturiskā romāna forma ļauj teorētiskim aplūkot sieviešu ķermenisko pieredzi koloniālajā un patriarhālajā sabiedrībā, tostarp tās afektīvos aspektus. Kritiķa darbs šajā gadījumā nenozīmē meklēt kādu dziļāku, aiz teksta virsmas slēptu slāni, drīzāk tā ir uzmanīga sekošana stāstījuma pavedieniem, kas rosina paša kritiķa un lasītāja uz nākotni vērsto vīziju. Ingas Gales darbu analīze var ne tikai sniegt ierosmi turpmākām pārdomām par Latvijas un tās kultūras kritikas metodoloģiju, bet arī būt pamats mūsu reģiona savdabības aktualizācijai plašākā kontekstā.

3 “Mums jāskatās un jāredz. Jāpievērš uzmanība atsevišķajam”(Moi 2017: 63) – šādu metodoloģisku maksimu literatūras teorijai Tūriļa Moija (*Toril Moi*) izsecina no Ludviga Vitgenšteina vēlinās filozofijas.

4 “Postkritikas termins līdz šim lielākoties ticis definēts kā pretstats, noraidot to, ko Pols Rikērs sauca par aizdomu hermeneitiku, Īva Sedžvika – par paranoidālu lasījumu vai Stīvens Bests un Šarons Markuss nesen nodēvēja par simptomātisku lasījumu: pieņēmumu, ka teksti zem to virsmas slēpj abstraktu rīcībepēju, draudīgu un visuresošu, kas jāatklāj viltīgiem un parasti sašutušiem kritiķiem ..” (Castiglia 2017: 211)

Postkoloniālā feminisma metode

Postkoloniālās kritikas izcelšanās var saistīt ar pagājušā gadsimta 50. un 60. gados izdotajiem Franca Fanona (*Frantz Fanon*) un citu autoru darbiem, kas nākuši no 19. gadsimta Rietumu impēriju pakļautajām teritorijām, lai arī postkoloniālisma kā atzītas kultūras interpretācijas metodes aizsākums parasti tiek minēts Edvarda Saīda (*Edward Said*) 1978. gadā publicētais “Orientālisms”. Blakus Saīda veiktajai Austrumu kā cita reprezentācijas izsmelšanai analīzei Rietumu kultūrā jāizceļ arī Homi Babas (*Homi Bhabha*) veikums, kurš artikulējis pakļauto skatījumu un atklājis dažādus kultūru hibriditātes aspektus, it īpaši darbā “Kultūras izvietojums” (1994). Tagadējā Latvijas teritorija ir tikusi pakāpeniski kolonizēta, sākot jau ar 12. gadsimta beigām, kad Daugavas grīvā parādījās pirmie vācu tirgotāju kuģi. Tas pamato postkoloniālās kritikas izmantojumu Baltijas valstu kultūras analīzē, kas pilnvērtīgu vietu citu metožu vidū iegūst 21. gadsimtā⁵. Savukārt postkoloniālā feminisma kritika, kuru rosināja Gajatri Čakravorti-Spivakas (*Gayatri Chakravorty Spivak*), Odrijas Lordas (*Audre Lorde*), Čandras Talpades Mohantijas (*Chandra Talpade Mohanty*) u. c. darbi 20. gadsimta 70. un 80. gados⁶, sieviešu pakļaušanas un pretošanās analīzi konkretizēja, tematizējot lokālās atšķirības, dekonstruējot vienkāršotas bināras opozīcijas un vērsoties pret eurocentrismu. Lai arī visos gadījumos, izmantojot šīs teorijas kā noteiktu artefaktu interpretācijas metodes, var runāt par simptomātisku lasījumu, kas diagnosticē un kritiski vērtē pret noteiktiem sociālās dzīves aspektiem, tās reizē prasa pievērsties atsevišķu literatūras vai mākslas darbu specifikai gan to formas, gan arī konteksta nozīmē. Tādējādi tās saglabā savu aktualitāti arī pēc tā sauktā postkritiskā pavērsiena literatūras un kultūras pētniecībā⁷. Ja postkoloniālais feminisms kā teorija un kultūras interpretācijas metode veidojās, norādot uz bijušo koloniju sieviešu atšķirīgo pieredzi un tās formulēšanas nepieciešamību, tad jāatzīst, ka savdabīga sieviešu pieredze raksturo arī bijušās “sociālistiskā bloka” valstis. Tomēr

- 5 Par Baltijas valstu postkoloniālās kritikas vietu plašākā postpadomju valstu kontekstā sk. igauņu pētnieces Epas Annusas (*Epp Annus*) darbā “Padomju postkoloniālā pētniecība”; viņas rezumējums ir šāds: “[L]ai gan padomju (post)koloniālisma temats ir parādījies jau 20. gadsimta 90. gados un lai gan “koloniālās debates” notiek 21. gadsimta sākumā, pētnieki bieži vien nodarbojas ar iepriekšēju un elementāru jautājumu noskaidrošanu, lai gan tiem ir tikai definīcijas vērtība. Pētījumu lauks vēl arvien ir fragmentārs un iekšēja sprieguma pilns.” (Annus 2018: 66) Baltijas kontekstā metodoloģijas sākotnei nozīmīgs ir Violetas Kelertas (*Violeta Kelertas*) sakārtotais krājums “Baltijas postkoloniālisms” (Kelertas 2006), kurā pārpublicēts agrāks Deivida Čioni Mūra (*David Chioni Moore*) raksts “Vai “post-” vārdā “postkoloniāls” ir arī “post-” vārdā “postpadomju”?” (Moore 2006). Baltijas valstu postkoloniālās kritikas attīstība īsi aplūkota arī Benedikta Kalnača rakstā “Postkoloniālisms” (Kalnačs 2013: 431–433), kā arī viņa grāmatas “Baltijas postkoloniālā drāma” ievadā (Kalnačs 2011: 19–21).
- 6 Latviski no šīm autorēm ir tulkots Čakravorti-Spivakas darbs “Vai pakļautie spēj runāt?”, kurā viņa – kā raksta Pauls Daija – “runā par pakļauto sieviešu dzimti; postkoloniālās sievietes dubultā apspiestība ir tēma, kas veido esejas novitāti astoņdesmito gadu teorijas kontekstā” (Daija 2014: 99). Taču Čakravorti-Spivakas darbs vispirms jau ir veltīts Indijas sieviešu apspiestībai, tostarp analizējot atraitņu upurēšanas rituālu, šī raksta uzmanības centrā ir sievietes vieta visai atšķirīgās un pasaulei maz zināmās Latvijas vēstures situācijās.
- 7 Kritiskās attieksmes saglabāšanas nepieciešamību pēc postkritiskā pavērsiena pamato Elena Rūnija (*Ellen Rooney*) rakstā “Simptomātisks lasījums ir formas problēma” (Rooney 2017).

dialogs starp postkoloniālo un postsociālisma feminismu ir pavisam nesens⁸. Analizējot šim dialogam veltītu 2015. gadā Zviedrijā notikušu konferenci, tās organizētājas – Redi Kobaka (*Redi Koobak*), Madina Tlostanova (*Madina Tlostanova*) un Suruči Tapara-Bjorkerta (*Suruchi Thapar-Björkert*) – atzīst, ka “postkoloniālās feministes skaidri saredz sevi kā transnacionālā feminisma iesakņojušos daļu – pat kā tā kodolu – ar savu labi noteiktu dienaskārtību globālajā feminisma darba dalīšanā”, savukārt “postsociālisma feministes vēl arvien netiek atzītas kā transnacionālā feminisma tradīciju likumīga daļa un viņām trūkst pašu izveidotas dienaskārtības postkoloniālo un Rietumu līdzgaitnieču acīs” (Tlostanova et al. 2019: 211). Baltijas valstis – katra ar savu sarežģīto cīņu par neatkarību, tās zaudēšanu un atgūšanu – šajā postsociālisma diskursā ieņem noteiktu vietu, kura ir tikpat nozīmīga kā citu Austrumeiropas sieviešu pieredze. Savukārt postkoloniālā feminisma teorija kā kritiska interpretācijas metode, kas ļauj lasītājam līdztekus rakstnieces romānu tekstiem, vērtējot pagātnei un mūsdienas, domāt par nākotnes sabiedrību un tajā valdošajām attiecībām, ir viens no sabiedrības kritiskās apziņas elementiem. Taču kā noteikt, ka izvēlētas metodes un analizēto darbu sociāli politiskās ievirzes sakrīt? Vai pietiek ar to, ka rakstniece ir sievietē, raksta par sievietēm, kuras dzīvo, mīl un cieš zemē, kas pakļauta noteiktu lielvaru koloniālām ambīcijām?

Struktūras un formas angažētība

Mākslas darba attiecības ar sociāli politisko realitāti ir sarežģītas un atšķirīgas dažādiem mākslas veidiem, taču mākslas darba forma nav neitrāla veidne, kas uzlikta mākslinieka izvēlētajam materiālam⁹. Ingas Gales romānu forma raksturojama kā polifoniska dažādu personāžu skatpunktu daudzveidība. Literatūras teorijā muzikālās polifonijas jēdzienu pirmais sāka lietot krievu literatūrzinātnieks Mihails Bahtins (*Mikhail Bakhtin*). 1929. gada pētījumā “Dostojevskas daiļrades problēmas” viņš rakstīja par “patstāvīgu un kopā nesaplūdušu balsu un apziņu daudzveidību, īstu pilnvērtīgu balsu polifoniju” kā par Dostojevskas romānu pamatiezīmi (Bakhtin 2000: 12). Protams, rakstniecības vēsturē, it īpaši 20. un 21. gadsimta literatūrā, var atrast daudzus piemērus šādai daudz balsībai, kas arī sekmējis jēdziena iedzīvošanos Rietumu literatūrzinātnē. Ingas Gales romāniem Bahtina izveidotā polifonijas

- 8 Arī pats postkoloniālisma un postsociālisma pielīdzinājums (ar noteiktām atrunām) ir samērā jauns – bez jau minētā Deivida Čioni Mūra raksta jāmin Madinas Tlostanovas darbs “Potkoloniālisms un postsociālisms literatūrā un mākslā”, kurā viņa norāda, ka starp abām situācijām pastāv arī būtiskas atšķirības, “kuras neļauj viegli modernitātes gaišās puses tulkojumu tumšajā, šajā gadījumā – sociālisma tulkojumu koloniālismā” (Tlostanova 2017: 5).
- 9 Pieeju, kas mākslas darba sociāli politisko tematu lauku saista ar tā formas iezīmēm, var atrast jau Frankfurtes skolas tradīcijā, it īpaši Teodora Adorno pieejā. To akcentē Fredriks Džeimsons 1971. gada darbā “Marksisms un forma”, nodaļā par Adorno rakstot: “Tādējādi literatūrkritikas un teorijas (*literary criticism*) jomā socioloģiskā pieeja nepieciešami salīdzina individuālā mākslas darba [formu] ar kādu plašāku sociālās realitātes formu, kas vienā vai otrā veidā tiek skatīta kā tās [mākslas darba formas] avots vai ontoloģiskais pamats, tās gēstalta lauks, un pret kuru pats darbs tiek domāts kā *refleksija* vai *simptoms*, raksturīga *manifestācija* vai vienkāršs *blakusprodukts*, tas, kas *uzpeld apziņā* vai ir iztēlots vai simbolisks *atrisinājums*, minot tikai dažus no veidiem, kuros šī problemātiskā un centrālā attiecība ir tikusi aptverta.” (Jameson 1971: 4–5)

koncepcija var kalpot par veiksmīgu pētniecības instrumentu, jo literārās analīzes priekšnoteikums – kā viņš to uzsvēra darbā “Vārds romānā” (1934–1935) – ir mākslinieciski ideoloģiska iedziļināšanās romānā un tā vērtējums (Bakhtin 1975: 227, 227n1). Šajā ziņā var saskatīt Bahtina un postkoloniālā feminisma teoriju radniecību.

Lai interpretētu Ingas Gales romānus, kurus raksturo polifoniska dažādu personāžu skatpunktu daudzveidība, nepieciešams jēdzienisks rāmis, kurš šīs attiecības ļautu aprakstīt. Šo polifonisko daudz balsību var analizēt, izmantojot un papildinot mazāk zināmas feminisma teorētiķes Ismejas Barvelas (*Ismay Barwell*) naratoloģisko shēmu. Lai runātu par noteiktu darbu feministisku ievirzi, nepietiek, kā apgalvo Barvela, “atklāt tradīciju, kurā vienkārši darbus radījušas sievietes un kuri ir par sievietēm” (Barwell 1993: 94). Feministisku strukturālo iezīmju klātesamību tekstā viņa saista ar “feministisko perspektīvu jeb skatpunktu”, kas atsaucas uz “vēlmi, pārliecību, priekšroku un vērtību kopu”, kura ir pietiekami plaša, lai izskaidrotu izdarītās izvēles (96). Šo feministisko perspektīvu Barvela formulē ar naratīva teorijas palīdzību, kas literatūras gadījumā iesaista hipotētisko un fikcionālo sistēmu, kur katrai ir stāstītāja un auditorijas skatpunkts (98), turklāt “hipotētiskais stāstītājs izvēlas fikcionālo stāstītāju tajā pašā nozīmē kā fikcionālais stāstītājs izvēlas skatpunktu, no kura tiks veikts stāstījums” (99). Vēl viens elements šajā struktūrā ir auditorijas jeb lasītāju kritiskais skatpunkts, ko pilnībā nenosaka teksts un kas var apšaubīt naratīva – hipotētiskā vai fikcionālā stāstītāja – izvēles un to pamatojumu (turpat: 99–102)¹⁰.

Barvelas shēma sniedz noteiktu teorētisku instrumentāriju, kas ļauj analizēt vienu Ingas Gales romānu formas aspektu – to polifonisko struktūru. Tomēr jāņem vērā, ka iepriekš aprakstītā pieceja tapusi 20. gadsimta 90. gados, kad poststrukturālisma pasludinātās “autora nāves” iespaidā rakstnieka intences jeb nodomi literārā darba analīzē netika ņemti vērā. Šodien Barvelas jēdzieniskais aparāts būtu jāpapildina ar autorei skatpunktu, kas nav identisks ar hipotētisko stāstītāju, ieaucas tajā un dažkārt nav pat skaidri nošķirams no tā un kam var atbilst autorei ieceļētā auditorija¹¹. Tāpat nesenā afektu teorijas ienākšana kultūras pētniecības starpdisciplinārajā laukā blakus kritiskās auditorijas jēdzienam ļauj ieviest arī afektīvo lasītāju, kura vai kurš nespēj palikt vienaldzīgs pret autorei un viņas romānu varoņu izdarītajām izvēlēm un to pamatojumu noteiktā attieksmju un vērtību sistēmā. Afekta jēdziens ir nozīmīgs feminisma teorijā, kurā pētītas “saistības starp afektu, dzimti, seksualitāti, šķiru un rasi, kuras izpaužas varas, regulēšanas un kontroles kontekstā”, un kas nodarbojusies ar “afektu iespaidu uz politiku, ekonomiku un kultūru” (Liljeström 2015: 17). Tas arī nosaka afektīvā lasītāja izpratni šajā rakstā, kas turpina Žila Delēza (*Gilles Deleuze*) un Fēliksa Gvatarī (*Félix Guattari*), kā arī Braiena Masumi (*Brian Massumi*) darbos iezīmēto skatījumu uz afektu kā intensīvu spēku, kurš ir cilvēka – šajā

- 10 Barvelas termins *feminine* rakstā visur konsekventi tulkots kā “feministisks/-a”. Termins “femīns” mūsdienīgu feminisma teorijā vairs netiek lietots, jo tas, pirmkārt, implicē apšaubāmu esenciālisma pozīciju, otrkārt, pieņem vienkāršotu bināru dalījumu sievietēs un vīriešos (ko darīt ar seksuālo identitāšu daudzveidību?) un, treškārt, piederību feministiskas estētikas skatpunktam liedz citiem dzimumiem.
- 11 Līdzīgi arī analītiskajā valodas filozofijā runātāja intences jeb nodoma jēdziens tika izslēgts no semantikas pētījumu lauka, par pretēju viedokli un intences lomu sk. nesenajā Tūrilas Moijas darbā par ikdienas valodas filozofiju – Ludvīgu Vitgenšteinu, Džonu Langšovu Ostīnu, Stenliju Kavelu – un tās nozīmi literatūras teorijā (Moi 2017: 200–205).

gadījumā lasītāja – reakcija “pirmskognitīvā un pirmslingvistiskā līmenī” (Ott 2017: 8–11), proti, pirms savu emociju apzināšanās un to vārdiskas apzīmēšanas. Var teikt, ka afektīvā lasītāja emocijas šajā gadījumā nav nedz objektā (Ingas Gailes romānos), nedz tos uztverošajā subjektā; tās ir “sociālas” un “tiek radītas to aprītē”, kā darbā “Emociju kultūras politika” apgalvo feminisma pētniece Sāra Ahmeda (*Sara Ahmed*) (Ahmed 2004: 8). Romānu lasīšanas gadījumā šo apriti veidos lasītāji ar savu ideoloģiski noteikto uzskatu kopumu. Ingas Gailes darbu struktūru šeit iespējams aplūkot tikai daļēji, pievērsoties romānu sākumam, kas sniedz arī pirmo iespaidu par to rakstības formu. “Stikli” sākas ar Magdalēnas apziņas plūsmu: viņa ir Strenču psihiatriskās slimnīcas paciente, kura gaida bērnu no ārsta Kārļa un patstāvīgi dodas ar vilcienu pie viņa mātes Ilzes. Apziņas plūsmā ieaužas citu personāžu balsis, piemēram: “Tev ne par ko nav jākaunas. Mīlot, Kārlis” (Gaile 2016: 7). Nākamais stāstītājs ir Mārtiņš, kas dzīvo Ilzes mājās, tad Kārlis – jaunais ārsts, kas pēc studijām ārzemēs cenšas ieviest Freida izpratni par neirozēm Latvijas medicīnas praksē. Ar viņa balsi sastopamies smagās paģirās neizturamā pulksteņa tikšņu un vecmātes Johannas Krīdeneres tuvojošos soļu atbalss atspulgā apziņā – “Tuk-tuk, tuk-tuk, tuk-tuk” (19). Studijas ārzemēs ir bijušas iespējamās, pateicoties šīs astoņdesmit četrus gadus vecās, vēl arvien spēcīgās vācietes bagātībai. Vīriešu stāstījumus atdala Magdas (saisinājums no vārda “Magdalēna”) skatpunkts, bet stāstītāja Kārļa balss savukārt piesaka otrā plāna personāžu, medicīnas elites un varas pārstāvi: “To saka Vadonis, kurš grib ieviest daudz bērnu ģimeņu kultu un ar kura svētību pie manis atkal brauc profesors Alberts Krīvmanis.” (27–28) Arī šim varas pārstāvim, profesoram Krīvmanim, romāna struktūrā atvēlēta sava balss, kas atklāj kādu viņa cilvēcīgu vājumu, proti, nespēju un nepatiku vadīt mašīnu (40). Pēc Kārļa pārdomām par savu izvēli – aizsūtīt prom Magdu, it kā viņu glābjot no pakļaušanas eigēnikas ideju iespējamai realizācijai, – mēs beidzot izdzirdam Kārļa mātes Ilzes balsi (44).

Pat tikai romāna sākuma analīze atklāj noteiktu struktūru, kas nav vienīgi formāla dažādu stāstītāju izmantošana, kāda tā iepriekš īstenota daudzos par klasiskiem atzītos modernisma un 19. gadsimta literatūras darbos¹². Starp tik atšķirīgajām sievietēm – veco vācieti Johannu, Ilzi, kuras vīru Jāni nošauj melnā sotņā, Kārlim vēl mazam esot, un Magdalēnu, kurai jāpārvar slimās jeb “trakās” sievietes stigma un vienai jādzemdē bērns (un nākamajā romānā “Skaistās” jāpiedzīvo dēla atsvešināšanās) – mēs redzam par savu rīcību nedrošus vīriešus, kaut arī viņus balsta patriarhālās sabiedrības vērtību sistēma, kas vēl pastiprinās romāna darbības periodā, proti, Ulmaņa autoritārā režīma laikā¹³. Šāds vīriešu tēlojums ir izmantots ne tikai kā kontrasts sieviešu tēliem, bet arī lai apšaubītu tradicionālās “vīrišķīgās” vērtības, to vietā sniedzot ievainojamas maskulinitātes skatpunktu. Turklāt Kārlis hipotētiskajā afektīvajā lasītājā var izraisīt daudz lielākas simpātijas par, piemēram, profesoru, kas atbraucis inspicēt Strenču slimnīcu, vai pratinātāju “Skaistajās”, kas nu jau Vācijā no Trešā reihā varas pozīcijām viņam piedāvā (daļēji piespiež) izvēlēties ārsta darbu koncentrācijas nometnē vai nosūtīšanu uz fronti¹⁴.

- 12 Kā vieni no pirmajiem paraugiem šai vairāku stāstītāju metodei minami Vilkiņa Kolinsa romāni “Sieviete baltā” (1859) un “Mēness akmens” (1868).
- 13 Autores pēcvārdā norādīts, ka “[r]omāna sižets risinās no 1937. līdz 1939. gadam” (172), bet lasītājam tas jāsaņem prot no Kārļa iekšējās runas frāzes “To saka Vadonis, kurš grib ieviest daudz bērnu ģimeņu kultu ..” (27)
- 14 Romānā “Skaistās” sākumā, kas sakrīt ar Otrā pasaules kara laiku, Kārlis atradās Vācijā, lai aprūpētu savu slimu un bagāto vecmāti. Tās uz laiku viņu pasargāja no iesaukšanas armijā.

“Stiklu” sīzetiskās līnijas daļējs turpinājums “Skaistajās” risināts, izmantojot līdzīgu polifonisku formu, kurai tomēr piemīt atšķirīgas iezīmes. Romāna sākumā, kas īsā nodaļas virsrakstā norādīts kā 1941. gads, ieskanas sieviešu koncentrācijas nometnes ieslodzītās, Violetas, balss. Īsā fragmentā mēs sastopam arī jau zināmo Johannu, kuras “ķermenis vēl ir stiprs, bet gars apmaldījies” (Gaile 2018: 21) un kura pie viņas dzīvojošo mazdēlu Kārli jauc ar bijušo vīru Kasparu. Taču Johanna mums parādās vairāk caur hipotētiskās stāstītājas prizmu, tekstā nav viegli nošķirt to, kas būtu Johannas apziņas plūsmas saturs un kas – attālināts skatījums “no malas”. Kārļa ienākšana romāna telpā daļēji atkārtoto “Stiklus” – viņš atkal pamostas smagās paģirās, dzird klauvējienus, tikai tā vairs nav Johanna, bet kalpone, kuras pienākums ir veco sievieti uzraudzīt. Fragmenti noslēdzas ar šīs jaunās Štempeles jaunkundzes (Kārlis viņu dēvē par blondo vācieti, Hitlera rokaižu, Brunhildi, kuci, fūriju, leitnanti, oficiēri) izvarošanu (27–32). Arī viņa sniedz savu skatījumu uz notiekošo, un tādējādi Kārļa šaubas par savām izvēlēm, proti, lēmums, vai strādāt vācu psihiatrijas klīnikā, kas nodarbojas ar slimo eitanāziju, vēlāk – izšķiršanās starp darbu koncentrācijas nometnē ārsta amatā vai došanos uz fronti –, tiek ietverts sieviešu skatpunktu lokā. Kārļa mokošās pārdomas šādā strukturālā salikumā varētu šķist nenozīmīgas, tomēr nepastāv noteikta ciešanu hierarhija. Kaut gan, no otras puses, var sastatīt un pat salīdzināt Kārļa eksistenciālās pārdomas ar cīņu par fizisku izdzīvošanu, kad, piemēram, Violetai kopā ar citām ieslodzītājām nākas piedzīvot ilgstošu sodu, tostarp viņai tuvās Mazās nāvi – “mana mazā draudzenīte, Jehovas lieciniece” (11) –, kamēr tiek notverta izbēgusi Katrīna. Šajā laikā ir mirušas divdesmit ieslodzītās, un pārējām “atļauj” izdomāt sodu notvertajai, kas izvēršas spontānā linča tiesā. Šajā gadījumā dotā “izvēles brīvība” ir nometnes vadības iestudēta izmisuma un sāpju novadīšana ar iepriekš paredzamo “vainīgās” nāvi.

Pēc pieredzētā Violeta sajūk prātā. Viņas apziņas plūsma, saruna ar mirušās Katrīnas halucināciju svārstās no dialoga, kas raisās Violetas prātā – “Tu esi mirusi Katrīna, es zinu, ka tu esi mirusi” (34) –, līdz romāna autore stāstījumam par šo iedomāto sarunu – “Es nepiedalījos,” Violeta čukst. Kājas sāp neciešami. Viņa iet, nepaātrinot soli” (34). Pretstatā tam Kārļa balss romānā parādās kā tieša un apzināta domu plūsma, viņā neslēpjās nekas neizsakāms, vēlreiz nepārdzīvojams un traumatisks šajā kaut kā neizpaužamā nozīmē (vien pēc iespējas pašam sev noklusējams).

Lasot šo 1941. gada epizodi, hipotētiskais afektīvais lasītājs sākotnēji notic, ka Violetai brīnumainā kārtā izdevies aizbēgt no koncentrācijas nometnes. To šķietami apstiprina nākamās nodaļas beigās, kad Kārlis pie ezera atrod sievieti – “Tad es viņu ieraugu” (42) –, bet netiek pateikts, vai tā ir no mājām rītasvārkos aizgājusi Johanna vai Violeta. Tikai turpmākajā romāna tekstā, kad darbam “bordeli” tiek izraudzītas ieslodzītās, no kurām kāda tiek saukta par Lelli, un kad Kārlim tiek draudēts (tas savukārt ir jau 1945. gadā), ka tiks ziņots par viņa “attiecībām ar politieslodzīto Violetu Dofinu” (67), kļūst skaidrs, ka Violetas izbēgšanas sīzetiskā līnija rada grūti atrisināmu jautājumu – kā gan viņa nonākusi atpakaļ nometnē un iztikusi bez soda, kas, visticamāk, beigtos ar nāvi? Var teikt, ka šajā gadījumā afektīvais lasītājs, izmantojot romāna struktūru, fikcionālo stāstītāju apziņas plūsmas un hipotētiskā stāstījuma pilnīgu nenošķirtību, kā arī autore valodas poētisko izteiksmību, ielasa tekstā savas cerības un tādējādi saduras ar kritiskā lasītāja argumentiem. Turklāt šajā gadījumā hipotētiskā stāstītāja transformējas (afektīvā)

autorē, kura romāna sākotnējā versija ir ļāvusi Violetai izbēgt¹⁵. Romāna polifonā daudzbal-
sība un afektīvā lasītāja iesaistīšana gan šajā epizodē notiek ārpus Latvijas, bet Kārļa nonākšana
Vācijā ir saistīta ar kādreizējo Latvijas koloniālo pakļaušanu, kas radīja iespēju sarežģītai kultūru
hibriditātei. Proti, pakļautās tautas pārstāvis apgūst vācu kultūrā tapušo Freida teoriju, kuras ra-
dītājam, kā jau ebrejam, nacistiem nākot pie varas, savukārt tiek liegta vieta šajā kultūrā. Tomēr,
pateicoties savai izglītībai, Kārlis iegūst ārsta vietu, kas glābj viņu no dalības tiešā karadarbībā,
un – vēl viens paradokss – stājas seksuālās attiecībās ar koncentrācijas nometnes ieslodzīto,
izmantojot lielākā vai mazākā mērā savu privilēģēto stāvokli un izspēlējot apvērsta veidā pret
sievieti savu pakļautā stāvokli, kādā viņš ir attiecībā pret augstākstāvošo varu. Hipotētiskā lasī-
tāja afektīvā reakcija šajā gadījumā, sekojot Sāras Ahmedas tēzei, būs “sociāla”, tas ir, to veidos
mijiedarbība starp autores naratīvajām intencēm un lasošā subjekta zināšanām, kā arī attieksmi
pret Latvijas koloniālo pagātni un ar to saistītajām vēsturiskajām norisēm, ko savukārt ietekmēs
plašāki kultūras un izglītības apstākļi. Šī pati metode – autores un fikcionālās stāstītājas saplu-
dināšana – tiek izmantota romānā par Ivandi Kaiju. Stāstījums sākas no beigām, ar 1942. gada
ziemu, kad rakstniece nomirst: “Kad es nomiršu, būs tik auksts, ka mani nevarēs uzreiz apbedīt ..”
(11) Bet jau otrā rindkopa nākotnes formu pārvērs pagātnē, saglabājot Ivandi Kaiju kā stāstī-
tāju: “1942. gada ziemā, kad es nomiru, bija tik auksts ..” (11) Arī vācu šoferā, kurš notricis
vecu sievieti, sākotnēji neatpazīto rakstnieci, un medmāsas Vandas skatpunkti tiek izteikti šādā
romāna personāža un hipotētiskās stāstītājas – bet mēs jau zinām, ka tā nav stingri nošķirama
no autores skatpunkta, – salikumā.

Vēl viena šī un arī pārējo analizēto romānu iezīme ir tā, ka seksualitāte un tās loma sievietes
dzīvē (tēma, kas pieteikta jau 19. gadsimta beigās tapušajos Ivandes Kaijas romānos) tiek ne
tikai izteikta, bet arī parādīta, ja atļauts brīvi interpretēt kādu Ludviga Vitgenšteina “Traktāta”
jēdzienisko nošķirumu¹⁶. Dažādu fikcionālo stāstītāju balsu polifoniskā forma ir tā, kas no
dažādām pusēm atklāj sievietes seksualitāti. “Rakstītājā” tā ielaužas visdažādākajās epizodēs,
tostarp ar šķietami (biogrāfiski) nenožīmīgo medmāsas Vandas tēlu, kādu to, piemēram, redz
ārsts, arī viņas mīļākais.

Viņš nopūšas. Operēt. Tas nu gan nebūs iespējams. Viņš to nevar. Amerika. Kāda vēl
Amerika. Par ko viņa runā, šī Vanda? Viņai ir tik īsa atmiņa. Viņa spēj milēties īsu brīdi
pēc tam, kad viņi ir mēģinājuši glābt kārtējo, kura noasiņo, jo ārsts, pie kura tā ir bijusi,
nav bijis nekāds ārsts .. (Gaile 2020: 24–25)

Ja Vitgenšteina “Traktātā” tas, ko var pateikt valodā, kas apraksta īstus vai tikai iespējamus
faktus, reizē parāda, piemēram, noteiktas strukturālas pasaules īpašības, tad Ingas Gailes
romānos netiešie seksualitātes apraksti – no Vandas mīļākā ārsta puses vai kā internalizēta
sabiedrības nosodījuma balss – līdzīgi uzrāda gan aizliegtu tematu (par kuru tomēr vienmēr
tīcis runāts), gan arī parāda to kā kultūrā akceptētā izteiksmes veidā neformulējamu sievietes
rīcības spējas aspektu, kuram vairāk uzmanības pievērsts raksta pēdējā daļā.

15 Par šādu sākotnējo ieceri Inga Gaile raksta autoram pastāstīja privātā telefonsarunā (01.03.2021.).

16 Sk., piemēram, šīs tēzes galveno formulējumu “Loģiski filozofiska traktāta” paragrāfā 4.1212: “Ko *var* parādīt,
to *nevar* pateikt.” (Vitgenšteins 2006: 55)

“Rakstītāja”, salīdzinot ar iepriekšējiem diviem romāniem, izmantota arī kāda jauna vēstījuma forma¹⁷ – nodaļā “Galvassāpes”, iespējams, visspožākajā, tiek sapludināta Ivandes Kaijas balss, proti, autentiski dienasgrāmatu teksti, ar Ingas Gailēs sacerētājiem ierakstiem. Šīs metodes motīvs tiek izteikts jau autore priekšvārdā: “Es arī vēlējos dot vārdu tai Ivandes Kaijas daļai, kura sevi, iespējams, cenzēja daudz vairāk nekā es šobrīd sevi” (5–6), un tas parāda sarežģīto, naratoloģijas shēmās grūti iekļaujamo nodaļas uzbūvi. Tajā hipotētiskā stāstītāja izvēlas dot vārdu seksualitātei tā, kā tā izpaužas personīgā dokumentā, taču reizē fikcionāli dokumentālajā stāstījumā ievijas arī autore skatpunkts, kas nav nošķirts ar formāliem līdzekļiem. Šis neatšifrējama vai tikai hipotētiski atdalāmais salikums veido Ivandes Kaijas necenzēto, iespējams, (vismaz fikcionāli) “isto” tēlu. Šīs balsis vieno dažādas intensitātes feministisks skatpunkts kā, piemēram, kādā 1918. gada 3. oktobra fragmentā:

Cita kārtība tevi dzen mazgāt, šūt, gatavot ēst. Tas ir mans pienākums. Vai ir? Man jā rūpējas par bērniem un vīru. Bet kurš rūpēsies par mani, lai es dabūtu laiku, kurā varētu atrast īsto vārdu, nosaukumu tam brīdim, kad pusmūža sieviete, laimīga, jo dabūjusi astoņus kartupeļus un pat gabaliņu sviesta, un vīram jau kļuvis labāk, laimīga viņa paceļ galvu pilsētas vidū, un tur tas ir: gaisma starp mākoņu spilveniem? (91)

Feminisma temati romānu struktūrā pārliciecināši ieaukti visdažādākajos veidos, bet tie iegūst savu īpašo skanējumu noteiktos materiālos un ideoloģiskos apstākļos, kuri katrā konkrētā gadījumā veido sieviešu pakļauto stāvokli kā tikko minētajā fragmentā pārtikas produktu meklējumos un rūpēs par slimo vīru Pirmā pasaules kara beigās, pusotru mēnesi pirms Latvijas valsts proklamēšanas. Tā ir sievietes divkāršā apspiestība, kas izriet gan no koloniālo varu savstarpējās cīņas, kura izraisa pārtikas trūkumu, gan no nepieciešamības rūpēties par bērniem un ģimeni. Arī pats karš ir viens no lielvaru (Vācijas un cariskās Krievijas, vēlāk – Padomju Savienības) koloniālo ambīciju sadursmes izpausmēm. Tas romānos parādīts ne tikai no sieviešu skatpunkta, bet arī kā norise, kas bieži notiek burtiski uz sieviešu ķermeņiem.

Karš notiek uz sieviešu ķermeņiem

Sieviešu izvarošana kā viens no kara ideoloģijas ieročiem nav nekas nezināms – Sūzena Braunmillere (*Susan Brownmiller*) gandrīz pirms pusgadsimta publicētajā pētījumā “Pret mūsu gribu. Vīrieši, sievietes un izvarošana” aplūko gan Pirmā un Otrā pasaules kara, gan sacelšanos, grautiņu un revolūciju notikumus no šī skatpunkta. Braunmillere norāda uz kļūdainu argumentāciju, kas apgalvo, “ka tad, kad nogalināšana tiek uzskatīta ne vien par atļautu, bet pat varonīgu darbību, ko sankcionē valdība vai apstākļi, tiek atcelts nošķirums starp dzīvības atņemšanu un citām nepieļaujamām vardarbības formām, un izvarošana kļūst par nelaimīgu, bet neizbēgamu kara blakusproduktu” (Brownmiller 1975: 32). Ingas Gailēs “Skaistās” darbojas kā spēcīgs pretarguments šādam militārā ideoloģijā balstītam viedoklim,

17 To var uzskatīt arī par fikcionālā romāna un dokumentālā teksta žanru sapludināšanu.

kad autore izvēlas īpašu traumatiskās vēstures aspektu – bordeļus, kuru sastāvs tiek veidots no koncentrācijas nometņu ieslodzītajām. Violetas tēls, ko romānā pēc sajukšanas prātā dēvē par Lelli, atsaucoties gan uz viņas skaistumu, gan pārvēršanos par daļēji mehānisku būtni, kuras emocionāli afektīvā dzīve ir gandrīz pilnībā “izslēgta”, ir veids, kā šo neizsakāmo pieredzi parādīt mākslas formā¹⁸. Violetas pieredze ir neizsakāma, un literatūra, kā arī māksla plašākā nozīmē ir tā, kas “ļautu nākotnei izplūst no traumas aizsalušā ezera”, feminisma mākslas un estētikas teorētiķes Grizeldas Pollokas (*Griselda Pollock*) vārdiem runājot.

Vai mēs varam dalīties citu sāpēs no citiem laikiem, vietām un kultūrām un ar estētiskā starpniecību tās pārvietot, ja sāpes ir vairāk psiholoģiskas, nevis fiziskas?

Kas mākslai – tam, ko es dēvēju par estētisko, ne kā mierinoši skaistu tradicionālā nozīmē, bet radošu, poētisku, afektīvu formalizāciju, kas var izraisīt iekšēju, subjektīvu transformāciju saskarsmē ar to afektīvi iespaidotā līdzdalībniekā – jādara ar šausmām, sāpēm, vardarbību? Ko tā spēj *darīt*? Kā estētiskais saistībā ar šobrīd diskutējamo traumas un kultūrpētniecības lauku, starp filozofijas un reprezentācijas jautājumiem un psiholoģiju, iet kopā ar tēzi, ka trauma ir tas, kas notiek, bet paliek viņpus izteiles un zināšanām? Kā tikt galā ar traumas bezlaicību un tās nemītīgo prombūtni, kas gan iespaido mūs afektīvi, gan tomēr meklē veidu kaut kādā veidā izpausties vārdos un tēlos, lai izraisītu kustību no bloķētā sastrēguma un ļautu nākotnei izplūst no traumas aizsalušā ezera? (Pollock 2013: 11)

Šie Pollokas izvirzītie jautājumi ir būtiski, lai saprastu to darbu ar reprezentācijas neiespējamību un afektīvā lasītāja cerību saglabāšanu, kas paveikts Ingas Gailēs “Skaistajās”. Lai arī Polloka runā par pieredzes traumatisko aspektu atveidojumu vizuālajā mākslā, lietojot verbālus izteiksmes līdzekļus, daudz lielākā mērā iespējams veidot dažādus, arī šķietami neitrālus, dokumentējošus aprakstus. Tomēr Gailēs romāni, izmantojot sieviešu apziņas plūsmu, kas nekad nav tās vienkāršota imitācija, bet mākslinieciska konstrukcija, kurā ieaugas autores (afektīvais) skatījums, ir veids, kā mākslinieciski reprezentēt arī neizsakāmo jeb, Pollokas vārdiem runājot, ļaut tam izplūst no traumas aizsalušā ezera.

Reprezentācijai ir arī postkoloniālās dominēšanas zīmogs, kā to apraksta Edvards Saīds: “Iespēja reprezentēt, portretēt, raksturot un attēlot nebūt nav viegli pieejama ikvienas sabiedrības ikvienam loceklim; pat vairāk – tas, “kā” un “ko” reprezentēt “lietās”, pieļaujot diezgan lielu individuālu brīvību, tiek ierobežots un sociāli regulēts” (Saīd 1994: 100). Ingas Gailēs romāni atklāj ļoti sarežģītu dažādu koloniālo varu dominēšanu, savstarpējo cīņu, apspiešanas un pretošanās periodu, kas visdažādākajos veidos iespaido pakļautos, tai skaitā sievietes. Tomēr autores romānos sievietes nav tikai pasīvas vēstures dalībnieces vai upuri, bet viņām ir piešķirta rīcībspēja, Saīda vārdiem runājot, “reprezentēt, portretēt, raksturot un attēlot”, ko lielā mērā nodrošina jau iepriekš minētā daiļdarbu polifoniskā struktūra.

18 Arī lelles jēdzienā apvienotajam it kā mehāniskas, bet reizē dzīves būtnes tēlam pašam par sevi vajadzētu lasītājā raisīt baismu nojausmu, kā to E. T. A. Hofmaņa noveles “Smilšu vīrs” analizē parādījis Zigmunds Freids. Viņš gan šīs daļēji mehāniskas, daļēji dzīvas būtnes jeb “lelles” Olimpijas tēlam dod skaidrojumu savas psychoanalītiskās teorijas terminos (Freids 2019).

Spilgts piemērs šādai postkoloniālai feminisma izpausmei ir Ingas Gailēs romānos izvērstā kritika par dažādām koloniālām lielvarām, kuru ideoloģija pārsvarā ir arī patriarhāla. Balsis, kuras kritizē kristietību kā koloniālās un reizē patriarhālās ekspansijas sistēmu, var saklausīt, piemēram, “Rakstītājā”, kad 1891. gadā mācību stundā, kurā piedalās arī jaunā Antonija Meldere (Ivande Kaija), viņas vēlākā draudzene Korinna jautā mācītājam, vai Bībeles stāstā par Sodomu un Gomoru uzbudinātajam pūlim izvarošanai Lats būtu piedāvājis arī dēlus (Gaile 2020: 189–193), savukārt mācītāja minstināšanos var uztvert kā netiešu apliecinājumu viņa homoseksualitātei, kas ir lielvaru vienlīdz vajāta un nosodīta pozīcija¹⁹. Savukārt “Skaistajās”, piemēram, pēc 1964. gada epizodes Kopenhāgenā, kas sniegta Violetas meitas Meiblas skatījumā, lasītāji nonāk 1966. gada padomju Latvijā, kad, Mārītei iestājoties pionieros, viņai apvienojas sarkano kaklautu, Magdalēna, Mārītes māte, ir pazudusi – viņa parādās 1968. gada ainā, nu jau Rīgas psihoneiroloģiskajā slimnīcā kā iejūtīga māsiņa vai apkopēja, kuras stāstā slimniecei (bet tobrīd mēs nezīnām, vai tā ir īstenība vai iedomas romāna varones apziņas plūsmā) atklājas viņas sarežģītais ceļš šajos divos gados. Viens no šīs padomju koloniālās ideoloģijas rituāliem – uzņemšana pionieros – parādīta sarunā starp divām sievietēm, Lidiju un Ilmu, kuras slēpti dzīvo seksuālā tuvībā. Lidija, lai arī iepriekš tikusi izsūtīta, tobrīd jau ir kolhoza priekšsēdētāja vietniece līdzīgi citai, no “Stikliem” zināmāi varonei Ilzei, kura, neņemot vērā revolucionāro pagātņi, ir nonākusi Kazahstānā. Kad 1959. gadā Ilze pēc atgriešanās no izsūtījuma satiekas ar Magdalēnu un Mārīti, viņa uztraucas, ka “mazo bērnu sabaidīs mana bezzobu mute un smirdīgais augums” (Gaile 2018: 106). Bezzobu mute un smirdīgais augums ir padomju impēriskās koloniālās vardarbības pēdas uz šīs sievietes ķermeņa.

Daudzas lomas, kas raksturo sieviešu dzīvi, nav brīvi izvēlētas, tās ir ārējas varas uzspiestas. Lai arī Ilze šķietami pati izvēlas nedoties atpakaļ uz “Smilškalniem”, tā ir viņas pieredze – kas ar viņu ticis izdarīts un kas viņas izsūtījuma laikā noticis dzimtajā pusē –, kura liek atsacīties no bijušās mājvietas. Ingas Gailēs romānos var izsekot, kā sievietes izdzīvo no viņām neatkarīgi notiekošajās politiskās vēstures norisēs – tas ir kā neliels emocionāls atspaidis afektīvajam lasītājam, kas jūt līdzī varoņu ciešanām. Violeta atgūst apziņas skaidrību 1980. gadā, un mēs atkal varam dzirdēt trauslās, kā viņu pēckara Dānijā nodēvējusi ārste, Violetas balsi (153). Magdalēna sirmā vecumā mirst slimnīcā. Par viņas tuvojošos nāvi mazmeitai paziņo kādreizējā psihoneiroloģiskās slimnīcas paciente (tātad 1968. gada stāsts vismaz daļēji ir bijis paties). Magdalēna nenāk pie apziņas, un tikai pēc mazmeitas lūguma tiek injicēti atsāpināšanas līdzekļi, pēc kuriem “viņas seja atslāba un bija redzams, ka viņa ir bijusi skaista” (183)²⁰. Jāatzīst, ka arī Kārlis, kurš ar dzeršanu

19 Un nākamais Korinnas jautājums mācītājam ir: “Vai Dievs to ir iestādījis, ka sievietei jābūt paklausīgai vīrietim?” (193), bet Tonijai, kā viņa to atceras: “Vai es esot lasījusi Marksu?” (194). Cita netieša atsauce uz Bībeli ir saklausāma Violetas balsī, kad koncentrācijas nometnes ieslodzītās ir nostādītas ierindā, Mazā ir nokritusi un nēcēlas (zaudējusi samaņu), Katrīna ir notverta, pelēko miglu pāršķēļ saules stars un Violetas apziņā uzpeld vārdi: “Nu tu redzi skaidri, bet būs dienas, kad tu redzēsi visu kā miglainā, netīrā spogulī” (Gaile 2019: 25). Tie ir apvērsti Pāvila vārdi no viņa pirmās vēstules korintiešiem: “Mēs tagad redzam neskaidri, kā raudzīdamies atspulgā, bet tad – vaigu vaigā” (1Kor 13:12), tikai šeit reliģiskās apskaidrības vietā ir nāves nometnes skats. Tās var uzskatīt par feminisma teoloģijas paraugu, kuru nosacīti aizsāka Valērijas Seivingas (*Valery Saiving*) 1960. gada raksts “Cilvēka situācija. Femīnais viedoklis” (Saiving 1960), kas kritizēja tradicionālo (patriarhālo) teoloģiju no sieviešu pieredzes skatpunkta.

20 Šī nāves aina slimnīcā it kā ievada nākamo romānu “Rakstītāja”, kas arī sākas ar Ivandes Kaijas nāves gadu un nonākšanu slimnīcā; līdzīgi “Stiklos” – jau 12. lappusē tiek lasīts “Iedzimtais grēks” (“Rakstītāja” šī romāna nosaukums dots arī vienai nodaļai).

cenšas nedomāt un skaidri nevērtēt savu rīcību un kura apziņā kā vadmotīvs abos romānos atkārtojas paģirās sāpošas galvas dunoņa, pārdzīvo visas varas maiņas. No padomju varas gan viņš izvairās un, tikai it kā mierinot un attaisnojot sevi, piemin, ka gan jau māte Ilze, “jo viņa ir komuniste”, tiks pasaudzēta (Gaile 2019: 45). Tostarp viņam ir seksuālas attiecības gan ar psihiatriskās slimnīcas pacientu, gan vecsmātes pieskatītāju un reizē SS virsnieci, gan koncentrācijas nometnes ieslodzīto, turklāt visos gadījumos tā ir arī izvarošana, lai arī ne no maskulīna redzespunkta, ne no Kārļa redzespunkta – tam viņš ir pārāk intelektuāls, kā ironiski teiktu kritiskais lasītājs²¹. Šis romāna epizodes atklāj dažādu koloniālo varu patriarhālo raksturu: tas īpaši labi redzams izvarošanas gadījumos, taču atklājas arī Bībeles stundā, padomju audzināšanas sistēmā, kas Magdalēnas dēlam liek kaunēties par mātes sievišķīgo izturēšanos un meitai liek iestāties pionieros, bet Lidijai, pat īstenībā vadot kolhozu, palikt tikai par tā priekšsēdētāja (vīrieša) vietnieci.

“Lodveida zibens” jeb seksualitāte un tās attēlojuma politiskais spēks

Nav svarīgi, kā un ar ko sekss notiek, spēks un vara ir visu seksuālo pētījumu kodols, ne tikai to dzīvnieciskais aspekts.
(Embera Holibo (*Amber L. Hollibaugh*) “Nākotnes iekāre”²²)

Nodaļā “Galvassāpes”, kurā Ivandes Kaijas reālie dienasgrāmatu ieraksti sapludināti ar Ingas Gailes sacerētajiem un vairs nav nošķiramas stāstītājas autore un fikcionālās stāstītājas balsis, rakstniece sievišķās seksualitātes raksturojumam izmanto spožu metaforu. Sievietes šeit vairs nav seksuāli pasīvas, kautras un pieklājības normas ievērotājas būtnes, viņām piemīt neparedzamība, spēks un ugunīga nevaldāmība.

Kāpēc jūs, kungi, kas apprecējuši lodveida zibeņus, vecumdienās pēkšņi gribat, lai tie pārvēršas trauslos garaiņos, kas ceļas no jūsu tējas krūzēm un arī tikai tad, kad jūs to gribat? Pie tam tēja, kuru jūs esat gatavi dzert, ir zaļu uzlējums, jo jūs moka bezmiegs un jūs neiedomājat, ka tas ir no tā, ka jūsu naktī vairs nav kvēles un maiguma, bet ir vien bailes par savu nenozīmīgumu un to, ka vēl kāds cits, izņemot jūs pašus, to pamanīs. (Gaile 2020: 107)²³

- 21 Arī vīriešu intelektuālisms un kultūras bagātību zināšana ir privilēģijas, kas kritiskajā auditorijā neizraisīs simpātijas: Kārlis ir studējis psihoanalīzi, Mārtiņam “ir daudz grāmatu”, kamēr Ilze nav lasījusi “jau vairāk kā trīsdesmit gadu” (Gaile 2016: 46).
- 22 Hollibaugh 1998: 228.
- 23 Šī dienasgrāmatas ieraksta konteksts ir Raiņa un Aspazijas attiecības, un būtu interesanti uzzināt, vai Aspazijas mājas “pienākumos” ietilpa ieliet Rainim tēju. Ar šo lodveida zibens un tējas krūzes pretstatījumu Inga Gaile – un šis, visticamāk, ir viņas radīts Ivandes Kaijas dienasgrāmatas fragments – ir trāpījusi arī vēl kādā vidusšķiras sieviešu sociālās pakļaušanas rituālā, ko 20. gadsimta sākuma Anglijas situācijā spilgti aprakstījusi Virdžīnija Vulfā: “Viktorijas laika sabiedrības spiedienu sākām izjust apmēram no puspieciem. Pirmkārt, mums vajadzēja būt mājās; vienai no mums noteikti, vēlams, abām. Jo puspiecos jāpasniedz tēvam tēja. Un mums jābūt kārtībā un savās vietās, viņai pie tējas galda, man uz divāna .. jo to dienu sabiedrībā tēvs nevarēja pats sev ieliet tēju.” (Vulfā 2008: 200) Tējas pasniegšanas rituāls Vulfas autobiogrāfiskajā “Pagātnes skicē” minēts arī citviet (136, 147).

Sievišķā seksualitāte, ar kuru var saprast “personīgās un sociālās dzīves aspektus, kuriem ir erotiska nozīme” (Scott, Jackson 1998: 2)²⁴, caurvij visus aplūkotos Gailes romānus. Tas nav tikai teksta papildelements, jo seksualitāte ir politiska nozīme, kuru 20. gadsimta 60. gadu beigās Rietumos atklāja “jauno kreiso” (*New Left*) kustība, nošķīrot seksualitāti un reprodukciju, uzsverot seksuālo baudu un brīvību, kritizējot laulību un monogāmiju un izvērtējot arī vīrišķās seksualitātes vardarbīgos un sievieti pakļaujošos aspektus (Scott, Jackson 1998: 5). Reizē, retrospektīvi skatoties, jāatzīst, ka 60. gadu “seksuālā atbrīvošanās” sievietēm nozīmēja “sieviešu ķermeņu lielāku pieejamību vīriešiem”, liedzot pateikt “Nē”, ja vien viņas negribēja tapt nopeltas kā “neatbrīvotas” (Scott, Jackson 1998: 4–5). Savukārt Ivandei Kaijai, kā tas parādīts romānā “Rakstītāja”, nebija iespējas pateikt “Jā”, kad viņa to vēlējās. Ingas Gailes romānos ar iztēles palīdzību ir veikta tāda kā arheoloģija, atklājot seksualitātes aspektus personīgo vēlmju un sociāli regulēto normu sadursmē, kā arī spēju sadzīvot, pat izdzīvot un apliecināt šo identitātes aspektu. Šis seksualitātes feministiskam attēlojumam – izskaidrojot noteiktas izvēles ar “vēlmju, pārliecību, priekšroku un vērtību kopu”, kā teiktu Ismeja Barvela, – mūsdienu Latvijas situācijā ir politisks spēks. Politisks – jo tas skar visu sabiedrības sociāli politisko iekārtu.

Kā hronoloģiski pirmo šādu sievišķās seksualitātes un sabiedrības patriarhālo normu pretstatu var minēt nodaļu “Kāzas” romānā “Rakstītāja”, kas iesākas ar vārdiem: “1901. gads. Viņš mani mīl. Viņš mani dievina. Es pēc viņa ilgojos, pēc visa viņa, pēc rokām, pēc kājām, viņa vēdera ..” (Gaile 2020: 168) Bet jau dažas lappuses tālāk fikcionālā stāstītāja, Ivande Kaija, spiesta rūgti atzīt, ka “viņš nezināja, kā sagādāt man baudu, un arī, kā es noskaidroju vēlāk, kādu ilgāku laiku neuzskatīja, ka man tāda vajadzīga” (172). Politiskā un tiesiskā sievietes nevienlīdzība iekļauj viņas seksuālo vēlmju zemāku vērtējumu, pat ignorēšanu noteiktā kultūrā aprobētājā iekāres hierarhijā, vai, kā, atsaucoties uz savu agrāko personīgo pieredzi, vēl 1989. gadā bija spiesta atzīt amerikāņu rakstniece un politiskā aktiviste Embera Holibo, “seksuālās fantāzijas ir vīriešu likumīgs ipašums” (Hollibaugh 1998: 227). “Rakstītājā” šo seksualitāti un tās daļēju atbrīvotību iemieso medmāsa Vanda, kura 1942. gadā slimnīcā aprūpē kāda vācu karavīra – ar kuru viņa tajā pašā naktī veido seksuālas attiecības – notriekto Ivandi Kaiju. Lai arī seksualitāte vairs nav gluži jāslēpj, tā tiek uzskatīta par dzīvniecisku un arī pati medmāsa tiek šādi apzīmēta: “Vanda ir kā dzīvnieks, to jau viņai ir teikuši: Vanda, tu esi dzīvnieks.” (18) Taču šai Vandas seksualitātei piemīt pozitīvs (lai arī sabiedrībā nopelts), koloniālos nošķīrumus transcendētājs raksturs: “Viņa nespēj nodalīt – savējais, svešais. Viņa nesaprot atšķirību starp krievs, vācietis. Viņa nezina, kāpēc vācieši jāienīst. Vai krievi.” (18) Seksualitāte kā tēma ir svarīga arī pašai Ingai Gailei (un tas paskaidro, kāpēc viņa kā hipotētiskā stāstītāja ir izvēlējusies dot balsi Vandai), jo, kā viņa apgalvo romāna priekšvārdā: “.. [M]an šķiet, ka rakstīšana un seksualitāte bieži vien izplūst no viena avota, kurā savienojas emocionālitate, pārdzīvojumi, vēlme radīt.” (5)

24 Līdzīgi seksualitāte tiek definēta skaidrojošajā vārdnīcā “Kultūras feminisms”: “Plaši lietots termins, kas apzīmē cilvēku seksuālās īpašības un seksuālo uzvedību un to mijiedarbību, kā pamatā ir seksuālā vēlme.” (Cimdīņa, Šroma 2017: 167) Tomēr šeit nav terminoloģiski uzsvērts seksuālās uzvedības un mijiedarbības sociālais aspekts, turklāt erotikas jēdziens ir plašāks un nenoteiktāks par “seksuālo vēlmi”, un, “lietojot šādu slidenu terminu”, tiek pausts uzskats, ka “seksualitāte nav ierobežota ar “dzimumaktiem”, bet iesaista mūsu seksuālās sajūtas un attiecības, veidus, kuros citi mūs nosaka vai nenosaka kā seksuālus, tāpat kā veidus, kuros mēs šādi nosakām paši sevi” (Scott, Jackson 1998: 2).

Arī Magdalēna ir izjutusi sabiedrības spiedienu un nosodījumu, kad seksuālā vardarbībā – līdzīgi kā to vēl arvien dara daļa mūsdienu sabiedrības – tiek vainots pats upuris. Magdas traušajā apziņā tas ir iesēdies kā nemitīgs refrēns: “Pati vainīga, pati vainīga, nav te ko staigāt, dibenu gorot, es nemaz negorīju, kā tad tu negorīji, kurš tad gorīja, ja ne tu, pati vainīga, ka viņš tevi apgrābsta.” (Gaile 2016: 39) Rakstības forma, varones apziņas plūsmā nenodalot sabiedrības un pašas balsi, stilistiskiem līdzekļiem uzsver šī ārējā nosodījuma internalizēšanu, tas izmantots arī citos romāna fragmentos: “Magda, tā esi tu, baudkāra, slikta, nodevīga...” (82); viņa ir “pārāk griboša”, tātad – netikumīga (112). Šāda uzskatu sistēma kalpo kā iekšējs pašattaisnojums viņas ārstam Kārlim Streiču psihoneiroloģiskajā slimnīcā: “Es nedrīkstēju viņai to nodarīt. Bet viņa bija tik alkstoša pēc manas miesas.” (44)²⁵ Tikai Kārļa māte Ilze spēj Magdalēnu saprast, un tas uz īsu brīdi romāna tekstā iezīmē iespēju pārvarēt šo patriarhālās sabiedrības vērtību hierarhiju, iespēju Magdai un viņas vecākiem atkal apskauties, tomēr – un šeit Ilzes teiktajā saklausāma dzejnieces Gales balss – “melnā ēna aizpeld man acīm priekšā”.

Un man šķiet, ka tas viss notiek, ka es to redzu, ka, ja es pietiekami stipri to redzēju, tad varbūt tas patiešām notiks. Tikai es nespēju, es nespēju, tās sūda brilles neļauj, un tā melnā ēna aizpeld man acīm priekšā, melnā ēna pārpeld pār pagalmu, it kā kāds milzu gaisa kuģis būtu nostājies, to noklāj un nevar redzēt pareizo bildi. Tas, ko var redzēt, ir ēnas, cilvēku kontūras, un tad nu izskatās, ka divi izmisuši vecāki redz savu trako meitu, izspūrušiem matiem, nenormālu, piesmiētu, ar bērnu vēderā, un tad divus večus, kas viņu uzrauga kā traku dzīvnieku (97).

Šis zīmīgais fragments ieskicē cerību atsācīties no virspusējā cilvēka, tikai “ēnas” vai “kontūras” tvēruma, saprast dzīvu būtņi kā ķermeni ar visām tam piemītošām jūtām un iekārēm. Tā ir arī autore vēlme pēc šādas nākotnes, kas, tomēr paliekot dokumentālas ticamības robežās, tobrīd nav iespējama un par kuru jācinās arī mūsu šibrīža situācijā, kā uz to mudina šis un citu ainu ierosinātā afektīvā lasītāja līdzjušana.

Vēl noraidošāka “Stiklos” aprakstītajā laikā ir sabiedrības attieksme pret homoseksuālām attiecībām, kas parādītas romāna blakuslīnijā. Piemēram, kad Lidija pirtī, vērojot kailo Maiju, atklāj savu lesbisko seksualitāti, to neviens nedrīkst zināt (arī šeit tekstā izmantots atkārtojums, taču tas nenorāda uz aizlieguma internalizēšanu, jo pasniegts kā dialogs): “Neviens to nedrīkstēja zināt. Neviens to nedrīkst zināt, tu dzirdi, Maija čukstēja Lidijai pēc tam, kad abas atgriezās mājās no nakts peldes...” (Gaile 2016: 129–130) Tomēr šis slēpjamais un sabiedrībā nosodītais seksualitātes aspekts ir ar savu pretošanās spēku: Lidija atgriežas no izsūtījuma, un sarunā ar Magdalēnu, kura zina viņas “noslēpumu”, ieskanas pat jautra nots, kad, atbildot uz jautājumu, vai “tur” viņa gulējusi kopā ar sievieti, iesmejoties apstiprinoši atbild un paskaidro: “Magda, stulbā zoss, tur vietas nebija, tur dažkārt arī trijatā gulēja.” (Gaile 2019: 82–83)

Violeta netiek iznīcināta nedz fiziski, nedz psihiski – viņa izdzīvo, atkopjas no atmiņas zuduma un ārprātam līdzīgā stāvokļa. Magdalēna nodzīvo garu un grūtu mūžu ārpus

25 Šajā fragmentā Kārlis runā arī par mīlestību, bet viņa rīcība, izvairoties apmeklēt Magdu, kas aizsūtīta dzīvot pie Kārļa mātes, viņas ignorēšana arī pēc dēla piedzimšanas liecina par pretējo.

ieslodzījuma psihiatriskajā slimnīcā, kas vācu okupācijas laikā, visticamāk, nozīmētu nāvi²⁶. Duks, Magdalēnas mazmeita, kas 2006. gadā lasa Violetas meitas Meiblas intervijas ar ieslodzītajām, kuras “strādājušas bordeļos” (177), no Magdas izglābtās bijušās pacientes uzzina, ka Magda ir slimnīcā, un pirms nāves medmāsai lūdz iedot mirstošajai atsāpināšanas līdzekļus. Šī nāves aina “Skaistās” ne tikai saista ar “Stikliem”, bet arī nākamo romānu, kura pirmajā nodaļā Ivande Kaija, līdzīgi Magdalēnai mūža beigās, ir nonākusi slimnīcā bezapziņas stāvoklī un rūpes par viņu uzņemas Vanda (lai arī ne asins, bet gara un seksualitātes radniecība). Ivande Kaija, būdama “slikta māte”, kā to priestu daļa sabiedrības (gan tolaik, gan tagad), ir uzrakstījusi savus pirmos romānus, “ielikusi abas kājas vašblodā ar ledainu ūdeni, lai viņai nenāktu miegs” (Gaile 2020: 129), un šis radošās darbības attaisnojums, pretstatā pavarda sargātājas lomai, nodaļā “Iedzimtais grēks” tiek likts rakstnieces meitas mutē. Mātes un meitas, un mazmeitas (un pat vēl tālāk) attiecības visos trijos romānos nodrošina pēctecību cīņai un cerībai.

Cerībai ir noteikta cena – piemēram, Ilzes skarbums –, un tā ir kā ēnas puse galveno varoņu skaistumam²⁷. Magda izrobo savus matus, un viņa to dara, kā pēkšņi saprot Ilze, “lai nebūtu skaista .. jo tas ir bīstami” (Gaile 2016: 48). Nākamā romāna nosaukumā jau tieši ir ielikts šis estētikas vēsturē neskaitāmas reizes apspēlētais jēdziens, kas kopš Edmunda Bērka (*Edmund Burke*) 18. gadsimta vidū tapušā traktāta uzskatāmi tiek saistīts ar sievieti kā vīrieša vērojuma pasīvu objektu²⁸. “Skaistās” sākas ar līdzīgu citas varones, Violetas, atziņu: “Uzraudze Hiēna, kas vainojama pie tā, ka esmu soda blokā, mani nevar ciest. Jo es esmu skaista.” (Gaile 2019: 11) Skaistums ir bīstams, jo izraisa vēlmi pakļaut, līdzīgu koloniālai dominēšanai, kuru Edvards Saīds “Orientālismā” apraksta kā “pasīva, neattīstīta, sievišķīga, pat klusējoša un kūtra” Austrumu tēla konstrukciju (Saīds 2003: 138). Skaistuma bīstamība romānā parādās arī tāpēc, ka Ingas Gailes darbos skaistums reizē ir seksualitātes apzīmējums. Visskaidrāk tas izvērstas Magdalēnas tēlā un pret viņu vērstajā sabiedrības nosodījumā. Šāda seksualitāte patriarhālā vērtību sistēmā tiek uzskatīta par kultūras nesavaldītu un neapzinātu dzīvnieciskumu. Skaistuma un seksualitātes pielīdzinājums ir gan problemātisks, gan reizē drosmīgs – no vienas puses, romānu varones tiek tēlotas kā skaistas, erotiski pievilcīgas un reizē “grībošas”, kas atbilst maskulīnajai izpratnei par sievieti kā iekāres objektu. No otras, šādu objektu patriarhālā kultūra sapratusi kā pasīvu un pakļāvīgu (pasīvu kā estētiskā vērojuma objektu Bērkam, pakļāvīgu kā seksuālās vardarbības upuri). Tomēr Gailes tēlotajām sievietēm piemīt rīcībspēja, neskatoties uz savu dažādās nozīmēs subordinēto stāvokli – tā ir medmāsa, sieva, psihiatriskās slimnīcas paciente, koncentrācijas nometnes ieslodzītā, un katra savā īpašajā materiālajā un ideoloģiskajā situācijā pārcies un sev pieejamiem līdzekļiem pretojas pakļautībai. Šāds literārais paņēmieni ļauj apvērst un subversīvi izmantot kultūrā akceptētus – kaut kādā nozīmē

26 Sk. autorei pēcvārdā “Stikliem”: “.. 1942. gadā romānā aprakstītajā Strenču psihiatriskajā slimnīcā nacistiskais režīms nogalināja 336 (no 351) slimniekus.” (Gaile 2016: 173)

27 Arī Ilze, gan tikai vienviet, romānā tiek raksturota kā skaista: “Es biju skaista. Es biju arī pilnīgi sirma.” (Gaile 2016: 47)

28 Sk., piemēram, Bērka 1757. gada darbā “Filozofisks pētījums par mūsu ideju par cildeno un skaisto sākotni” (III, 15): “Ievērojiet to skaistas sievietes daļu, kurā viņa, iespējams, ir visskaistākā – kaklu un krūtis; gludumu, mīkstum, pakāpenisku un nemanāmu viņošanās, virsmas daudzveidību, kura nekad pat mazākajā tās daļā nav viena un tā pati ..” (Burke 2001)

ērtus un pat nekritiskam hipotētiskajam kritiskajam lasītājam pieņemamus – tēlus, lai to attēlojums, kā to ir veikusi Inga Gaile, iemiesotu pretošanās enerģiju, kura reizē jāuzskata par politisku, kas ir vēl viens iespējams “lodveida zibens” metaforas lasījums.

Noslēgums

Rakstā veiktais kritiski teorētiskais ceļš “līdztekus” jeb sadarbībā ar Ingas Gailēs romānu tekstiem ir mēģinājums iesaistīt postkoloniālā feminisma metodi mūsdienu Latvijas literatūras teorijā, aplūkojot rakstnieces darbos atsevišķus pret sievieti vērstas vardarbības un viņas seksualitātes izpaušmes aspektus. Postkoloniālā feminisma kritiskā teorija kā romānu analīzes metode ļauj gan izsekot darbu struktūrai, kurā izmantots polifonisku fikcionālu stāstītāju princips, gan akcentēt dažādo balsu savijumu, kas darbojas kā pārliecinošs poētiski māksliniecisks veikums. Karam, kas ielaužas romānu personāžu dzīvē, ir sava priekšvēsture, koloniālo ambīciju motivācija un rūgtā pēcgārša, tai skaitā kā fiziski nolasāmi nospiedumi uz sieviešu ķermeņiem.

To atklāšanai kalpo vairāki romānu tēli: vispirms jau Violeta, kurai nākas gandrīz četrdesmit gadus pavadīt apziņas tumsā, līdz viņa spēj pamazām sākt atcerēties un apjaust savu patību. To apliecina arī Magdalēnas un Ilzes tēli, uz kuru vecajiem un sabrūkošajiem ķermeņiem redzamas varas cīņu pēdas, reizē viņām spējot saglabāt domu skaidrību. Sievietes patriarhālā sabiedrībā ir pakļautas būtnei, bet vēsturiskās netaisnības un koloniālās varas šai pakļautībai piešķir papildu slodzi. Apspiestā, ignorētā sievietes seksualitāte, kas sabiedrībā bieži interpretēta kā attaisnojums maskulīnai vardarbībai, ir uzskatāma par būtisku viņas patības daļu, tās attēlojumam ir politiskas rīcībspējas nozīme, jo seksualitātes atšķirības – līdzīgi kā rases vai šķiras citādības – apspiešana skar visu sabiedrības sociāli politisko iekārtu. Ingas Gailēs darbi liek afektīvi iesaistīties romānu varoņu skatpunktos un izvēlēs. Kritiskais un afektīvais skats, ko ar teorētisku refleksiju un emocionālu līdzjušanu veic lasītāji, sadarbojoties ar līdzīgiem autores un viņas izvēlēto stāstītāju skatpunktiem, atstāj vietu arī cerībai; utopiskai vai ne, tas jau ir lasītāju pilsoniskās atbildības jautājums.

Pateicos Janai Kukainei par līdzdalību raksta tapšanā.

- Ahmed, Sara (2004). *The Cultural Politics of Emotion*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Annus, Epp (2018). *Soviet Postcolonial Studies: A View from the Western Borderlands*. London, New York: Routledge.
- Bakhtin, Mihail (1975). Slovo v romane. *Voprosy literatury i estetiki. Issledovaniia raznykh let*. Moskva: Khudozhestvennaia literatura, s. 72–233.
- Bakhtin, Mikhail (1981). *The Dialogic Imagination: Four Essays*. Emerson, Caryl, Holquist, Michael (transl.). Austin: University of Texas Press.
- Bakhtin, Mikhail (1984). *Problems of Dostoevsky's Poetics*. Emerson, Caryl (transl.). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Bakhtin, Mikhail (2000). Problemy tvorcestva Dostojevskogo. *Sobranie sochinenij v semi tomah*, T. 2. Moskva: Russkie Slovarei, s. 5–175.
- Barwell, Ismay (1993). Feminine Perspectives and Narrative Points of View. Hein, Hilde, Korsmeyer, Carolyn (eds.). *Aesthetics in Feminist Perspective*. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press, pp. 93–104.
- Birzniece, Eva (2013). *Kara, trimdas un izsūtījuma pieredze autobiogrāfiskajos latviešu rakstnieču darbos 20./21. gs. mijā: laikmeta konteksts, teorijas un prakse*. Promocijas darbs. LU. Pieejams: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/5121/22888-Eva_Birzniece_2013.pdf?sequence=1&isAllowed=y [skatīts 08.08.2021.].
- Brownmiller, Susan (1975). *Against Our Will: Men, Women and Rape*. New York: Simon and Schuster.
- Burke, Edmund (2001). On the Sublime and Beautiful [Vol. XXIV, Part 2. The Harvard Classics. New York: P.F. Collier and Son, 1909–1914]. *Bartleby.com*. Available: www.bartleby.com/24/2/ [accessed 15.07.2022.].
- Castiglia, Christopher (2017). Hope for Critique? Anker, Elizabeth S., Felski, Rita (eds.). *Critique and Postcritique*. Durham, London: Duke University Press, pp. 211–229.
- Cimdiņa, Ausma, Šroma, Natalja, sast. (2017). *Kultūras feminisms. Feminisma terminu skaidrojāšā vārdnīca*. Rīga: Zinātne.
- Clark, Katerina, Holquist, Michael (1984). *Mikhail Bakhtin*. Cambridge (MS), London: Harvard University Press.
- Daija, Pauls (2014). Nedzirdamie pakļautie: Spivaka un postkoloniālisms. Čakravorti-Spivaka, Gajatri. *Vai pakļautie spēji runāt?* Rīga: Mansards, LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 97.–103. lpp.
- Freids, Zigmunds (2019). Baisais. *Mākslinieks un fantazēšana*. Šuvajevs, Igors (tulk.). Rīga: Neputns.
- Gaile, Inga (2016). *Stikli*. Rīga: Dienas Grāmata.
- Gaile, Inga (2019). *Skaistās*. Rīga: Dienas Grāmata.
- Gaile, Inga (2020). *Rakstītāja*. Rīga: Dienas Grāmata.
- Hollibaugh, Amber (1998). Desire for Future: Radical Hope in Passion and Pleasure. Jackson, Stevi, Scott, Sue (eds.). *Feminism and Sexuality: A Reader*. Edinburgh: Edinburgh University Press, pp. 224–229.
- Jameson, Fredric (1971). *Marxism and Form: Twentieth-century Dialectical Theories of Literature*. Princeton (NJ): Princeton University Press.
- Kalnačs, Benedikts (2011). *Baltijas postkoloniālā drāma. Modernitāte, koloniālisms un postkoloniālisms latviešu, igauņu un lietuviešu dramaturģijā*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts.
- Kalnačs, Benedikts (2013). Postkoloniālisms. Kalniņa, Ieva E., Verdiņš, Kārlis (sast.). *Mūsdienu literatūras teorijas*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 335.–376. lpp.
- Kelertas, Violeta (ed.) (2006). *Baltic Postcolonialism. On the Boundary of Two Worlds: Identity, Freedom, and Moral Imagination in the Baltics*. Amsterdam and New York: Rodopi.
- Liljeström, Marianne (2018). Affect. Disch, Lisa, Hawkesworth, Mary (eds.). *The Oxford Handbook of Feminist Theory*. Oxford, New York: The Oxford University Press, pp. 16–38.
- Lorde, Audre (2018). The Master's Tools Will Never Dismantle the Master's House. *The Master's Tools Will Never Dismantle the Master's House*. Penguin Books, pp. 16–21.
- Mohanty, Chandra Talpade (2003). *Feminism Without Borders: Decolonizing Theory, Practicing Solidarity*. Durham, London: Duke University Press.
- Moi, Toril (2017). *Revolution of the Ordinary: Literary Studies after Wittgenstein, Austin, and Cavell*.

- Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Moor, David Chioni (2006). Is the Post- in Postcolonial the Post- in Post-Soviet? Toward a Global Postcolonial Critique. Kelertas, Violeta (ed.). *Baltic Postcolonialism. On the Boundary of Two Worlds: Identity, Freedom, and Moral Imagination in the Baltics*. Amsterdam and New York: Rodopi, pp. 11–30.
- Ott, Brian L. (2017) Affect in Critical Studies. *Oxford Research Encyclopedia of Communication*, pp. 1–26. Available: DOI: 10.1093/acrefore/9780190228613.013.56 [accessed 15.07.2022.].
- Pollock, Griselda. (2013). *After-affects. After-images: Trauma and Aesthetic Transformation in the Virtual Feminist Museum*. Manchester, New York: Manchester University Press.
- Rooney, Ellen (2017). Symptomatic Reading Is a Problem of Form. Anker, Elizabeth S., Felski, Rita (eds.). *Critique and Postcritique*. Durham, London: Duke University Press, pp. 127–152.
- Said, Edward W. (1994). *Culture and Imperialism*. London: Vintage.
- Said, Edward W. (2003). *Orientalism*. London: Penguin Books.
- Saiving Goldstein, Valery (1960). The Human Situation: A Feminine View. *The Journal of Religion*, No 40(2), pp. 100–112.
- Scott, Sue, Jackson, Stevi (1998). Sexual Skirmishes and Feminist Factions: Twenty-Five Years of Debate on Women and Sexuality. Jackson, Stevi, Scott, Sue (eds.). *Feminism and Sexuality: A Reader*. Edinburgh: Edinburgh University Press, pp. 1–31.
- Semjonova, Marija (2015). *Autobiogrāfiskuma žanriskās formas Latvijas un Somijas sieviešu prozā 20. gadsimtā*. Promocijas darbs. LU. Pieejams: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/31348/298-51592-Semjonova_Marija_ms05025.pdf?sequence=1&isAllowed=y [skatīts 15.07.2022.].
- Semjonova, Marija (2016). *Atmiņas pačnā. Latvijas un Somijas sieviešu prozas krustpunkti XX gadsimtā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Tlostanova, Madina (2017). *Postcolonialism and Postsocialism in Fiction and Art: Resistance and Re-existence*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Tlostanova, Madina, Thapar-Björkert, Suruchi, Koobak, Redi (2019). Border Thinking and Disidentification: Postcolonial and Postsocialist Feminist Dialogues. *Feminist Theory*, Vol. 17(2), pp. 211–228.
- Vitgenšteins, Ludvigs (2006). *Loģiski filozofisks traktāts*. Taurens, Jānis (tulks.). Rīga: Liepnieks un Rītups.
- Vulfā, Virdžīnija (2008). Pagātnes skice. *Esamības mirklī. Autobiogrāfiski raksti*. Bekere, Ingūna (tulks.). Rīga: Atēna, 111.–210. lpp.

Postcolonial Feminism in Inga Gaile's Fiction: Violence and Sexuality

Jānis Taurens

Keywords: contemporary Latvian literature, critical theories, postcritique, affective reader, body

The article explores the features of postcolonial feminism in the fiction of contemporary Latvian writer Inga Gaile. Although postcolonial feminism as a theoretical framework emerges in the 1970s and 1980s along with the works of Gayatri Chakravorty Spivak, Audre Lorde, Chandra Talpade Mohanty and others, it has not been used in the analysis of Latvian culture so far. This particular critical theory as the method of analysis approaches literature as a “powerful partner in the work of critique aimed not *at* the text, but alongside it” (Castiglia 2017: 2018). This does not imply that critical reflections on society and its gender inequalities must be ignored. On the contrary, it supports critical reading and by acknowledging the author’s affective voice tries to conceptualise the space for hope.

Inga Gaile’s three novels cover the period of the 20th century in which Latvia was occupied by several colonial powers (tsarist Russia, Soviet Union, as well as Germany), its inhabitants undergo two world wars, being dispersed in different countries and facing challenging situations. The traces of violence can be seen literary on the bodies of women despite the fact that they survived. Their lives show us the choices based on their desires, beliefs and preferences which can be described from the feminist standpoint. The sexuality of heroines – ignored and neglected, also blamed and damned – forms an important aspect of their lives, asserting the agency of women even under the conditions of patriarchal dominance.

Karostas ģeopolitiskās konstelācijas Andras Manfeldes romānā “Virsnieku sievas”

Maija Burima

Raksts izstrādāts Daugavpils Universitātes pētniecības projektā "Padomju pagātnes (de)konstrukcija un kultūras pārmantošana 20. gs. 2. puses–21. gs. latviešu literatūrā, mutvārdu naratīvos un digitālajās komūnās: ģeopolitiskais, reģionālais un kultūras aspekts" ("The Soviet Past (de)construction and cultural heritage in the second half of the 20th–21st century Latvian literature, oral narratives and digital communities: geopolitical, regional and cultural aspect" (Nr. 14-95/2022/13).

20. gadsimta Baltijas valstu vēsture arvien ir bijusi tieši atkarīga no ģeopolitiskās situācijas, ko ietekmē robežošanās ar lielajām kaimiņvalstīm, kas postkoloniālās kritikas pieteiktā varas diskursa izpratnē sauktas par impērijām. 1939. gada 23. augustā Padomju Sociālistisko Republiku Savienība un Vācija parakstīja “Savstarpējās neuzbrukšanas līgumu” jeb Molotova–Ribentropa paktu, kas bija izšķirošais priekšnoteikums neatkarīgo Baltijas valstu okupācijai un tālākai kolonizācijai. Faktiski padomju armija anektēja Latvijas teritoriju 1940. gada 17. jūnijā, un pēc Padomju Savienības uzbrukuma Baltijas valstis kļuva par “padomju imperiālā naratīva daļu” (Burima 2016: 66). Padomju režīma īstenotās politikas ietekmē Padomju hegemonija Latvijā izveidoja tādu sistēmu, kas ar varas un militāriem instrumentiem aptvēra un regulēja visas dzīves jomas, pārraudzīja sabiedrības procesus un noteica cilvēku privāto dzīvi, nodrošinot pilnīgu ideoloģisko kontroli: “20. gadsimta 50.–80. gados padomju politika Latvijā tika veidota un īstenota, pielāgojot PSRS centrā pieņemtos lēmumus, rezolūcijas un direktīvas, respektīvi, unificētos šablonus un modeļus, pēc kuriem politika tika realizēta, sociālajām, nacionālajām, ekonomiskajām un politiskajām reālījām Latvijā. Tādējādi padomju politikā Latvijā savijās specifiskas iezīmes, kas tieši norādīja uz Latvijas vēstures īpatnībām padomju okupācijas laikā, un dažas kopējas iezīmes, kas liecina par PSRS lēmējinstītūciju iecerēm un plāniem Vissavienības mērogā.” (Ivanovs 2007: 306)

Koloniālisma taustekļi gandrīz nemanāmi aptvēra visas dzīves sfēras, kļūstot par “vardarbības sistēmu un struktūru, kas kolonizētajiem strikti tiek ierakstīta ikdienas dzīvē. Teritorijas un iedzīvotāju kontrole tiek uzturēta, vardarbīgi iznīcinot, izputinot un aplaupot iedzīvotājus un nepārprotami demonstrējot, ka okupācija būtībā ir koloniāls process.” (Smith 2016: 752)

Dobrota Puherova (*Dobrota Pučerová*) padomju okupāciju nodēvē par koloniālismu ar totalitāru raksturu, jo tas “[..] izmantoja ideoloģiju individuālās pašapziņas apspiešanai, dzēsa vietējo kolektīvo atmiņu un nacionālo vēsturi un piespieda vietējos iedzīvotājus bez ierunām pieņemt metropoles pozīciju, vienlaikus maskējot tās totalitāro raksturu” (Pučerová 2015: 140). Puherova atzīmē, ka padomju totalitārisma situācijā komunisms ir “kā koloniālisms” (Pučerová 2015: 139). Šis salīdzinājums akcentē komunistiskās ideoloģijas pastiprinājumu, Padomju Savienībai izmantojot imperiālās pārvaldes paņēmienus. “Impērija ir attiecības – formālas vai neformālas –, kurās viena valsts kontrolē citas politiskās sabiedrības pastāvošo politisko suverenitāti. Tā var panākt ar spēku, politisko sadarbību, ekonomisko, sociālo vai kultūras atkarību. Imperiālisms ir tieši impērijas

izveides vai uzturēšanas process vai politika.” (Doyle 1986: 45) Mūsdienu pasaulē koloniālisms tiešā nozīmē un izpausmē lielākoties ir noslēdzies, taču saglabājas impēriskās rīcības un domāšanas paradigmas, kas turpina rezonēt: imperiālisms “saglabājas tur, kur tas bijis vienmēr – vispārējā kultūras sfērā, kā arī konkrētās politiskās, ideoloģiskās, ekonomiskās un sociālās praksēs” (Said 1994: 9).

Ne imperiālisms, ne koloniālisms nav tikai akumulēšanas un pārņemšanas akts. Tos abus atbalsta un virza ietekmīgi ideoloģiski veidojumi, kas ietver gan pārliecību par to, ka noteiktām teritorijām un cilvēkiem ir nepieciešamība būt pārvaldītiem, gan tādas prakses, kas saistītas ar dominēšanu. Edvards Saids (*Edward W. Said*) iezīmē konceptus, kas ir attiecināmi uz katru nākamo neatkarīgu valstu teritoriju iekarošanas aktu un to ietekmi uz komunikācijas, pieredzes veidošanās, pārņemtojamības un interpretācijas procesiem: “19. gadsimta klasiskās impēriskās kultūras vārdu krājums ir piesātināts ar tādiem vārdiem un konceptiem kā “zemāk” (*inferior*) vai “subjektu rases” (*subject races*), “pakļautās tautas” (*subordinate peoples*), “atkarība” (*dependency*), ekspansija (*expansion*) un valdība (*authority*). Impērijas pieredzē iegūtie priekšstatī par kultūru tika precizēti, nostiprināti, kritizēti vai noraidīti.” (Said 1994: 9)

Lai paplašinātu ģeopolitikai raksturīgo bināro redzējumu ar alternatīviem ģeopolitisko priekšstatu kritiskās interpretācijas paņēmieniem, Džoanna Šārpa (*Joanne Sharp*) izmanto konceptu “pakļauto ģeopolitika” (*subaltern geopolitics*), kura diskursīvās prakses projicējas telplaika un sociālajās struktūrās (Sharp 2011: 271). Ģeopolitisko kategoriju reprezentācija literatūrā “rada spilgtu pasauli, kas gaida kartēšanu un izpēti” (Irr 2014: 22).

Raksta mērķis – veikt padomju militārās pilsētas Karostas ģeopolitisko konstelāciju analīzi padomju hegemonijas situācijā, raksturot Karostas ģeopolitiskā fenomena telplaika paradigmu un performatīvās prakses Andras Manfeldes romānā “Virsnieku sievas”.

Raksta mērķis sasniegts, veicot vairākus posmsecīgus pētnieciskos uzdevumus:

- izgaismot romānā tēlotās impēriskās rīcības un domāšanas konstelācijas, kas veidojās, Latvijai kļūstot par padomju imperiālā naratīva daļu;
- uz romānā tēlotās Karostas un Liepājas piemēra, traktējot okupāciju kā koloniālu procesu ar imperiālās pārvaldes paņēmieniem, interpretēt šī procesa rezonansi ģeopolitiskajos priekšstatos;
- sniegt ieskatu militārās hegemonijas atbalstītājas infrastruktūras izveidē okupētajā Latvijā, konturēt kara pilsētiņu ģeopolitiskās funkcijas;
- rekonstruēt padomju kara pilsētiņu urbāno, vides un populācijas specifiku;
- sniegt romāna postkoloniālo lasījumu, interpretējot varas, “kolonizētāju – kolonizēto”, “hegemonijas – apspiesto” un pakļauto naratīva konstelācijas un pretstatu pārus Brežņeva stagnācijas laikā un Aukstā kara situācijā 20. gadsimta 70. gados.

Pētījums pievēršas padomju bipolarās ideoloģijas fiksēšanai Manfeldes romāna telplaika paradigmā, skata Karostas arhitektūras un vides semiotiku, izceļot jaunas nozīmes piešķiršanu

atsevišķiem objektiem, kā arī apraksta Karostas kanāla, rotējošā tilta, Svētā Nikolaja pareizticīgo Jūras katedrāles semantiku. Kritiskās ģeopolitikas kartējumā interpretēti Aukstā kara situācijas noteiktie kolonizēto un apspiesto subjektu priekšstati par robežu un tās uztveres subjektivajām konotācijām. Vēl viens publikācijas izvirzījums ir identificēt specifisku Aukstā kara ideoloģisko un militāro fenomenu – zemūdeņu naratīvu un tā izveidošanās priekšnoteikumus.

Militāro pilsētu tīklojums kā padomju militārās hegemonijas uzturēšanas instruments

Latvijas ģeopolitiski stratēģisko atrašanās vietu pēc valsts okupācijas PSRS izmantoja militārā spēka teritoriālo priekšrocību stiprināšanai. Šim nolūkam tika pielāgotas arī citu tautsaimniecības nozaru vajadzības: “Karaspēka daļām 219 vietās (bez pilsētu vietām) bija piešķirti 163 856,23 ha zemes. Karaspēka izvietojuma vietās Latvijā likvidētas 1335 lauku saimniecības.” (Upmalis 2014: 13) Baltijas jūras piekraste kļuva par PSRS rietumu robežu, kur tika koncentrēti būtiski militārie resursi. “No 1944. līdz 1990. gadam 3009 PSRS okupācijas armijas daļas uz dažādiem laika posmiem bija dislocētas LPSR teritorijā.” (Upmalis 2014a: 13) Ilgonis Upmalis norāda, ka “1992. gadā, kad sākās armijas izvešana, Latvijā atradās 57 000 Krievijas Federācijas (KF) jurisdikcijā pārņemtās Ziemeļrietumu Karaspēka grupas (ZRKG) militārpersonas (bijušā PSRS okupācijas armija). 1994. gada aprīlī, kad parakstīja Latvijas–Krievijas vienošanos par armijas izvešanu, Latvijā atradās ap 4000 militārpersonas (lielākoties komandējošais sastāvs), vairāk nekā 22 000 demobilizētas bijušās militārpersonas – KF pensionāri.” (Upmalis 2019) Robežsardzes daļas un posteņi, tankodromi, aviācijas daļu poligoni, kara lidlauki, ieroču un munīcijas (tostarp arī kodolražēju) glabātavas, militārās izlūkošanas objekti un citas militāras lietas galvenokārt koncentrējās Baltijas jūras piekrastē, kur bija izveidots īpašs pierobežas režīms: jūras krastā varēja atrasties tikai gaišajā diennakts laikā un ierobežotos piekrastes posmos.

Okupētajā Latvijā padomju militārās hegemonijas uzturēšanu nodrošināja daudzveidīgs militāro pilsētu tīkls, kas atšķīrās ne tikai ar dislocētajiem bruņoto spēku veidiem, bet arī ar infrastruktūras izveides dažādajām formām:

1) padomju militārās bāzes tika ierīkotas agrāko militāro kompleksu atrašanās vietās. Vienu daļu no tām Latvijas brīvvalsts armija bija pārmantojusi no bijušās cariskās Krievijas Impērijas ambiciozajiem militārajiem kompleksiem (Daugavpils cietoksnis¹, Liepājas Karosta² u. c.), daļa militāro infrastruktūru tika būvēta Latvijas brīvvalsts laikā Latvijas

1 Daugavpils cietoksnis bija 22 840., 55 444. un 1805. karaspēka daļu dislokācijas vieta. Te atradās tādi objekti kā Daugavpils Augstākā kara aviācijas inženieru skola, hospitalis, mācību autobataljons. Karaspēka daļa objektā atradās no 1955. līdz 1994. gadam.

2 Liepājā tika izvietotas 26 karaspēka daļas, kas formēja PSRS Baltijas jūras karaflotes (BKF) bāzi. Karaspēka daļa objektā atradās no 1939. līdz 1941. gadam un no 1945. līdz 1994. gadam.

Bruņoto spēku armijas vajadzībām. Sākoties padomju okupācijai, Latvijas Bruņotie spēki tika pārdēvēti par Latvijas PSR Tautas armiju, tie joprojām lielākoties izvietojās agrākajās Latvijas Bruņoto spēku dislokācijas vietās un ēkās, bet jau 1940. gada 10. jūlijā tika iekļauti Sarkanās armijas sastāvā;

2) uzreiz pēc Latvijas okupācijas tika veidoti jauni militārie atbalsta punkti padomju armijas vajadzībām, pamatojoties uz Latvijas ģeopolitisko, infrastruktūras un reljefa analīzi. Šādu stratēģiju demonstrē, piemēram, 15. Gaisa spēku armijas Daugavpils rajona Maļinovkas pagasta Lociku kara lidlauks, ko sāka būvēt 1940. gadā, un no 1957. līdz 1994. gadam tajā izvietojās 23 450. karaspēka daļa³;

3) pēc Otrā pasaules kara tika paplašināta padomju okupācijas sākumā tapušo militāro objektu infrastruktūra, veidojot jaunus padomju militārās armijas daļas un veicinot kara pilsētīņu tīkla izplešanos, lai stiprinātu padomju militāro klātbūtni okupētajās teritorijās. Piemēram, Ventspils rajona Ances pagastā tika izbūvēts slepenais PSRS Kosmiskā karaspēka 513. kosmisko izstarojumu izlūkcentrs “Zvaigznīte”, kas tur atradās no 1954. līdz 1994. gadam. To apkalpoja 3 militārās daļas: 51 429., 15 439., 93 364. Stingri slēgtajā teritorijā Irbenē, tuvu Baltijas jūrai, ritēja ap 2000 padomju karavīru un viņu ģimeņu dzīve. Šī objekta īpašo slepenību noteica 3 lieli radioteleskopi: 32 metru diametru antena “Saturns”, 16 metru antena “Plutons” un pati mazākā – 8 metru diametra antena “Urāns” (Strazdiņa 2020). Okupācijas laikā padomju armijas vienību skaits un to skaitliskais sastāvs Latvijā būtiski mainījās atkarībā no tā, kādiem ieroču veidiem un aizsardzības politikai deva priekšroku PSRS militārā doktrīna. Īsi pirms Latvijas neatkarības atjaunošanas – 1990. gadā – Latvijā bija izvietotas 223 militāro struktūru apakšvienības ar apmēram 80 000 militārpersonu, atzīmēts Latvijas Okupācijas muzeja izdevumā “Latvija – PSRS karabāze” (Upmalis 2006).

Padomju militārās klātbūtnes pasākumus okupētajās teritorijās īstenoja padomju armija. Militārais kontingents tika norīkots dienestam saskaņā ar augstākās vadības pavēlēm. Tie, kas atradās patstāvīgā militārajā dienestā, periodiski tika norīkoti citās dienesta vietās, kopā ar savām ģimenēm pārvietojoties pa PSRS teritoriju plašā ģeogrāfiskā amplitūdā. Dzīvojot no pamatiedzīvotājiem teritoriāli nodalītās grupās un teritorijās, militāristu misija bija īstenot padomju bruņoto spēku kontroli pār okupētajām teritorijām, tādējādi stiprinot padomju ideoloģijas pozīcijas PSRS teritorijā, tās satelītvalstīs un pasaulē.

3 Daugavpils novada Naujenes pagasta iedzīvotājs Staņislavs Ružāns atminas, kā sākās vērienīgā Lociku militārā lidlauka un kara pilsētas būve: “1940. gadā, drīz vien pēc Sarkanās armijas ienākšanas Latvijā, mums paziņoja, ka apkaimē sāksies lidlauka būve militārām vajadzībām. Tā izmēri aizņēma daudzus sādžu (Krīvāni, Zastenki, Gribusti, Dūdeļi, Viļušī, Lāči) zemes ar kopējo platību vairāk kā 450 hektāru. [...] 1941. gada agrā pavasarī sākās intensīvi darbi. Sāka rakt un planēt mūsu laukus. Strādāja armijas tehnika: traktorvilcēji, buldozeri, greideri, smagās automašīnas, karavīru vienības. [...] Drīz pienāca rīkojums 90 zemnieku saimniecību ģimenēm, kas dzīvoja lidlauka celtniecības teritorijā, izbraukt prom. [...] Vācu laikā lidlauka būve tika pārtraukta, bet pēc Otrā pasaules kara beigām lidlauka izbūvi atjaunoja, taču mazākā platībā, nekā sākotnēji plānots – 232 ha. Šo lidlauku pabeidza būvēt 1958. gadā. Tas ieguva nosaukumu – Lociku kara lidlauks. Padomju Armijas aviācija to izmantoja vairāk kā 30 gadus.” (Ružāns 2014: 33)

Padomju militārās pilsētiņas semiotika

Jēdziens “kara pilsētiņa” (kr. – *vojennij gorodok*) ir militāro lokāciju apzīmējums, kas aizstāja oficiālo konkrētas armijas daļas nosaukumu un kodifikāciju, lai šī slepenā informācija necirkulētu starp civilajiem iedzīvotājiem. Aukstā kara situācijā kara pilsētiņas nosaukumā ietvertā leksēma “karš” kļuva par alūziju, kas uzturēja Padomju Savienības un Rietumu ideoloģisko konfrontāciju. Tautā (gan militāristu, gan civilo iedzīvotāju vidū) vairāk cirkulēja saīsinātais kara pilsētiņu nosaukums “gorodok”, lai mazinātu teritorijas agresīvo konotāciju un norādītu uz tās izolētību, savrupumu, citādību un robežošanas ar civilo iedzīvotāju apdzīvoto telpu.

Visas padomju laika kara pilsētiņas bija tipiskas. To arhitektonisko kopumu veidoja dzīvojamās blokmājas, veikali ar īpašu apgādāšanas sistēmu un plašāku preču klāstu atšķirībā no citos vietējos veikalos pieejamā sortimenta. Lielākajās pilsētiņās bija pasta nodaļa, jo kara pilsētiņu iemītnieki bija atrāvušies no savas dzimtās puses, periodiski tika norīkoti uz nākamo dzīves vietu, tāpēc pasts bija svarīgs viņu saziņai ar ģimenes locekļiem. Pilsētiņas teritorijā atradās arī dienesta viesnīca, ēdnīca, ambulance, kultūras nams kā sociālās dzīves centrs (tajā norisinājās rituālie un atpūtas pasākumi, deju vakari, tika demonstrēti kino), militāro pasākumu un parāžu norises laukums, treniņu vietas iekštelpās un ārtelpās, dienestnieku kazarmas. Militārajās pilsētiņās ritēja vairāku tūkstošu padomju karavīru un viņu ģimeņu dzīve. Virsnieku ģimenes dzīvoja daudzdzīvokļu mājās, savukārt kazarmās bija izmitināti dienestnieki – zaldāti. Blakus pilsētiņai atradās militārie objekti⁴ un to infrastruktūra, militārā transporta stāvlaukumi, garāžas, remonta telpas, munīcijas glabātavas, ko apkalpoja dažādu dienesta pakāpju militāristi un aktīvā kara dienesta dienestnieki, kas atradās aktīvajā kara dienestā 2 vai 3 gadus (atkarībā no militāro spēku veida) un dzīvoja pilsētiņā.

Padomju hegemonijas diskurss Andras Manfredes romānā “Virsnieku sievas”

Andra Manfede ir žanra ziņā daudzveidīga rakstniece⁵. Viņas naratīva tematiskajā laukā būtisks fokuss ir traumatisko Latvijas vēsturisko notikumu atveidojums (Latvijas okupācija, deportācijas) un sociālkritisks mūsdienu Latvijas raksturojums (ekonomiskā emigrācija, sociālā atstumtība, narkomānija).

Romāns “Virsnieku sievas” publicēts 2017. gadā romānu sērijā “Mēs, Latvija, XX gadsimts”. Sērija veltīta Latvijas valstiskuma simtgadei; katrs sērijas romāns pievēršas noteiktam Latvijas vēstures posmam, caur indivīda pieredzes prizmu izgaismojot kolektīvās vēstures ritus.

4 Militārais lidlauks – Locikos, zemūdeņu bāzes – Liepājā, radioskops – Irbenē, lokators – Skrundā, kodolraķešu bāze – Zeltiņos, tanku poligons – Dobelē.

5 Romāni, lugas, ceļojuma apraksti, dzeja.

“Virsnieku sievietes” galvenokārt tēloti 20. gadsimta 70. gadi – Brežņeva stagnācijas laiks – un atsevišķas dekolonizācijas kultūras traumu caurvītas epizodes 90. gadu sākumā. Liepājas kara pilsētiņas Karostas piemērs ir fons, lai ielasītu jaunas nozīmes no postkoloniālajām studijām aizgūtās ambivalentās konstrukcijas “kolonizētāji – kolonizētie” shematiskai pārnesei uz padomju totalitārisma situāciju. Manfeldes romāna telplaiks ir Karostas militāri ģeopolitiskais fenomens padomju hegemonijas laikā. To caurvij plašs padomju militārā diskursa tēmu un konceptu spektrs: “hegemonija – apspiestie”, robežas semantika, militāristu un civiliedzīvotāju komunikācijas modeļi, maskulīnais – femīnais, stagnācijas laiks, zemūdeņu naratīvs.

Dipešs Čakrabartijs (*Dīpešs Čakrabarty*) darbā “Provincializējot Eiropu” atzīmē, ka elitārajām un dominējošajām grupām, iesaistoties dzīvespasaules (*life-worlds*) ritos, arī var būt pakļauto⁶ pagātne (*subaltern pasts*), kas pakārtota dominējošo institūciju vairākuma (*major*) naratīvam (Čakrabarty 2008: 101). Čakrabartija tēze, kas balstās uz pēctecību, iezīmē subjekta pagātnē izjustās pakļautības pieredzes pārklāšanos ar viņa piederību hegemonijai tagadnē. Taču subjekta vienlaicīga asociēšanās ar hegemonijas un apspiesto statusu totalitārās sistēmās var arī nebūt tikai pagātnes pieredzes noteikta – tā var realizēties arī kā ideoloģiskā un ģeopolitiskā konteksta noteikta tagadnes pašidentificēšanās hibrīdforma. Homi Baba (*Homi Bhabha*) darbā “Kultūras lokācija” norādījis, ka pastāv identitātes starpposms (*in-between space*) – neaizpildīta vieta “starp identitātes apzīmējumiem” – un ka “ši starpposma pāreja starp fiksētām identifikācijām paver iespēju kultūras hibrīditātei, kas rada atšķirību bez pieļaujamas vai uzspiestas hierarhijas” (Bhabha 1994: 4). Manfeldes romānā tēlotā virsnieka sieva Valērija vienlaicīgi identificējas gan ar bipolāro hegemonijas naratīvu, kas izteikts ar bināro opozīciju “kolonizētāji – kolonizējamie” (attiecībā pret vietējiem iedzīvotājiem un iepriekš neatkarīgo valstu robežu un vides transformācijām), gan ar pakļauto naratīvu attiecībā pret totalitārisma varu ne tikai pār okupētajām teritorijām un to iedzīvotājiem, bet imanenti arī pār varas uzturētājiem – militāristiem, ierēdņiem, lēmēj institūcijām, izpildinstitūcijām un ar tām cieši saistītiem subjektiem. Virsnieku sievu sociālās struktūras asociācijas ar pakļautības situāciju var tikt interpretētas arī dzimumdiferences kontekstā – kā militārīsta sievas sociālā stāvokļa atkarība no vīra dienesta pakāpes un viņas dzīvesveida pakārtošana vīra dienesta noteiktajai dzīvesvietai, kas neļauj iesakņoties, iekārtojot dzimtas dzīvesvietu, vai veidot savu karjeru. Vairāki kolonizētāju tēli Manfeldes romānā identificējas gan ar kolonizētāju, gan ar apspiesto pazīmēm, bet militāristu sievu gadījumā dzimtes identifikators nostiprina viņās arī pakļautā subjekta izjūtas.

- 6 Rakstā jēdziens “pakļautie” (*subaltern*) lietots Gajatri Čakravorti-Spivakas (*Gayatri Chakravorty Spivak*) esejā “Vai pakļautie spēj runāt?” (*Can the Subaltern Speak?*) pieteiktajā vairākkārtējas pakļautības nozīmē, īpašu reprezentāciju un papildu konotāciju iegūstot dzimumu diskursā. Latviešu valodā jēdziena atveide institucionālīzēta esejās 2014. gada latviskojumā (tulkojāja Sandra Meškova). Pakļauto (*subaltern*) situācijas interpretācijai pievēršas pētniecības disciplīna, ko dēvē par pakļauto studijām (*subaltern studies*). Tās centrālā ass ir centieni identificēt un aprakstīt oficiālās historiogrāfijas nevēribu vai “aklumu” attiecībā pret kolonizēto reģionu apspiestajām (*oppressed*) vai marginalizētajām grupām, kas izvietojas sabiedrības robežtelpās un kontakteritorijās.

Kolonizēto situācija rakstā apzīmēta ar jēdzienu “apspiestie” – padomju okupācijas subjekti, kas vardarbīgi iekļauti padomju impērijas sastāvā un marginalizēti padomju ideoloģijas paradigmā etniskā, sociālā un politiskās piederības vai teritoriālās izcelsmes ziņā.

Karosta (Militārā osta) bija viena no stratēģiski nozīmīgākajām militārajām pilsētām Padomju Latvijas teritorijas trešajā lielākajā pilsētā Liepājā, Latvijas administratīvajā daļā – Kurzemē. Karosta ir ģeogrāfiski izolēta no Liepājas pilsētas ar līci, sauszemes ceļš uz to padomju okupācijas periodā tika apsargāts, kanālu varēja šķērsot pa kontrolējamu tiltu. Karosta aizņēmu aptuveni trešdaļu pilsētas kopējās platības. Tās ēkāš saskatāms Krievijas militārās elegances un padomju militārisma kontrasts. Karostu sāka celt 1890. gadā, kad Krievijas Impērijas ķeizars Aleksandrs III nolēma tur ierīkot kara pilsētu un izbūvēt Liepājas cietoksni jeb fortus. Kara pilsētiņas teritorijā tajā laikā tiek celta arī Sv. Nikolaja pareizticīgo Jūras katedrāle. Pēc Latvijas–PSRS militārā līguma noslēgšanas 1939. gadā PSRS karostā izveidoja padomju karabāzi. Pēc Otrā pasaules kara Liepājas Karosta bija pilnībā slēgta teritorija. Tajā tika izvietota padomju zemūdeņu bāze, kas nebija pieejama pat Liepājas iedzīvotājiem. Pieaugot nepieciešamībai izmitināt iesūtīto militāro kontingentu kopā ar viņu ģimenes locekļiem, Karostā masveidā tika sabūvētas bloku mājas.

Pēc Padomju Savienības sagrūšanas okupanti no neatkarīgās Latvijas izbrauca 1994. gadā. Tieši ar šiem notikumiem aizsākas Manfeldes romāna “Virsnieku sievas” sižets, velkot paralēles un meklējot krustpunktus starp divām dzimtām: uz Latviju norīkotiem militāristiem – jaunāko virsnieku leitnantu Arsēniju un viņa sievu Valēriju, kuras tēvs ir atvaļināts zemūdenes kapteinis, – un liepājnieku ģimeni: Ilgu, viņas meitu Noru, kuru Ilga audzina viena, jo meita ir piedzimis pēc attiecībām ar precētu padomju militāristu, un Ilgas vecākiem. Manfelde tēlo padomju ideoloģijas postošo ietekmi uz katra indivīda personību: no Valērijas tēva un Ilgas mātes atmiņās saglabātiem 40.–50. gadu notikumiem autore pievēršas to pieredzes pārnesei uz 70. gadu stagnācijas laiku, uz abu posmu salīdzinājuma fona izceļot vēlīno padomju desmitgažu liekulības un padomju ideālu atklātas degradācijas periodu – kukuļņemšanu, valsts mantas izsaimniekošanu –, no kura pēcāk izriet 20. gadsimta 90. gadu haosa situācija.

Krievvalodīgo Karostas iedzīvotāju “materiālisma infekcija” (53)⁷, citādība, “slimīgums” attiecībā pret pārējo Liepājas teritoriju liepājniekiem reprezentējas ar krievu valodā līdzīgā vārda “korosta” (krievu val. *копост* ‘kašķis’) semantiku, kas apzīmē infekciozu ādas slimību, kuru izraisa kašķērcē. Biežākie šīs slimības simptomi ir stipra nieze un pūtītēm līdzīgi izsitumi, “Копоста – кревели и пухляки. [...] Ёде матос ун pierēs.” (53) Romānā “Virsnieku sievas” slimības simptomi kļūst par metaforu padomju iekārtas fiktīvā rakstura destruktīvajām izpausmēm: “Piejūras teritorijā nīcība ir ātra un nikna. Pamestas celtnes kā steigdamās pārvēršas graustos. Strojbatš tik soļo un labo [...]” (53–54)

Padomju koloniālās sistēmas sociālistiskais ietvars izraisa stagnāciju: “Koloniālais traips piesārņo. Tas diskreditē un nenovēršami apsūdz neracionālas domas, darbus un politiku.” (Smith 2020: VI)

Sociālisma piecgažu utopiskie plāni un nereālistiskas ekonomiskas, politiskas prognozes ignorēja racionālu ekonomikas potenciāla analīzi un sabiedrisko domu. Manfelde šo stagnācijas paudžu pēctecību un sistēmas pašiznīcināšanos attiecina uz militāro vidi: “Virsnieki

7 Iekavās norādītas Manfeldes romāna “Virsnieku sievas” citētās lappuses.

pārvietojas tikai pa ietvēm. Taisni, kā miera stājā izslējušies, uzpleču iestīvinātiem plecēm, virsnieki guļ kā lineāli, skatās starmešu acīm uz galdā virsmu vai sievu. Viņu bērni arī kļūš virsnieki, viņi absolvēs karaskolu, nokļūs, tēvu ieteikuma vadīti, Pribaltikā, bet viņu bērni jau ir citi. Pārāk izklaidīgi dirn sanāksmēs un nemaz nepūlas aplēpt žāvas poļitruka lekcijās. Pārāk izklaidīgi šķirsta avīzes. Aplūkojuši fotogrāfijas, salīdzinājuši ar virsrakstiem, kas zem tā, tālāk vairs nelasa. Tic tam, ko redz. Attēls ir godīgāks par vārdiem. Viņi kā sacenzdamies zaudē to, kas tiem nemaz nav piederējis. Patriotisma korozija ir uzspiestais patriotisms. Mutēs ir viens likums, bet rokās – cits. Vienas dienas mācība – aiznes tik, cik vari pacelt. Sveša taču nekā nav. Rīt tāpat viss piederēs visiem. Rīt, kad iestāsies komunisms.” (54)

Romānā aktualizēti gan militaristos, gan civiliedzīvotājos cirkulējošie vēlino padomju desmitgažu iekārtas uztveres aspekti, ko Manfrede nosauc par “šķelšanās diktatūru” (97). To raksturo dubultmorāle, sistēmas absurdums un ideoloģisko mācību utopiskie elementi no vienas puses un bailes, pakļaušanās un samierināšanās kā ērta dzīves pozīcija diktatūras apstākļos no otras puses: “Politaudzināšana ir visgarlaicīgākā no stundām, to zina pat poļitruks. Jo dedzīgāk apliecinī ticību partijas saukļiem, jo šķērmāk metas. Runā vienu, domā otru, dari trešo. Šķelšanās diktatūra. Ne tikai kursantos, seržantos, poļitrukos, arī šuvējās un pārdevējās sadzīvo dažādi cilvēki. Ne tikai viņam bailes liek nepagurt melos. Bail.” (97) Romānā modelēta padomju varas hegemonijas konstelācija, kuras pamatā, no vienas puses, ir kolonizēto mentālā nostāja, akceptējot kolonizētāju radītā ietvara subordināciju, vai nu pateicoties ideoloģiski nostiprinātai pseidopozitīvai kopības sajūtai ar padomju dzimteni, vai nespējai iedomāties kādu citu alternatīvu. No otras puses, atsevišķās koloniālās situācijas dominantes struktūrās identificējamais balsis, kas reprezentē pietiekami netrādicionālu kolonizētāju pašidentificēšanos ar pakļautā statusa pazīmēm: sistēmas manipulāciju upuris, nolemtības sajūta, nebrīves un dzimtenes zaudējuma apjēgums. Tādējādi hibriditātes potenciāls “koloniālajā situācijā dominantes struktūras” (Young 1995: 23) padara svārstīgas.

Karostas telplaiks

Telplaiks⁸ un hronotops⁹ ir universālas kategorijas, kas reprezentē pasaules ainu un kuras izceļ naratīvā tēlotā laika un telpas vienotību (hronotops) vai telpas kategorijas perspektīvā skatītu laika izvērsumu (telplaiks). “Hronotopi kā sociālo realitāti strukturējoši elementi, iesaistoties sarežģītā mijiedarbes sistēmā, arvien veido jaunas realitātes. Hronotopi var iekļauties viens otrā, līdzāspastāvēt, mijiedarboties, nomainīties, salāgoties, pretdarboties vai atrasties vēl sarežģītākās attiecībās.” (Tret’jakova 2010: 67)

- 8 Telplaiks – telpas un laika attiecību sasaiste literatūrā, kas skatīta telpas kategorijas perspektīvā. Modelis, kas piešķir telpai laika dimensiju.
- 9 Hronotops (laiktelpa) ir Alekseja Uhtomska fizioloģijas un psiholoģijas pētījumos iedzīvināts termins, ar ko apzīmē telpas un laika koordināšu likumsakarības. Bahtins piemēroja hronotopa terminu humanitārājam zinātnēm. Hronotops kā formāla estētiskā kategorija izsaka laiku un telpu ar mākslinieciskiem izteiksmes līdzekļiem un modelē cilvēka tēlu literatūrā, jo tas vienmēr ir hronotopisks.

Manfeldes romāna telpaika paradigma demonstrē tipisku totalitāras valsts laika un telpas reprezentāciju. Gan okupantu, gan okupēto sajūtās laiks ir iekapsulējies: “Šeit, kara pilsētiņā, notikumi risinājās citā laikā. It kā mazliet atpakaļ. It kā kara pilsētiņas iedzīvotāji līdz ar armijniekiem būtu iesnaudušies ierakumos vismaz uz pāris piecgadēm.” (38) Padomju stagnācijas laiks formalizē laika plūdumu, iedalot to posmsecīgās piecgadēs. Padomju cilvēka eksistence ir pakļauta ideoloģiskajam laika modelējumam, kuru posmos sadala Komunistiskās partijas kongresi un indivīda virzišanās no viena sociālā statusa nākamajā: oktobrēns, pionieris, komjaunietis, komunistis, obligātais vīriešu karadienests padomju armijā un citi padomju pilsoņu iniciācijas elementi. Milzīgais ģeopolitiskais veidojums – PSRS –, iegremdējoties vēsturiskā vidē, izstumj laika kategoriju no fiziskās un metafiziskās telpas. Mihails Epšteins (*Mikhail Epstein*) atzīmē, ka, “cenšoties attiecināt bahtiānisko hronotopa jēdzienu uz krievu-padomju civilizāciju, uzrādās interesanta likumsakarība: hronoss tajā tiek izstumts, un to pārņem toposs. Hronoss tuvojas nullei, pēkšņam brīnumam, revolūcijas vai eshatoloģisko pārmaiņu mirklim, bet toposs attiecīgi tiecas uz bezgalīgumu, lai pārņemtu milzīgi valsti, kontinentu un tālāk arī visu pasauli. Hronotops tādējādi pārtop par topohronu, laiks ir telpiskots” (Jepshtejn 2005). Padomju laika mistificētie laika nogriežņi, izjūta, ka laiks ir nesteidzīgs, apstājies, apturēts vai ieciklējies, romānā ir raksturīgākā 70.–80. gadu padomju cilvēka temporālā atskārsmē: “Kam tas viss? Parādes, uzrunas, plāni? Tēvu atmiņas mantinieki paniskā skrējienā pēc kārtības. Norma. Plāns. Kongress. Ievēro noteikumus, tu pats esi reizē vergs un reizē vagars. Disciplīna ir tavš goda kodekss. Tikai ko lai sargā? Četrdesmit, četrdesmit pieci, piecdesmit kopš lielās revolūcijas, piecpadsmit, divdesmit, divdesmit pieci pēc Tēvijas kara, vienmuļības un pagātnes uzvaru mākti, vīrieši aizvien biežāk cīnās ar savām sievietēm.” (44)

Epšteins piesaka tēzi, ka viena no visnozīmīgākajām sociālistiskā realisma iezīmēm bija simulācija, kas pēcāk kļuva par postmodernisma noteicošo iezīmi (Epstein 1995: 188–210). Epšteins norāda, ka “sociālistiskais realisms radīja īpašu realitātes veidu, tā saucamo hiperrealitāti (*hyper-reality*), kas izveidojās no simulācijas un simulakra (*simulation and simulacra*) un izpaudās reālistiskāk nekā pati realitāte” (Epstein 1995: 190).

Padomju ideoloģiskie svētki – Oktobra svētki, Uzvaras diena u. c. – un to scenāriji faktiski ir svētki simulakri, kuru dalībnieki simulē iesaisti padomju rituālos laikā, kad padomju teritoriālajā noslēgtībā viņu dzīve “ar katru dienu kļūst līdzīgāka konstruktoram” (60) pretēji padomju varas akceptētajiem kalendārajiem svētkiem¹⁰, kas aizstāja pirmsokupācijas laika reliģiskos, mitoloģiskos un valstiskos svētkus, svinamās reizes, vienlaikus tomēr paverot iedzīvotājiem iespēju pēc normatīvās sociālās vides leģitīmi gūt pašizpaušmi privātajā telpā. Padomju pseidosvētki ir vienīgā iespēja pārtraukt vienmuļo noslēgtās militārās pilsētiņas dzīvi jeb ilgstošo tukšumu ar krāsu, skaņu, cilvēku komunikācijas piesātinātiem brīžiem, pat ja to iemesls nav saistīts ar indivīdam svarīgu emocionālo pārdzīvojumu un faktiski tie ir kārtējā nodeva padomju ideoloģijas konstruētajai hiperrealitātei un tā distopiskajam atveidojumam

10 Padomju laikā, kad Baznīcas svētkiem bija piemērots aizliegums, Vecgada vakars un Jaunā gada svinības bija vieni no tautas iecienītākajiem svētkiem, jo atšķirībā no ideoloģiskajiem svētkiem, kas tika atzīmēti ar masveidīgiem kongresiem, plēnumiem, parādēm, demonstrācijām, sapulcēm, gadumija bija retā reize, kas apliecināja kalendārā laika ritējumu saskaņā ar astronomiskiem (nemainīgiem) principiem, nevis padomju ideoloģisko konstelāciju temporitmu.

atsevišķās romāna epizodēs: “Augusta saulē, cilvēku saucienos, diktora pavēlēs par to, kuram kuģim ir jāizkļiedz “urā”, tajā visā ir kaut kas zvērojošs. Zemūdens metāls zem viņu kājām ir melns. Kapteiņu un stūrmaņu un citu virsnieku svētku žaketes ir baltas. Desmitiem laivu, desmitiem miera stāju, simtiem “urrrāāā”. Vējš plivina lentes pie matrožu cepurēm. Kuģi izgriezti karodziņu virtenēm. [...] “Slava Lielajam Ļeņinam!!!” – “Slava lielajai revolūcijai!” – “Slava partijai!” – “Slava PSKP CK ģenerālsekretāram biedram Leonīdam Brežņevam!” Slava. Slava. Slava.” (111–112)

Ksenija Gaļa (*Xénia Gaál*) ir atzīmējusi, ka “padomju ideoloģijas pamatelements ir bipolaritāte”. Viņa ilustrē šo konceptu ar padomju propagandas mašīnas piemēru, kas radīja tāds efektus kā bailes no ārējiem ienaidniekiem Staļina terora kulminācijas laikā vai lepnumu par nacionālo pagātni tās pārrakstīšanas procesā u. tml. (Gaál 2015: 243–261). Tā rezultātā mākslīgajam simulakram bija jāaizstāj realitāte, atdalot to no realitātes izjūtas, kas romānā ieaūžas kā jūtīga vides uztvere, ejot “pa gorodoku, šo mūsu mīļās liepu pilsētas aklo zarnu, mākslīgi radīto teritoriju, kas pilna svešajiem uzplečos, pilna skaļām un vulgārām sievietēm [...]” (79). Svarīgs telpaika konstelāciju elements Manfeldes tekstā ir tukšuma koncepts, kas ilustrē, kā padomju režīma bipolarā ideoloģija izdzēs pirmspadomju estētikas vides objektus vai dekonstruē to funkcijas.

Cariskās impērijas arhitektoniskais mantojums ir Karostas urbānās patoloģijas pamats. Bipolaritāte izpaužas, nevis izceļot tās senatnīgo šarmu, bet nomaskējot majestātiskās un izšķērdīgi dārgās Krievijas Impērijas militārās būves ar unificētām padomju celtnēm, parkiem, katedrāli, ielām, kas tika izbūvētas vai pārkonstruētas, lai pa tām varētu pārvietoties tanku kolonnas, un paplašinot kanālu, lai pa to reidos vai mācībās varētu izslīdēt padomju zemūdenes: “Kara pilsētas ielas taisnas un platas kā šosejas. Lai kara gadījumā tanki varētu izbraukt. Bataljons izsoļot” (137); “Kara pilsētiņā esot balti krāsoti stumbri” (116); “zaldāti lielām saru birstēm slauka ielu” (137). Tomēr visizteismīgāk ideoloģiskā bipolaritāte un kristietības aizstāšana ar padomju ideoloģijas simulakru izpaužas Liepājas Sv. Nikolaja pareizticīgo Jūras katedrāles tēlā.

Reliģija bija komunisma konkurējošā ideoloģija, tāpēc PSRS teritorijā notika baznīcu demolēšana, pielāgojot funkcionāli un saturiski nesaderīgām vajadzībām un dievnamu funkcijām¹¹, vai iznīcināšana un ticīgo cilvēku vajāšana. Reliģijas uzskatīja par “vecās iekārtas mantojumu”,

11 Dievnamu ēku profanāciju spilgti demonstrē Daugavpils Mārtiņa Lutera katedrāles telpu pielāgošana padomju tautsaimniecības un cilvēku vajadzībām: 1947. gadā tajās tika iekārtota “Zagotzerno” noliktava, pēc septiņiem gadiem – “Gortorg” tirdzniecības noliktava. 1955. gadā baznīcas ēka tika nodota Daugavpils lokomotīvu depo rīcībā, bet 1969. gadā dievnama telpās tika iekārtota Daugavpils Lokomotīvu remonta rūpnīcas boksa skola. Boksa skolas nodarbību vajadzībām baznīcas ēkā izbūvēja trīs stāvus, balkonā iekārtoja dušas telpas, ģērbtuvi un citas paligtelpas. Metāllūžņos tika nodots baznīcas torņa pulkstenis un nojaukts dzelzs žogs, kas norobežoja baznīcas teritoriju.

Ja dievnams netika uzspridzināts vai nojaukts, tā ēkas pārņēma vietējā padomju vara, piemēram, Salaspils Sv. Jura baznīcas telpās tika ierīkota autodarbņīca, Spāres luterāņu baznīcā – kolhoza dārzu noliktava, Ādažu Eвангелiski luteriskās baznīcas telpās – deju zāle, kinoteātris, kāpostu skābētava, tukšās taras noliktava, minerālmēslu noliktava u. tml.

un pret tām visām tika pasludināta nesaudzīga cīņa. Jouko Talonens (*Jouko Talonen*) veicis plašu pētījumu par baznīcu staļinisma žņaugos un padomju varas īstenoto Latvijas Evaņģēliski luteriskās baznīcas vajāšanu, secinot, ka padomju varas pārstāvji apzinājās ateisma propagandas izšķirošo nozīmi cīņā pret ticību un reliģiozitāti (Talonens 1997). Lai gan oficiāli tika uzsvērtā uzskatu brīvība, komunistiskās partijas ideologi nemitīgi tika aicināti cīnīties pret reliģiskajiem aizspriedumiem. Talonena secinājumi attiecināmi arī uz citām konfesijām.

Padomju ideoloģijas determinētā reliģijas un ateisma bipolaritāte ir noteicošā trajektorija Manfeldes romāna reliģiskajā diskursā, ilustrējot padomju laikmeta reliģijas nolieguma līniju: “Mēs, ateisti, zinām, ka retinātajā atmosfērā mīt nevis dievs, bet tukšums.” (50) Katedrāle pirmspadomju laikā bija Karostas vizuālā un garīgā dominance. Padomju laiks dzēs abas izpausmes: no ārienes ap katedrāli tiek uzceltas tipveida dzīvojamās ēkas – hruščovkas, bet dievnama iekšpusē tiek iznīcinātas baznīcas arhitektoniskās un dekoratīvās pazīmes, aizstājot tās ar padomju laika vizuālajiem atribūtiem. Izveidojot Liepājas Karostu kā slepenu un slēgtu teritoriju, PSRS okupācijas armijas karaspēks pēc Otrā pasaules kara agrākās pareizticīgo katedrāles telpās ierīkoja Matrožu klubu ar sporta zāli, matrožu un zaldātu kinoteātri un tā saucamo “sarkano stūrīti”. Matrožu kluba toposs romānā ir realitātes un realitātes izjūtas bipolarais kontaktpunkts, kas, kaut arī cītīgi nomaskēts par militāristu atpūtas un svētku vietu, tomēr saglabā bijušās katedrāles arhitektoniku un noskaņu. Padomju laikā tas ir nepārprotams apliecinājums šīs celtnes sākotnējai funkcijai. Baznīcas dekonstrukcija ir neapšaubāms kristietības nolieguma nosodījums: “Kara pilsētiņā esot Matrožu klubs ar augstiem, apaļiem torņiem. Māte teica, ka klubā dancojot krievu velni.” (116) Romānā “Virsnieku sievas” Arsēnijs ir norīkots par Matrožu kluba kultūras vadītāju. Manfeldes romānā tēlots, ka, lai slāpētu baznīcas agrāko lielisko akustiku un skatītāji varētu saprast skaņu filmas sižetu, tika aizbetonēts katedrāles centrālā kupola joms, un, lai baznīcas iekštelpas atbilstu priekšstatiem par padomju kultūras kluba iekārtojumu, Arsēnijs ar zemūdeņu krāsu katru sezonu no jauna aizkrāso baznīcas freskas un mozaikas, apzinoties sava darba destruktivitāti un kristietības zaimošānu: “Viņa baba, kā jau visas sādžas babeņas, bija ticīga un kārtīgi sadotu viņam pa pakausi, ja redzētu, ar ko viņas dārgais mazdēliņš Pribaltikā nodarbojas.” (99)

Matrožu kluba reliģisko un padomisko bipolaritāti iezīmē atsevišķi inkrustācijas elementi un kristietības tēli, kuru nozīmi atklāj semiotiski emocionālais iespaids arī uz to paaudzi, kas augusi baznīcas nolieguma laikā: “Apaļie sīpolveida jumti ar smailajiem durkļiem ietiecas debesis. [...] Durvis ir zaļas, un vidū liela, sarkana zvaigzne. Vai, atverot durvis, piecstaru zvaigzne uz brīdi pārdalītos uz pusēm? [...] [V]irs otras ieejas viņa ierauga acis. Sākumā tikai skatienu, vēlāk tumšsarkanajā ailē pamana bārdainu vīru, kam uz sejas krāsa turas vien dažās vietās. Uz vīra sejas un rokām sarkani krikumi. Skumjais vīrs izskatās kā notverts sarkanā tiklā. Viņš skatās Noras acīs, un viņa skatiens ieguļas Noras saules pinumā kā slāpstoša zivs, kas cer padzerties kaut vai ar dažām, kaut niecīgi sāļām lāsēm. Asarām. Fresku vīrs never muti. Viņš jau nav dzīvs, bet Norai liekas, viņš raud.” (138) “[...] Matrožu klubs met ēnu, un vīrs ar savām asarām velti mēģina jaunumu kliepēt.” (140)

Nomaskētās baznīcas agrākais statuss un sākotnējās funkcijas ir noslēpums, kuru zina tikai tie militāristi, kas ir īpaši uzticīgi ideoloģijai – pietuvināti slepenotai informācijai – un

čukstus uztic šo noslēpumu savām sievām mājās. Simboliskā līmenī baznīca ir atgādinājums par sakrālā mantojuma klusējošo klātbūtni padomiskotajā Karostas infrastruktūrā, kas armijas cilvēkos izraisa iekšēju trauksmi un maskētu pietāti, kuras romānā nodēvētas kā “aizdomīgas jūtas” (99).

Katedrāle un citas cara impērijas laika ēkas ir “citādie” lokusi unificētajā pilsētiņas arhitektonikā. Karostas vēsturiskais konteksts, vienlīdz kā Liepājas, Latvijas un Baltijas valstu vēstures jautājumi, militāristiem saistās ar tukšumu; vizuālie, lingvistiskie vai citi atgādinājumi par tiem ir divaini, taču nevedina uz iedziļināšanos, piemēram, fakts, ka uz vispārējā ēku unifikācijas fona “Matrožu klubs un dažas mājas gorodokā bija būvētas no dzelteniem ķieģeļiem” (37), tiek pieņemts kā citādības zīme, kurai netiek meklēti izvērsti skaidrojumi.

Militāristi un viņu ģimenes locekļi jūtas droši pārkārtotajā Karostas telpā, kur “valdīja savi likumi, un to valdīšana bija jūtama katrā sīkumā. Te varēja just saimnieka roku. Ielas plašas un taisnas. Viss kārtīgs, tīrs, ko nespēj sētnieki, to padara *stroibats* [soda bataljons]. Driskas un stiklus pa zemi nemanīja. [...] Sacelšanos pret ierasto kārtību, kas sākās baltajās taisnstūra mājās, nemanīja.” (59) Karostas impēriskā mantojuma smalkās ēkas ar ķieģeļu ornamentiem dienestniekiem no PSRS Āzijas republikām šķiet “liekā greznība, [kas] smakoja pēc buržuāzijas. Lauvu purnus, augļu un vīlņu reljefus proletariāta mīļotāji neuzdriksējās nodauzīt, bet kāpņu telpās gan [...]. Naidis pret lieko, un arī tas, ka greznība, šī proletariāta paverdzinātāju atlieka, taču vienmēr lieka. Naidis mantots vismaz trešajā paaudzē. Cik daudz servīžu, flīžu, karnīžu pa šiem gadiem bija sasists. Tāpat vien. [...] Naidis pret visu to ņaudeno sieviešu būšanu. Porcelāna balerīnām, kristāla murgiem, deminutīvu arhitektūrā un saskarsmē. Revolucionāru mantinieki visas pieejamās karnīzes Liepājā jau bija apdauzījuši, bet šķita, ka kara pilsētiņā pēcrevolūcijas laiks tā arī nebeidzas nekad. Lauvu purnus dauzīja četrdesmitajos, piecdesmitajos, sešdesmitajos, septiņdesmitajos...” (38)

Pilsētas arhitektonika ir izmainīta un pakārtota iespējami karadarbībai: “Karostas ielas bija ļoti platas. Tēvs teica, ka tas tādēļ, ja nobombardētu mājas, pa ielām varētu pārvietoties tanki. [...] Kad tie svētkos vilkās pa ielu, arī sarkanie karodziņi un puīšu sajūsma ainavu nespēja padarīt pievilcīgāku. Nāves vaboles, kā Valērija klusībā dēvēja tankus, viņai uzdzina drebuļus. Metāla maijvaboles, ar garajiem snuķiem sadzērušās varoņu asiņu, vairs nespēj palidot, velkas pa ielām sprauslādamas. Vai arī, apsegtas ar brezentu, snuķstobriem rēgojoties, tiek vadātas no vienas armijas daļas uz citu. Citreiz strīpām vien.” (23)

Totalitārisma bipolarā ideoloģija izdzēs pirmspadomju estētikas vides objektus vai dekonstruē to funkcijas. Īpaša nozīme padomju ideoloģiskajā diskursā ir reliģijas un ateisma bipolaritātei, kas Manfeldes romānā reprezentēts ar Svētā Nikolaja pareizticīgo Jūras katedrāles ēkas funkcionālām pārbīdēm – tā pārveidota par padomju Matrožu klubu. Kara pilsētiņas semiotika romānā reprezentē ideoloģiju cīņas liecības un padomju politiskās ambīcijas valsts un pasaules lielvaras pozīcijās.

Robežas konstelācijas

Robežu konstruēšana ir daudznozīmīgs process, kas projicējas gan ģeopolitiskā, gan mentālā kartogrāfijā un komunikācijā. “Robeža vienmēr tiek parādīta, iezīmēta, attēlota un medialisēta. Identitāte nav iedomājama bez robežprocesiem neatkarīgi no to individualizētā vai kopīgā rakstura. Robežas iezīmē cilvēku pārvietošanos no vienas vietas uz citu.” (Schimanski, Wolfe 2007: 11–12) Robežas jēdziens romānā “Virsnieku sievas” pieteikts ar trim konstelācijām: rotējošais tilts starp Liepājas pilsētu un Karostu; komunikācijas modeļi starp liepājniekiem un iesūtītajiem militaristiem un civiliedzīvotājiem; Baltijas jūras krasts kā PSRS ūdens robeža ar naidīgajiem Rietumiem Aukstā kara situācijā. “Pēc 1940. gada aneksijas par Baltijas valstu likteni kļuva lielvalstu attiecību regulēšanas funkcija.” (Hiden et al. 2008: 1) PSRS stiprināja savas jauniegūtās robežas un veidoja okupēto teritoriju iedzīvotājos jaunu ģeogrāfisko apziņu, “radot radikāli asimetriskas varas attiecību situācijas” (Schimanski, Wolfe 2007: 11–12); transformējot apspiesto ģeopolitisko orientāciju, pārkodējot iepriekšējo kartējumu, ieviešot kontrolētu robežu šķērsošanu.

Rotējošais tilts

Romāna “Virsnieku sievas” sižeta darbības vieta ir Liepājas pilsēta un tās militārā teritorija – Karosta, kas no pilsētas nodalīta ar rotējošas konstrukcijas tiltu. Vācu inženiera Haralda Halla (*Harald Hall*) projektētais tilts uz Karostu tika atklāts 1906. gada 19. augustā (Raķis 2019: 72). Rotējošais tilts iezīmē robežu starp Karostas militāro vidi, kas reprezentē tagadni – okupācijas laiku –, un Liepājas vietējiem iedzīvotājiem, kas reprezentē pagātņi – Latvijas valsts neatkarības laiku.

Okupācijas laikā tiltam ir ne tikai satiksmes nodrošināšanas un teritoriāli ainaviska funkcija, bet arī ideoloģiska semantika – tilts ir mentālā, etniskā, kultūras un lingvistiskā robeža starp militaristu apdzīvoto kara pilsētīņu un pārējo Liepājas pilsētas daļu. Romāna pēcvārdā Manfelde “brīnišķīgo izgriežamo tiltu” (243) nodēvē par vienu no varoņiem un norāda uz šīs mikroģeogrāfiskās vienības regulējošo funkciju, kas Karostu un tās iedzīvotājus pozicionē kā izolētu vietu, jo, “[...] kuģu ceļam atveroties, kara pilsētīņas teritoriju padara līdzīgu salai” (243). Cilvēka atrašanās vieta ir būtisks atribūts, kas strukturē gan viņu pašu, gan viņa darbību. Mikroģeogrāfijas koncepti strukturē vietas un apkaimes lokālās telpas organizāciju (Liu, Marx 2020). Tilts kā mikroģeogrāfisks atribūts veic Karostas savienotājfunkciju ar plašāku sabiedrību, norādot ne tikai uz militarizētās Karostas draudīgo ietekmi uz ārieni, bet arī uz Karostas iedzīvotāju nepieciešamību rēķināties ar vietējiem latviešiem. Manfeldes romānā ir attēlots, kā, kontrolējot tilta šķērsošanu, padomju varas subjekti aktīvi veido varas telpisko mikropolitiku.

Rotējošo jeb izgriežamo tiltu autore tēlotajā padomju periodā varēja šķērsot noteiktos laikos. Pārējā laikā tas atvērās, lai no kanāla Baltijas jūrā varētu iebraukt sargkuģi vai zemūdenes. No abām pusēm tilta malā bija izvietoti sargposteņi, kas kontrolēja cilvēku plūsmu. Strikto drošības pasākumu un stratēģiskās nozīmes dēļ Liepājas daļas iedzīvotājiem “šķērsot tabu

jeb tiltu” (74) ir notikums, kas konfrontē ar padomju dzīves regulējumiem, jo saistās ar pāreju no “savējās” teritorijas “svešajā”, izmantojot fiktīvas caurlaides, jo “[k]ara pilsētiņa palīdz aizpildīt deficītu” (58), apmierināt ziņkāri un iepazīt padomju militāristu dzīves vidi. Savukārt Karostas militāristi un viņu ģimenes locekļi šķērso tiltu, lai apmeklētu “padomju rietumus”, jo okupētās Baltijas teritorijas, kas “vēl nesen asociēja sevi kā daļu no Eiropas, tika mākslīgi no tās izolētas. Sovjetizācijas ietvarā tika pārrakstīta Igaunijas, Latvijas un Lietuvas nacionālā pagātne. Padomju koloniālisma situācijā Baltijas koloniālisma īpatnības izpaužas kolonizējamo pārākuma sajūtā pār kolonizatoriem, atšķirīgā eiropeskuma un orientālisma uztverē” (Burima 2020: 274), piedēvējot otrai pusei “zemāku” statusu, jo Baltijas iedzīvotāju dzīves līmenis bija augstāks nekā citās PSRS republikās. Baltija ieguva “padomju Rietumu” marķējumu, uz ko dažādos diskursos norādījuši daudzi postkoloniālisma pētnieki (piem., Szporluk 1976; Zubkova 2008; Bleiere 2015; Risch 2015; Annus 2019; Gūtmane 2019; Burima 2020). Šāds pozicionējums Baltijas iedzīvotājos “radīja citādības sajūtas” (Risch 2015: 78) pret pārējo PSRS teritoriju, bet padomju varas iesūtītajos militāristos veidoja ieinteresētību, distanci, piesardzību, nepatiku vai kārdinājumu. Valērijas draudzene Ņušeņka “[...] ilgojas, lai beidzot gorodokā būtu kā Liepājā, jo pilsēta, kuras ielās varēja redzēt krāsaināk un drosmīgāk ģērbtus ļaudis, viņu vilināja. Kultūras namos tur skanēja savāda mūzika, vārdus viņa nesaprata” (58–59). Savukārt Valērijai “pilsēta nepatika. Cilvēki, kas tajā dzīvoja, bija lepni. Viņai tikai nebija skaidrs, par ko. Dēļ dziesmām? Savādām frizūrām? Vīrieši sievišķīgiem matiem un sievietes, kuras bija vai nu izaicinoši košas, vai arī izskatījās pārbiedētas. Viņa nesaprata ne vienas, ne otras.” (59) Liepājas jauniešus un sievietes piesaista militāristus kā eksotiski padomju Rietumu subjekti. Interese par mentālā un ētiskā ziņā “citādo” un “aizliegto” ir pamats Arsēnija un Noras destruktīvajām attiecībām.

Tiltam starp Liepāju un Karostu ar priekšposteni un šķērsošanas caurlaižu sistēmu var piemērot Sunčanas Laketas (*Sunčana Laketa*) “lipīgās” vietas (“sticky” place, Laketa 2018) apzīmējumu, ko autore pieteikusi pētījumā par identitātēm un telpām Bosnijas un Hercegovinas postkonflikta “performatīvajiem un afekta aktiem piesātināta telpā” – Mostaras pilsētā. Laketa konstatē, ka “sociālā un telpiskā robeža atdala “šo” un “to” pilsētas pusi kā telpas etniskās konstrukcijas, tomēr robeža nemēdz būt nepārtraukta un fiksēta, drīzāk tā ir mainīga, neskaidra un dažādi traktēta sociālā telpa. Kaut arī sociālo telpu robežu marķējumi ne vienmēr ir redzami vai atpazīstami neinformētiem novērotājiem [...], tomēr tie iemiesojas vairuma [...] dzīvē un identitātē.” (Laketa 2018: 179)

Līdzīgi daudzām citām hegemonās ideoloģijas provocēto konfliktu teritorijām, arī padomju Latvijas sociāli telpiskā ainava veidojās uz konkurējošu ideoloģiju un nestabila politiskā klimata fona. Sistemātiski izmantojot uz šķelšanos orientētas ikdienas performatīvās prakses, iedzīvotāju diferenciācija projicējās robežā kā ontoloģiskā vienībā, ko iezīmēja tilts. Tilts romānā ir mikroģeogrāfiska robežas figūra, kas funkcionē kā tranzīta telpa, caur kuru tiek izteikti dažādi robežu formēšanas un robežas šķērsošanas naratīvi, kartēta mentālā telpa un reprezentēta sabiedrības sociālā polarizācija. Romāns demonstrē, ka nāciju un varas koncentrācijas galvenās vietas padomju situācijā pārvērtušās multivalentos pretmetu tīklojumos.

Komunikācijas modeļi starp liepājniekiem un militāristiem

Rotējošais tilts starp Karostu un Liepāju nošķir ne tikai vienas pilsētas divas daļas. Manfelve rāda nepārvaramu plaisu starp totalitārisma objektu Karostu, tās iedzīvotājiem un totalitārisma subjektu – Liepājas iedzīvotājiem, starp kuriem “jaunie pierobežas iedzīvotāji radīja rietumnieciskāku sajūtu par padomju stāvokli” (Risch 2015: 72).

Vietējie iedzīvotāji un iebrucēji koncentrējās īpašās un vienreizīgās pārstāvības telpās, izmantojot atšķirīgu simbolisko struktūru un paražu pretmetus jeb “atšķirību dialogu” (*a dialogue of difference*), kas noteica subjekta pozicionējumu un piederību starp divām oponentošām kultūrām situācijā, kurā homogenizācija vai adaptācija nebija iespējama, jo izraisītu “savējo” nosodījumu par “svešās” pozīcijas akceptēšanu (Bhabha 2018: 8).

Liepāja Manfeldes romāna darbības laikā ir jauniešu, hipiju, mūziķu, universitātes pilsēta. Rakstniece pretstata rietumnieciskos sieviešu un vīriešu modes atribūtus Liepājā ar virsnieku sieviešu ģērbšanās stilu: “pilsētā meitenes, minisvārkos un laķenēs, kārdināja pielūdžējus, kas, švītīgi iesmaržojušies, plēsa politnekorektus jokus” (38), virsnieku un mičmaņu sievas “[..] ar kapara kodelām pakausī un vecmodīgām brošām kleitas trijstūra izgriezumā [..]” (56). Abu pilsētas daļu iedzīvotāji ar neizpratni un kritiku uztver pretējās puses izskatu un kopumā uzskata otru pusi par “zemāku”. Kara pilsētīnā cirkulē nerakstīts virsnieku sievu uzvedības un izskata kanons, kura pamatietiekums ir askētisms un ieturētība: “Māte vienmēr teikusi, jo augstāka ranga virsnieks, jo noslēgtākai jābūt viņa sievas kleitai. Rokas apslēptas, nekādus buržuāziskus dekoltē. [..] Nekad nevelc vulgāras drēbes kā parastas sievietes, jo tu būsi virsnieka sieva.” (110)

Liepājas un Karostas tilta “lipīguma” metaforu reprezentē ne vien kompromiss, kad tas tiek šķērsots, lai ar viltotām caurlaidēm iegādātos deficītus vietējo iedzīvotāju acīs naidīgajā Karostas teritorijā, bet arī PSRS noklusētās un nomaskētās iebrucēju un vietējo iedzīvotāju etniskās un lingvistiskās pretrunas: “Meitenes ar puīšļiem nemēdz lieki sarunāties, tāpat kā latvieši ar krieviem ..” (120) Simulatīvais “tautu draudzības” koncepts un labvēlība pret krievu valodu kā padomju tautas vienotāju bija viena no visvairāk kultivētajām Padomju Savienības ideoloģiskajām fikcijām. “Padomju politika konsolidēja nacionālistisko un etnisko identitāti, it īpaši atsevišķu PSRS republiku līmeni” (Cheskin 2016; 2017: 41). Kaut arī padomijas iedzīvotāju komunikācija sakņojās padomju ideoloģiskā kanona bāzes konceptā *homo sovieticus* un krievu valodas kā visu PSRS tautu oficiālās valodas lietojumā, atsevišķos gadījumos par otro oficiālo valodu tika noteikta arī mazākumtautu valoda etniskajās teritorijās, piemēram, latviešu valoda Latvijā. Latviešu valodas lietojums vietējos iedzīvotājos uzturēja saikni ar padomju varas noliegto nacionālo identitāti. Manfeldes romānā dalījums “viņi” – “mēs”, latvieši – krievi, latviešu valoda – krievu valoda kā etniskās identifikācijas komponents ir daļa no identitātes konstrukcijas aktiem, ar kuru starpniecību tiek veidotas un nostiprinātas mentālās robežas. Tā uztvere ir pamats daudzu klišejisku, lingvistisku, etnisku konfliktu piemēriem Manfeldes tekstā.

Konflikti un neiecietība nereti izpaužas sadzīves komunikācijas situācijās: ““Nekāp uz kājām!” – “Čezoz!” vīrelis, kā no dziļa miega pamodināts, izsaucās. “Lai tik pamēģina teikt, ka man jābeidz

runāt на своём собачьем языке,” Edīte nikni čukstēja Norai ausī un skaļi, gandrīz vai klieg-dama paziņoja: “*Вы мне наступили на ноги!*” *Извините* nesekoja, un viņa jau arī negaidīja.” (135) Manfelde uzsver arī militārās pilsētas pašizolēšanos no latviešu valodas: “Kara pilsētiņā nav nevienas virsnieku sievas, kas latviski runātu [...]” (58) Tā kā Liepājas pilsēta ir latvisks reģions un daļa iedzīvotāju tajā padomju laikā runāja krieviski ar lielu akcentu, militārās pilsētiņas pārdevējas izsmej latviešus, liekot pircējiem no Liepājas justies kā padomju sistēmas upuriem: “[...] [V]iņas nāk ar viltotiem dokumentiem un maitātām sirdsapziņām .. Jo kā tad citādi tās tik klusi, zaglīgi runā. Чооо... Frojsa auroja tā, ka varēja dzirdēt uz ielas... Мне... upuris bālēdams baltiešu akcentā mēģināja izrunāt vārdu колбаса. Мо-ло-ко. Сметана. “Какая Светлана?”” (73)

Kaut arī atklāta konfrontācija starp PSRS iedzīvotājiem padomju laikā netika demonstrēta, tomēr tai bija daudzveidīgas izpausmes prakses, ko apliecina arī tās romānā tēlotās situācijas, kurās izpaužas slēpts naidis Liepājas vietējo iedzīvotāju un padomju laikā iebrukušo civilper-sonu starpā, kā arī slēpta nepatika starp Karostas un Liepājas iemītniekiem, kas nepārtraukti projicējas ikdienas saziņas situācijās.

Baltijas jūras krasts kā PSRS robeža Aukstā kara situācijā

Pēc Baltijas valstu aneksijas Baltijas jūras krasts kļuva par padomju impērijas robežu, kur “[...] valsts mala pazūd jūrā” (33). Okupācijas iespaidā notiek padomju satelītvalstu Baltijas jūras krasta demarkācija no brīvo valstu krasta zonas un jūras teritorijas. Manfeldes romānā šis ģeo-politiskās pārbīdes izteiktas simboliski: “Jūra ir miegs. Jūra ir tumsa. Jūra ir rītdiena, kurai tu nevari pieskarties.” (34) Jūra, kas līdz okupācijai baltiešos manifestējās ar atvērtību un saikni ar ārpusauli, kļuva par padomju saukļu raksturotu “tukšuma” (33) teritoriju, vietu, “kur beidzas dzimtene” (33), PSRS “galējo robežu” (94). Baltijas jūras krasts ir militārā zona. Visi vietējie iedzīvotāji zina, ka pastaigas gar to ir stingri reglamentētas. Ar padomju jūras robežu saistās vie-tējo iedzīvotāju nostāsti par neveiksmīgu robežu šķērsošanas pieredzi, kas apdraudējusi dzīvību. Šāda naratoloģiska aktivitāte ir robežas un ar to saistīto arhetīpu mitoloģizācijas veids.

Kapteīna meita un virsnieka sieva Valērija apzinās savu vairākkārtējo sprostā situāciju. Viņa mēģina nodefinēt, kā var sajusties brīva: “Viņa nesaprata, kas tā brīvība īsti ir. Gājiens uz jūru tumsā? Tu tikai robežsargus iztraucēsi, saka māte. Viņa [Valērija] gribētu palikt pie jūras viena. Bet Karaostā pastaigas vienatnē nemīl. Tu taču saproti, kur tu atrodies? Tē ir robeža, meit. Dzelzs priekšsargs, ne jūra.” (60)

Dzelzs priekšsargs ir metaforiska robeža, kas nodalīja abas Aukstajā karā iesaistītās teritorijas. “Jāatzīmē, ka termins “dzzelzs priekšsargs” lietots tikai, lai apzīmētu stingri apsargātās robežas Centrāleiropā, un nekad netika izmantots, lai apzīmētu līdzīgas robežas Āzijā starp komunis-tisko un kapitālistisko režīmu valstīm,” norāda Eva Eglāja-Kristsons (Eglāja-Kristsons 2008). Aukstā kara situācijā konfrontācija starp abām lielvarām abpus dzelzs priekškara sasniedza ārkārtīgi bīstamu līniju. Padomju Savienība iesaistījās Afganistānas karā, vairāki konflikti uzliesmoja Āfrikas kontinentā, kur sadūrās arī abu lielvalstu intereses. Lai arī PSRS ar ASV atklāti zemūdens kaujās neiesaistījās, lielais zemūdeņu skaits demonstrēja, ka Aukstais karš

norisinājās arī zem ūdens. Masveida zemūdeņu būvēšana bija daļa no kopējās PSRS un ASV bruņošanās sacensības. Manfeldes romānā Aukstā kara tēma pieteikta ar “zemūdeņu naratīvu” (Novikova 2015: 250–264), kas “saistīja ģeomilitāro spriedzi ar vīrišķās identitātes izmaiņām” (Novikova 2015: 250–251), kļūstot par “vīriešu iesaistes produktu starptautiskajās attiecībās” (Hooper 2001: 80) un globālajā tehnomobilītātē.

PSRS laikos Liepājas Karosta funkcionēja kā slepens militārs objekts. Karostā atradās PSRS karabāze ar kuģiem un zemūdenēm. Aukstā kara gados šis bija PSRS Baltijas kara flotes galvenais atbalsta punkts. Aukstā kara izraisītā bruņošanās sacensība abu pasaules lielvaru – ASV un PSRS – starpā uzņēma lielākos apgriezienus. Valstis ieguldīja neapveramus resursus militārajā zinātnē un rūpniecībā, cenšoties pārspēt viena otru. Džordžs Kenans (*George F. Kennan*) Auksto karu traktē kā “varas konfliktu starp jūras floti, kas pārstāv liberālos ekonomiskos kontaktus un brīvās tirdzniecības noteikumus, un totalitārās ekonomikas kontinentālo varu” (Kennan 1974: 566). Faktiski tas bija “nevis kodolkonflikts, bet spriedze: konflikta novēršana, kas nekad pilnībā netika realizēta” (Cordle 2006: 65).

Konflikta draudu galvenās puses – ASV un Padomju Savienība – atklāti nebija cīnījušās, bet gan naidojās viena ar otru dažādos neiznīcinošos veidos, izmantojot vardarbību citur, piedāvājot pasaulei jauna tipa starptautisku dimensiju – pastarpinātos karus (*proxy wars*) (Cuordileone 2012: XX). Izvērtās masveidīgs propagandas karš, tostarp ar populārās fantastikas literatūras un kino, spriedzes un draudu retorikas starpniecību.

Romānā militāro reāliju pieminējumu nav daudz. Zemūdenes tēls saistās ar agresijas, varas, noslēpuma un nepatikas konotācijām: “Lai arī “Komunistā” neraksta, tomēr visi Liepājā zina, ka aiz kanāla līkuma, tuvāk pie Tosmares, ir betona angārs. Un no turienes viņas izlien, visbiežāk gan naktī, lien kā resnas, noēdušās dēlenes pa kanālu tumsu uz jūru. Tā, lai fašisti nemana, jo imperiālisti nesnauž un nevienam nav jāzina, cik to zemūdeņu angārā pavisam ir.” (121)

Dienests uz zemūdenēm ir saistīts ar paaugstinātu bīstamību. Tas pieprasa disciplinētus karavīrus, pakļāvīgus komunisma idejām. Manfelde norāda, ka pakļaušanās svārstības tieši šajā segmentā liecina par visas padomju ideoloģijas atslābumu: “Lai impērija nesagrūtu, svarīgi nostiprināt robežas. Dzelzs priekšskars nav atrodams jūrā, bet gan kropļotā ticībā. Vai viņi tic? Republiksaimei? Partijai? Aiz vienas piecgades sekojusi cita, vienu plānu nomainījis nākamais, kongress kongresu, bet vispārējās laimes aizvien vēl nav.” (42)

Zemūdens naratīvi gan Karostas, gan Liepājas iedzīvotāju vidū cirkulē ar slepenības zīmogu, tomēr, lai demonstrētu zemūdeņu un to apkalpes spēku un pārākumu, valsts svētkos zemūdenes kopā ar apkalpi un militāro pilsētiņu vadību piedalās parādēs, tādējādi militāristos un viņu ģimenes locekļos raisot lepnuma jūtas par piederību militāristu sociālajam segmentam, bet vietējiem iedzīvotājiem un Aukstā kara pretiniekiem iedvešot bailes.

Skaidri iezīmējas dažādas vietas un veidi, kā šķērsot robežas, bet varas attiecības un pozicionālitate rada sekas un iespējamu netaisnību, kas rodas no šādiem notikumiem. Robežu šķērsošana noris dažādos virzienos un no dažādām vietām, dažkārt no centra un dominances pozīcijas,

citkārt no marginalitātes un bezspēka puses. Ģeogrāfijas kontekstā kolonizētās tautas bieži cieš no robežiebrukumiem, ko virza varmācīgas kolonizācijas nodomi (Henderson 1995: 19).

Totalitārisma sabiedrībā cilvēka personība atrodas atsvešinātības kulminācijas punktā. Komunisma ideāli eksistē atrauti no padomju sabiedrības, atsevišķu ideju pārņemtu indivīdu rīcība, utopiski sekojot padomju propagandai, vairumam šķiet neprāta pazīme. Manfelde min, ka domas par robežas šķērsošanu gan okupantiem, gan okupētajiem šķiet vājprātīga rīcība. Padomju cilvēka pietāti pret impērijas teritoriālajām robežām stiprina padomju ideoloģijas konstruētās mentālās robežas, par kurām autore raksta, ka “[p]adomju laika cilvēks tiek audzināts robežās, vēl pirms tiek zīdīts. Robežu rāmji it visur.” (43)

Romānā tēlots kāds krievu militārists, kas, protestējot pret padomju korupciju un izzagšanu, aizdzinis zemūdeni, tāpēc saukts par ideālistu. Pirms savas rīcības vēstulē sievai viņš stāsta: “Es izdarīšu visu, kas manos spēkos, lai mūsu lielo, vareno, labo krievu tautu atmodinātu no politiskās snaudas, jo tā mūs visus pazudina.” (196–197) Ieslēgts karcerī, viņš tiek atzīts par psihiski slīmu un nolemts bojāejai. Viņa rīcība pārējos nav izraisījusi solidaritāti, bet tikai vienīgi dziļu neizpratni: “Bet – kāpēc VIŅŠ aizdzina zemūdeni? Viņš bija traks? Varbūt iemilējies? Dzimentenē kā sievietē, idejā par labāku valsti, ticēja tam, ko visi runāja? Nemācēja melot? Nemeloja pats sev? Tikai tā taču ir iespējams dzīvot.” (194) Šī distopiskā epizode liecina par padomju sistēmas važām, rāda, cik utopiskas ir idejas par atbrīvošanos no totalitārisma un autoritārisma rēga. Iezīmēti arī priekšstati par padomju teritorijas paplašinājumu, kas mitoloģizē padomju militāro varenību: “Tētis teica, ka zem zemes ir garas alas, esot pat aka, lādiņu un pārtikas kastes, viss, kas nepieciešams, lai armija varētu izturēt bez gaismas, ēdiena, ūdens. Bet tas vairāk esot mācību nolūkos, jo karš tagad notiekot citādi. “Kā?” Aukstais karš.” (94–95)

Romānā tēlotie padomju oficiēri pašidentificējas ar savu militāro izcelsmi (mičmaņu un virsnieku bērni) un piederību Hruščova, Brežņeva pārvaldes laikam kā faktoru, kas iznīcina viņu personību arī pēc padomju sistēmas sagruves: “Tie esam mēs, mičmaņu un virsnieku bērni, mēs, palikušie. Paliekas un izmeši. Ha, hruščovkāš ieņemtie. Brežņeva runu aijātie. Mēs visi bērībā sapņojām būt kosmonauti un, uz svītrainajiem tēvu kreklīm uzzīmējuši uzplečus, spēlējām kariņus. Šodien nožēlojamas Terminatora kopijas svītrinos neilona treniņtērpos. Mēs, aizrijušies savas bezgalības, pūstam nost. Jo cilvēka ietilpībai jau nav malas. Kuņģim varbūt, tik ne maucībai, ne naidam.” (17) Tādējādi romāns, aktualizējot militāristu dienesta epizodes, mitoloģizētus nostāstus, slepenības fonu, topogrāfiskās liecības, padomja laika ziņas un mūsdienu avotos pieejamo informāciju, izgaismo padomju militāro destrūkciju, kuras pamatā ir apziņa par sistēmas absurdumu.

Secinājumi

Valstu un teritoriju iekarošanas un pakļaušanās vēsturē padomju okupācija Baltijā ir interpretējama koloniālās paradigmas kategorijās, vienlaikus ņemot vērā korekcijas, ko padomju

totalitārisma situācijā noteica komunisma ideoloģiskais ietvars un okupēto teritoriju ģeopolitisko robežu noteikšana un kontrole. Militārās hegemonijas uzturēšanu okupētajā Latvijā nodrošināja padomju bruņoto spēku tīklojums, balstoties militāro bāzu un tā saucamo kara pilsētu (pilsētiņu) infrastruktūrā. Kara pilsētiņas caurdauda visu Latvijas teritoriju. To infrastruktūra un iedzīvotāju dzīvesveids bija unificēts. Kara pilsētiņas no vietējiem iedzīvotājiem nodalīja ne tikai teritoriālo robežu marķētāji elementi, bet arī mentālās robežas starp militāristiem un viņu ģimenes locekļiem no vienas puses un vietējiem iedzīvotājiem no otras puses.

Manfeldes romāns “Virsnieku sievas” pievēršas Liepājas kara pilsētiņas – Karostas – tēlojumam Brežņeva stagnācijas laika un Aukstā kara situācijā 20. gadsimta 70. gados. Romāna postkoloniālais lasījums izkristalizē pretstatu pārus: “kolonizētāji – kolonizētie”, “hegemonija – apspiestie”, kā arī visu padomju sociālo segmentu pārstāvju balsis iekļaujas plašākā pakļauto naratīvā. Manfelde atsakās no ierastā binārā marķējuma padomju laika izvērtējumā. Atsevišķas koloniālās situācijas romānā piedāvā neraksturīgu kolonizētāju pašidentificēšanos ar pakļautā statusa īpašībām, kas izteiktas ar tādām pazīmēm kā sistēmas manipulāciju upuris, nolemtības sajūta, nebrīves un dzimtenes zaudējuma apjēgums.

Manfeldes romāna telplaiks reprezentē totalitāras valsts modelim atbilstošu telplaika konstelāciju: “iekapsulējies” jeb sastindzis laiks un tradicionālo telpas objektu (baznīcas, tilta, ielu) nozīmju dekonstrukcija, kas pakļauta padomju ideoloģijas diktētajai dzīves telpas un ritma organizācijai. To ierāmē padomju laika mistificētie laika nogriežņi, kulminējoties ideoloģijas noteiktos svētkos simulakros. Romānā izcelta atziņa par padomju koloniālās sistēmas sociālistiskā ietvara stagnējošo raksturu.

Robežu konstruēšana ir daudznozīmīgs process, kas formē pakļauto teritoriju iedzīvotāju ģeopolitisko orientāciju, transformējot agrāko kartējumu: iezīmējot jaunas robežas, noārdot iepriekšējās un ieviešot robežu šķērsošanas kontroli. Ģeopolitisko un mentālo robežu konstelācijas Manfeldes romānā fiksē padomju varas uzturēto telpisko mikropolitiku. Romāns demonstrē, ka nāciju un varas koncentrācijas galvenās vietas padomju situācijā pārvērtušās multivalentos pretmetu tīklojumos. Romānā projicējas trīs robežas konstelācijas: rotējošais tilts starp Liepājas pilsētu un Karostu; komunikācijas modeļi starp liepājniekiem un iesūtītajiem militāristiem, Baltijas jūras krasts kā PSRS ūdens robeža ar naidīgajiem Rietumiem Aukstā kara situācijā. Katra no konstelācijām ir saistīta ar dažādām ikdienas un performatīvajām praksēm no kolonizētāju un kolonizēto puses. Tilts romānā ir viens no centrālajiem telpas tēliem – mikroģeogrāfiska robežas figūra, kas funkcionē kā tranzīta telpa abu pretstatīto pušu subjektiem. Tilts metaforiski var tikt marķēts kā “lipīga vieta”, kas reprezentē sabiedrības šķelšanos un sociālo polarizāciju. Tilts strukturē telpas “mentālo karti”, ar to saistīti dažādi robežu formēšanas un robežas šķērsošanas naratīvi.

Baltijas jūras krasts PSRS laikā bija stratēģiski nozīmīga totalitārās lielvalsts robeža, kuras uzturēšanu nodrošināja daudzi militārie objekti, tostarp Liepājas Karosta, kļūstot par vienu no Aukstā kara atbalsta punktiem. Aukstais karš izraisa bruņošanās sacensību starp pasaules lielvarām ASV un PSRS. Šajā lielvaru cīņā būtiska nozīme bija militārās flotes, tostarp zemūdeņu flotes, stiprināšanai. Romānā tēlotais zemūdeņu naratīvs aptver dažādus ar zemūdeņu pārvietošanos saistītus notikumus Baltijas jūrā. Zemūdeņu naratīvs ieaugas plašākā Aukstā

kara naratīvā, kurā būtiska loma bija ideoloģiskā ienaidnieka un uzbrukuma draudu konstruēšanā. Vēstījumā pieteiktais padomju sistēmas distopiskais raksturs atklāts kā totalitārisma pašiznīcināšanās instruments.

Romāns dekonstruē priekšstatu par okupantu ideoloģisko viendabību un demonstrē, ka nereti arī militāristu ģimenes locekļi ir padomju ģeopolitiskās paškolonizācijas upuri. Ar neviennozīmīgi strukturētu agresoru un pakļauto lomu tēlojumu romāns “Virsnieku sievas” ir naratīvs, kurā okupantu kolonizētāju un kolonizēto (apspiesto) balsis apvienojas padomju sistēmas totalitārajā diskursā, abas puses tēlojot kā padomju hegemonijas upurus.

- Annus, Epp (2019). *Soviet Post-colonial Studies. A View from the Western Borderlands*. London and New York: Routledge.
- Bhabha, Homi K. (2018). Introduction: On Disciplines and Destinations. Sorensen, Diana (ed.). *Territories and Trajectories. Cultures in Circulation*. Durham and London: Duke University Press, pp. 1–12.
- Bhabha, Homi K. (1994). *The Location of Culture*. London and New York: Routledge, 1994.
- Bleiere, Daina (2015). *Eiropa ārpus Eiropas... Dzīve Latvijā PSR*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Burima, Maija (2020). Vektory postkolonial'noj kritiki v issledovanijah latyshskoj literatury: global'nyj kontekst i lokal'nye interpretacii. *Novoe literaturnoe obozrenie*, No. 166 (6/2020), s. 272–283.
- Burima, Maija (2016). Orientalism, otherness, and the Soviet empire: travelogues by Latvian writers of the soviet period. *Journal of Baltic Studies*, No. 47(1), pp. 66–75.
- Chakrabarty, Dipesh (2008). *Provincializing Europe. Postcolonial Thought and Historical Difference*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Cheskin, Ammon (2016–2017). *Russian Speakers in Post-Soviet Latvia. Discursive Identity Strategies*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Cordle, Daniel (2006). Beyond the apocalypse of closure: Nuclear anxiety in postmodern literature of United States. Hammond, A. (ed.). *Cold war literature: Writing the global conflict*. London: Routledge, pp. 63–77.
- Cuordileone, Kyle A. (2012). *Manhood and American political culture in the cold war*. New York: Routledge.
- Doyle, Michael W. (1986). *Empires*. Ithaca: Cornell University Press.
- Eglāja-Kristone, Eva (2008). Dzelzs priekšskars. Aukstais karš un latviešu literatūras vēsture. *Jaunā Gaita*, Nr. 254. Pieejams: https://jaunagaita.net/jg254/JG254_Eglaja_Kristone.htm [skatīts 15.07.2022.].
- Epstein, Mikhail (1995). The Origins and Meaning of Russian Postmodernism. *After the Future: The Paradoxes of Postmodernism and Contemporary Russian Culture*. Amherst: The University of Massachusetts Press, pp. 188–210.
- Gaál, Xénia (2015). The City of K. (Königsberg/Kaliningrad) as a Cultural Phenomenon: Cultural Memory, the Myth and Identity of the City. Pucherová, Dobrota, Gáfrík, Róbert (eds.). *Postcolonial Europe? Essays on Post-Communist Literatures and Cultures*. Leiden, Boston: Brill Rodopi, pp. 243–261.
- Gūtmane, Zanda (2019). *Totalitārisma traumu izpausmes Baltijas prozā*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts.
- Henderson, Mae G. (1995). Breaking Frame(work)s: popular culture and cultural studies. *Borders, boundaries and frames. Essays in cultural criticism and cultural studies*. New York and London: Routledge.
- Hidden, John, Made, Vahur, Smith, David J. (2008). Introduction. The Baltic question and the Cold War. *The Baltic Question during the Cold War*. London and New York: Routledge, pp. 1–6.
- Hooper, Charlotte (2001). *Manly states: masculinities, international relations, and gender politics*. New York: Columbia University Press.
- Irr, Caren (2014). *Toward the Geopolitical Novel. U.S. Fiction in the Twenty-first century*. New York: Columbia University Press.
- Ivanovs, Aleksandrs (2007). Padomju politika Latvijā 20. gadsimta 50. gadu otrajā pusē–80. gadu vidū: izpētes gaita, rezultāti un turpmākā perspektīva (historiogrāfisks apskats). *Padomju okupācija Latvijā (1944–1990). Latvijas vēsturnieku komisijas raksti, 21. sējums. Latvijas vēsture 20. gadsimta 40.–90. gados*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 305.–356. lpp.
- Jepshtejn, Mihail (2005). *O topobrone*. Pieejams: http://www.emory.edu/INTELNET/es_topochron.html [skatīts 15.07.2022.].
- Kennan, George F. (1974). The sources of Soviet conduct. *Foreign Affairs*, No. 25(4), pp. 566–582.
- Laketa, Sunčana (2018). Between “this” side and “that” side: On performativity, youth identities and “sticky” spaces. *Environment and Planning D: Society and Space*, No. 36(1), pp. 178–196.
- Liu, Christopher, Marx, Matt (2020). Micro-geography: a fundamental organizing attribute. *Industry and Innovation*, No. 27(8), pp. 837–841.
- Manfelde, Andra (2017). *Virsnieku sievas*. Rīga: Dienas Grāmata.
- Novikova, Irina (2015). Sounds of the Cold War: gendered submarine

- narratives. *NORMA*, No. 10, pp. 250–264.
- Pucherová, Dobrota (2015). Trauma and Memory of Soviet Occupation in Slovak (Post-)Communist Literature. Pucherová, Dobrota, Gáfrík, Róbert (eds.). *Postcolonial Europe? Essays on Post-Communist Literatures and Cultures*. Leiden – Boston: Brill Rodopi, pp. 139–159.
- Raķis, Juris (2019). *Karostas albums*. Liepāja: Liepājas SEZ.
- Risch, William (2015). A Soviet West: nationhood, regionalism, and empire in the annexed Western borderlands. *Nationalities Papers. The Journal of Nationalism and Ethnicity*, No. 43(1), pp. 63–81.
- Ron, J. Smith (2016). Isolation Through Humanitarianism: Subaltern Geopolitics of the Siege on Gaza. *Antipode*, No. 48(3), pp. 750–769.
- Ružāns, Staņislavs (2014). *Naujenes atmiņu stāsti*. Daugavpils: [b. i.]
- Said, Edward W. (1994). *Culture and Imperialism*. New York: Vintage Books.
- Schimanski, Johan, Wolfé, Stephen (2007). Entry Points: An Introduction. *Border Poetics De-limited. TROLL*, Band 9. Tromsøer Studien zur Kulturwissenschaft. Wehrhahn: Wehrhahn Verlag, pp. 11–12.
- Sharp, Joanne (2011). Subaltern geopolitics: introduction. *Geoforum*, No. 42(3), pp. 271–273.
- Smith, Philip (2020). Series Editor Preface. *The Cultural Trauma of Decolonization: Colonial Returnees in National Imagination*. Eyerman, Ron, Sciortino, Giuseppe (eds.). Palgrave Macmillan, pp. V–VIII.
- Spivak, Gayatri Chakravorty (1988). “Can the Subaltern Speak?” in *Marxism and the Interpretation of Culture*, eds. Cary Nelson and Lawrence Grossberg. Basingstoke: Macmillan, pp. 271–313.
- Strazdiņa, Ina (2020). Irbenes slepenā objekta stāsts: kas tagad notiek leģendām apvītājā antēnā, 30.05. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/irbenes-slepena-objekta-stasts-kas-tagad-notiek-legendam-apvitataja-antena.a361187/> [skatīts 15.07.2022.].
- Szporluk, Roman (1975). *The Influence of the East Europe and the Soviet West on the USSR*. New York: Praeger.
- Talonen, Jouko (1997). *Church Under the Pressure of Stalinism: The Development of the Status and Activities of Soviet Latvian Evangelical Lutheran Church During 1944–1950*. Jyväskylä: The Historical Association of Northern Finland.
- Tret’jakova, T. E. (2010). Prostranstvo i vremja političeskogo hronotopa. *Totalitarizm i totalitarnoe soznanie*, 8 vypusk. Tomsk, s. 65–73.
- Upmalis, Ilgonis (2019). Kļūdas, no kurām jāmācās, 28.04. Pieejams: <https://www.latviesi.com/mediju-jaunumi/ilgonis-upmalis-kludas-no-kuram-jamacas/> [skatīts 15.07.2022.].
- Upmalis, Ilgonis (2014). Digitālā kartotēka par PSRS (KF) karaspēka nodarītajiem zaudējumiem Latvijas videi un tautsaimniecībai. [Latvijas Valsts arhīvs, 270-1c.fonds] Pieejams: <https://okupacijaszaudejumi.lv/content/files/lat/PSRS%20karasp%C4%93ka%20da%C4%BBCu%20nosdar%C4%ABtie%20zaud%C4%93jumi%20Latvijas%20teritorij%C4%81.pdf> [skatīts 15.07.2022.].
- Upmalis, Ilgonis (2014a). Digitālā kartotēka par PSRS (KF) karaspēka nodarītajiem zaudējumiem Latvijas videi un tautsaimniecībai. [Krievijas Federācijas Ziemeļrietumu karaspēka grupas 1994. gadā Latvijas valdībai iesniegtie dati] Pieejams: <https://okupacijaszaudejumi.lv/content/files/lat/PSRS%20karasp%C4%93ka%20da%C4%BBCu%20nosdar%C4%ABtie%20zaud%C4%93jumi%20Latvijas%20teritorij%C4%81.pdf> [skatīts 15.07.2022.].
- Upmalis, Ilgonis (2006). *Latvija – PSRS karabāze. 1938–1998: materiāli un dokumenti par Padomju armijas atrašanos Latvijā un tās izvešanu*. Rīga: Zelta Grauds.
- Young, Robert (1995). *Colonial Desire: Hybridity in Theory, Culture, and Race*. Routledge.
- Zubkova, Elena (2008). *Pribaltika i Kreml’i. 1940–1953*. Moskva: Rossopen.

Geopolitical Constellations of the Naval Port in Andra Manfelde's Novel "Officers' Wives"

Maija Burima

Keywords: geopolitical constellations, Karosta, *vojennij gorodok*, border, Cold War, submarine narrative

The present paper is aimed at carrying out the geopolitical discourse analysis of a Soviet military naval port town Karosta. Through the perspective of semiotics, the author explores the Karosta toponymic constellations and performative practices in Andra Manfelde's novel *Virsnieku sievas* ("Officers' Wives", 2017). The author focuses on the semiotics of infrastructure in a Soviet military town, as well as on toponymic elements (Karosta, Liepāja, Liepāja Karosta canal, rotating bridge, St. Nicholas Russian Orthodox Cathedral) in the mapping of critical geopolitics. Moreover, the geopolitical notions conditioned by the Cold War are examined: the notion of border and the narrative of submarines; impact of the geopolitical changes affected by totalitarianism on the social structures, identity and gender constellations of the local residents as well as the presence of Soviet military subjects in the occupied territories.

Antana Šķēmas stāsts “Īzāks” un Ēvalda Vilka stāsts “Pusnakts stundā”: holokausta traumas naratīvs 20. gadsimta 60. gados

Zanda Gūtmane

Raksts tapis, pateicoties Valsts pētījumu programmas “Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projekta “Identitāšu ainavas: vēsture, kultūra un vide” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/1-0008) atbalstam.

Kas ir traumas naratīvs? Vai traumas naratīvam būtu jāveido solidaritātes un identificēšanās iespējas ar upuri? Vai tam vajadzētu tuvināties arī varmākas un līdzvainīgā pasaulei? Vai arī šajā pozīcijā ir rodams traumas potenciāls? Vai vienmēr upura un varmākas lomas ir strikti nodalāmas, un kāda ir to mijiedarbe?

Kā saprotam holokausta traumas naratīva būtību? Kādas ir traumas formālo izpausmju iespējas dažādās literārās paradigmās? Kāda veida izpausmes varam vērot baltiešu – latviešu un lietuviešu – literatūrā?

Šie sarežģītie jautājumi, kas atkārtoti aktualizējušies arī 21. gs., rosinājuši paraudzīties uz dažiem latviešu un lietuviešu 20. gadsimta 60. gadu literatūras piemēriem holokausta traumas literatūras kontekstā.

Latvijas humanitārajās un sociālajās zinātnēs dažādu traumas teoriju izmantošana ir pavisam nesena parādība – diskursa aizsākumi vērojami tikai kopš 21. gadsimta otrās desmitgades sākuma¹. Literatūrzinātnē līdz šim traumas aspekti lielākoties ietverti feministiskās un postkoloniālās kritikas skatījumā, analizējot sievietes un varas attieksmju interpretāciju literatūrā vai postpadomju/postkoloniālā subjekta īpatnības. Ņemot vērā nacistiskā un staļiniskā totalitārisma režīmu nospiedumus dažādu paaudžu psihē un daudzskaitlīgās izpausmes rakstniecībā, varam teikt, ka traumas teoriju izmantojumam literatūras kritikā un pētniecībā paveras plašas iespējas. Jaunu totalitārisma režīmu nostiprināšanās un noziegumi izceļ traumas pētniecības nozīmību arī 21. gs., liekot atkārtoti pārskatīt holokausta traumas atstātos nospiedumus literatūrā. Lai arī nevaram runāt par kvantitatīvi ievērojamu holokausta traumas literāro interpretāciju skaitu abās baltu kultūrās, turklāt latviešu rakstniecībā to ir vēl mazāk nekā lietuviešu literatūrā, 21. gadsimta pētniecības lokā abās valstīs retumis ir nonākusi arī holokausta trauma². Tās izpētē darāmā joprojām ir daudz.

Rietumu kultūrā intensīva traumas teorijas izstrāde vērojama kopš 20. gadsimta 90. gadiem. Pamatā tā ir balstīta Zigmunda Freida psihoanalīzē iekļautajā traumas konceptā, turpināta attīstīt plašākos

- 1 Viens no pirmajiem pētījumiem sociālo zinātņu jomā ir autoru kolektīva grāmata "Pēdējais karš: traumas komunikācija" (2011), literatūrzinātnē pieminami Evas Birznieces, Arta Ostupa, Andas Baklānes u. c. pētījumi.
- 2 2019. gadā iznākusi Lietuvas Literatūras un folkloras institūta kolektīvā monogrāfija "Padomju lietuviešu literatūra: parādības un koncepcijas", kurā holokausta interpretācijām veltīta Loretas Mačanskaites nodaļa "Holokausta tēma". 2019. gadā Latvijā izdota Zandas Gūtmanes monogrāfija "Totalitārisma traumu izpausmes Baltijas literatūrā", kurā holokausta un deportāciju literāro reprezentāciju paralēlam izvērtējumam veltīta apjomīga nodaļa.

kontekstuālos virzienos, ietverot atmiņas un kultūras aspektu. Nozīmīgi mūsdienu traumas teorijas izveidē ir Ketijas Karutas (*Cathy Caruth*) pētījumi “Trauma: atmiņas izpēte” (*Trauma: Explorations in Memory*, 1995) un “Neprasītā pieredze: trauma, naratīvs un vēsture” (*Unclaimed Experience: Trauma, Narrative and History*, 1996). Viņas teorijas turpmākajās desmitgadēs tika izvērstas postkoloniālisma (Maikls Rotbergs (*Michael Rothberg*)), feministikas (Judīte Hermane (*Judith Hermann*)), holokausta (Dominiks Lakapra (*Dominick LaCapra*)) u. c. pētnieciskajās gultnēs.

Būtiskāko jautājumu, kā saprast traumu, Karuta uzdevusi darba “Neprasītā pieredze” ievadā: “Vai trauma ir sastapšanās ar nāvi vai pastāvīga pieredze, kad šī sastapšanās ir pārdzīvota?” (Caruth 1996: 7) Lielākā daļa mūsdienu traumas teorētiķu ir vienprātīgi, ka traumas pamatā ir šī ārkārtējā pieredze, kas izmaina indivīda domāšanu, pasaules uztveri, valodu, atmiņu, attiecības ar sociālo vidi. Traumas teorijas kontekstā izkristalizējies tas, ka ar jēdzienu “trauma” tiek saprasta notikušā pēcdarbība – “pārlicinoši intensīva atbildes reakcija, kas apgrūtina normālas emocionālas vai kognitīvas reakcijas, rada ilgstošus psiholoģiskus traucējumus” (Vickroy 2002: ix). Turklāt, kā atzinis Lakapra, “smagi traumējošu notikumu upuri nekad nevar pilnībā atbrīvoties no postošās pagātnes sekām un piedzimt no jauna” (LaCapra 1994: xii) – tā, it kā šādas pieredzes nekad nebūtu bijis. Pēc nosacīti latentā perioda izstrādājas atbildes reakcijas – kompulsīva traumējošo pagātnes notikumu un reakciju atkārtošāns tagadnē, grūti kontrolējama tieksme tos izspēlēt atkal un atkal no jauna. Traumētais indivīds tagadni identificē ar pagātni, nespēj adekvāti reaģēt uz tagadnes norisēm, faktiski izslēdzot sevi no objektīvās realitātes. Šajā procesā spēcīgi darbojas Freida formulētais Tanatosa princips, palikšana melanoliskajā atkārtojumā ir destruktīva un pašnīcinoša. Lakapra to nosaucis par psiholoģisku traumas atkārtošāns jeb izspēles (*acting out*) reakciju (LaCapra 1994: xii), kura var būt neizbēgama visas indivīda turpmākās dzīves laikā. Līdzās šim fatālajam secinājumam viņš norādījis, ka postfreidiskajās psihoanalīzes studijās pārāk maza uzmanība pievērsta t. s. traumas iestrādes (*working through*) iespējai – “argumentētai vai dialoģiskai pašanalīzei, kas atspoguļojas darbībā” (LaCapra 1994: 210). Pētnieks akcentējis, ka abas reakcijas ir viena procesa etapi. Arī iestrādes reakcijā neizbēgama ir atkārtotas izspēles daļa. Tā ir nepieciešama un dziedinoša, bet, lai nepieļautu kompulsīvu traumas atkārtošānos un pagātnes ienākšanu tagadnē, traumatizēta persona pašreflektējošā ceļā var sākt veidot kritisku distanci no pagātnes, apzināti nošķirot to no tagadnes. Šī emocionālā distance neļauj pilnībā identificēties ne ar upuriem, ne varmākām, tā palīdz caur sērām atvadīties no pagātnes un nonākt pie nepieciešamības dzīvot “šeit un tagad, esot atvērtībā nākotnei” (LaCapra 2014: 22).

Pēc Adorno hrestomātiskā jautājuma par dzejas iespējamību pēc Aušvicas ir nostiprinājusies tradīcija diskutēt par traumas neizsakāmību un valodas robežām tās reprezentēšanā³. Par nerezeprezentējamību izteikusies Šošana Felmane (*Shoshana Felman*) un Dori Laubs (*Dori Laub*), Ketija Karuta, Marianna Hirša (*Marianne Hirsch*), tomēr vairāki traumas teorijas turpinātāji (Dominiks Lakapra un Maikls Rotbergs) atzinuši, ka holokausta traumu tomēr var parādīt, pētīt un pārstrādāt. Arī Lakapras traumas iestrādes procesa raksturojums parāda, ka

3 Šajā rakstā lietots jēdziens “reprezentācija” (*representation*), kas saskaņā ar kultūras teorētiķa Stjuarta Hola (*Stuart Hall*) teoriju ir process, kurā notikuma attēlojumā ar valodas palīdzību tiek radīta jaunas nozīmes.

neizsakāmība noteikti atklājas kā traumatizācijas fāze, bet ne galapunkts. Skaidrs šīs pārlicības pierādījums ir pati vārda māksla. Visai drīz pēc Otrā pasaules kara, kad sabiedrība ir piedzīvojuši kolektīvo traumu, vārda māksla kļūst par šo sarežģīto procesu spoguļi, tātad – tiecas traumas pieredzi izpaust valodā. Pēc amerikāņu psihiatres un traumas pētnieces Džūdītas Hermanes (*Judith Lewis Herman*) domām, valodas dziedinošais spēks traumas pārvarēšanā ir acīmredzams (Herman 1992: 7), un šī psiholoģiskā nepieciešamība – izrunāt jeb eksternalizēt traumu – primāri noteikusi šādu naratīvu masveida izplatīšanos pēckara Rietumu pasaulē.

Pirms pievēršanās konkrētu literāru piemēru analīzei ir nepieciešams noskaidrot arī traumas naratīva jēdziena pamatizpratni. Darbā “Trauma un izdzīvošana mūsdienu literatūrā” (*Trauma and Survival in Contemporary Fiction*, 2002) pavisam vienkārši to raksturojusi Lorija Vikroja (*Lorie Viekroy*): “Traumas naratīvs ir fikcionāls naratīvs, kas lasītājam palīdz piekļūt traumatiskai pieredzei.” (Viekroy 2002: 1) Šis skaidrojums traumas naratīva konceptā iekļauj ne tikai tiešu traumas pieredzi, bet arī pastarpinātā ceļā veidojušos vēstījumus, kuru pamatojums rodams tajā, ka cilvēka atmiņa neveidojas tikai individuālā un personiskā līmenī. “Cilvēki atmiņas iegūst sabiedrībā. Tieši sabiedrībā viņi atceras, atzīst un lokalizē savas atmiņas,” atzīnis viens no atmiņu teorijas pamatlicējiem Moriss Halbvaks (*Maurice Halbwachs*) (Halbwachs 1992: 38). Sociālās un kolektīvās atmiņas pētījumu turpinātāji izstrādājuši “traumatiskas pieredzes adopcijas” (Hirsch 1999: 8–9), pēcpaaudzes (*post-generation*) un pēcatmiņas (*post-memory*) (Hirsch 2008: 103–128) jēdzienu, kas palīdz saprast traumas pārmantošanas ceļus nākamajās paaudzēs. Mūsdienu masu kultūras apstākļos izstrādāta arī atmiņas protezēšanas (*prosthetic memory*) teorija (Landsberg 2004: 2), kurā skaidrota traumas pārnese ar populārās kultūras mediatoru palīdzību.

Tā kā jautājums par traumas parādīšanas iespējām, par literatūras lomu šajā ceļā skatāms visas Rietumu kultūras mērogā, traumas teorētiski (piemēram, Lakapra) runā par to, ka holokausta iezīmē robežšķirtni, veidojot postholokausta un posttraumatiskas sabiedrības stāvokli, kā arī pāreju no modernisma uz postmodernismu (Goldberg, LaCapra 1998).

Šī pētījuma objekts ir holokausta notikumu radītas traumas izpausmes divos baltiešu literatūras sacerējumos, kas tapuši 20. gadsimta 60. gados, – lietuviešu emigrācijas⁴ rakstnieka Antana Šķēmas (*Antanas Šķēma*, 1911–1961) stāstā “Īzāks” (*Izaokas*, 1961) un latviešu rakstnieka Ēvalda Vilka (1923–1976) stāstā “Pusnakts stunda” (1968). Nav apstiprinātu liecību par to, cik tiešā veidā šie autori bijuši saistīti ar konkrētiem holokausta notikumiem, tomēr viņu vēstījumi, kuros tiek veidota traumas avotnotikuma reprezentācija, kā arī traumas pieredzes literāra izpēte, ņemot vērā iepriekš teikto, ir raksturojami kā traumas naratīvi un aplūkojami traumas teoriju kontekstā.

Pētījuma turpmākajā daļā vispirms pievērsta uzmanība šo darbu kontekstuālajam fōnam, salīdzinošā skatījumā iezīmējot tēmas izvērsuma iespējas 60. gados. Tālākajā gaitā abi sacerējumi

4 Šajā rakstā lietots apzīmējums “emigrācija” latviešu literatūrzinātnē biežāk lietotā “trimda” vietā. Tā iemesls – jēdzienu “trimda” (*tremtis*) lietuviešu literatūrzinātnē lieto, lai apzīmētu izsūtīšanu uz Sibīriju, bet kara beigās došanos uz Rietumiem lietuviešu literatūrzinātnē apzīmē ar jēdzienu “emigrācija” (*emigrācija*). Tā kā rakstā pētīta lietuviešu rakstnieka daiļrade, lietots lietuviešu literatūrzinātnē akceptēts apzīmējums.

tiek analizēti padziļināti, ar šo divu piemēru palīdzību mēģinot tuvināties izpratnei par holokausta traumas atspoguļojuma specifikas īpatnībām latviešu un lietuviešu 20. gadsimta 60. gadu literatūrā. Vairāk pievērsta uzmanība tam traumas aspektam, kas Rietumu literatūrā šajā periodā vēl nav uzskatāms par dominējošu – līdzdalīgā un varmākas skatpunktam.

Holokausta traumas reprezentācijas 20. gadsimta 60. gados Latvijā un Lietuvā Rietumu kultūrtelpas kontekstā

Dažādos laika periodos holokausta traumas literatūrā parādījušās atšķirīgā intensitātē. Rietumu literatūrā pirmais holokausta traumas vilnis sākās Otrā pasaules kara beigās, 1945. gadā (Eaglestone 2004: 6), un pastiprinājās Nirnbergas prāvas ietekmē pēc 1946. gada¹. Tomēr Rietumu historiogrāfijā laiks līdz 1962. gadam tiek dēvēts par klusuma periodu, jo traumas vēstījumu skaitliski nav ļoti daudz un tajos ebreji nav akcentēti kā ārkārtēji nacisma upuri (Mačianskaitē 2019: 285).

Rietumu populārās kultūras revolūcijas laikā, kopš 1962. gada, literatūrā intensificējās traumas radītās klusēšanas pārvarēšana. Aizsākās poļu, nīderlandiešu, itāļu u. c. valodās sarakstīto holokausta traumas vēstījumu tulkošana². Šajā laikā vēl nevaram runāt par holokausta tēmas integrāciju multietniskā kontekstā, tomēr traumas eksternalizācija un etnisko robežu pārkāpšana jau bija acīmredzama, un populārās kultūras interpretācijas nodrošināja holokausta kā Rietumu kultūras traumas formēšanās sākumu. Lai arī sabiedrība, kura šajā periodā pakāpeniski iemantoja patērēšanas un masu kultūras baudīšanas paradumus, neviennozīmīgi attiecās pret holokausta vēstījumiem, varam teikt, ka turpmākajās desmitgadēs holokausta literatūra kļuva arvien izplatītāka un izraisīja arvien lielāku interesi. Globālas holokausta piemiņas kultūras periods sākās 80. gados, bet izteikta kulminācija – 90. gadu beigās (Freyne 2020). Lakapra, viens no nozīmīgākajiem Eiropas vēstures, holokausta un traumas studiju pētniekiem, raksturojis šo pastiprinātās intereses fenomenu intervijā Izraēlas holokausta upuru piemiņas memoriālam *Jad Vašem*:

“Ja mēs patiešām ticam, ka Rietumi ir civilizācijas augstākais punkts [...] un ja mēs patiešām Rietumu stāstu uztveram kā stāstu par apgaismību, tad šajā atskaites sistēmā ir ļoti grūti samierināties ar holokaustu.”³ (Goldberg, LaCapra 1998)

- 1 Piemēram, Tadeuša Borovska “Atvadas no Marijas” (1946), Annas Frankas dienasgrāmata ar nosaukumu “Sētas māja” (1947; darba vispārzināmais nosaukums lietots tikai 1952. gada izdevumā).
- 2 60. gados tapuši nozīmīgi holokausta traumas piemēri literatūrā: Eli Vizela (*Elie Wiesel*) romāns “Rītausma” (1961), Ježija Kosiņska (*Jerzy Kosinski*) romāns “Nokrāsotais putns” (1965) un stāstu krājums “Soļi” (1968); publicēta Primo Levi (*Primo Levi*) “Atelpa” (1963); izdoti vairāku darbu tulkojumi angļu valodā, piemēram, Eli Vizela darbi – “The Accident” (1962), “The Gates of the Forest” (1966), Ilzes Aihingeres (*Ilse Aichinger*) vāciski rakstītā darba “Lielās cerības” (1948) tulkojums “Herod’s Children” (1963), Tadeuša Borovska (*Tadeusz Borowski*) “Atvadas no Marijas” izdots grāmatā “This Way for the Gas, Ladies and Gentlemen” (1967).
- 3 Šeit un turpmāk tulkojums no angļu un lietuviešu valodas mans – Z. G.

Bez šaubām, Padomju Latvijā un Lietuvā holokausta literārās reprezentēšanas ceļš ir atšķirīgs no Rietumiem, vēl citādāks tas ir baltiešu diaspору rakstniecībā. Lietuviešu pētniece Loreta Mačianskaite (*Loreta Mačianskaitė*) ir minējusi, ka Padomju Savienības holokausta interpretāciju vēsture pamatā sakrīt ar Rietumu periodizāciju, taču process vairāk bijis atkarīgs no politiskajām prasībām un attiecībām ar Izraēlu. Pētniece nošķirusi trīs periodus: 1) klusums; 2) atmiņas veidošanās; 3) sovetizācija un klusa pretestība (Mačianskaitė 2019: 286). Traumas eksternalizācijas posmus iespējams arī precīzāk saistīt ar PSRS un postpadomju politiskās dzīves periodiem: 1) totalitārisma/staļinisma laiks (līdz 1953. gadam); 2) politiskā atkušņa periods; 3) stagnācijas un atmodas laiks; 4) aizkavētās atmiņas un pēcatmiņu fenomens 21. gadsimta sākumā (Gūtmane 2019: 387–530). Savukārt baltiešu trimdas/emigrācijas literatūras holokausta interpretāciju tendenču sīkāka izpēte joprojām nav notikusi. Ir veikti epizodiski pētījumi par atsevišķiem darbiem, taču kopskats nav izveidojies. Pamatā ir skaidrs, ka holokausta tematika nav bijusi emigrācijas literatūras prioritāte. Lietuviešu literatūrzinātnieks Vītauts Kubīļus (*Vytautas Kubilius*) atzinis, ka kara laika Lietuvas literatūrā nebija izteikta holokausta nosodījuma (Kubilius 2001: 79), līdz ar to šī tēma maz atspoguļota dzimteni pametušo rakstniecībā. Emigrācijas rakstnieku uzmanības lokā bija pretestība padomju okupācijai un atmiņas par pamesto dzimteni, tāpēc ebreju jautājums palicis novārtā.

Līdz 60. gadu beigām, tātad nosacītajā klusuma periodā, holokausta tematikas piemēru abu baltu tautu literatūrā bija ļoti maz. Padomju teritorijā tā iemesli primāri meklējami ideoloģijas ietekmē, tomēr nav noliedzams, ka būtisks bijis ne tikai ārējais spiediens, bet arī iekšējais cēloņsakarības. Viens no joprojām maz novērtētiem iemesliem ir holokausta atmiņas neērtums, kura pamatā ir diskomforts par savu vienaldzību, tiešāku vai netiešāku iesaistīšanos nacistiskajos noziegumos. Lielā mērā šāda iekšējā diskomforta dēļ vērojama ikvienas sabiedrības izvairīšanās no nepatīkamām atmiņām, kas pakāpeniski var nonākt līdz to izstumšanai jeb kolektīvai amnēzijai (Burke 1997: 54), kā to dēvējis angļu vēsturnieks Pīters Bērks (*Peter Burke*). Turklāt jāņem vērā, ka jebkurai etniskai kultūrai vienmēr ir problemātiski identificēties, pārkāpjot etniskās robežas (Landsberg 2004: 124).

Izsekojot holokausta pieredzes literāro atspoguļojumu attīstībai baltiešu literatūrā, varam skaidri redzēt, ka padomju okupētajā teritorijā tā saistīta ar norisēm visā Padomju Savienībā, kur Otrā pasaules kara laikā un dažos gadījumos arī pēc kara tomēr ir vērojams īss un ietilpīgs holokausta liecinājumu un literārās reprezentācijas periods⁴, kā arī iespējama ebreju autoru publicēšanās jidišā⁵. Pēc pirmajām izpausmēm, kuru parādīšanās, visticamāk, bijusi iespējama spontanitātes un potenciālo seku nenovērtēšanas dēļ, holokausta

4 Otrā pasaules kara laikā tapuši atsevišķi geto ieslodzīto ebreju rakstnieku vēstījumi. Visspilgtākais piemērs Lietuvā – Ābrahāma Suckevera (*Abraham Sutzkever*) “No Viļņas geto” (1946), vairāku krievu rakstnieku un kara korespondentu emocionāli un precīzi fiksējoši vēstījumi par ebreju iznīcināšanu Ukrainā un citur, piemēram, Vasilija Grosmana (*Vasily Semjonovich Grossman*) eseja “Treblinkas elle” (1944). Parādās arī atsevišķi socialistiskajam realismam atbilstoši darbi: Viļa Lāča romāns “Vētra” (1946–1948), kurā stāstīts par holokausta notikumiem Latvijā un latviešu attieksmi un iesaistīšanos šajos notikumos; lietuviešu rakstnieces Halinas Korsakienes (*Halina Korsakienė*) stāsti krājumā “Dzimtajā pilsētā” (1949).

5 Tūlīt pēc kara tiek izdota Ābrahāma Suckevera dzeja, kas rakstīta jidišā un apkopota krājumos “Cietoksnis” (*Di festung*, 1945) un “Geto dziesmas” (*Lider fun geto*, 1946).

tēma tika padarīta par tabu valstiskā līmenī, jo padomju totalitārisma ideoloģiskajam skatījumam ebreju tautības izcelšana nebija pieņemama vēl lielākā mērā kā Rietumos. Staļinisma laika antisemitiskās politikas dēļ Padomju Latvijā un Lietuvā faktiski izzuda pēdējās ebreju literatūras izpausmes iespējas. Sākās izdzīvojušo rakstnieku emigrācija uz Rietumiem, vēlāk – uz Izraēlu, un represiju dēļ notika šeit palikušo ebreju asimilācija un atteikšanās no rakstīšanas jidišā.

Ņikitas Hruščova liberalizācijas politikas jeb t. s. atkušņa⁶ ietekmē 60. gados Padomju Latvijā un Lietuvā bija vērojama zināma holokausta tēmas aktualizācija. Tā tiešām atbilst klusuma pārvarēšanas periodam Rietumu literatūrā, bet, protams, ar ideoloģijas noteiktu specifiku. Redzams arī tas, ka Lietuvā jau šajā laikā sāka nostiprināties izpratne par holokaustu kā Lietuvas vēstures daļu (Mačianskaitē 2019: 294), taču to nevar teikt par Latviju tēmas nelielās izplatības dēļ. Holokaustam veltītos darbus 60. gados nosacīti var iedalīt divās grupās. Pirmkārt, tika publicēti atsevišķi izdzīvojušo vai kara laikā uz Krieviju aizbēgušo ebreju rakstnieku teksti lietuviešu vai krievu valodā. Šie ebreju rakstnieki, pielāgojoties tautības diskriminācijas apstākļiem Padomju Savienībā, bija apzināti mainījuši savu identitāti rakstniecībā un rakstīja lietuviešu vai krievu valodā⁷. Vislielākā nozīme no ideoloģijas iespējami brīvā holokausta traumas aktualizācijā un ebreju tautības izcēlumā ir Ichoka Mera (*Ichokas Meras*) darbiem, tomēr pamatā šajos darbos ir vērojams holokausta tēmas izvērsums sociālistiskā reālisma kanonam atbilstošā veidā – polarizējot atbrīvotāja (padomju armijas karavīra) un ienaidnieka (fašista) tēlus, hiperbolizējot iebrucēju zvērības un fokusējoties uz nacistisko noziegumu atklāšanu vispārcilvēciskā mērogā. Šie vēstījumi bija iespējami tādēļ, ka tiem bija jāpilda ideoloģisks pamatuzdevums izcelt divas padomju režīmam naidīgas grupas – “buržuāziskos nacionālistus”, kas iesaistījušies holokaustā, un “fašistiskos nezvērūs”, kas to īstenojuši, taču primāri vērsties nevis pret ebrejiem, bet gan pret “padomju tautu”. Holokausta vēstījumos 60. gados nereti izcelta ebreju iesaiste partizānu pretošanās kustībā, līdz ar to turpinot stiprināt stereotipisko viedokli par ebreju nesaraujamo saikni ar padomju režīmu. Tādējādi padomju teritorijā pieļautie vēstījumi bija ievērojami atšķirīgi no Rietumu literatūrā tolaik izplatītajiem holokausta traumas naratīviem, kuri primāri uzsvēra notikušās traģēdijas vērienu, intensīvas bailes, dziļus individuālus un kolektīvus zaudējumus. Padomju laikā tapušajos darbos autori lielā mērā bijuši spiesti pārkāpt pirmajam traumas pārdzīvošanas posmam un mazināt emocionālo iesaisti notikušajā. Formāli skatoties, šī distancēšanās atbilst otrajam Lakpras formulētajam reakcijas modelim traumas pārdzīvojumā – iestrādes procesam. Hipotētiski pieļaujams, ka 60. gadu padomju literatūras

6 Komunistiskā režīma liberalizācijas jeb tā sauktais politiskā atkušņa periods sākās pēc Staļina nāves 1953. gada 5. martā un ilga līdz Ņikitas Hruščova valdīšanas beigām 1964. gadā. Relatīvas brīvdomības izpausmes kultūrā vērojamas līdz pat 60. gadu beigām, kad tās mazināja Prāgas pavasara u. tml. notikumi.

7 Atkušņa periodā publicēts Grigorija Kanoviča (*Grigory Kanovich*) romāns “Es skatos uz zvaigznēm” (1959) krievu valodā, Ichoka Mera autobiogrāfisko stāstu krājums “Dzeltenais ielāps” (1960) un romāns “Neizšķirts ir tikai mirkli” (1963) lietuviešu valodā, Marijas Rolnikaites (*Marija Rolnikaitė*) dienasgrāmatas literāra rekonstrukcija “Tas jāpastāsta” (1963), kas rakstīta jidišā, izdota lietuviešu valodā (pati autore to jau 1965. gadā iztulkojusi krievu valodā); Lietuvas jidiša rakstnieka, Kauņas geto sacelšanās kustības dalībnieka, rakstnieka Meira Elina autobiogrāfiskais darbs “Nāves fortos” (1957, 1966) lietuviešu valodā.

sacerējumi drīzāk rāda mānīgu, ārēja spiediena rezultātā veidotu formālu gatavību pārvarēt traumu, daļu no savas pieredzes atstājot “aizmirstās vēstures” jeb klusuma zonā. Šī minējuma apstiprinājumam būtu nepieciešama precīzāka un izvērstāka atbilstošo tekstu izpēte.

Otrkārt, politiskā atkušņa laikā visā Padomju Savienībā parādījās arī vairāku ne-ebreju rakstnieku, proti, Latvijas un Lietuvas pamatnāciju autoru literārie darbi, kurus ierosinājusi atklāsme par šādas traģēdijas norisi tepat līdzās un tās iepriekšējo noklusējumu. Tā kā liberalizācijas politika izraisīja negāciju izcēluma un analīzes vilni, arī rakstnieku redzeslokā nonāca iepriekš nebijušas tēmas. Tās izplatījās pašā Padomju Savienības centrā⁸. Lietuvā vissvarīgākais darbs par šo tēmu ir dzejniece Violeta Palčinskaites (*Violeta Palčinskaitē*) un komponista Eduarda Balša (*Eduardas Balsys*) oratorija “Neaiztieciet zilo globusu” (*Nelieskite mėlyno gaublio*, 1969), kurā par kara pieredzi stāsta Aušvicā bojā gājuša bērņa balss (Mačianskaitē 2019: 295). Latvijā zīmīgākais piemērs ir Ojāra Vācieša dzejolis “Rumbula” (1966). Šajos darbos akcentēta tagadnes vērotāja perspektīva, priekšplānā izceļot viņa sašutumu un raisot emocionālu līdzpārdzīvojumu: “Es te stāvu Rumbulā kā kļiedziens, / Zaļgans šausmu krāteris starp druvām.” (Vācietis 1965: 4)

Šajos vēstījumos atklāsme par notikušo jau skatāma citā līmenī – te holokausta trauma tiek pārrādīta un pacelta augstākā vispārinājumā, ietverot vērotāja attieksmi. Intervijā *Jad Vašem* Lakapra teicis: “Holokausta šoks ir apgaismotas pašapziņas šoks.” (Goldberg, LaCapra 1998) Šo secinājumu iekļaujot padomju atkušņa laika kontekstā, varam domāt par empātijas un humānisma skatījuma atgriešanos. Diemžēl jāpatur prātā, ka padomju kultūrā ideoloģiskais faktors varēja būt noteicošs arī šajā gadījumā, jo holokausta tematikai veltīta dzeja saskanēja ar Komunistiskās partijas XXII kongresā (1961) izcelto programmu cīņā par miera uzturēšanu (Mačianskaitē 2019: 295). Līdzās vēstījumiem par holokausta upuriem 60. gadu latviešu un lietuviešu rakstniecībā parādījās arī tādi darbi, kas veltīti ebreju glābējiem. Te pieminama Sofijas Binkienes (*Sofija Binkienē*) atmiņu grāmata “Un karavīri bez ieročiem” (*Ir be ginklo kariai*, 1967), savā ziņā arī Joza Pauksteļa (*Juozas Paukstelis*) romāns “Nezūdi, saulīte” (*Netekėk, saulele*, 1963), kurā ebreju traģēdija ir attēlota gandrīz bez ideoloģiskām shēmām (Mačianskaitē 2019: 292). Jāsaka, ka arī šie teksti bija ideoloģiski atbalstāmi, jo palīdzēja stiprināt priekšstatu par padomju tautas humānismu.

Pavisam maz 60. gados vērojami tādi darbi, kuros piedāvāta iedziļināšanās holokausta līdzdalībnieka pozīcijā, ar šo nedomājot tekstus, kas tirāžēja sociālistiskajam realismam nepieciešamo “fašistiskā līdzskrējēja” tēlu. Padziļinātu skatpunktu lietuviešu un latviešu iesaistē holokausta notikumos piedāvā šajā rakstā aplūkojamie darbi. Šķēmas stāsts “Īzāks” un Vilka stāsts “Pusnakts stundā” uzskatāmi par pārsteidzoši priekšlaicīgiem šāda veida reprezentāciju piemēriem, jo arī turpmākajās desmitgadēs tēma bija izvērsta tikai epizodiski un turklāt

8 Dzeja, kas veltīta holokausta noziegumiem, PSRS izplatījās jau pēckara laikā (Ilja Selvinskis (*Ilya Selvinsky*), Ilja Ērenburgs (*Ilya Ehbrenburg*) u. c.), 60. gadu sākumā starptautisku slavu iemantoja Jevgeņija Jevtušenko (*Yevgeny Aleksandrovich Yevtushenko*) poēma “Babijara” (1961).

neguva plašu rezonansi⁹. Plašāks neērtā jautājuma turpinājums un atbilstoša rezonanse ieraugāma tikai 21. gadsimta literatūrā¹⁰.

Abu aplūkojamo holokausta līdzdalības reprezentāciju – Šķēmas un Vilka stāstu sastatījums – ierosina pārdomas par šāda veida naratīvu tapšanas psiholoģisko un ētisko motivāciju, kā arī aicina izvērtēt varmācībā iesaistītā indivīda traumas pārstrādes procesa īpatnības saskaņā ar Lakapras izstrādāto teoriju par traumas atkārtotas izspēles un iestrādes procesiem, to izpaušmēm tekstā. Šo darbu sastatījums izraisa jautājumus arī par darbu formālo izveidi, par sociālistiskā reālisma un modernisma, avangarda un postmodernisma elementu attieksmēm.

Antana Šķēmas stāsts “Īzāks” – vai postmoderna transgresīvā fikcija?

Lai gan lietuviešu literatūras kopainā emigrācijas dramaturgs un prozaīķis Antans Šķēma iekļāvies tikai pēc neatkarības atgūšanas, viņš tiek uzskatīts par Lietuvas literatūras modernizētāju, tradīciju laužēju un vairāku turpmāko virzienu iedvesmotāju (Kalēda 2012: 135–151). Šķēmas literārais devums saistīts ar avangarda, sirreālisma, absurda, eksistenciālisma un postmodernisma izpaušmēm. Emigrācijā tapušie stilistiski dažādie stāsti un lugas ir augstu novērtēti, taču lielāko ievēribu iemantojis vienīgais romāns “Balta drāna” (*Balta drobulė*, 1958). Literatūras pētnieki to uzskatījuši par spilgtu modernisma sacerējumu, kura filozofiskā ievirze atbilst eksistenciālisma pasaules redzējumam un vēstījumā plaši izmantoti sirreālisma tekstevides principi. Romāns ir emigrācijas “hibridizētā pasaules redzējuma spilgta reprezentācija, kas daudzējādā ziņā atbilst Rietumu sabiedrības noskaņojumam 50.–60. gados” (Gūtmane 2019: 194).

Šajā rakstā aplūkojamais stāsts “Īzāks” ir Šķēmas pēdējais sacerējums, un tajā viņš turpinājis modernās, destruktīvās pēckara Rietumu sabiedrības un emigrācijas traumu un psihisko traucējumu atklāsmi, kas bija veidojušas jau romāna “Balta drāna” pamatu. Autors stāstu rakstījis 1960.–1961. gadā, paralēli strādājot arī pie šīs pašas tēmas dramaturģiskā varianta – viencēliena “Ataraksija” (*Ataraxia*, 1961). Uz lietuviešu rakstnieku kongresu *Santaros–Šviesos* 1961. gada septembrī rakstnieks bija paņēmis līdzi stāsta manuskriptu un atdevis to literatūras kritiķim un kultūras vēsturniekam Vītautam Kavolim (*Vytautas Kavolis*).

- 9 Spilgts piemērs ir latviešu trimdas rakstnieka Gunāra Janovska romāns “Pilsēta pie upes”, kas pirmoreiz publicēts turpinājumos trimdas laikrakstā “Laiks” (1989), bet grāmatā izdots 1992. gadā. Diemžēl iznākšanas laikā šis romāns, kurā līdzās citām totalitārisma varu maiņas kolīzijām īpaši izcelta holokausta norise Latgales mazpilsētās, tolaik neizraisīja diskusijas Latvijas kultūrtelpā un bija maz pamanīts. Pavisam citāda bija situācija 2020. gada janvārī, kad tika izrādīta Viestura Kairiša spēlfilma “Piļsāta pi upis” (latgaliski), kas tapusi pēc Janovska romāna motīviem. Lai arī filmā producēti stereotipi, kuru Janovska darbā nav, tomēr tā izraisīja plašu rezonansi un pievērsa uzmanību holokausta tēmai Latvijā.
- 10 Spilgtākie piemēri Lietuvas un Latvijas literatūrā – Sigita Paruļska romāns “Tumsa un partneri” (2013) un Māra Bērziņa romāns “Svina garša” (2015).

“Rūpējieties par manu grāmatu, jo, ja jūs to nedarīsiet, neviens to npublicēs,” sacījis Šķēma. Kā tika stāstīts grāmatas “Īzāks” prezentācijā Viļņas grāmatu izstādē 2019. gada februārī, Kavolis naktī lasījis šo tekstu un šaubījies par dažām potenciāli īpaši skandalozām ainām. 11. septembrī, pēc *Santaros–Šviesos* kongresa, rakstnieks gāja bojā autoavārijā (Jačēnaitē 2019), tāpēc teksts palicis nelabots.

Diemžēl izaicinošais darbs neparādījās atklātībā vēl ilgu laiku. “Īzāks” pirmo reizi tika publicēts tikai divdesmit četrus gadus pēc autora nāves – 1985. gadā Čikāgā izdoto Šķēmas rakstu trešajā sējumā, bet pēc Lietuvas neatkarības atgūšanas – 1994. gadā izdoto kopoto rakstu pirmajā sējumā (Mačianskaite 2003: 91). Trimdā “Īzāku” pētījis izcilais kritiķis Rimvīds Šilbajoris (*Rimvydas Šilbajoris*), vēlāk Lietuvā – Alģimants Bučis (*Algimantas Bučys*), Jūrate Sprindīte (*Jūratė Sprindytė*), Loreta Mačianskaite. Lai arī nozīmīgas šī teksta interpretācijas parādījušās jau iepriekš, tomēr var teikt, ka pilnvērtīgu “Īzāka” recepciju var novērot tikai 21. gadsimtā – 2018. gadā Lietuvas izdevniecība “Odiļē” šo darbu izdeva atsevišķā grāmatā, bet 2020. gada nogalē uz ekrāniem nonāca lietuviešu režisora Jurgā Matuleviča (*Jurgis Matulevičius*) spēlfilma “Īzāks” (*Izaokas*), kas 2021. gada oktobrī izrādīta Rīgas Starptautiskajā kinofestivālā. Kā Viļņas grāmatu izstādes diskusijā atzina kultūrvēsturnieks Darjus Kolis (*Darius Kuolys*), tieši 21. gadsimtā “mums vajadzētu lasīt Šķēmas “Īzāku” kā īpašu lietuviešu grāmatu, jo viņš runā kā liecinieks. No rakstniekiem, kas runā par holokaustu, šodien mums ir gan Sigīts Paruļskis, gan citi autori, taču Šķēma ir nozīmīgs ar to, ka runā kā tā laika liecinieks, kā pats dumpinieks.” (Jačēnaitē 2019)

Kāda tad ir Šķēmas stāstā “Īzāks” sniegtā holokausta traumas literārā liecība?

Darbs raksturojams kā ekstrēms literārs pārsteigums pat 21. gadsimta lasītājam – gan ar īpaši smaga vēstures notikuma izvēli, gan upura un varmākas konfrontācijas un lomu maiņas tēmām, gan arī ar avangardisko tekstuālo un formālo veidojumu. Sižeta pamatā ir viena no visneērtākajām un baisākajām Lietuvas vēstures epizodēm – notikums, kas “iezmēja vairāk nekā sešsimt gadu senās ebreju komūnas traģiskās beigas Lietuvā” (Faitelson 2006: 20). 1941. gada 22. jūnijā, pēc t. s. Jūnija sacelšanās (*Birželio sukilimas*), kad lietuviešu nacionālie spēki bija pārņēmuši varu abās lielākajās pilsētās – Viļņā un Kauņā –, tika nodibināta pagaidu valdība. 25. jūnijā Kauņā ieradās *Einsatzgruppe A* komandieris Valters Štālekers (*Walter Stabbecker*) un Vilijampoles kvartālā organizēja *pogromu* (vietējo iedzīvotāju uzbrukumu ebrejiem), bet vācu karaspēka daļas bloķēja izeju, dodot iespēju lietuviešu bandai netraucēti slepkavot (Stranga 2004: 20–21). 27. jūnijā firmas *Lietukis* garāžā notika šokējoša ebreju pazemošana, spīdzināšana un slepkavošana, kuru īstenoja lietuviešu žurnālista Alģirda Klimaiša (*Algirdas Klimaitis*) grupa. Šajā eksekūcijā piedalījās un to vēroja krietns Kauņas iedzīvotāju pulks, tā ir dokumentēta fotogrāfijās¹¹. Vairāk nekā piecdesmit ebreju vīru nogalināšana aprakstīta Lietuvas jidiša rakstnieka, Kauņas geto sacelšanās kustības dalībnieka Meira Elina (*Meir*

11 1958. gada 8. un 15. augustā vācu laikrakstā *Vorwärts* publicētas *Lietukis* eksekūcijas fotogrāfijas, bet par tām Lietuvā joprojām ir daudz pretrunīgu viedokļu. Aleksa Faitelsona grāmatā “Patiesību un tikai patiesību: ebreju pretošanās Lietuvā” ir iekļautas divu fotogrāfu liecības. Skat.: Faitelson, Aleks (2006). *The Truth and Nothing but the Truth: Jewish Resistance in Lithuania*. Gefen Publishing House Ltd, pp. 19–27.

Yelin, liet. *Mejeris Eglinis-Elinas*) autobiogrāfiskajā darbā “Nāves fortos” (*Mirties fortuose*, 1957, 1966). Notikums guva plašu rezonansi gan Lietuvā, gan aiz tās robežām, bet lietuviešu prese nebeidza apgalvot, ka Kauņas slaktiņš ir lietuviešu atmaksa ebrejiem par viņu darbošanos NKVD struktūrā un iesaistīšanos lietuviešu izsūtīšanā uz Sibīriju (Faitelson 2006: 19). Šis priekšstats presē tika plaši tiražēts un iesakņojās uz ilgu laiku.

Ir zināms, ka Šķēma ir bijis Jūnija sacelšanās dalībnieks, bet nav zināms, kāda ir viņa tiešā piedze saistībā ar brutālo noziegumu. Ņemot vērā stāsta ekspresivitāti, varam secināt, ka notikušais *Lietukis* garāžā rakstniekam nav bijis vienaldzīgs. Dzīvojot emigrācijā, Šķēma vienmēr savos darbos atgriezies pie Lietuvas nesenās vēstures sāpīgajām tēmām, tieši un ironiski atklājot savas domas, piemēram, par emigrācijas heroismu (Šķēma 2000a: 7) vai sīzetu izvēlēšanos “no Lietuvas lauku apcirkņiem” (Šķēma 2000a: 183), kas tik raksturīga lietuviešu emigrācijas literatūrai. Viņš allaž bijis neiecietīgs pret dažādiem mītiskiem priekšstatiem, tāpēc uzdrošinājies aizskart mītu par lietuviešu nevainību ebreju nogalināšanā (Mačianskaite 2003: 92) un ierosināt jautājumus – vai lietuviešu masveida vienaldzība un pasivitāte kādā mērā nav pielīdzināma skaitliski nelielās slepkavu grupas darbībai; vai stereotipiskos priekšstatos balstīta atriebības vēlme, pārprastas patriotisma un nacionālisma jūtas var attaisnot noziegumu?

Stāsta “Īzāks” ievaddaļā trešās personas vēstījumā veidota visai naturālistiska vēsturiskā notikuma interpretācija: norobežotā pagalmā rāpo ebreji, apkārt stāv esesieši, kas bruņojušies ar automātiem, bet aiz nožogojuma grūstās lietuviešu sievietes, vīrieti un bērni, kas grib labāk saredzēt pagalmā notiekošo – ar tādu izteiksmi seja, kā “vērojot ugunsgrēku vai plūdus, kad pats esi drošībā” (Šķēma 2000b: 36). Andrjus Glosnis starp brutālai izsmiešanai pakļautajiem ebrejiem atpazīst savu neseno pāridarītāju – boļševiku līdzdarboni Īzāku, kurš nesen viņu ciematā spīdzinājis. Saņēmis esesieša atļauju un lakataines lietuviešu sieviņas atbalstu, Glosnis izmanto situāciju un nogalina Īzāku ar lāpstas cirtieņu galvā. “Vai atriebies, bērniņ?” (Šķēma 2000b: 40) pārjautā lietuviešu māmuliņa, kas ieinteresēti visā noskatījusies.

Šī galēji nospriegotā sadursme starp lietuviešiem un ebrejiem esesiešu klātbūtnē veido visa darba izejas situāciju un kodolu. Sīzeta koncentrācija un precizitāte ievada epizodē ir maksimāla, tā rada spēcīgu priekšstatu par potenciāli traumējošo ietekmi uz visiem iesaistītajiem – upuriem, varmākām un vērotājiem. Turklāt šis sīzeta mezgls piesaka tēmas turpmākā vispārinājuma un nosacītības pakāpi. Ne velti noslepkavotā ebreja vārds stāstā ir Īzāks (Vecajā Derībā – Ābrahāma un Zāras dēls, kurš bijis upurējams, bet ticis Dieva glābts), savukārt galvenajam varonim, uz kuru vērstis fokuss un no kura skatpunkta vēstījums veidots stāsta pamatdaļā, ir izplatīts lietuviešu vārds un uzvārds Andrjus Glosnis (*Andrius Gluosnis* (latv. ‘Vītols’). No personvārdu izvēles var secināt, ka Šķēma nav iecerējis stāstu par reālpsiholoģiskiem raksturiem, bet gan par ebrejiem un lietuviešiem, kā arī par vispārcilvēciskām, mūžīgām tēmām – pāridarījumu un atriebību, upuri un varmāku, aizmiršanu un atcerēšanos.

Stāsta turpinājums velītis ievadā pieteiktajam antivaronim, un lasītājam tiek piedāvāts solidarizēties vai identificēties ar varmāku. Šis uzdevums lietuviešu lasītājam var šķist viegls, jo Andrjus Glosnis ir lietuvietis, pārliecināts padomju okupācijas pretinieks, kurš atriebjas ebrejam par izsūtīšanu, turklāt viņš ir aktieris, kurš piedalās dzejas vakaros. Vienlaikus šis

uzdevums ir arī neiespējams, jo Andrius Glosnis nav rādīts kā varonis, viņā nav nekā ētiski pieņemama, viņa tēls deheroizē lietuviešu nacionālisma, patriotisma un vīrišķības svētās kategorijas. Autors rāda, ka Glosnis jau atriebības brīdī Īzākam saka: “Mēs abi jau esam ellē!” (Šķēma 2000b: 39), bet stāsta turpinājumā atklājas viņa dzīves neapjaustā elle. Pēc gadiem, dzīvojot tālu prom no Kauņas, Amerikā, Glosnis atklājas kā traumatizēts, bet to vēl neapzinājies indivīds – destruktīvs, atsvešināts, cinisks un sarkastisks emigrants, kurš nespēj mīlēt, daudz dzer un tagadnes dzīvē nevar nedz pašrealizēties, nedz izjust cilvēciskas emocijas. Viņa dzīves kodols ieslēpies kaut kur pagātnē, bet nostalgiju pēc cilvēka cienīgas dzīves viņš var izpaust, tikai ironizējot: “Savulaik esmu pazinis ne tikai eksaltētu acu skatienu, lasot Rembo, bet arī tādas abstrakcijas kā mīlestība uz tuvāko, mātes šūpuļdziesma, labais dieviņš visvisādos veidos un pie katras izdevības [...]” (Šķēma 2000b: 43) Šķēmas varonis nošķir sevi tagadnē no tā, kas viņš ir bijis reiz pagātnē – pirms slepkavības, kad iestājies neaizturamais “nāves klusums mēnesīgs” (Šķēma 2000b: 40). Varoņa iekšējā sašķeltības apziņa pilnībā atbilst traumas teorētiku teiktajam par fundamentālo identitātes maiņu traumējošu notikumu ietekmē. To arī sižetā redzam – neadekvāti destruktīvas, sarkastiskas un notrulinātas ir varoņa reakcijas jebkurā ikdienas situācijā, visās viņš atkārtoto cinisku iznīcināšanas un pašiznīcināšanās aktu. Braucienā uz Čikāgu, dzejas pasākumā, satiekot Jūli, Bobu un reiz mīļoto Živili, – vienmēr varonis ir apreibis, notrulis, it kā atrodas kaut kur *viņpus*, pat neapzinoties tā iemeslus.

Saskaņā ar traumas teorētiķes Karutas secinājumu – “trauma nav pieejama varoņa apziņai, līdz tā atgriežas nakts murgos un atkārtotajās darbībās” (Caruth, 1996: 4) –, Šķēmas varoņa apzināta atgriešanās elles zonā sākas pēc mistiskās vēstules saņemšanas, kurā ir tikai viens vārds: Īzāks. Rakstnieks rāda, kā šī robežsituācija aizsāk uzmācīgos Īzāka meklējumus un intensificē traumas atgriešanos. Tas tiek atklāts ar vēstījuma maiņas palīdzību. Iekšējam monologam tuvas pirmās personas tagadnes vēstījums arvien vairāk saplūst ar iekšējā dialoga, apziņas plūsmas un sirrealistiskiem bezapziņas fragmentiem. Destrukcija, trauksme un haoss manifestējas vēstījuma struktūrā un saturā, tam kļūstot arvien nosacītākam. Līdzīgi kā Hermaņa Heses (*Hermann Hesse*) romānā “Stepes vilks” (*Der Steppenwolf*, 1927), vēstījuma fokuss no varoņa ārējo darbību apraksta pievēršas dramatiskajai psihes darbībai. Īzāka meklējumi mistiskās kancelejas vai garīgu slimību ārstniecības iestādes gaitēnos atgādina gan Harija Hallera klejojumus maģiskajā teātrī, gan kafkiskus labirintus vai Dantes elles lokus. Pēc jautājuma – kas ir sapnis un kas ir īstenība? – veidota ilgi gaidītā slepkavas un upura sastapšanās, visticamāk, tā uztverama kā tikšanās Glošņa psihes labirintos. Lai atsvešinātu lasītāju no šī traumas atkārtojuma psihoemocionālās intensitātes, rakstnieks veido ironisku metateksta iespaidumu:

“Varu tikai minēt, ko šajā vietā būtu uzrakstījis profesionāls rakstnieks. Iespējams, ka viņš būtu attēlojis divu partneru izteiksmi, kustības un gabaliņu no gaisotnes un ainavas. Iespējams, viņš meistarīgi būtu izmantojis iekšējo monologu vai dialogu ar asiem reminiscenču uzplaiksnījumiem.” (Šķēma 2000b: 113)

Šķēma šo loģikā balstīto un reālismam atbilstošo attēlošanas veidu atstāj neizmantotu. Kā viņš izteicies romāna “Balta drāna” priekšvārdā, atceroties reiz pieredzēto dažu kolēģu izvešanas ainu Lietuvā, viņš jau sen ir “pārliecinājies par groteskas un traģisma paralēlismu”

(Šķēma 2000a: 7). Arī stāstā “Īzāks” groteskas detaļas neierasti tieši atsedz visa veida ķermenisko pieredzi, izsitot lasītāju no līdzsvara, radot nepatiku, riebumu, vēlmi novērsties. 21. gadsimta sākumā pētniece Landsberga pamatojusi šāda veida naratīva nepieciešamību, norādot: lai iesaistītos traumatiska notikuma šausmās, lasītājam jāizjūt ķermeņa pieredze, jādod iespēja pielīdzināt traumatizēto ķermeni sava ķermeņa pieredzei, veidot mimētiskas attiecības, atpazīt (Landsberg 2004: 124). Caur šo ķermenisko pieredzi Šķēma nesaudzīgi ved lasītāju dziļāk Glošņa psihes ellē, liekot slepkavam un upurim mainīties vietām un vēlreiz izspēlēt abpusējo vardarbību, ņemot talkā reiz lietotos rīkus – lāpstu, ar kuru pārsista Īzāka galva, un īlenus, kas dzīti zem Glošņa nagiem. Šis izspēles akts ne tikai precīzi demonstrē Lakapras formulēto traumas atkārtošanas mēģinājumu, bet parāda arī šīs maniākālās reakcijas tālākās sekas. Stāsta kulminācijā upuris un varmāka sāk izjust ambivalentu atgrūšanās un pieķeršanās saikni, kura hiperbolizēta līdz otra iznīcināšanas un seksuālas iekāres izpaušmēm, kurām seko jauns vardarbības akts pret jaunu upuri. Šķēmas stāstā Andrius un Īzāks ieslīgst skūpstā, vienojoties vardarbībā pret kādu citu – pret “to, kurš pilda pavēles” (Šķēma 2000b: 126).

“[S]tāsts par Kainu un Ābelu ir viltojums. Ir bijuši divi Kaini” (Šķēma 2000b: 39), “[v]iņā un otrā puse – abas ir savienojušās” (Šķēma 2000b: 129). Tādējādi Šķēma acīmredzami parādījis upura un varmākas vienotību un vardarbības ķēdes turpināšanos nākamajā atbēdības etapā. Šai paaugstinātās nosacītības ainai ir mazs sakars ar homoseksualitātes, tradicionālās maskulinitātes vai rasisma tēmām¹², kas bieži vien minētas darba interpretācijās (Žilinskas 2006: 73–82). Tās pamatbūtībā ietverta upura un varmākas nesaraujamo saikņu apziņa un pievilkšanas spēks, kā arī parādītas nedziedinātas traumas tālākās sekas.

Šķēmas stāstā “Īzāks” trauma parādīta tiešā veidā – gan saturiskā, gan formas līmenī reproducējot “traumas darbu” (pārfrāzējot Freida izmantoto apzīmējumu “sapņa darbs”). Rakstnieks savu stāstu par traumas postošo spēku izpauš galējā sakāpinājumā, pārkāpjot ētikas un estētikas, nacionālisma, patriotisma, tradicionālo vērtību, dzimumorientācijas, rasisma un jebkādas citas robežas. Viņa darbs var radīt riebumu un šausmas gluži naturālistiski atklātās cilvēciskās dabas priekšā, tajā nav nekā attīroša vai šķīstījoša, tas nemierina. Stāsts “Īzāks” precīzi parāda traumas atkārtošanas mehānismu, kas traucē dzīvot un noliedz nākotni, ir regresīvo un pašiznīcinošo, taču vēstījumā ietvertā ironija un sarkasms itin kā ļauj pacelties pāri šai iznīcībai un palūkoties uz to no malas.

60. gadu sākumā, kad Šķēmas darbs bija uzrakstīts, bet nebija publicēts, Rietumu literatūrā vēl nebija transgresijas un transgresīvās fikcijas teorētisku skaidrojumu, kas palīdzētu izprast šī stāsta būtību. Mišels Fuko (*Michel Foucault*) skaidrojumus par galēju robežu pārkāpšanu kultūrā izvērsa 1963. gadā esejā “Transgresijas priekšvārds” (*A Preface to Transgression*). Tomēr uz 60. gadu sliekšņa jau bija zināmi vairāki darbi, kuros tika pārkāptas ētikas un

12 Antana Šķēmas stāstā izcelti gan ebreju, gan afroamerikāņu tēli, kuri gan oriģināltekstā, gan Talrida Ruļļa tulkojumā ir dēvēti par “židiem” un “melnajiem”. Ņemot vērā šo laikmetam atbilstošo leksiku un to, ka autors dzīvoja ASV, kur rasisma jautājumi bija aktuāli, stāsts “Īzāks” ir analizēts arī rasisma kontekstā.

estētikas robežas¹³. Kara atstāto traumu tematika neordinārā veidā bija risināta Luī Ferdināna Selīna (*Louis-Ferdinand Céline*) romānā “Ceļojums līdz nakts galam” (1932), arī Gintera Grasa (*Günter Grass*) romānā “Skārda bungas” (*Die Blechtrommel*, 1959), bet vēl nebija nozīmīgāko Kurta Vonnegūta (*Kurt Vonnegut*) darbu, kas tapuši 60. gadu laikā, ne arī holokausta tematikai veltītā D. M. Tomasa (*D. M. Thomas*) romāna “Baltā viesnīca” (*The White Hotel*, 1981) vai Džonatana Litela (*Jonathan Littel*) “Labvēlīgās” (*Les Bienveillantes*, 2006). Lietuviešu emigrācijas rakstnieks Šķēma, organiski turpinot romānā “Balta drāna” iesāktos eksperimentus un nedomājot par pielāgošanos ne lietuviešu prozas katoliski didaktiskajai un liriskajai tradīcijai, ne emigrācijas rakstniecības nostalgiskajām tendencēm, stāstā “Īzāks” ir radījis spilgtu transgresīvās fikcijas piemēru.

20. gadsimta 60. gados Rietumeiropas literatūru vēl nebija pārplūdinājusi arī transgresīvajai fikcijai pretēja tendence – t. s. atpirkšanās naratīvi (*redemptive narrative*)¹⁴ (Goldberg, LaCapra 1998), kuri balstīti dievbijīgā holokausta interpretācijā (*Holocaust piety*) un piedāvā vienkāršotas morāles kategorijas un shēmas, kas apgrūtina notikušā komplicētības izpratni¹⁵. Iepretim šai vēlākajai holokausta literatūras plūsmai Šķēmas darbs izskatās līdz galējībai paties. Grāmatas un filmas prezentācijā 2019. gadā kultūras vēsturnieks Kolis atzīmēja, ka “Šķēma liecina par realitāti, kas neiederas mūsu šodienas izsmalcinātajos vēstījumos, kuriem raksturīga primitivizēta, vienkāršota realitāte. Bet ļoti bieži šī realitāte ir tik kardināla, dramatiska, sarežģīta, ka neiederas nevienā izsmalcinātā stāstījumā.” (Jačēnaitē 2019) Šķēmas darbu pētniece Mačanskaite uzsvērusi: “Filozofiskie vainas un sākotnējā ļaunuma cēloņu meklēšanas mēģinājumi padara Šķēmas stāstu “Īzāks” par vienu no sarežģītākajiem cilvēka likteņa pētījumiem lietuviešu literatūrā, kam pagaidām nav līdzinieku.” (Mačianskaite 2003: 100)

Ja piekrtām Lakapras domai, ka holokaustu var uzskatīt par sava veida robežšķirtni starp modernismu un postmodernismu un postmodernisms atbilst postholokausta jeb posttraumatiskajam stāvoklim, varam teikt, ka lietuviešu emigrācijas literatūrā jau 60. gadu sākumā – nedaudz pirms postmodernisma “lielā sprādziena” (*Big Bang*) ap 1966. gadu (McHale 2015: 22–50) – bija radies viens no pirmajiem radikālā postmodernisma sacerējumiem, un tā uzmanības lokā bija baltiešiem tik neērtā holokausta tēma. Tomēr Šķēmas nekonvenciālais stāsts izraisa pārdomas: vai šāds tiešs holokausta “traumas darbs” aizved lasītāju līdz traumas būtībai? Vai varbūt

13 Kā spilgts transgresīvās fikcijas žanra pārstāvis minams Marķīzs De Sads (*Marquis de Sade*). No 20. gadsimta sacerējumiem mināmi Džeimsa Džoisa (*James Joyce*) “Uliiss” (1922), Deivida Herberta Lorenša (*David Herbert Lawrence*) “Lēdijas Čaterlejas miļākais” (1928), Vladimira Nabokova (*Vladimir Nabokov*) “Lolita” (1955), Antonija Bērdžesa (*Anthony Burgess*) “Mehāniskais apelsīns” (1962), Čaka Palanjuka (*Chuck Palahniuk*) “Cīņas klubs” (1996). Runājot par transgresīvās fikcijas paraugiem, kas visvairāk ietekmējuši Šķēmu, jāmin amerikāņu kontrkultūras, piemēram, Viljama Barouza (*William S. Burroughs*) darbi.

14 “Atpirkšanās vēstījumos”, pēc Lakapras teiktā, notiek pāreja no negatīva stāvokļa uz pozitīvo, proti, stāstīts par to, kā upuris iztur negatīvu stāvokli, atveseļojas pēc traumatiskajiem zaudējumiem un iegūst jaunu apziņas pakāpi, tātd no negatīvā aizvirzās līdz pozitīvajam.

15 Par šo jautājumu runājusi britu filozofe un rakstniece Džiliana Roza (*Gillian Rose*), izvērsot savu “ne dievbijības” teoriju, galvenokārt domājot par holokausta upuru un vainīgo psiholoģiskā sastatījuma nepieciešamību. “Dievbijīgie teksti”, pēc viņas domām, neatklāj varoņu psiholoģiju vai iekšējo motivāciju, bet gan izvēlas morālas vienkāršošanas pieeju, kas ļauj lasītājam saglabāt godbijīgu distanci no holokausta, neatklājot tā būtību.

tomēr literatūrai, kura rāda traumatisku pieredzi, ir jāveido intelektuālā distance, kas ļauj sa-
prast un novērtēt notikušo nevis ķermeniski un emocionāli, bet racionāli?

Ēvalda Vilka stāsts “Pusnakts stundā” – (sociālistiskais) reālisms vai modernisms?

Kopš politiskā atkušņa sākuma latviešu literatūrā notika pakāpeniska atbrīvošanās no sociālistiskā reālisma dogmām. Ēvalds Vilks (īstajā uzv. Lācis) ir viens no latviešu rakstniekiem, kura devums šajā procesā joprojām nav pienācīgi novērtēts. Kopš agras jaunības Vilks aktīvi darbojies Valkas komjaunatnes komitejā (Hīršs 1986: 305), un daiļrades sākumposma sacerējumos, piemēram, stāstu krājumā “Cilvēki ar vienu patiesību” (1955) viņa komunistiskā pārlicība un gatavība rakstīt saskaņā ar sociālistiskā reālisma principiem saredzama ļoti skaidri. Savukārt 60. gados tapušie stāsti, jo īpaši stāsts “Divpadsmit kilometri” (1962) un “Pusnakts stundā” (1968), kā arī viņa kritiskie raksti un intervijas parāda, ka rakstnieks spējis atbrīvoties no šīs ietekmes un paraudzīties uz visu notiekošo pats savām acīm. Kā atzīmējis laikabiedrs Ojārs Vācietis, Vilkam arvien bijusi raksturīga “organiska un izteikta sava patiesīguma un spēka apziņa. Bez vārdiem. Asinīs. Kā zemniekam. [...]” (Vācietis 1980: 3) Viņa gatavība polemizēt par literatūras pamatbūtību, paliekot uzticīgam savām patiesīguma un nevienkāršota skatījuma mērauklām, arī no mūsdienu skatpunkta ir vērtējama kā izteikti drosmīga un patstāvīga. Bez šaubām, tieši šī spītīgā patiesīguma izjūta apgrūtināja Vilka ceļu rakstniecībā, tomēr viņš ir viens no tiem padomju laika latviešu autoriem, kurš, lai saglabātu publicēšanās iespēju, daiļrades labākajā daļā ir spējis sameklēt vidusceļu attiecībās ar valdošo režīmu, bet pratis izpaust arī savus principus un pārlicību.

Stāsts “Pusnakts stundā” ar apakšvirsrakstu “Spoku stāsts” pirmoreiz publicēts žurnālā “Karogs” 1968. gadā, vēlāk iekļauts izlasē “Labs paziņa” (1973) un skolu vajadzībām sakārtotajā stāstu krājumā ar nosaukumu “Izlasē” (1979), arī kopoto rakstu 2. sējumā (1982). Vilka brīvdomīgākajā darbā “Divpadsmit kilometri” bija atklāti staļinisma laika principi un personības kulta negācības, tostarp kāda varoņa izteikumā iekļauta īsa replika par izsūtīšanu uz Sibīriju, un pēc stāsta publicēšanas prozaiķis saskārās ar asu kritiku. 1963. gadā notika plaša “Divpadsmit kilometru” apspriešana republikas radošās inteliģences u. c. sanāksmēs, presē parādījās vairāki kritiski raksti. Rakstniekam tika pārņemta partejiskuma principu un vēsturiskās patiesības neizpratne, mēra sajūtas trūkums, ieslīgšana buržuāziskajā pacifismā un abstraktajā humānismā, izteikts izbrīns par šāda darba publikāciju literārajā periodikā (Literatūra un māksla – idejiskais ierocis 1963: 2). Kritiķu un rakstnieku negatīvais viedoklis presē vēl dažkārt pastiprināts, ievietojot lasītāju atsauksmes (īstas vai izdomātas), piemēram, laikrakstā “Cīņa” publicēts kādas lasītājas redzējums par to, ka Vilka stāsts “Divpadsmit kilometri” ir negatavs un sadomāts (Golube 1963: 4).

Lai arī kritika nenoliedzami atstāja savu ietekmi, Vilks to esot panesis stoiciski – “sak, taisnība ir man un kad taisnība nav uzvarējusi?” (Vācietis 1980: 5) Turklāt savu attieksmi viņš nav paturējis pie sevis, bet izpaudis daudzos publicistiskos un literatūrkritiskos rakstos. Viņš izteicies par to, ka literatūrā drīkst parādīties “mazais cilvēks ar šķībo dvēseli” (Vilks 1980:

123), ka literārais varonis nevar “iet tikai taisnus ceļus” (Vilks 1980: 133). Vilks daudzkārt atkārtojis, ka rakstniecība nedrīkst izvairīties no dzīves pretrunām (Vilks 1980: 78), iestājies pret “daudzo literatūras šķautņu nonivelēšanu, kaut kādas sterilas, noplicinātas produkcijas rašanos” (Vilks 1980: 125). Rakstnieks bijis pārliecināts, ka 60. gadu beigās vairs nav iespējams izmantot vecos literatūras stereotipus, ar šo apzīmējumu, visticamāk, domājot sociālistiskā reālisma paņēmienus, jo pati “dzīve ir cita” (Vilks 1980: 133). Šīs domas ilustrācijai viņš piemin – ja šodien gribētos uzrakstīt vēl vienu “Zvejnieka dēlu”, sanāktu vien komēdija (Vilks 1980: 136). Viņaprāt, rakstniekam jāatklāj realitātes slēptākā būtība – vairs nepietiek ar to, ka tiek aprakstīts, “kā, tas notika, bet kāpēc notika” (Vilks 1980: 137). Padomju Latvijas Rakstnieku savienības VI kongresā 1971. gadā Vilks runā uzbūris ainu: kā būtu, ja zālē apsēstos līdzšinējās padomju literatūras varoņi un viņiem līdzās – Īstenība? Viņaprāt, tad atklātos, ka literatūrā daudz kā trūkst, piemēram, kādas sievietes – mātes tēla, kurā “fokusējas laikmeta pretrunas, tautas traģēdija, vēstures virzība” (Vilks 1980: 132). Šādi un līdzīgi izteikumi atrodami vai visos Vilka publicistiskajos un literatūrkritiskajos rakstos jau kopš 50. gadu nogales.

Rakstnieka mākslinieciskā programma skaidri izpaužas viņa labākajos darbos, pie kuriem noteikti pieder arī stāsts “Pusnakts stundā”. Tā pirmpublicējums sakrīt ar vienu no nozīmīgākajiem literārās brīvības periodiem Padomju Latvijas literatūrā, ar politiskā atkušņa noskaņām 60. gadu beigās, kad, atrodot kompromisus, ir iespējama pietiekami liela atklātība. Arī šajā darbā Vilks pievērsis uzmanību ideoloģiski slidenam nesenās vēstures jautājumam – kolektīvizācijas procesam Latvijas laukos padomju varas sākumā –, bet līdzās tam izvērsis sociālistiskajam reālismam formāli pieņemamu tēmu, kuru atbilstoši režīma leksikai vulgarizēti varētu dēvēt par ārējā un iekšējā ienaidnieka atmaskošanu.

Stāsta sižets vēsta par latviešu literatūrā maz skartu vēstures notikumu – ebreju totālo iznīcināšanu Latvijas mazpilsētās. Kā minēts iepriekš, Lietuvas literatūrā šis jautājums tieši 60. gadu rakstniecībā izvērsts nedaudz plašāk, bet Latvijas literatūrā ir tikai daži piemēri – Dagnijas Zigmontes, Zentas Ērgles, Ojāra Vācieša un Ēvalda Vilka daiļradē (Bērziņš 2013: 47–57). Stāsta darbības sākums risinās Vilka dzimtās pilsētas Valkas apriņķī 1941. gada vasarā un rudenī. Zinot rakstnieka iesaisti Sarkanās armijas rindās, varam secināt, ka Vilks šajā laikā neatradās Latvijā. Kā atstāstījis kopoto rakstu sakārtotājs Harijs Hiršs, jau 1941. gada 27. jūnijā, būdams vienā kreklā un ar komjaunatnes biedra karti kabatā, Vilks pieteicies brīvprātīgo vienībā, kas no Rīgas tālāk nonāca Igaunijā un karoja tur (Hiršs 1986: 306).

Latvijas mazpilsētās ebreju iznīcināšana sākās pēc nacistu karaspēka ienākšanas konkrētajā vietā. Tie ebreji, kas nebija spējējuši evakuēties, Valkas Pinukalnā tika nošauti tūlīt pēc nacistu ienākšanas 1941. gada 8. jūlijā²⁰ (LU Jūdaikas studiju centrs). Stāsta sižeta veidojumā

20 Skat. LU Jūdaikas studiju centra tīmekļvietni “Holokausta memoriālās vietas Latvijā”: “Nacistu karaspēkam ienākot Valkā 1941. g. 8. jūlijā, lielākā daļa pilsētas ebreju bija paguvusi evakuēties. Skaidras ziņas par Holokausta norisi Valkā nav pieejamas. Zināms, ka palikušie ebreji tika nošauti Pinukalnā. Padomju laikā slepkavības vietā uzstādīts pieminēklis bez uzraksta. 2008. g. Latvijas Ebreju draudžu un kopienu padome netālu no padomju laika pieminēklja uzstādīja piemiņas akmeni ar uzrakstu latviešu valodā “Šajā mežā 1941. gada vasarā nacisti un viņu atbalstītāji noslepkavoja Valkas ebrejus: Zahariusu Gringoldu, Taubi Ribinku, Cimbelu ģimeni: Lību, Bertu, Dinu, Haimu un Eliasu”. Pieejams: <http://memorialplaces.lv/memorialas-vietas/vidzeme/pinukalns-valkas-novads/>

izmantota vēsturiski iespējama situācija, kad mazpilsētās dzīvojošie ebreju pusaudži tomēr netika uzreiz nogalināti, jo vasarā bija nolīgti darbā pie latviešu zemniekiem. Ir zināms, ka zemnieki pat bija drīkstējuši izņemt ebrejus pret parakstu no ieslodzījuma vietām lauksaimniecības darbiem (Ērglis 2004: 61). Pateicoties tam, ka nacistiskā vara centās respektēt vietējo iedzīvotāju praktiskās vajadzības, ebreju pusaudži tika nogalināti dažus mēnešus vēlāk nekā viņu radnieki. Pēc sezonas beigām saimniekiem savi vasaras izpalīgi bija jānodod nacistiem pakļautajiem vietējās varas pārstāvjiem²¹. Bez šaubām, šī zemnieku interešu ievērošana ir uzskatāma par izdabāšanu vietējiem iedzīvotājiem, lai nodrošinātu labvēlību. Lai arī vēsturiskajos avotos ebreju bērnu nodarbināšana Latvijas laukos 1941. gada vasarā netiek raksturota kā viens no veidiem kolaborācijai ar nacistiem, šāda neaizsargātu cilvēku izmantošana nav uzskatāma par nekaitīgu darbību. Vēsturniece Rudīte Vīksne ir atsaukusies uz Nacionālsociālistiskās partijas Ārpolitikas pārvaldes 1941. gada maija sēdi, kurā apspriestas “ebreju jautājuma nokārtošanas” vadlīnijas, kas paredzēja vietējo iedzīvotāju iesaistīšanu (Vīksne 2004: 41), un iepriekš aprakstītā personiskā izdevīguma izmantošana arī ir uzskatāma par iesaistīšanās formu. Ievērojot abu pušu mērķus un vajadzības, proti, nepieciešamību “nokārtot ebreju jautājumu” un saglabāt darbaspēku vasaras sezonai, ebreju iznīcināšana Latvijas mazpilsētās 1941. gada rudenī bija pilnībā paveikta. Jau 1941. gada 24. jūlijā laikrakstā “Tālavietis” ziņots: “Ar lielu sajūsmu Valkas iedzīvotāji sagaidīja Lielvācijas karavīrus. Lielinieku vara tagad ir salauzta. Žīdi un sarkanie slepkavas padzīti un skaistā Valkas pilsēta var atkal netraucēti atplaukt jaunam darbam un dzīvei.” ([Bez aut.] 1941a: 4) Savukārt šī paša izdevuma 4. novembra numurā minēts, ka vairs “Valkā nav neviena žīdu tautības iedzīvotāja” ([Bez aut.] 1941b: 3).

Pārskatot Vilka daiļradi, ir redzams, ka par holokausta tēmu, protams, nelietojoš šo apzīmējumu un neizceļot noziegumu pret ebreju tautību, viņš ir interesējies jau pavisam drīz pēc kara, tiesa gan, staļinisma ideoloģijai un sociālistiskā reālisma principiem pavisam atbilstošā veidā. Laikrakstā “Padomju Jaunatne” 1946. gada 26. janvāra numurā ar pseidonīmu Žanis Skreija Vilks publicējis sacerējumus “Cilvēks Nr. 03968”, vēlāk tas ietverts arī kopoto rakstu 5. sējuma, publicistikas sadaļā. Šajā īsajā darbā, kas žanriski tomēr līdzinās stāstam, nevis publicistikas sacerējumam, vēstīts par kādu cilvēku, kurš, iepazīstinot ar sevi, saka, ka ir pilnībā sagrauts un uzcēlies no mīrušajiem, tāpēc ieradies Komjaunatnes komitejā, lai pieteiktos par aģitatoru. Sarunā ar šo pārliecināto vīrieti visai ātri noskaidrojās, ka viņš bijis Štuthofas koncentrācijas nometnē un tajā piedzīvotās šausmas un naidis pret “izdzimteniem, kas izdzēsa dzīvības miljoniem cilvēku” (Vilks 1986: 12) viņu atvedušas šurp. Stāsts pilns klišejisku un aplamu priekšstatu par nacistiskajām nometnēm, tajā veidots īstenībai neatbilstošs Štuthofas nometnes apraksts. Turklāt te izteikti galēji rasistiski vispārinājumi, apgalvojot, ka visi vācieši, ne tikai SS vai SD struktūrās nodarbinātie, ir piedalījušies cilvēku iznīcināšanā. “[...] Ja man būtu jāšauju vācieši, es viņus plāutu kā labību,” (Vilks 1986: 12) – tik izkāpināts un režīmam izpatīkoši pārcentīgs ir teksts, kas tapis Vilka

21 1941. gada vasarā gan Latvijas lauku paš aizsardzības grupas (bruņotas grupas, kuru mērķis – aizsargāt vietējos iedzīvotājus no Sarkanās armijas), gan policisti bija pakļauti vācu militārajām un SD komandantūrām. Vairāk skat.: Ezerģailis, Andrievs (2000). The Role of the Self-Defense Commandantes in the Holocaust. *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, 1. sēj. Latvija Otrajā pasaules karā. Rīga: LU Latvijas vēstures institūts, 235.–251. lpp.

daiļrades sākumperiodā un kuram, protams, nav nekādas mākslinieciskās vērtības. Šis ideoloģiskās darbības mehānisma produkts un vienlaikus arī rīks savā naivajā vienkāršībā un tiešumā parāda to, cik liela varēja būt domāšanas deformācijas pakāpe pēckara laikā. Pēc vairāk nekā divdesmit gadiem tapušais Vilka stāsts “Pusnakts stundā” tomēr atklāj atbrīvošanos no šī ideoloģiskā piesārņojuma un spēju atgriezties pie literatūras pamatbūtības.

Lai arī Vilka proza padomju literatūras kritikas skatījumā viennozīmīgi traktēta kā reālistiska, tomēr stāsta “Pusnakts stundā” veidojumā rakstnieks izmantojis daudz novatoriskākus izteiksmes paņēmienus, sarežģīto tēmu izvēršot atbilstošā formā. Stāstam veidota gredzenveida un ietvara kompozīcija, kas literatūras vēsturē izmantota dažādos laikmetos, taču īpaši aktīvi – modernisma uzplaukuma un vēlīnā modernisma periodā, lai parādītu dažādu laiku saplūsmi un pārklāšanos. Ietvara daļā darbojas vēstītājs “es” formā, kurš 1967. gada novembra beigās atgriezies no nogurdinoša brauciena pa Ziemeļvidzemi, un tāds abstrakts tēls kā Vēsture, kas apciemo vēstītāju kā veca, sagurusi sieva. Vēstītājs un Vēsture sarunājas par konkrētu cilvēku likteni pasaules lielajos notikumos, nonākot pie maza ebreju zēna un latviešu zemnieka likteņa Otrā pasaules kara laikā. Savukārt stāsta pamatdaļā Vēsture dod iespēju satikt šos 40. gadu notikumu dalībniekus – Lejaspauku saimnieku Oskaru Krūkli, kurš izpilda nacistu varas prasību un nogādā iznīcināšanai ebreju puiku Haimu Cimbalu²², kas vasaru pavadījis, kalpojot viņa saimniecībā un ejot ganu gaitās. Galvenajam stāsta notikumam sekojošie dramatiskie pavērsieni – Krūkļa bailes par savu māju un zemi kolektivizācijas procesā, zirga zaudēšana un dēla nāve – noved varoni līdz pašnāvībai. Vilka kritiskajos rakstos piesauktā sieviete – sieva un māte (šajā stāstā Elza Krūkle) – ietver simbolisko vēstures notikumu izraisīto sāpju kvintesenci.

Pirmās personas un Vēstures dialogs veidots filozofiskā nosacītībā, tas skaidri atklāj autora māksliniecisko nolūku. Ir akcentēta vēstītāja subjektīvā iesaiste pagātnes notikumos, turklāt – nevis faktoloģiski, bet gan iedziļinoties atsevišķā cilvēka stāstā. Vēstures un vēstītāja dialogā Vilks pretstatījis laikmetam atbilstošas klišejiskas frāzes (“Vai tad tu nezini, kas ir fašisms? Visagresīvākās, visreakcionārākās imperiālistiskās buržuāzijas diktatūra, kas balstās uz terorū.” (Vilks 1982: 342)) un nepieciešamību iedziļināties vēstures notikumu pamatbūtībā (“Atsevišķiem faktiem var būt pavisam citāds raksturs. Mani interesē šie divi konkrētie cilvēki – saimnieks un viņa gans.” (Vilks 1982: 342)). Lai atklātu savu ieinteresētību, pēc Vēstures jautājuma – “Kāpēc tevi tas interesē?” (Vilks 1982: 342) – rakstnieks atkārtojis jau stāstā “Divpadsmit kilometri” izcelto frāzi: “Tāpēc, ka jūtos atbildīgs par visu, kas noticis vai notiek pasaulē [...] Man nav vienalga, ja kaut kur ir bendēti cilvēki!” (Vilks 1982: 342) Šīs attieksmes izcēlums saskan ar modernisma subjektīvā skatījuma un eksistenciālisma atbildības tēmas prioritāti, kā arī ar izplatīto tendenci veidot nosacītu autora paštēlu, kurš reflektē par stāsta notikumiem un daļēji iesaistās darbībā.

22 Kā redzams, Vilks savam varonim izvēlējis uzvārdu, kas ir līdzīgs Valkā nogalināto ebreju ģimenes uzvārdam (skat. 19. atsauci).

Stāsta pamatdaļa atbilst sākotnējam virsrakstam “Saruna ar gariem lietainā vakarā”, kas rakstīts stāsta manuskriptā²³. Tajā vēstītājam dota iespēja uzklaust ar abu vēstures liecinieku, nu jau mirušo garu – Haima Cimbala un Oskara Krūkļa – stāstījumu. Pretēji ietvara subjektivismam, viņu teiktajā vēstītājs neiesaistās un cenšas tos atklāt maksimāli objektīvi. Tādējādi stāstā uz notikušo var paraudzīties no četrām perspektīvām: ebreju zēna, latviešu zemnieka, vēstītāja – 60. gadu padomju cilvēka un abstraktās vēstures skatpunkta. Līdz ar to Vilks atkāpjas no reālisma literatūrai raksturīgās vienīgās objektīvās patiesības pozīcijām, parādot dažādu balsu un skatpunktu vienlaicīgu esamību.

Vēstījuma fokusam pamiši mainoties, vispirms uzklausām ebreju puikas Haima Cimbala stāstījumu par to, kā saimnieks viņu vedis uz Valku, lai nodotu pagasta vecākajam – Spalim. Stāstu pārtrauc vēstītājs, lai klīšejiskā veidā izteiktu savu sašutumu: “Budzis! Kulaks!” (Vilks 1982: 345), bet Vēsture viņu aplklusina, sakot, ka izmainīt notikušo vairs nav iespējams. Šī epizode veic tipiskas atsvešināšanas funkcijas – tiek apzināti slāpēta emocionālā attieksme, dodot iespēju otras iesaistītās puses uzklaustīšanai un distancēta un kritiska skatījuma rašanai. Turpmākajā, Oskara Krūkļa vēstījumā, sadzirdam viņa motivācijas un apstākļu izklāstu – par to, cik smagā ceļā Lejaspauku mājas iegūtas, cik liels darbs ieguldīts saimniecības izveidē, par smagajiem dzīves apstākļiem ģimenē, kurā aug divi mazi bērni un trešais gaidāms, bet palīgu nav. Šajā stāstā kļūst saprotams, kāpēc ganu gaitām Krūklis nolīdzis ebreju kaimiņu zēnu, kurš viņu mājās saukts par Jankeli, un arī to, kāpēc pakļāvis Spaļa, “ļoti laba nāburga”, no kura viņš atkarīgs, prasībai puiku atdot varai. Lai novērstu aizdomas par antisemitisku attieksmi pirmskara Latvijas laukos, Vilks iekļāvis izvērstu epizodi, kurā atklājas tas, ka latviešu saimniekam nav nekādas nepatīkas pret ebrejiem kā tautu: “Kas man tur, ko ieredzēt vai neieredzēt? Tāds pats cilvēks vien ir, kā visi citi. [...] Valkā bija kādas trīs vai četras ģimenes. [...] Un Jankelis? Viņš pie mums bija tikpat kā pašu bērns. [...] Mēs viņam sliktu nevēlējam.” (Vilks 1982: 348) Krūkļa personiskais stāstījums ļauj saprast tipiska Latvijas lauku saimnieka rīcības motivāciju, taču ļauj nojaust arī to, ka šī cilvēka pasaules skatījumā lielu vietu ieņem savu ikdienišķo vajadzību apmierināšanas nepieciešamība, bet empātiska attieksme ar prātu tiek novirzīta otrajā plānā. Bez šaubām, gan Krūkļa, gan Haima tēlu veidojumā ir vērojams sakņojums reālisma mākslā, jo viņu tēli ir gan konkretizēti, gan arī tipizēti.

Vilka izvēlētie holokausta traumas reprezentēšanas principi atklājas ne tikai iepriekš minētajā emocionālās distances veidošanā un vairāku skatpunktu izklāstā, bet arī autora tagadnes skatījumam atbilstošu refleksīvu atkāpju veidošanā. Pirms Haima iespējamā stāsta par viņa dzīves pēdējiem mirkļiem sižeta izklāstā veidota pauze, kas akcentē vēstītāja nevēlēšanos uzzināt nepatīkamas notikušā detaļas. Šajā epizodē Vēsture vēstītājam uzdod jautājumus: “Kāpēc tev vairs negribas jautāt? [...] Kāpēc tu esi tik kautrīgs? Tu taču gribēji uzzināt visu līdz pašiem pamatiem? Varbūt tālāk jautāt tev šķiet nepieklājīgi? Tas nav modē?” (Vilks 1982: 353) Tādējādi autors atļaujas ironiski reflektēt par pieļaujamo un nepieļaujamo padomju literatūrā, par nevēlēšanos

23 “Stāsta manuskripta divi varianti autora rokrakstā un mašīnrakstā ar vairākiem svītrojumiem un labojumiem glabājas Latvijas Nacionālajā bibliotēkā, Alekseja Apīņa Reto grāmatu un rokrakstu lasītavā. Viens no tiem ievērojami atšķiras no publicētā variantā, tajā plaši izvērsta Oskara Krūkļa sievas Elzas traģēdija un atklāts viņas skatpunkts. Otrs variants ar nosaukumu “Saruna ar gariem lietainā vakarā” pamatā atbilst publicētajam stāstam, tikai ar mainītu nosaukumu.” Skat.: Gūtmane, Zanda (2020). Pusnakts stundā. *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/100600-%E2%80%9CPusnakts-stund%C4%81%E2%80%9D>

uzzināt vēsturiskās patiesības nianšes, kas literatūrā šķietami nav aprakstāmas. Haima nāves aprakstu tālāk uzticot Vēsturei, Vilks nav pieminējis ebreju bērna slepkavas, bet parādījis latviešu lasītājam pavisam neērtu ainu, proti, nākamajā rītā pēc slepkavības bedrī nogalinātajam puikam rok latviešu vīri, uzdziedot dziesmu “Vīri iet tikai uz priekšu” (Vilks 1982: 355).

Turpmākajā stāsta fokusā ir Krūkļa dzīve pēc nozieguma. Šī varoņa skatpunkta atklāsmē lasītājs ierauga latviešu zemnieka dzīves prioritātes, kur pirmajā vietā ir zeme, un tieši tās dēļ šis cilvēks bijis gatavs piekāpties, upurēties un arī nodot. Viena no augstākajām latviešu nacionālajām vērtībām šajā stāstā atklājas kā ētisko principu un humānisma pozīciju zaudēšanas pamats. Lai arī Krūkļa dzīves turpmāko traģisko pavērsienu analīze vairs nav šī raksta tiešais uzdevums, jāakcentē tas, ka rakstnieks psiholoģiski meistarīgi parāda šo zemnieku kā cilvēku, kurš tiecas pēc iespējas ātrāk aizmirst notikušo, lai dzīvotu uz priekšu, un izvairās no pašrefleksijas. Uz jautājumu “Par ko jūs domājat, kad kopā ar zēnu braucāt uz pilsētu?” (Vilks 1982: 351) Krūklis atbild: “Daudz domāju. Ceļš bija garš. [...] Es domāju, ka vajadzētu nobēdzināt kādu maisu miltu katram gadījumam.” (Vilks 1982: 351) Bez šaubām, Vilka mākslinieciskais nolūks ir ļaut lasītājam pašam nonākt pie secinājumiem par Krūkļa pasaules uztveres, rīcības un to seku kopsakarībām. Bez didaktiskām norādēm stāstā ir labi saprotams, ka problēmu vai traumatiskas pieredzes (pat tajā gadījumā, ja cilvēks pats ir šīs traumas izraisītājs) izstumšana vai ignorēšana vienmēr noved tikai pie iznīcības vai pašiznīcināšanās.

Kopumā Vilka stāsts “Pusnakts stundā” liecina par to, ka par holokausta notikumiem Latvijas mazpilsētās autors nav vēlējies runāt tikai emocionāli, kā tas redzams šajā rakstā minētajos 60. gadu dzejas piemēros. Šīs tēmas risinājumā viņš nav vēlējies arī turpināt sociālistiskā reālisma tradīcijas – rakstnieks nav izvairījies no ebreju tautības piesaukšanas, bet akcentējis antisemitisma tematiku un pievērsies tieši holokausta norisei Latvijā. Viņš ir uzskatāmi norobežojies no sociālistiskajam reālismam tipiskās pretstatu – labais un ļaunais, savējais un ienaidnieks, patiesība un nepatiesība – polarizācijas. Kādā publicistikas rakstā Vilks ir izteicies: “Jā, binokulārā redze vajadzīga, prasme saskatīt visas sabiedrības dzīves norises kopumā vajadzīga.” (Vilks 1980: 130) Stāstā “Pusnakts stundā” rakstnieka binokulārās redzes asums ir acīmredzams. Autors nav aprobežojies ar psiholoģiskā reālisma un interesanta, saspringta vēstījuma veidošanas paņēmieniem, kas ir viņa meistarības zīme arī šajā darbā. Rakstniekam bijuši nepieciešami jaunas formas meklējumi, kas pārkāpj psiholoģiskā reālisma robežas. Intervijā Viesturam Skraucim 1973. gadā prozaiķis gan izteicies, ka piesardzīgi izturas pret modernajām formām, atzīstot, ka “jaunais tikai tad ir labs, ja tas ir labāks par veco” (Vilks 1980: 148). Rakstot “Pusnakts stundā”, rakstnieku nodarbinājis jautājums, kā vislabāk īstenot savu nodomu: “[...] kā ietilpināt vienā nelielā stāstījumā notikumus, kas risinājušies pirms gadu desmitiem, un tos, kas risinās šodien? Kā sasaistīt pagātni ar tagadni? [...] Kad sāku rakstīt “Pusnakts stundā”, vajadzēja radīt Vēstures tēlu, citādi nebūtu ticis ar stāstu galā. Patiesībā rakstīšana jau ir nepārtraukta meklēšana.” (Vilks 1980: 150) Tādējādi Vilks apliecina, ka nevar turēties pie viena standarta un tradīcijas, ka dzīves sarežģītības un neviennozīmības izpaušmei ir vajadzīga adekvāta forma un tās pārdomāts izmantojums arvien attaisnojas. Turklāt Vilka stāstā ļoti apzināti ietvertā intelektuālā, laiku pa laikam atsvešinošā attieksme liecina, ka rakstnieks bijis pārliecināts, ka tieši racionāla vēsturiskās traģēdijas un traumas izpēte ir ceļš, kādā notikušo saprast un pārvarēt.

Vilka traumas naratīvs nav veidojies tiešas iesaistes rezultātā, bet gan tapis no empātiskas un atbildīgas attieksmes. Autors tiecīs saprast holokausta notikumus, veidojot distancētu skatījumu un neidentificējoties ne ar upuriem, ne varmākām. Viņa stāsts vairāk fokusēts uz Oskaru Krūkli, kas ļauj arī lasītājam labāk saprast tieši vienkāršā latviešu lauka cilvēka šķietami neitrālo, tomēr, kā izrādās, noziedzīgo pozīciju. Pēc stāsta publicēšanas literatūras kritiķi asi izteikušies par Oskara Krūkļa tēlu, tādā veidā turpinot sociālistiskā reālisma kritikai tipisko ienaidnieka meklēšanu un melnbalto krāsu izcēlumu. Ilze Indrāne bijusi viena no retajām, kura aicinājusi nemest visus akmeņus Krūkļa virzienā: “Nezin vai Ēvalds Vilks par mums skumji nepasmaidīs, ja mēs par galveno vaininieku, trīskārtēju noziedznieku un ar trim nāvēm sodāmu pasludināsim nabaga Krūkli?” (Indrāne 1970: 4) Diemžēl padomju laikā tomēr dominējoša ir tieši šī, nevērtējoši polarizējoša un ideoloģizētā attieksme, kas nevedina uz izpratni, turpretī postpadomju laikā ilgstoši ne tikai šim Vilka stāstam, bet holokausta jautājumiem vispār nav pievērstas uzmanība, tā rosinot holokausta traumas atgriešanos kļusuma zonā. Diemžēl Vilka pārdomāti aizsāktais holokausta traumas un, izmantojot Lakapras terminoloģiju, latviešu iesaistīšanās traumas iestrādes process nerada turpinājumu citos darbos, tāpēc arī šis noris latviešu literatūrā bija apstājušās un nav varējušas attīstīties līdz pat 21. gadsimta otrajai desmitgadei, kad holokausta tematika sākusī atkārtoti aktualizēties²⁴. Šī iemesla dēļ Vilka stāsts “Pusnakts stundā” būtisks tieši šajā laikā.

Secinājumi

Lietuviešu emigrācijas rakstnieka Antana Šķēmas stāsts “Īzāks” un latviešu rakstnieka Ēvalda Vilka stāsts “Pusnakts stundā” ir darbi, kas katrs savā nacionālajā literatūrā ir uzskatāmi par nozīmīgiem vēsturiskās atmiņas atjaunošanas un traumatiskas pieredzes izmeklēšanas paraugiem. Abi pievērs uzmanību vienai no visneērtākajām tēmām 20. un 21. gadsimta atmiņu kultūrā – latviešu un lietuviešu iesaistei holokaustā –, un tie uzskatāmi par holokausta traumas un iesaistīšanās traumas literatūras piemēriem. Šie piemēri parāda, ka Latvijā un Lietuvā 20. gadsimta 60. gados holokausta traumas izpēte literatūrā notikusi, veidojot identifikāciju nevis ar upuri, bet varmāku, un tie rada iespēju identificēties tieši ar savas nācijas pārstāvjiem, skatoties caur etniskās piederības prizmu. Arī šis rakurs literārajos tekstos ļauj saskatīt holokausta traumas pētnieka Lakapras formulētās traumas atkārošanas un iestrādes struktūras. Varmākas vai iesaistītā pozīcijas naratīvi ļauj palūkoties uz holokausta traumas reprezentācijām kompleksi, nenošķirot (bet apzinot) organiski vienotās upura un varmākas lomas.

Abu aplūkoto lietuviešu un latviešu rakstnieku mākslinieciskais rokraksts un radošās brīvības iespējas, dzīvojot emigrācijā vai padomju okupācijas režīmā, ir krasi atšķirīgi, tomēr rakstniekus vieno vēlme runāt atklāti par sev būtisko. Abi darbi iezīmē tradicionāla vēstījuma izmaiņšānas nepieciešamību, un katrs savā veidā saistīti ar vēlinā modernisma un postmodernisma

24 Pieminami Māra Bērziņa “Svīna garša” (2015), Ineses Zanderes “Puika ar suni” (2017), Ingas Gailes “Skaistās” (2019), arī Dāvja Sīmaņa spēlfilma “Tēvs nakts” (2018).

paradigm. Šķēmas avangardiskais darbs ir sakņots Rietumeiropas vēlinā modernisma (sireālisma, absurdisma, eksistenciālisma), postmodernās ironijas un groteskas literārajā telpā. Savas radikālās, provocējošās iedabas dēļ tas atradies savrup gan emigrācijas, gan postpadomju Lietuvas literārajā vidē, tāpēc tikai uz 21. gadsimta trešās desmitgades sliekšņa sākas tā aktīva rezonanse. Savukārt Vilka stāsts uzskatāms par reālisma un novatorisku meklējumu starpzonu, par iespējamu vēlinā modernisma reprezentāciju padomju literārajā telpā. Tā nozīme mūsdienīgas holokausta jautājumu interpretācijas ceļā vēl tikai vērtējama.

- [Bez aut.] 1941a. Kā Strenču, Saules un Lugažu partizāni iztīrīja Valku no žīdu un sarkano miliču paliekām. *Tālaviestis*, 24.07., 4. lpp.
- [Bez aut.] 1941b. Noslēgusies apgādes grāmatiņu izsniegšana Valkā. *Tālaviestis*, 04.11., 3. lpp.
- [Bez aut.] Literatūra un māksla – idejiskais ierocis cīņā par komunismu (1963). *Literatūra un Māksla*, 30.03., 2. lpp.
- Bērziņš, Didzis (2013). Holokausta sociālās atmiņas reprezentācija Latvijas PSR literatūrā: Dagnijas Zigmontes, Ojāra Vācieša, Ēvalda Vilka, Zentas Ērgles darbu piemēri. Lāms, Edgars (sast.). *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*, Nr. 18. Liepāja: LiePA, 47.–57. lpp.
- Burke, Peter (1997). *Varieties of Cultural History*. Ithaca: Cornell University Press.
- Caruth, Cathy (1996). *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative and History*. London: John Hopkins University Press.
- Eaglestone, Robert (2004). *The Holocaust and the Postmodernism*. New York: Oxford University Press.
- Ērglis, Dzintars (2004). Holokausts un ebreju īpašumu ekspropriācija Krustpīlī. Ērglis, Dzintars (sast.). *Latvijas vēsturnieku komisijas raksti, 12. sējums. Holokausta izpēte Latvijā*. LU Latvijas vēstures institūts, 60.–81. lpp.
- Faitelson, Aleks (2006). *The Truth and Nothing but the Truth: Jewish Resistance in Lithuania*. Jerusalem and New York: Gefen Publishing House Ltd.
- Freyne, Patrick (2020). Can a work of fiction about the Holocaust be inaccurate? *The Irish Time*, 11.01. Available: <https://www.irishtimes.com/culture/books/can-a-work-of-fiction-about-the-holocaust-be-inaccurate-1.4135015> [accessed 05.04.2021.].
- Goldberg, Amos (Interviewer), LaCapra, Dominick (Interviewee) (1998). *The Multimedia CD "Eclipse Of Humanity"*. Yad Vashem, Jerusalem. Available: <https://www.yadvashem.org/articles/interviews/dominick-lacapra.html> [accessed 05.04.2021.].
- Golube, M. (1963). Patiesību gaidām. *Cīņa*, 27.06., 4. lpp.
- Gūtmane, Zanda (2019). *Totalitārisma traumu izpausmes Baltijas prozā*. Rīga: LU LFMI.
- Gūtmane, Zanda (2020). Pusnakts stundā. *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/100600-%E2%80%9C9CPusnakts-stunda%E2%80%9D> [skatīts 25.04.2021.].
- Halbwachs, Maurice (1992). The social frameworks of memory. Cozer, Lewis A. (ed.). *Maurice Halbwachs on Collective Memory*. Transl. by Lewis A. Cozer. Chicago: University of Chicago Press, pp. 37–237.
- Hermann, Judith (1992). *Trauma and Recovery: The Aftermath of Violence from Domestic Abuse to Political Terror*. New York: Basic Books.
- Hiršs, Harijs (1986). Ar dzīves dedzinošo patiesību. Vilks, Ēvalds. *Kopoti raksti 5 sējums*. 5. sēj. Hiršs, Harijs (sast.). Rīga: Liesma, 302.–334. lpp.
- Hirsh, Marianne (1999). Projected memory: Holocaust photographs in personal and public fantasy. Bal, M., Crewe, J., Spitzer, L. (eds.). *Acts of Memory: Cultural Recall in the Present*. Hanover: University Press of New England.
- Hirsch, Marianne (2008). The Generation of Postmemory. *Poetics Today*, No. 29(1), pp. 103–128.
- Indrāne, Ilze (1970). Precīzs sitiens. *Literatūra un Māksla*, 16.05., 4. lpp.
- LU Jūdaikas centrs. *Holokausta memoriālās vietas Latvijā*. Pieejams: <http://memorialplaces.lu.lv/memorialas-vietas/vidzeme/pinukalns-valkas-novads/> [skatīts 10.03.2021.].
- Jačēnaitē, Jurgita (2019). *Kodēl dabar pats laika skaityti A. Škēma*. Pieejams: <https://www.bernardinai.lt/2019-02-23-kodel-dabar-pats-laikas-skaityti-a-skema/> [skatīts 15.04.2021.].
- Kalēda, Algis (2012). Antano Škēmos kūrybos kontekstai ir tradicijų punktyrai. Mačianskaitė, Loreta (sud.). *Antanas Škēma ir slinktys lietuvių literatūroje: kolektyvinė monografija*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 135–148.
- Kubilius, Vytautas (2001). *Neparklusdyta mūza*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- LaCapra, Dominick (2016). *Representing the Holocaust. History, Theory, Trauma*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- LaCapra, Dominick (2014). *Writing History, Writing Trauma*. Baltimore: John Hopkins University.
- Landsberg, Alison (2004). *Prosthetic Memory: The Transformation of American Remembrance in the Age of Mass Culture*. New York and Chichester: Columbia University Press.

- Mačianskaitē, Loreta (2003). Transcendentinē liekana Antano Škēmos apysakoje “Izaokas”. *Lituanistica*, Nr. 4, p. 89–100.
- Mačianskaitē, Loreta (2019). Holokausto tema. Kalēda, Algis, Kmita, Rimantas, Satkauskytė, Dalia (sud.). *Sovietmečio lietuvių literatūra: reiškiniai ir sąvokos*. Vilnius: Lietuvių Literatūros ir Tautosakos Institutas, p. 285–303.
- McHale, Brian (2015). *The Cambridge Introduction to Postmodernism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stranga, Aivars (2004). Holokausta pētniecības problēmas. Ērglis, Dzintars (sast.). *Latvijas vēsturnieku komisijas raksti. 12. sējums. Holokausta izpēte Latvijā*. Rīga: LU Latvijas vēstures institūts, 17.–32. lpp.
- Šķēma, Antans (2000a). *Balta drāna*. Rullis, Talrids (tulk.). Rīga: Pētergailis.
- Šķēma, Antans (2000b). Izāks. Rullis, Talrids (tulk.). *Karogs*, Nr. 6, 32.–129. lpp.
- Vickroy, Laurie (2002). *Trauma and Survival in Contemporary Fiction*. Charlottesville: University of Virginia Press.
- Vilks, Ēvalds (1980). *No dzīves – par dzīvi: raksti un recenzijas*. Čaklā, Inta (sast.). Rīga: Liesma.
- Vilks, Ēvalds (1982). Pusnakts stundā. *Kopoti raksti 5 sējumos*. 2. sēj. Hiršs, Harijs (sast.). Rīga: Liesma, 339.–363. lpp.
- Vilks, Ēvalds (1986). Cilvēks Nr. 03968. *Kopoti raksti 5 sējumos*. 5. sēj. Hiršs, Harijs (sast.). Rīga: Liesma, 7.–13. lpp.
- Viksne, Rudīte (2004). Ebreju iznīcināšana Latvijas mazpilsētās: pētniecības problēmas un rezultāti. Ērglis, Dzintars (sast.). *Latvijas vēsturnieku komisijas raksti. 12. sējums. Holokausta izpēte Latvijā*. Rīga: LU Latvijas vēstures institūts, 41.–49. lpp.
- Vācietis, Ojārs (1980). Priekšvārds. Vilks, Ēvalds (1980). *No dzīves – par dzīvi: raksti un recenzijas*. Čaklā, Inta (sast.). Rīga: Liesma, 3.–6. lpp.
- Vācietis, Ojārs (1965). Rumbula. *Cīņa*, 01.01., 4. lpp.
- Žilinskas, Rimas (2006). Antano Škēmos “Izaokas” JAV etninių literatūrų kontekste. *Acta litteraria comparativa*, Vol. 2, p. 73–82.

“Isaac” by Antanas Šķēma and “At Midnight” by Ēvalds Vilks: Narratives of the Holocaust Trauma in the 1960s

Zanda Gūtmane

Keywords: socialist realism, emigration, representation, modernism, postmodernism

The sources of the article are the works by two Baltic writers, written in the 1960s and united by the theme of the Holocaust and collaborationism: the story *Izaokas* (“Isaac”, 1961) by Lithuanian emigration writer Antanas Šķēma (1911–1961) and the story *Pusnakts stundā* (“At Midnight”, 1968) by Latvian writer Ēvalds Vilks (1923–1976). The author has applied the trauma’s narrative theory and narratology approach, analysing the interpretation of the Holocaust theme, which is considered a taboo in both Baltic emigration literature and Soviet literature. According to Dominic LaCapra’s theory, there are two forms of remembering traumatic events. The author examines ‘acting out’ and ‘working through’ in response to trauma with a particular focus on the narratives adopted in order to make sense of traumatic experiences. The style of writers and the possibilities of creative freedom are very different, yet they share a quest for new forms of expression and both belong to the paradigm of late modernism and postmodernism. The story by Šķēma is rooted in the literary space of late modernism (surrealism, existentialism, absurdism) in Western Europe; however, due to its radical and provocative nature, it is located in the literary environment of both emigration and post-Soviet Lithuania. In turn, the story of Ēvalds Vilks shows overcoming the boundaries of socialist realism. It retains its connection with realism but there is a search for a form typical of modernism and the revelation of several perspectives.

Varai neērta rakstnieka piemiņa un (literārais) mantojums. Ēvalda Vilka piemērs (1976–1978)

Jānis Oga

Raksts izstrādāts pēcdoktorantūras pētījumā “Latviešu prozisti padomju okupācijā: sadarbība un nevardarbīgā pretošanās (1968–1991)” (Nr. 1.1.1.2/VIAA/3/19/482).

Ievads

Rakstniecības un mūzikas muzeja krājumā atrodas literatūrzinātnieka, tulkotāja, redaktora Hugo Rukšāna (1920–1995) rokraksts “Tiem, kas šos papirus pētīs”, datēts ar 1987. gada 25. decembri, par Rukšāna kolēģi rakstnieku Ēvaldu Vilku (īstajā vārdā Ēvalds Lācis, 1923–1976). Rokraksta ievadā teikts: “Reiz jau gribēju tos [papirus] iznīcināt, bet tad nospriedu: kas zina, var taču gadīties, ka nākamībā kādam literatūras urķim noder. Var taču būt, ka līdzīga rakstura materiāls jau guļ kādos arhīvos un var dot greizu ieskatu par rakstnieku Vilku. Tāpēc viens lūgums: vispirms izlasīt manu piebildi, kurā dodu savu cilvēka vērtējumu, un tad izlemiet – izmantot to vai noklusēt.” Rokrakstam pievienotie dokumenti¹ uz šī raksta tematu tieši neattiecas un pamatā raksturo Vilka sarežģītās attiecības ar pirmo sievu tulkotāju un redaktori Vizmu Lāci (1926–2007) un viņas vecākiem. Attiecības ar vecākiem lielā mērā ietekmēja rakstnieka pirmās laulības iziršanu. Rakstnieka personības atklāsmei būtisks ir fragments no trešā dokumenta – vēstules sievastēvam Ādolfam Jaunzaram 1963. gada 5. februārī, kurā teikts: “Es darišu visu, kas manos spēkos, lai patiesība [pasvītrojums mans – J. O.] tiktu noskaidrota un nekrietnība sodīta. Jūsu neģēlības es vairs necietīšu, jo arī man ir tiesības uz mierīgu dzīvi. Es griežīšos pēc palīdzības Valsts drošības komitejā, jo tā jau vairs nav mana personīgā lieta vien.” (Vilks 1963a: 4, 4 op.)

Rukšāna rokraksts noslēdzas šādi: “.. uzrakstīju šo “paskaidrojumu” tāpēc, lai nākotnes pētnieki, sastapdami ar Ēv. Vilku (Lāci) saistītajos papīros D. Avotiņas vēstulei² līdzīgus dokumentus, nopietni apsvērtu un pārdomātu, cik tie objektīvi ataino patieso stāvokli un, no otras puses, vai būs pareizi, ja piemiņš vienu aci un nopindzelēs savu pētāmo no galvas līdz kājām ar medusūdentīņu.” (Rukšāns 1987: 1 op.)

Kāpēc uz rakstnieka privāto dzīvi attiecināmi dokumenti ievada publikāciju par Vilka piemiņu un rakstnieka (literāro) mantojumu? Rukšāns ir laikabiedrs, kurš apzinās, cik būtiski atstāt nākotnei liecību par Vilka rakstura iezīmēm kā atslēgu rakstnieka personības un daiļrades atklāšanai un norādīt uz jau tolaik, vienpadsmit gadus pēc Vilka nāves, nostiprinājušos tendenci vienkāršot rakstnieka

- 1 Dzejnieces Dainas Avotiņas vēstule Rukšānam, Vilka izsniegta pilnvara Rukšānam par algas un honorāru saņemšanu un Vilka vēstule sievastēvam Ādolfam Jaunzaram (1892–1978). (H. Ruk K1/2. RMM inv. nr. 368873)
- 2 Avotiņa vēstulē Rukšānam 1962. gada 17. maijā mudina Rukšānu veicināt Vilka un viņa sievas laulības šķiršanu (Avotiņa 1962). Ēvalda un Vizmas Lāču laulība tiek šķirta 1963. gadā.

personību. Iespējams, šī tendence ir par iemeslu rakstnieka personības un darbu neaktualitātei mūsdienās. 1987. gada nogalē, kad tapis minētais rokraksts, Rukšāns, visticamāk, vēl nenojauta vēsturisko notikumu (“perestroikas” jeb pārkārtošanās) virzību un nākamā gada notikumus, kad, mainoties paradīgam informatīvajā telpā, reizē ar dogmatiskajiem vecās paaudzes literātiem komunistiem Arvīdu Griguli (1906–1989), Žani Grīvu (1910–1982), Jāni Niedri (1909–1987) un citiem no tās strauji izzudīs un neaktuāli kļūs arī sava laikmeta traģiskie varoņi – nacionāļkomunisti jeb ideāļkomunisti, kuri nedz privātajā, nedz sabiedriskajā jomā nepieļāva kompromisus un nepielāgojās konjunktūrai. Gan staļinisma un pēcstaļinisma periodā, gan “atkušņa”, stagnācijas un “perestroikas”, gan arī atmodas un pēcmodas periodā viņi pastāvēja uz patiesību – protams, savā izpratnē – un latviešu nācijai būtiskiem jautājumiem.

Kā periodā no Vilka nāves 1976. gadā līdz 20. gadsimta 80. gadu beigām, tā laikposmā no Latvijas valstiskās neatkarības atgūšanas līdz pat mūsdienām latviešu literatūrzinātnē izpaužas vienkāršots skatījums uz Vilka daiļradi un personību, neņemot vērā laikabiedru stāstos, dienasgrāmatās un dokumentos fiksētās liecības. Proti, Vilks – godīgais komunisti, Sarkanās armijas frontinieks, kurš sarakstījis dažus diskutablus, uz citu tā laika darbu fona brīvdomīgus stāstus. Rakstā mēģināts risināt problēmu, identificējot šā skatījuma rašanās priekšnoteikumus, kas ietver laikmeta norišu ietekmi uz personību un šīs ietekmes fiksējumus konkrētās publikācijās, veidojoties rakstnieka piemiņas diskursam, kā arī pretrunas starp rakstnieka publisko tēlu un subjektīvo individualitāti. Šīs pretrunas pastāvēja dažādos personību un organizāciju sadarbības līmeņos, un iespējams apgalvot, ka to rašanos tieši un netieši noteikušas rakstnieka un viņa laikabiedru attiecības ar okupācijas režīmu un tā struktūrām.

Izmantojot starpdisciplināru pieeju, raksta mērķis ir turpināt, kā formulējis vēsturnieks Mārtiņš Mintauris, mēģinājumus “atrast veidu, kā lasīt pagātņi no šodienas skatupunkta, vienlaikus apzināti izvairoties no pagātnes pielāgošanas tagadnes vajadzībām”, izmantojot “tādu izpētes metodi, kas respektē pagātnes sociālās un kultūras realitātes citādību” (Mintauris 2014: 8)³. Savukārt citējot vēsturnieci Dainu Bleieri, pētījuma nolūks ir turpināt “neērtu tēmu risināšanu, piemēram, par sabiedrības vērtību sistēmas izmaiņām padomju režīma ietekmē, par atsevišķu sabiedrības grupu un slāņu attiecībām ar padomju varu, kas nereti bija visai pretrunīgas un mainīgas, arī jautājumu par to, kā un vai sabiedrība spēja ietekmēt padomju režīmu” (Bleiere 2015: 33). Vēsturniece arī atzīst, ka problēmas reducēšana uz kolarāciju “pārceļ problēmu vienkāršotā līmenī (sadarbība ar okupācijas režīmu pēc definīcijas ir slikta), turklāt šāda pieeja ignorē to, ka padomju režīmam piemita arī zināma ideoloģiska pievilcība, vismaz tā varas pirmsākumos” (turpat). Bleiere nacionāļkomunisma un nacionāļkomunistu pētījumu sakarā arī izteikusies, ka “ir ļoti daudz cilvēku, kuru nozīme vēl īsti nav apjausta un īsti nav izprasta” (Bleiere u. c. 2009: 172).

3 Mintauris apcer tekstu, kas izvirzās uzmanības centrā kā “naratīva struktūras veidotājs un kā elements, kas satur kopā ikvienu stāstu par pagātņi” un “vēstures zinātnes tekstualizāciju”, kurā aizvien lielāku nozīmi iegūst tāds filozofijas un sociālo zinātņu lauku jēdziens kā “diskurs”. Pētnieks atzīst, ka “[š]ī situācija ne vienmēr ir komfortabla pašiem vēsturniekiem, tomēr tā piedāvā arī jaunus izpētes virzienus un jaunu starpdisciplināru pieeju izmantošanas iespējas. Tas pilnībā attiecas arī uz literatūras vēstures un historiogrāfijas sadarbību” (Mintauris 2014: 7).

Vilks ir viens no šādiem cilvēkiem. Nepieciešams pietuvināts skatījums uz vienu no latviešu rakstniecības atslēgas figūrām pēc Otrā pasaules kara, tādējādi paplašinot un padziļinot izpratni par sarežģītu laiku literatūras vēsturē. Izvērstu atbildi palīdzēs sniegt turpmākie pētījumi, taču šī publikācija par Vilka piemiņas diskursu, cerams, tuvinās izpratnei par stagnācijas laika godīgākā (kā minējuši daudzi laikabiedri) rakstnieka personību, vērtību sistēmu, viņa un laikabiedru darbību, kas cieši saistīta ar t. s. 1959. gada nacionālkomunistu jautājumu un personību loku. Šīs personības, lai arī zināmā mērā izolētas no aktīvās sabiedriskās dzīves, turpināja tieši vai ar domubiedru starpniecību piedalīties sabiedriskās un politiskās norisēs dažādos līmeņos, piemēram, apvērsumā Latvijas Padomju rakstnieku savienības (turpmāk – RS) 5. kongresā 1965. gada decembrī, un būtiski ietekmēja rakstnieku jauno paaudzi, kurai savukārt 20. gadsimta 80. gadu otrajā pusē bija izšķiroša loma atmodas notikumos. Pētījuma mērķis saskan ar nacionālkomunisma izpausmju pētniecības uzdevumu, proti, “analizēt nacionālkomunistu reālās darbības un viņu patiesos uzskatus un mērķus, būtībā dekonstruēt “nacionālisma” diskursu un parādīt reālo nacionālkomunistu darbību” (Bleiere 2017: 103).

Lai arī amerikāņu pētniece Ketlīna Partē (*Kathleen Parthé*) rakstījusi, ka “poststaļiniskās Krievijas (un, iespējams, visa padomju perioda) literārā procesa tuvlasijums parāda, ka teksta nozīme daudzējādā ziņā ir lielāka par atsevišķa rakstnieka lomu” (Parthé 1994: 295), tieši stagnācijas periodā individuāla rakstnieka loma un izvēles kļūst uzskatāmākas un identificējamākas. Literatūrzinātniece Dace Ūdre uzsvērusi, ka “70. gadi un 80. gadu pirmā puse bija pavisam atšķirīgs laikmets, ja salīdzina ar t. s. staļinlaiku, tāpat kā citas īpatnības piemita, savukārt, posmam no 50. gadu vidus līdz 60-tajiem. Un 70.–80. gados toni literatūrā un kritikā noteica ne jau kaut kādi kolaboracionisti un režīma atbalstītāji” (Ūdre 1993: 163). Ūdres uzskats sabalsojas ar Dinas Feinbergas (*Dina Fainberg*) un Artemija Kalinovska (*Artemy M. Kalinovsky*) atzinumu, ka “stagnācija” ir populārs un ērts termins, ar kuru apzīmēt Leonīda Brežņeva (*Leonid Brezhnev*, 1906–1982) ēru – no 1964. līdz 1982. gadam ar turpinājumu līdz pat 1985. gadam, kad PSRS pie varas nāk Mihails Gorbačovs (*Mikhail Gorbachev*). Taču politiskā, sabiedriskā un akadēmiskā domu apmaiņa par šo laiku padomju perioda vēsturē bieži tiek saistīta tikai ar “pirmskrīzes” vai “pirmsatjaunošanas” skatījumu. “Kad, par spīti Gorbačova reformai un mēģinājumiem modernizēt valsti, Padomju Savienība sabruka, “stagnācija” kļuva par galveno izskaidrojumu tam, kāpēc padomju sociālistiskais projekts izgāzās,” atzīst Feinberga un Kalinovskis un piedāvā analizēt stagnāciju nevis tikai retrospektīvā skatījumā, kā bieži pieņemts, bet kā laikmetu ar saviem īpašiem noteikumiem un vietu padomju perioda vēsturē (Fainberg, Kalinovsky 2016: xiv).

Vilka piemiņas diskursā nošķirami vairāki posmi un avoti, kas tos raksturo:

- 1) 1976.–1978. gads: oficiālie un laikabiedru nekrologi, piemiņas raksti un pirmās Vilka pēcnāves publikācijas periodikā un grāmatās;
- 2) 1979.–1986. gads: laikabiedru piemiņas raksti, atmiņas, grāmatu sagatavošana un izdošana: skolu jaunatnei adresētā “Izlase” (1979), publicistikas krājums “No dzīves – par dzīvi” (1980), izlase krievu valodā “*Vse sluchilos' letom*” (“Viss notika vasarā”, 1981) un Kopoti raksti piecos sējumos (1982–1986);

3) no 1987. gada līdz mūsdienām: laikabiedru privāto piezīmju, dienasgrāmatu publikācijas, pētnieku pievēršanās atsevišķiem Vilka darbiem, kā arī dažu rakstnieka darbu publikācijas kopkrājumos un tulkojumos. Šajā posmā Vilka darbu izdevumi atsevišķās grāmatās nav iznākuši.

Šajā rakstā aplūkots Vilka piemiņas diskursa pirmais posms – institūciju veiktie pasākumi un rakstniekam veltītā publicistika pēc rakstnieka nāves no 1976. līdz 1978. gadam: nekrologi, piemiņas raksti, laikabiedru atmiņas, analizējot piemiņas rakstu un literārā mantojuma publicēšanas noteikumus, principus un izmaiņas tajos, kā arī labojumus tekstos cenzūras ietekmē. Piemiņas publikāciju, memuārliteratūras (atmiņu) un arhīvu dokumentu iztirzājumā uzrādītas atšķirības oficiālo nekrologu publikācijās dažādos preses izdevumos, aplūkotas liecības par Vilka personību piemiņas publikācijās un to sabalsojums ar laikabiedru fiksējumiem privātās piezīmēs un dokumentos, noskaidrojot, vai publicētie piemiņas raksti uzrāda tādus apgalvojumus par Vilka personību, kas pārņemti un tirāžēti vēlākajās publikācijās. Rakstā noskaidrots, vai piemiņas publikācijās identificējamās liecības par kontrolējošo varas iestāžu darbību, vai un kā atšķiras piemiņas publikācijas periodikā un vēlākajās publikācijās grāmatās, un kādi ir šo atšķirību iemesli. Aplūkojot institūciju iecerētos un veiktos Vilka piemiņas pasākumus, izgaismotas atšķirības no vispārpieņemtā kanona.

Ēvalda Vilka mūža pēdējā desmitgade

Ēvalds Vilks dzimis 1923. gadā un, pieņemot 1940. gadu kā robežšķirtni, nav pievienojams ne tiem rakstniekiem, kuri, sākoties karam un padomju okupācijai, jau bija pieauguši cilvēki – piemēram, Zenta Ērgle (1920–1998) un Miervaldis Birze (1921–2000) –, ne tiem rakstniekiem, kuri bija vēl pusaudži, piemēram, Andrejs Dripe (1929–2013). Prozistu un dzejnieku vidū Vilka tuvākie paaudzes biedri ir 1922. gadā dzimušie Bruno Saulītis (1922–1970), Velta Spāre (1922–1981), Jānis Kalniņš (1922–2000), Arvīds Skalbe (1922–2002), Valentīns Jākobsons (1922–2005), Skaidrīte Kaldupe (1922–2013), Laimonis Purs (1922–2016), Valentīna Freimane (1922–2018), vienā gadā ar Vilku dzimušie Ziedonis Purvs (1923–1989), Visvaldis Lāms (1923–1992), Pēteris Pētersons (1923–1998), Gunārs Cīrulis (1923–2002) un Ingrīda Sokolova (1923–2012); trimdā – Andrejs Johansons (1922–1983), Dzintars Sodums (1922–2008), Linards Tauns (1922–1963). Viņu vidū ir gan leģionāri, gan sarkanarmieši, gan dezertieri, gan holokausta upuri, gan tādi, kuriem izdevās izvairīties no aktīvas dalības karadarbībā un kara notikumos.

Literatūrzinātniece Rita Meinerte pētījumā par Bruno Saulīti rakstījusi, ka viņš “pieder pie paaudzes, ko varbūt visdramatiskāk skāra 2. pasaules kara notikumi un tā sekas, jo viņa jaunība, viņa pastāvīgās dzīves iesākums bija saistīts ar 20. gadsimta 40. gadiem – kara un pēckara laiku. Šī laika paaudze maksāja augstu cenu kā par savu eksistences, tā publiska vārda iespēju.” (Meinerte 2007: 142) To pašu var sacīt par Vilku, taču brīvprātīga pievienošanās Sarkanajai armijai 1941. gada jūnijā, kaujas Igaunijā, ievainojums, pēc Latvijas

Komunistiskās partijas Centrālās komitejas (turpmāk – LKP CK) izsaukuma apgūtie partijas un padomju darbinieku kursi Kirovā, Latvijas Ļeņina komunistiskās jaunatnes savienības instruktora darbs Maskavā un atgriešanās Latvijā “atbrīvotāju” armijas rindās Vilku izceļ mīnēto paaudzes biedru vidū, kuri lielākoties vācu okupācijas laiku pavadīja Latvijā.

Vilks bija padomju režīma aizstāvis gan profesionālajā, gan privātajā vidē (kā jau minēts, laikabiedri atmiņās uzsver viņa absolūto godīgumu un neliekuļošanu nekādos apstākļos), kā laikrakstu redakciju darbinieks – zināmā mērā oficiālās varas pārstāvis, arī cenzors, tajā pašā laikā cietušais, kura darbus kritizēja, kavēja to publicēšanu vai atsevišķos gadījumos nepublicēja vispār. Viņš ir viens no retajiem, kurš konsekventi savā daiļradē un publicistikā runājis par nepieciešamību rūpēties par savu tautu (ar to konkrēti saprotot tikai un vienīgi latviešu tautu), lepoties ar to un dokumentēt tās dzīvi literatūrā (kāds viņa raksts saucas “Lai literatūrā būtu tā kā dzīvē” (1955)), nevaicoties no pagātnes un atmiņām un pētot nevis izdomāto, bet patieso īstenību ar visām tās problēmām un pretrunām (cita raksta nosaukums – “No dzīves – par dzīvi!” (1964)). Padomju koloniālisma paradigmā būtiski Vilka 1972. gadā publiski uzsvērtie “daži mūsu dzīves pamatprincipi”: “.. visas PSRS tautas, kā lielas, tā mazas, ir tiesībās vienlīdzīgas. Un otrkārt: katras atsevišķas nācijas intereses sakrīt ar visas valsts kopīgajām interesēm.” (Vilks 1972)

Vilka prozā un publicistikā identificējamās nacionālkomunistiem simpātiskās idejas – par nāciju vienlīdzību, pret imigrantu plūsmu, pret pārkrievošanu un krievu šovinismu, jau kopš 50. gadu otrās puses viņa darbos nav atrodami krievu vai citu tautību literārie varoņi. 1974. gadā Vilks uzsvēris, ka “daiļliteratūra ir tautas sirdsapziņa, un sirdsapziņa nedrīkst locīties visiem vējiem līdzī – kā ērtāk, kā izdevīgāk, kā labāk, tā neatzīst duļķainu konformismu un tāpēc kādreiz ir arī nežēlīga” (Vilks 1983b: 304). Šie uzskati, kā arī piedalīšanās karā padomju armijas sastāvā Vilku vieno ar nacionālkomunistu paaudzi, “kuras biogrāfijā ir gan ticība komunistiskās iekārtas ideālam, gan pret Latvijas Republiku vērstā nelegāla darbība, lai kapitālismu aizstātu ar komunismu, gan arī cietumā pavadīts laiks un sastapšanās ar komunistisko īstenību padomju okupācijas režīma formātā” ([Zelče, Zellis] 2012: 8).

Ēvalda Vilka Latvija ir 1940. gada Padomju Latvija, un problemātika, kas saistītos ar Latvijas aneksiju vai okupāciju, neatkarības atjaunošanu, nav aktuāla un tieši vai slēpti nav apspriežama; realitāte viņam ir pilnībā vai gandrīz pilnībā akceptējama, taču arī uzlabojama – vismaz līdz noteiktam dzīves posmam. Kara un pirmajos pēckara gados pieredzētā dēļ Vilku ieredzēja gan t. s. “vecie”, gan “jaunie” rakstnieki, kuri konfrontācijā nonāca 1965. gada decembrī, RS 5. kongresa vēlēšanās. Vilks vienlīdz labi sapratās kā ar Jāni Sudrabkalnu (1894–1975), Jāni Grantu (1909–1970), Anatolu Imermani (1914–1998), tā saviem vienaudžiem un jaunākajiem rakstniekiem, piemēram, Zigmundu Skujiņu (1926–2022), vēlāk arī nākamo paaudžu pārstāvjiem Albertu Belu (dz. 1938), Andri Jakubānu (1941–2008) un Ēriku Kūli (dz. 1941).

Ēvalda Vilka rakstnieka liktenis bija traģisks, faktiski dažādu ierobežojumu, pazemojumu un garīgo pārdzīvojumu dēļ 20. gadsimta septiņdesmitajos, savos spēka gados (1973. gadā viņam apritēja piecdesmit), viņš literāro darbību pārtrauca. Šajā laikā publicēts pavisam nedaudz darbu, taču tie visi ir izcili isprozas paraugi. Kādi bija iemesli literārā darba pārtraukšanai?

No 1955. gada līdz 1966. gada beigām Vilks strādāja žurnālā “Zvaigzne”, kas, kā atzinis vēsturnieks Ilgvars Butulis, 50. gadu otrajā pusē bija kļuvis par “brīvdomīgāko preses izdevumu Latvijā, par nacionālkomunisma tribīni”, kura “neatkārtojamo veidolu noteica talantīgā redakcija un nodrošināja spēcīgā aizmugure LKP CK birojā” (Butulis 2009: 696). Vilkam, raugoties no varas skatpunkta, bija nevainojama biogrāfija, turklāt viņš neieņēma vadošus amatus. Darbu žurnāla redakcijā rakstnieks saglabāja gan 1959. gadā t. s. “berklavistu tīrīšanu” laikā, gan vēlāk, kad saņēma LKP CK un kritikas pārmetumus par stāstu “Divpadsmit kilometri”. Tomēr nav izslēdzams, ka pret Vilku vērstā kampaņa bija saistīta ne vien ar stāstā paustajām idejām, bet arī ar Vilka nacionālkomunistiskajiem uzskatiem un darbu “Zvaigznes” redakcijā. Vēsturnieks Maikls Loaders (*Michael Loader*) atzinis, ka “apstākļi, kas saistīti ar vadošo nacionālkomunistu tīrīšanu, un tās izplatīšanās uz vidējā līmeņa birokrātiju vēsturniekiem bijuši netverami” (Loader 2017: 177).

Kā liecinājis Laimonis Purs⁴, 50. gadu beigās nacionālkomunisma ideju gaisotnē un “strādājot tik radošā un dogmas graujošā redakcijā”, Vilks rakstījis un oficiālām iestādēm izsūtījis anonīmas vēstules, kurās vērsies pret pārkrievošanu. Purs uzskata, ka Vilks kā literāts tiktu iznīcināts, ja vien viņa stāstu krājums “Rudens dienās” (1955) 1957. gadā nebūtu saņēmis Latvijas PSR Valsts prēmiju (Purs 2006b: 11; skat. arī Purs 2006a: 259–260). Savas darbības riskanto dabu Vilks, šķiet, pilnībā apzinājies. Vēstulē skolotājai Birutai Cīrulei 1966. gada 7. martā viņš rakstījis: “.. izsaku cerību, ka tad, kad man dumpīgo vēstuļu un rakstu dēļ būs jāiet par lielo Sibīrijas traktu, Tu šad tad atsūtīsi suharus un mahorku.” (Vilks 1966b: 78)

No 1967. gada sākuma līdz mūža beigām Vilks strādāja laikrakstā “Literatūra un Māksla” (turpmāk – “LunM”) un vadīja tā prozas nodaļu. Laikrakstam sākot iznākt jaunā, plašākā, formātā, viņu uz šo redakciju pārceļ – acīmredzot LKP CK; Vilks vēstulē rakstījis: “Mani tur aizdzina ar stību rokā.” (Vilks 1986: 241) – kopā ar Hugo Rukšānu, kurš no “Zvaigznes” redaktora kļūst par “LunM” redaktoru. 15. aprīlī pirmoreiz laikraksta pasītē redakcijas kolēģijas sastāvā minēts Ē. Lācis.

Pēc PSKP CK pirmā sekretāra (1953–1964) Ņikitas Hruščova (*Nikita Khrushchev*, 1894–1971) “atkušņa” ar tā sniegtajām un arī izmantotajām iespējām bija sācies stagnācijas periods. Literatūrā plaši aplūkotajai 1963. gada epopejai ar stāsta “Divpadsmit kilometri” publikāciju⁵ sekoja mazāk zināma, gara epizode. Rakstnieka rehabilitācija 1966. gadā bijusi tikai formāla. Vilks vēstulē Cīrulei 1966. gada 26. decembrī rakstījis: “Uzrakstīju garāku stāstu par “šur tur vēl sastaptajām un līdz galam neizskaustajām ēnas pusēm” un aiznesu uz “Karogu”. Mans sirdsmīļais draugs K.⁶ to tūlīt aizsūtīja uz CK. Tikpat kā dinamīta kastī! [...] Nesen notika

4 Laimonis Purs, rakstnieks, redaktors, ilggadējs Vilka kolēģis žurnālā “Zvaigzne”, žurnāla atbildīgais sekretārs (1952–1960) un literārais līdzstrādnieks (1960–1967).

5 Skat. Hiršs 1982: 430–435; Briedis 2010: 133–150; Eversone 2017; Gūtmane 2019: 251–256; b. g.a.

6 Literatūrzinātnieks Kārlis Krauliņš (1904–1981), žurnāla “Karogs” galvenā redaktora vietas izpildītājs (1964–1967), kurš tieši kavēja Vilka stāstu “Lietus decembrī” un “Recidivists” publikāciju, kā arī savos rakstos un runās kritizēja Vilka daiļradi no ideoloģiskām pozīcijām.

RS slēgta valdes sēde, kurā, starp citu, apskatīja manu daiļradīšanu. Runāja galvenokārt par “Kilometriem” un tos pilnīgi reabilitēja, nospriežot, ka tie izdodami vai nu atsevišķā grāmatā, vai krājumā. Tās, protams, tikai valdes domas. Bet, kā zināms... Un vēl par kaut ko jādoma: samazgu spaini tev uzgāž visas pasaules priekšā, bet reabilitācija notiek slēgtā sapulcītē.” (Vilks 1966c: 102–103. Skat. arī: Eversone 2017: 49)

No 1963. gada četrus gadus aizkavējās izcilā stāsta “Lietus decembrī” (sarakstīts 1963, periodikā 1967, grāmatā 1968) publikācija, savukārt garstāsts “Recidīvis” (1966) Vilka dzīves laikā netika publicēts ne periodikā, ne grāmatā. 1968. gadā apdraudēta bija arī stāsta “Divpadsmit kilometri” publikācija krājumā “Mežonis”. Pēc Vilka 1968. gadā LKP CK rakstītas sūdzības par Latvijas PSR Galveno literatūras pārvaldi (skat. Pūrs 2006b: 110–112; Oga 2020) grāmatā stāsts tomēr iekļauts, taču ar būtiskām atšķirībām no pirmpublicācijas teksta (skat. Kronta 1989; Briedis 2010: 142–148).

60. gadu pirmajā pusē rakstnieks ilgstoši nespēja atrast dzīvesvietu, bija spiests dzīvot kopā ar šķirto sievu un viņas vecākiem, nepretendēja uz RS Litfonda sniegtajām priekšrocībām (tobrīd tika celta t. s. Rakstnieku māja Gorkija (tagadējā Krišjāņa Valdemāra) ielā), līdz nopirka vienistabas kooperatīva dzīvokli (1969. gadā tas tika samainīts uz divistabu), tādējādi spiestā kārtā kļūstot par privātpašnieku. Stāstā “Mežonis” (1966) sastopams šāds paša rakstnieka izsāpēts jautājums: “.. vai tad es esmu kāds otrās šķiras cilvēks, ka man dzīvoklis jāpērk?” (Vilks 1982: 243) 1968. gadā tapis personīgā pieredzē balstīts publicistisks raksts “Cilvēks aiz durvīm” par dzīvokļu problēmu Rīgā un Latvijā, faktiski tabu tēmu – milzīgo iebraucēju skaitu no citām Padomju Savienības republikām. Laikabiedri liecinājuši, ka tas iesniegts “LunM” un vairāku gadu garumā nav ticis publicēts, lai gan redaktori centušies panākt tam saskaņojumu LKP CK (Hiršs 1989)⁷.

1966. gadā Vilks nodibināja jaunu ģimeni kopā ar literatūrkritiķi Intu Čaklo (1941–2016), 1968. gadā piedzima meita Linda, 1974. gadā – dēls Ēvalds. No vienas puses – laimīga ģimenes dzīve, no otras – izmisums un, kā liecinājis Jānis Škapars, “dvēseles pārdzīvojumi” (Škapars 2008: 111), kas varētu būt saistīti ar nesavienojamo publisko redaktora cenzora un paša ieņemto nonkonformista rakstnieka pozīciju. Savdabīgi to atklāj Vilka vēstule represētajam rakstniekam Jānim Sārtam (1905–1980) 1975. gada 9. janvārī: “Tev raksta Tavu stāstu ķīdētājs Ē. Vilks. Ceru, ka neesi uz mani dusmīgs – Mani, vari tam ticēt, ķīdē tāpat.” (Liepiņš 2000: 152)

1968. gadā, sākotnēji aizturēts un izņemts no “Karoga” jūnija numura salikuma (RSA 1968: 83), novembrī tika publicēts stāsts “Pusnakts stundā”, aizsākot Vilka publisko reabilitāciju. Par šo stāstu viņam 1970. gadā piešķīra Eduarda Veidenbauma literāro prēmiju, šajā pašā gadā arī LPSR Nopelniem bagātā kultūras darbinieka goda nosaukumu, 50 gadu jubilejā 1973. gadā – Darba Sarkanā Karoga ordeni.

7 1983. gadā pēdējā brīdī tas izņemts arī no Kopotu rakstu 4. sējuma salikuma (Hiršs 1989; Norietis 2002: 295), pirmoreiz publicēts tikai 1989. gada 22. jūnijā laikrakstā “Jūrmala”.

Taču paralēli apbalvojumiem turpinājās vērtēšanas pret atsevišķiem literāriem darbiem: stāstu “Divpadsmit kilometri”, tā publikāciju grāmatā un tulkojumos⁸, garstāstu “Recidivists”, rakstu “Cilvēks aiz durvīm”, kinoscenārijiem – 70. gados Vilks strādājis pie četriem kinoscenārijiem, taču neviens no tiem nav ticis realizēts⁹.

Pamats uzskatīt, ka pēc kompromisa ar stāsta “Divpadsmit kilometri” publikāciju grāmatā, veicot 24 cenzūras pieprasītus labojumus (Kronta 1989), rakstnieks ir pieņēmis lēmumu turpmākajos darbos neizdarīt nekādus labojumus, labāk rakstīt maz vai nerakstīt nemaz, nevis piekrist kompromisiem (par to liecina Harijs Hiršs (skat. Vilks 1983a: 485) un Zigmunds Skujiņš (skat. Skujiņš 1977: 15 un šā raksta nodaļu “Zigmunda Skujiņa eseja “Rēta” (1977/1978)”). Rakstniece Dagnija Zigmonte (1931–1997) 90. gados atcerējusies kādu sarunu: “Es saku [Vilkam] – klausies, nu, bet kā tad uz priekšdienām? Un tad viņš tādu ļoti skumju frāzi pateica, viņš teica: “Nu, bet kā tu domā, cik ilgi var rakstīt un gribēt rakstīt, ja tevi tikai dauza, dauza, dauza?”” (Rožkalne 1999: 45)

Personiskās dzīves kolīzijas, padomju okupācijas apstākļi Latvijā, ideālu nesakritība ar realitāti Vilkam kā “idejas cilvēkam” radīja psiholoģiski nomācošu situāciju. Periods starp 1967. un 1972. gadu, kā atzinis redaktors un publicists Jānis Škapars, “ir visasāko pretrunu, kolīziju un dramatisku konfliktu laiks, kad neostaļinisms pārgāja totālā uzbrukumā un rakstniecībā tika slāpēta garīgās pretestības kustība” (Škapars 2008: 21). Līdzīgi kā iepriekš, īpaši 50. gadu beigās un 60. gadu pirmajā pusē, aizmiršanas un patvērumu Vilks meklēja alkoholā. Viņš vairākkārt apsvēris iespēju pamest amatus un nodoties tikai literārai darbībai (skat., piemēram, 1970. gada 12. oktobra vēstuli tulkotājam Sergejam Cebakovskim (*Sergej Cebakovskij*) (Vilks 1986: 151)), taču, kad Škapars 1975. gadā gribējās viņu atbrīvot no darba “LunM” (Škapars 2008: 111), Vilks tam nav piekritis. Visdrīzāk, tas nav bijis iespējams arī finansiālu apsvērumu dēļ, īpaši pēc dēla piedzimšanas.

Laimonis Purs liecinājis, ka “Ēvaldam bija arī nopietni konflikti ar “Literatūras un Mākslas” redaktoru Jāni Škaparu, negāja dienām ilgi uz darbu, iesniedza pat atlūgumu atbrīvot, aizvien biežāk starp abiem izraisījās asas vārdu apmaiņas par sulainisko paklausību [Arvīda] Pelšes [1899–1983] ielikteņiem” (Purs 2012). Savukārt rakstnieks Jānis Mauliņš (1933–2009) intervijā minējis kādu viņam atstāstītu sarunu, kurā Vilks sarunā ar Škaparu cīnījies par

- 8 Lai arī Vilka stāsts “Divpadsmit kilometri” iekļauts rakstnieka 50 gadu jubilejas izlasē “Labs paziņa” (1973), ilgstoši tikuši likti šķēršļi stāsta publikācijai krievu valodā, tādējādi bremsējot gan konkrētā stāsta, gan Vilka daiļrades objektīvu recepciju ārpus latviešu literatūras telpas. Pēdējā brīdī stāsts ticis izņemts no 1981. gadā Maskavā izdotās Vilka izlases krievu valodā “*Vse sluchilos' letom*”, attiecīgi īsinājumi bijuši jāveic arī Mārtaņa Poiša priekšvārdā (Hiršs 1987). Par netipisku uzskatāma stāsta publikācija tulkojumā igauņu valodā Vilka izlasē “*Hea tuttav*” (“Labs paziņa”), kas Tallinā iznāca jau pēc autora nāves – 1977. gadā. Krievu valodā stāsts tika publicēts vien 1987. gada oktobrī žurnālā “*Daugava*” Rīgā, turklāt jaunā Žannas Ezītes (1937–2020) tulkojumā. 1963. gadā tapušais Sergeja Cebakovska tulkojums līdz šim nav publicēts.
- 9 Piemēram, 1971.–1972. gadā tapis kinoscenārijs “Pusnakts stunda” (arī ar nosaukumu “Pusnakts viesis”), kam par pamatu pazīstamais 1968. gada stāsts. Dramaturgs Pauls Putniņš (1937–2018) Latvijas kinematogrāfistu konferencē 1979. gada 16. martā referātā, kas arī publicēts periodikā, minējis, ka šis scenārijs līdzās vairākiem citiem ticis “norakts” (skat. Pērkone u. c. 2011: 112–113).

Mauliņa stāsta publikāciju: “– Tu vēl vienam jaunajam gribi pārļaut mugurkaulu? – Vilks jautājis, kad visi argumenti bijuši izsmelti. / Tā viņi noņēmušies visu vakaru. Stāsts beigās tika publicēts.” (Luginska 2002: 206)

Vilks arvien ir bijis dedzīgs debatētājs, publicējis polemiskus rakstus periodikā, uzstājies RS kongresos. RS 7. kongresā, kas notiek viņa nāves gadā, proti, 1976. gada 16.–18. martā, viņš piedalījies, debatēs nav uzstājies, taču ticis izvirzīts un ievēlēts valdē ar 165 balsīm “par” un 3 “pret”¹⁰ (RSA 1976a: 439).

Dzīves pēdējā desmitgadē būtiski mainījusies rakstnieka dzīves uztvere – no aktīvas, pozitīvi karojošas uz pasīvu, samierniecisku; Škapars rakstījis, ka mūža nogalē Vilks bijis “savās prasībās noslīdējis .. bija kļuvis kompromisāks” (Škapars 2008: 165). Rakstnieka mūža nogali raksturo vilšanās, situācijas neizbēgamības izjūta, samierināšanās ar situāciju, kurā nav nozīmes ne ideāliem, ne nākotnei, kad pienācis pusmūžs vai pat vecums un nav spēka vairs kaut ko mainīt, kad skats vērstas tikai pagātnē, arī nāves nojausmas¹¹. Taču atsevišķos uzplaisnījumos gan daiļradē, gan sadzīvē izpaužas viņa nonkonformista stāja, piemēram, Škapars 1976. gada 15. augustā (tātad mēnesi pirms Vilka nāves) dienasgrāmatā rakstījis: “Interesanta ir ražošanas sanāksme. [...] Ēvalds Vilks vispirms izanalizē pamatīgi iepriekšējos numurus. Tad ņemas kritizēt Kindzuli¹². Viņa vārdi ir spēcīgi. Ēvalds to dara bez kādām emocijām. Sevišķi interesantas domas ir par personības degradāciju. Cilvēks var degradēties, ne tikai nodzeroties, bet arī ieņemot amatus. Viņu ieliek par sekretāru, ievēl partijas birojā, un viņš pazaudē cilvēcisko seju. [...] Es savā uzstāšanās atbalstu Ēvaldu.” (Turpat: 158)

Nacionālkomunistu vilšanās partijas ideālos šajā laikā vispilgtāk atspoguļojas t. s. 17 komunistu vēstulē¹³. Vilks šīs vēstules tapšanā nav bijis iesaistīts, taču viņa darbos, tai skaitā npublicētajos – stāstā “Recidivists” un rakstā “Cilvēks aiz durvīm” –, paustas līdzīgas domas. Par spīti vilšanās sajūtai un pat atkārtotam nodomam izstāties no Komunistiskās partijas (Purs 2006b: 27), Vilks līdz mūža beigām palika partijas biedrs, darbojās RS partijas organizācijas birojā, 70. gados rekomendēja uzņemšanai partijā rakstniekus Albertu Belu un Aivaru Kalvi (1937–1994). Tas skaidrojams ar partijas RS struktūrvienības atsevišķo, pat unikālo statusu varas organizāciju vidū; tajā iespējami atklāti tika spriests par akūtiem, iespēju robežās arī politiskiem, jautājumiem, risinātas profesionālas un sadzīviskas problēmas. 1976. gadā gandrīz puse no RS biedriem bija LKP biedri, un “[a]r RS partijas sapulces un biroja viedokli toreiz bija spiesti rēķināties arī CK ideologi” (Škapars 2008: 122). Dramaturgs un RS valdes

10 Tik zems “pret” skaits ir tikai Vilkam; nākamie populārākie valdes locekļu kandidāti ir Andris Jakubāns, Egons Līvs un Imants Ziedonis (4 balsis “pret”), Anna Sakse un Ojārs Vācietis (5 balsis “pret”) (RSA 1976a: 438, 439).

11 Vilka izjūtas šajā laikā atspoguļotas viņa pēdējā stāstā “Kur aprakts suns?” (1975).

12 Česlavs Kindzulis (1919–1995), žurnālists, “LunM” atbildīgais sekretārs.

13 1972. gada janvārī latviešu sociāldemokrātu laikrakstā “Brīvība” Zviedrijā tika publicēta komunistiskās partijas organizācijām ārzemēs adresēta politiskā darbinieka Eduarda Berklava (1914–2004) un domubiedru 1971. gadā rakstīta vēstule par asimilācijas politiku un citiem jautājumiem Padomju Latvijā. (Skat. Berklavs 1998: 350.)

sekretārs (1972–1974, valdes pirmais sekretārs 1974–1984) Gunārs Priede (1928–2000) 1990. gada jūlijā rakstījis: “Būdami PSKP struktūrvienība, mēs reizē bijām arī vēl kas cits šeit, Latvijā. Izklusās savādi? Jā, bet man tā likās vienmēr un pavisam noteikti jau, sākot ar 60. gadu vidu. Es ne toreiz, ne vēlāk neidentificēju mūsu Rakstnieku savienības partijas organizāciju ar PSKP. Mēs bijām mēs.” (Priede 1990)

Īpaša bijusi Vilka nozīme, ievēdot jaunus autorus kā literatūrā, tā rakstnieku profesionālās organizācijas biedru rindās. Darbodamies gan literārajā periodikā un būdams tieši atbildīgs par prozas publikācijām, gan RS apakšstruktūrās – prozas sekcijā, jauno autoru vērtēšanas komisijā u. c. –, viņš savā ziņā bijis latviešu rakstnieka paraugs. Piemēram, Jakubāns 2001. gadā Vilku nodēvējis par savu audzētāvu literatūrā un godīguma etalonu dzīvē, kurš noticējis un riskējis publicēt viņa darbus “LunM” slejās (Jakubāns 2001: 561, 565). Vilka “Kopotu rakstu” 5. sējumā (1986) publicēta plaša sarakste ar jaunajiem prozistiem. Savukārt piesardzīgi Vilks izturējies pret pieredzējušu rakstnieku realīstisku formas un stila meklējumiem (skat. Simsons 2014: 71). Nav noliedzams, ka arī Vilka, tāpat kā Regīnas Ezeras, Gunāra Priedes, Alberta Bela, Imanta Ziedoņa (1933–2013) un citu autoritātes dēļ latviešu rakstnieku jaunā paaudze turpināja stāties partijā, sadarbotamās, reizumis pretodamās, taču arīdzan tieši piedalīdamās okupācijas varas politikas īstenošanā.

Pētnieku secinājumi par Ēvalda Vilka personības traģēdiju

Nozīmīgāko monogrāfisko pētījumu par rakstnieka daiļradi un personību sniedzis literatūrzinātnieks Harijs Hiršs (1937–2007), tas publicēts Vilka “Kopotu rakstu” 5. sējumā (1986), taču Hiršam raksta tapšanas un publicēšanas laikā par daudzām Vilka personības un uzskatu šķautnēm vēl nebija iespējams runāt. Vilka publicistiku analizējusi Astrīda Alķe (1937–2020), plašāku pētījumu kontekstā par Vilku rakstījušas literatūrzinātnieces Benita Smilkčiņa (1932–2019) un Zanda Gūtmane¹⁴, kura publicējusi arī koncentrētus enciklopēdiskus rakstus.

Izvērtējot pētnieku atzinumus, šodien svarīgi aplūkot viņu secinājumus par Vilka personības traģēdiju un tās izpausmēm. Kā iespējams secināt, analizējot piemiņas publikācijas raksta turpinājumā, Vilka laikabiedriem viņa personības traģēdija bija zināma, taču par to runāt bijis iespējams tikai mājienu formā. Hirša rakstā uzsvērts Vilka pēdējā stāsta “Kur aprakts suns?” (1975) motīvs par “vārda spēku”, skaistiem vārdiem, kas “reizēm ievērojami atšķiras no patiesības un ka tiem netic neviens – ne klausītāji, ne runātājs pats” (Hiršs 1986: 333); viņš arī vērsis uzmanību uz Vilka pēdējā stāsta noslēgumā izskanējušo retorisko jautājumu “kā pats esi dzīvojis šai pasaulē?” (Vilks 1983a: 410).

14 Skat. Hiršs 1986; Alķe 1984; Smilkčiņa 2005; Gūtmane 2019.

Jāatzīst, ka svaigu secinājumu literatūrzinātnieku darbos gan padomju perioda beigu posmā, gan pēc neatkarības atgūšanas ir maz. 2005. gadā publicētajā pētījumā par latviešu īsprozu 50.–70. gados Smilktiņa norāda uz diskusijas nepieciešamību: “Visi, kas jekad pie-minējuši Ē. Vilku un viņa darbus, kā pašu pirmo atzīmējuši vienkāršību, autors pats dēvēts par “vienkāršības meistaru”. Bet kas īsti slēpjas aiz šīs vienkāršības? Vai tas būs pareizais vārds, ja akceptējam vispārzināmo atziņu, ka jebkurš daiļdarbs ir rakstnieka dvēseles atspulgs? Un, cik zināms, Ē. Vilks, dziļa un pietiekami pretrunīga personība, tikai savā ārējā veidolā bijis vienkāršs. Tāpēc rakstīt šodien par viņu nebūt nav viegli.” (Smilktiņa 2005: 14) Literatūrzinātnieks Guntis Berelis, raksturodams latviešu rakstnieku nostāju pret varas ideoloģiju 60. gados, secinājis: “Taču ir acīm redzami, ka robežas ir novilkusi pati literatūra, neraugoties uz autoru ideoloģisko pārliecību (piemēram, Vilks un [Ojārs] Vācietis [1933–1983] bija pārliecināti komunisti, kas nevairījās savu pārliecību deklarēt ..)” (Berelis 1999: 128) Jaunākajā pētnieciskajā literatūrā izceļams Gūtmanes atzinums, ka Vilka “darbība atklāj godīga un kritiski domājoša cilvēka uzskatu attīstības ceļu no sociālisma un komunisma ideju pieņemšanas līdz analītiskai un dziļai šo ideju īstenošanas problēmu izpratnei un sirdsapziņas diktētiem patiesības meklējumiem. Vienlaikus rakstnieka daiļrade parāda arī totalitārajam režīmam vajadzīgo kompromisu nepieciešamību.” (Gūtmane b. g.a)

Kā jau minēts, līdz šim visplašāk analizēta Vilka stāsta “Divpadsmit kilometri” (1963) publicēšanas vēsture, manuskriptu varianti, recepcija, par to rakstījuši Harijs Hiršs, Raimonds Briedis un Zanda Gūtmane, kā arī stāsts “Pusnakts stunda” (1968), par kuru Gūtmane secinājusi: “[d]ziļi cilvēciskā līmenī izceļot nacistiskos noziegumus un latviešu līdzatbildību tajos, Ē. Vilks parādījis arī atsevišķus padomju režīma noziegumus – zemes nacionalizācijas un kolektivizācijas sekas. Parādot Oskara Krūkļa iekšējo traģēdiju, rakstnieks netieši rosina domāt par indivīda bezspēcību varas prasību priekšā.” (Gūtmane b. g.c) Taču lielākoties stāsts tīcis analizēts saistībā ar holokausta notikumiem Latvijā un tā recepciju. Vēsturnieks Didzis Bērziņš uzsvēris, ka stāstu caurvij “[h]olokausta pieredze un tās mantojums” un tā “centrā holokausta tematika, kas atainota, vēstot par ebreju puikas likteni” (Bērziņš 2015: 299)¹⁵, tādējādi, iespējams, negribēti sašaurinot daiļdarba filozofisko jēgu par vēstures interpretāciju un visu cilvēku vienlīdzību, kas bija unikāls un diskutabls skatījums stāsta tapšanas un publicēšanas laikā un faktiski oponenta vispārpieņemtajam “šķiru cīņas” kanonam. Atzīdams, ka “[a]utors šķietami vientiesīgajos vārdos izsaka metafizisko patiesību par visu cilvēku identitāti, tai pretī nostādīdams komunistu partijas šķiru naidā iesakņoto ideoloģiju” (Biezais 2003: 202), plašāk stāstu “Pusnakts stunda” interpretē teologs, filozofs un reliģiju vēsturnieks Haralds Biezais (1909–1995) esejā “Meditācija par noskrandušo vēsturi”, kas sarakstīta trimdā Zviedrijā 20. gadsimta 80. gadu otrajā pusē, taču publicēta vien 2003. gadā žurnālā “Karogs” un plašāku recepciju nav guvusi. Kopš esejas publicēšanas latviešu literatūrzinātnē neievērots palicis būtiskais Biezā atzinums: “Viņš [Vilks] ir pievienojies lielajam klejojošam vilušos vientuļnieku pulkam. [...] Tā ir nelaimīga un nomākta cilvēka balss. [...] Viņam sāp vēsture, kādu viņš to sastapa 1968. g. Viņš to vairs nepazīst. [...] Viņš bija mīlējis citu vēsturi. [...] Vēsture patiesības meklētāju Ē. Vilku atkārtoti aicina skatīties viņai acīs. .. skatīties acīs arī

15 Šādā kontekstā stāsts, vienīgais no Vilka daiļdarbiem, tiek piedāvāts kā izvēles iespēja analīzei arī latviešu literatūras mācību programmā vidusskolā (skat. Namsons, Oliņa b. g).

noziegumam, šai gadījumā arī sava laika vēstures viltošanai. [...] Bet 1968. g. Ē. Vilks sastapa Vēsturi – divdesmit gadu komunisma celšanas darba vēsturi. Tā spieda viņu skatīties tās nežēlīgajās acīs, deva viņam izvēles iespēju – redzēt vēsturisko patiesību vai uzkrāsoto patiesību, sacīsim, māņus un melus. Viņš izvēlējās pirmo. No dzīves laivas izkāpa komunistu pieviltais rakstnieks. [...] Arī Ē. Vilks atbrīvojās no mānīgajiem sapņiem, kļuva brīvs un ieguva savu vietu patiesības meklētāju pulkā.” (Biezais 2003: 205–208)

Biezā atzinumi sabalsojas un arī polemizē ar literatūrzinātnieka Jāņa Čākura 1987. gada oktobrī rakstīto, ka Vilks, tāpat kā krievu rakstnieki Viktors Astafjevs (*Viktor Astafev*, 1924–2001), Valentīns Rasputins (*Valentin Rasputin*, 1937–2005), Jurijs Trifonovs (*Jurij Trifonov*, 1925–1981) un Vasilij Šukšins (*Vasilij Shukshin*, 1929–1974), esot pārkārtojies jau 60. gados (Čākurs 1987: 6).

Būtiska atslēga, kas arī mūsdienās var sniegt jaunu, padziļinātu skatījumu uz Vilka personību, ir rakstnieka laikabiedru liecības, īpaši piemiņas raksti, kas publicēti īsi pēc Vilka aiziešanas mūžībā.

Ēvalda Vilka nāve un pirmās piemiņas publikācijas

Ēvalds Vilks nomira 1976. gada 16. septembrī. Laikabiedri personīgās piezīmēs, kas publicētas vien 21. gadsimtā – četrdesmit, atsevišķos gadījumos pat vairāk nekā piecdesmit gadus pēc to tapšanas –, fiksējuši rakstnieka pēkšņās aiziešanas apstākļus. Jānis Škapars 1976. gada 18. septembrī dienasgrāmatā rakstījis: “Dabūjam zināt, ka Ēvaldam ir slikti. To man otrdien pasaka Ūdre¹⁶. Vēlāk pie manis uznāk Oga¹⁷ un saka, ka Ēvalds pie viņiem poliklīnikā iegriezies piektdien. Teicis, ka slikti juties. Esot iekodušas divas ērces. Pēc analizēm konstatēja, ka ir kaut kas līdzīgs botkinam. Bet drīz vien sākās asiņošana un viņu pārveda uz 4. slimnīcu. Stāvoklis esot ārkārtīgi sliktš. Cerību maz. Aknu ciroze. [...] [M]iris Ē. Vilks. Tas mani satric. Kaut arī biju tam gatavojies.” (Škapars 2008: 164) Zigmunds Skujiņš piezīmēs rakstījis: “16. septembrī nomirst Ēvalds Vilks. Aiziet pie ārstes Viziņas¹⁸ it kā ar plaušu karsoni. Viziņa nosūta Ēvaldu uz slimnīcu, kur viņam iedod lielu porciju antibiotiku, bet izrādās, ka viņš jau ilgi slimo ar aknu cirozi. Drausmīgas sāpes, nomierinošie līdzekļi neiedarbojas, viņu piesien pie gultas.” (Skujiņš 2006: 431–432) Līdzīgu ainu dienasgrāmatā fiksējis literatūrvēsturnieks Ilgonis Bērsons, nāves apstākļu aprakstu papildinot ar secinājumiem: “Nāve izrikojās ārkārtīgi pēkšņi un nežēlīgi. [...] Bez šaubām sava loma te alkoholam. Runā arī, ka ārstēšana varējusi būt gudrāka.” (Eversone 2019: 331)

Laikabiedru liecības ļauj secināt, ka par Vilka nāves iemesliem cirkulējušas arī baumas un minējumi. Zināma noslēpumainība saglabājusies un aktualizēta arī turpmākajos gados, un

16 Silvija Ūdre, laikraksta “LunM” galvenā redaktora vietniece.

17 Vitāls Oga (1929–1984), PSRS Literatūras fonda Latvijas nodaļas poliklīnikas galvenais ārsts, ķirurgs.

18 Maija Viziņa (1924–1989), PSRS Literatūras fonda Latvijas nodaļas poliklīnikas ārste terapeite.

versiju par nekvalitatīvu Vilka un arī Ojāra Vācieša ārstēšanu, kā arī vairāku citu viņa laikabiedru nāves apstākļiem rakstnieks un Latvijas PSR Augstākās padomes deputāts Alberts Bels minējis uzrunā 1990. gada 4. maija sēdē pirms balsojuma par deklarāciju "Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu" (Bels 1990; skat. arī Purs 2006b: 15¹⁹).

Vilka nāves dienas, 16. septembra, pēcpusdienā notika Latvijas Padomju rakstnieku savienības sekretariāta sēde, kas veltīta pārskatam par ikgadējo Dzejas dienu pasākumiem. Sēdē ticis iekļauts arī jautājums par Vilka bērēm, un sekretariāts nolēmis turpmāko. "a) Dibināt Ē. Vilka bērņu komisiju šādā sastāvā: A. Vējāns²⁰, M. Čaklais²¹, A. Jakubāns²², I. Bērsons, E. Zaķe²³. b) Uzdot Litfondam segt Ē. Vilka (Lāča) bērņu izdevumus no līdzekļiem, kas paredzēti dažādiem izdevumiem." (RSA 1976b: 80) Bērņu diena tika ielānota 19. septembrī, ievērojot gan tuvinieku vēlmes, gan RS vadības noslogotību. Bērsons dienasgrāmatā 1976. gada 19. septembrī rakstījis: "Dzīvesbiedre Inta Čaklā vēlējas, lai Ēvaldu apglabā pēc iespējas ātrāk. Mēs, bērņu komisijas locekļi, šaubījāmie, vai būs kaut cik cilvēku svētdien." (Eversone 2019: 331) Tolaik RS valdes pirmais sekretārs Gunārs Priede 1976. gada 16. septembrī dienasgrāmatā atzīmējis: "Miris Ēvalds Vilks. Viss iet kopā – dzejas dienu pārskata sekretariāts, bērņu rīkošana, rītdienas pasākums AP [Augstākajā padomē]. Ļudās²⁴ SOS Ojāra [Vācieša] dēļ, Pumpura diena Lielvārdē, dāņu rakstnieku ierašanās [...]" (Struka 2015: 844)

Vilka bēres, lai arī rīkotas svētdienā un informācija par tām laikrakstos publicēta vien dienu iepriekš, pulcējušas daudz apmeklētāju, īpaši inteligenci. Dienas noslēgumā Škapars dienasgrāmatā rakstījis: "Šī diena man paliks ilgi prātā. [...] Esmu milzīgi sasprindzināts. Daudz ko esmu darijis, bet ne reizi neesmu runājis kapos. Man ir tāds respekts pret to inteligenci. [...] Neteiksim, ka es būtu no bailīgajiem. Bet, kad es te, Meža kapos, redzu tik daudz tautas?! Un vēl rakstnieki, žurnālisti, zinātnieki. Manu nervu šoku vēl pastiprina pārdzīvojums par Ēvaldu. [...] A. Vējāns atklāj mītiņu. Runāju pirmais. [...] Pēc manis runā Laimonis Purs. Un vēl daži. [...] Ēvalds ir apglabāts. Cik tas vienkārši. Bija un vairs nav. Braucam uz mūsmāju [Rakstnieku savienību]. Salasās daudz rakstnieku. Galvenokārt prozaiķi. Iesāk Eiduss²⁵. Tad A. Jansons²⁶. [...] Ļoti interesanti runā Zigis [Zigmunds Skujiņš]. Vakars norit labi. Ir ko atcerēties iz Ēvalda dzīves. Liels bars apmeties prozas un publicistikas kantorī." (Škapars 2008: 165–166) Bērēs runājuši arī rakstnieki Andris Jakubāns un Aivars Kalve (Vējāns 1976). Distancēts ir Priedes

19 Purs izvērta arī diskutablu versiju par VDK ziņotāju sarakstiem, kurus viņi abi ar Vilku "Zvaigznes" redakcijā esot veidojuši un kurus it kā būtu varējušas atrast nevēlamās personas, kas būtu ieinteresētas Vilka nāvē.

20 Andris Vējāns (īstajā vārdā Donats Kalnačs, 1927–2005), dzejnieks, žurnāla "Karogs" galvenais redaktors (1967–1989).

21 Māris Čaklais (1940–2003), dzejnieks, laikraksta "LunM" dzejas nodaļas vadītājs (1969–1981).

22 Andris Jakubāns, rakstnieks, RS prozas konsultants (1975–1976), Vilka pēctecis laikraksta "LunM" prozas nodaļas vadītāja amatā (1976–1987).

23 Elvīra Zaķe (1913–1995), PSRS Literatūras fonda Latvijas nodaļas vadītāja.

24 Ludmila Azarova (1935–2012), dzejniece, atdzejotāja, Ojāra Vācieša dzīvesbiedre.

25 Zālamans Eiduss (1916–1984), publicists, redaktors, "LunM" publicistikas nodaļas vadītājs (1968–1984).

26 Alberts Jansons (1915–1989), rakstnieks, dramaturgs, tulkoātājs, RS valdes pirmais sekretārs (1966–1974).

skatījums, kurš 1976. gada 3. oktobrī dienasgrāmatā rakstījis: “Ēvalda Vilka bēres .. labi organizētas, plašas, saules dienā, absolūti oficiālas un vēsas.” (Struka 2015: 845)

Oficiālais Vilkam veltītais nekrologs tika publicēts 1976. gada 18. septembrī laikrakstos “Cīņa”, “Padomju Jaunatne” (arī krieviski), “Rīgas Balss” (arī krieviski) un “LunM”, tā paraksts – “Latvijas Padomju rakstnieku savienība”. (23. septembrī isāks un pārstrukturēts variants bez paraksta publicēts arī “Dzimtenes Balsī”.) Nekrologa pamatteksta autors ir Bērsons, kurš dienasgrāmatā 1976. gada 19. septembrī rakstījis: “Ceturtdien [16. septembrī] uzrakstīju nekrologu, taču piektdienas avīzēs tas vēl neparādījās. Kāpēc? Iespējams, ka tas tā attieksmes dēļ. Varbūt maldos. Bet “Divpadsmit kilometru” kritika taču vēl nav aiz kalniem²⁷. Sestdienas numuros nekrologs ir. Tikai krietni paredīgēts. “Lit. un Māksla” gan iespiež manu variantu, kuru pielaboju pēc Škapara, Veļjāna un Stroda²⁸ vēlmēm. Attēla nav.” (Eversone 2019: 331) Bērsona rakstītais jāprecizē: “LunM” nekrologu papildina fotoattēls, citos laikrakstos pie oficiālā nekrologa attēla nav.

Kā atzinusi krievu psiholoģe un antropoloģe Gaļina Orlova (*Galina Orlova*), nekrologs atklāj mirušā vietu sociālajā kārtībā un savā struktūrā ir dziļi hierarhisks. “Padomju nekrologu diskursā teksti variējās no skopiem nāves paziņojumiem līdz vairāku dienu un vairāku lappušu nekrologu ansambļiem.” (Orlova 2009) Vilka nekrologs atbilst kopš 20. gadsimta 20. gadiem PSRS izplatītākajam “mazo nekrologu” tipam, kas parasti tika publicēts bērū dienā, tā garums nepārsniedza 25–70 rindiņas, un parasti tas ticis publicēts kopā ar portretu (turpat).

“Cīņā” un “Padomju Jaunatnē” nekrologs novietots 3. lappuses augšējā stūrī, kas, par spīti nekrologa pieticīgajam apjomam, signalizē par mirušās personas nozīmīgumu; parasti šajā vietā laikrakstos tika novietoti “lielie”, politiski nozīmīgām personām veltītie nekrologi ar fotoattēlu (turpat).

Krievu sociologs Ābrams Reitblats (*Abram Reitblat*) rakstījis, ka PSRS periodiskajos izdevumos publicējamo nekrologu saturs ticis pakļauts stingrai cenzūrai, norādes labojumiem un akceptu publicēšanai sniegusi Komunistiskās partijas CK Propagandas nodaļa, kas nereti aizliegusi nevēlamu nekrologu publikācijas (Reitblat 2006: 7–8). Faktiski nekrologu var uzlūkot kā kopdarbu, kuram konkrētu autoru reti iespējams identificēt. To apstiprina Bērsona rakstītais par Vilka nekrologa ilgo un rūpīgo caurskatī, kas aizkavējusi publikāciju, anonīmā redaktora labojumiem (visticamāk – LKP CK, jo labojumi ir identiski publikācijās “Cīņā”, “Padomju Jaunatnē”, “Rīgas Balsī²⁹”), kā arī “LunM” galvenā redaktora Škapara, žurnāla

27 1975. gada jūnijā no kopkrājuma “Kritika – teorija, vēsture, prakse” tipogrāfijas salikuma izņemts un par kļūdainu atzīts Bērsona raksts “Dažas literatūras un dzīves salīdzināšanas problēmas (lappuses no kritikas vēstures)”, kurā aplūkoti atsevišķi Viļa Lāča, Zigmunda Skujiņa, Visvalža Lāma, Ēvalda Vilka (“Divpadsmit kilometri”) darbi un tiem veltītā kritika 20. gadsimta 50. gadu otrajā pusē un 60. gadu pirmajā pusē (Eversone 2019: 320).

28 Ēvalds Strods (1933–1998), RS organizatoriskā darba sekretārs (1976–1985).

29 Škapars rakstījis: “Pār plašsaziņas līdzekļiem un grāmatām bija nodibināta aptveroša daudzpakāpju cenzūra. Visas spraudziņas tika aizdarītas cieši jo cieši. LuM pirms drukāšanas cenzēja Glavlits – pamatīgi, vissīkākā publikāciju, katru teikumu, katru vārdu, katru burtu. Šaubīgākie raksti un lappuses nonāca Centrālajā Komitejā. Ideoloģijas interprets tur bija Propagandas un aģitācijas nodaļa.” (Škapars 2008: 43, 44)

“Karogs” galvenā redaktora Vējāna un Rakstnieku savienības organizatoriskā darba sekretāra Stroda dalību “LunM” ievietotās versijas tapšanā; visi trīs minētie bija LKP biedri, turklāt Škapars un Strods – ar pieredzi LKP CK darbā³⁰. Iespējams, tieši šis apstāklis, kā arī “LunM” salīdzinoši neliela un ierobežotā auditorija, salīdzinot ar “Cīņu”, “Padomju Jaunatni” un “Rīgas Balsi”, pieļāva atšķirīgas, subjektīvākas un sirsnīgākas ilggadīgajam “LunM” darbiniekam veltītas nekrologa versijas publikāciju laikrakstā, papildinot to ar “parādes” foto no portretu sērijas, ko Vilka 50 gadu jubilejas gadā uzņēmis “LunM” fotogrāfs Gunārs Janaitis.

Abas nekrologa versijas veidotas pēc stingriem padomju perioda nekrologu veidošanas principiem, kas stagnācijas periodā gadu no gada kļuva arvien formālāki, pieaugot formas stingrībai un vārdu krājuma standartizācijai. Par nozīmīgākajiem kritērijiem sniegto ziņu atlasē izvirzīti uzticības apliecinājumi partijai un valstij, ziņas par vietu un laiku, kur nelaideis dzimis, mācīties, atradies kara laikā, darba vietām un saņemtajiem apbalvojumiem, nereti arī par oficiālajiem nāves apstākļiem (turpat). Pēc šāda principa veidotas nekrologa pirmās divas rindkopas, kas nedaudz atšķirīgā redakcijā ietver biogrāfiskās ziņas un informāciju par nozīmīgākajiem apbalvojumiem; iekavās minēts Vilka īstais uzvārds – Ē. Lācis.

Trešā rindkopa “LunM” versijā sākas ar teikumu “Būdam cilvēks ar asu un aktīvu laikmeta izjūtu, Ē. Vilks lielu savas dzīves daļu veltīja žurnālistikai [...]” Tālāk seko periodisko izdevumu un pienākumu uzskatījums un rindas: “Te viņš izkopa savu publicista talantu, te izauga par vienu no visredzamākajiem mūsdienu latviešu padomju rakstniekiem. 1949. gadā Ē. Vilks saistīja savu dzīvi ar Komunistisko partiju.” (RS 1976a; 1976b) Pasvītrotie teikumi īsinātajā nekrologa versijā nav iekļauti, tāpat arī nākamais teikums, kas veido ceturto rindkopu: “1945. gadā Ē. Vilku uzņēma par biedru Latvijas Padomju rakstnieku savienībā.” Iespējams, arī ar šo īsinājumu neuzkrītošāka tiek padarīta nekrologa apjoma un noformējuma uzskatāmā neatbilstība Vilka personības, literārās un sabiedriskās darbības faktiskajiem nopelniem.

Vilka grāmatu uzskaitījums seko piektajā un sestajā rindkopā, kas otrajā versijā redakcionāli labotas, īsinātas un apvienotas, izlaižot teikumu “Krājums “Rudens dienās” (1955) iezīmēja padziļinātu pievēršanos sociālistisko lauku darba cilvēkiem, viņu ikdienai un problēmām.” Tālākais teksts – Vilka daiļrades pamatprincipu raksturojums – atšķiras. “LunM” iespiests: “Stāstu grāmatās .. Ē. Vilks smalkjūtīgi ieskatījies cilvēku apziņā un jūtu dzīvē, ar partejisku degsmi risina jautājumus par atbildību, godīgumu, humānismu.” Seko uzskaitījums ar valodām, kurās Ē. Vilka stāsti iznākuši atsevišķās grāmatās (RS 1976a). Savukārt otrajā versijā lasāms: “Kā mākslinieku, kas vēriņi ieskatās cilvēka jūtu dzīvē, kā novelistu, kas ar partejisku degsmi risina mūsdienu dzīves problēmas, Ēvaldu Vilku pazīst plašs lasītāju loks.” (RS 1976b)

“Atbildība”, “godīgums”, “humānisms” acīmredzot ir jēdzieni, kuri 70. gadu vidū vēl pārāk uzkrītoši rezonējuši ar stāstā “Divpadsmit kilometri” vairākkārt atkārtoto tēzi “Es jūtos atbildīgs par visu, kas notiek pasaulē” (Vilks 1963b: 115). Kā rakstījusi Zanda Gūtmane, pēc stāsta publicēšanas rakstniekam tika “pārmesta padomju humānisma dialektikas un partejiskuma

30 Škapars no 1961. līdz 1969. gadam bijis LKP CK instruktors, savukārt Strods pirms stāšanās RS orgsekretāra amatā 1976. gada 18. martā bijis LKP CK instruktors un preses sektora vadītājs (1974–1976).

princīpu neizpratne, mēra sajūtas trūkums, ieslīgšana buržuāziskajā pacifismā un abstraktajā humānismā, kas raksturīgs kristietībai” (Gūtmane b. g.b).

Atšķirīgā redakcijā publicētas arī pēdējās – septītā un astotā (īsinātajā variantā – piektā un sestā) rindkopa. Nekrologa pēdējās rindkopus ietver nelaiķa īpašību uzskaitījumu, kas padomju nekrologam nebija obligāts, taču bieži vien pabeidza pārskatu par mirušā dzīvi; nereti “mazais nekrologs” beidzās ar melanholiskām bēdu un atmiņas formulām (Orlova 2009). Atšķirībās, kas fiksējamas Vilka nekrologa pēdējās rindkopus redakcijās, vispilnīgāk izpaužas politiskā konjunktūra; klišejas, no kurām tika veidots nekrologs, pastāvīgi tika pilnveidotas un aizstātas ar jaunām, līdz stagnācijas laikmetā tās pilnībā sastinga (turpat). “LunM” lasāms: “Ē. Vilka literārā un sabiedriskā darbība novērtēta ar Darba Sarkanā Karoga ordeni un ar medaļām.” (RS 1976a) Savukārt otrajā versijā: “Par nopelniem Dzimtenes labā Ē. Vilks apbalvots ar Darba Sarkanā Karoga ordeni un ar medaļām.” (RS 1976b) “LunM” publicētais teksts “Dziļš cilvēku psiholoģijas pazinējs un atklājējs, autoritāte žurnālistu un rakstnieku saimē, partejiskās principialitātes un sirsnīga biedriskuma paraugs – tāds neizdzēšami mūsu piemiņā paliks Ēvalds Vilks” (RS 1976a) aizstāts ar “Kā talantīgu rakstnieku, kvēlu publicistu, uzticīgu Ļeņina partijas delu mēs Ēvaldu Vilku vienmēr paturēsim gaišā piemiņā” (RS 1976b), Vilka kolēģu dotie precīzie, nelaiķa personībai atbilstošie epitēti – “dziļš cilvēku psiholoģijas pazinējs un atklājējs, autoritāte žurnālistu un rakstnieku saimē” –, kuriem līdzīgi sastopami arī laikabiedru privātajos pierakstos vai korespondencē un turpmākajos gados tiks atkārtoti piemiņas publikācijās, aizstāti ar klišējām un faktiski neizsakošām formulām. Savukārt apzīmējumi “partejiskās principialitātes .. paraugs” (“LunM” versijā; *sic!* “partejiska degsme” minēta arī dažas rindiņas augstāk) un “uzticīgs Ļeņina partijas dēls” (otrajā versijā) savukārt apstiprina Orlovas tēzi: “Lai atklātu boļševika ideālo politisko dvēseli, pilnīgi pietika ar partejiskuma faktu.” (Orlova 2009) Turklāt LKP CK redaktora ievietotās formulas “Par nopelniem Dzimtenes labā .. apbalvots” (iepriekš septītajā rindkopā aizstājot neitrālo vārdkopu “literārā un sabiedriskā darbība novērtēta”) un “uzticīgs Ļeņina partijas dēls”, kas visbiežāk sastopamas 20. gadsimta 40. gadu un 50. gadu pirmās puses presē, tiek izmantotas arī 70. gadu vidū, apliecinot stagnācijas laika absolūto sastingumu.

Kā jau minēts, nekrologu parakstījusi tikai Latvijas Padomju rakstnieku savienība, nevis partijas un valdības pārstāvji, kā tas bija pieņemts politiskā ranga aizgājēju, politisko un partijas darbinieku un ievērojamu ierindas biedru – akadēmisko aprindu un radošās inteliģences pārstāvju – nekrologos. Kopš 20. gadsimta 60. gadu vidus galvenā nekrologu autorības forma bija saraksts, kas arvien vairāk atkārtoja Centrālās komitejas vai valdības sastāvu (turpat). Stagnācijas periodā šāda tipa nekrologus Maskavas laikrakstos pirmais parakstīja PSKP CK ģenerālsēkretārs Leonīds Brežņevs (Reitblat 2006: 7), Latvijā – LKP CK pirmais sekretārs Augusts Voss (1919–1994)³¹.

31 Piemēram, nekrologu literārā talanta un sasniegumu ziņā daudz zemāka ranga rakstniekam Vizbulim Bērcem (1916–1971), kurš tāpat kā Vilks bijis RS valdes loceklis un saņēmis Latvijas PSR Nopelniem bagātā kultūras darbinieka goda nosaukumu un citus apbalvojumus (to vidū turklāt nav LPSR Valsts prēmijas un Darba Sarkanā Karoga ordeņa), 1971. gadā parakstījuši gan 13 oficiālie partijas un valdības pārstāvji, sākot ar Latvijas PSR LKP CK pirmo sekretāru Vossu un Latvijas PSR Augstākās padomes prezidija priekšsēdētāju Vitaliju Rubeni (1914–1994) un beidzot ar LKP Rīgas pilsētas komitejas pirmo sekretāru Augustu Zitmani (1929–2005), tālāk alfabēta secībā 39 rakstnieki, literatūrzinātnieki, periodisko izdevumu redaktori, RS un PSRS Literatūras fonda Latvijas nodaļas vadība u. c., viņu vidū arī Vilks (Voss u. c. 1971).

Publicējot nekroloģu bez attēla un valdības pārstāvju parakstiem, bija izpildīts rituālais minimums pret ilggadēju partijas biedru, Otrā pasaules kara veterānu, LPSR Valsts prēmijas laureātu, LPSR Nopelniem bagātā kultūras darbinieka nosaukuma nesēju un Darba Sarkanā Karoga ordeņa laureātu. Oficiālo parakstu neesamība, labojumi un kavētā publikācija signalizēja par atšķirīgu, īpašu attieksmi un saskanēja ar partijas augstākās vadības noraidošo nostāju pret Vilku kā vienu no nacionāļkomunistiem. Dzejnieks un RS valdes sekretārs (1974–1976, valdes pirmais sekretārs 1985–1990) Jānis Peters varas attieksmi pret ideāļkomunistiem (tā Peters dēvē nacionāļkomunistus, iespējams, lai nošķirtu no tieši politiskajos procesos iesaistītajām personām, pret kurām tika vērstas represijas 1959. gadā) skaidro šādi: “Rakstnieku savienībā bija vairāki dažādu paaužu un likteņu cilvēki, kuru jaunības ideāli saistās ar kreisajiem, turklāt padomju ideoloģiskajiem, ne Rietumu kreisuma uzstādījumiem. Voss viņus ienīda, tāpat kā latviešu frontiniekus, kuri Otrā pasaules kara laikā karoja latviešu padomju nacionālajos bruņotajos formējumos, jo Staļinam, zaudējot kaujas, to vajadzēja atļaut, lai Hruščovs viņus vēlāk atkal izgaiņātu. Ienīda tāpēc, ka viņi prasīja: kur ir mūsu ideāli, ļaujiet tos īstenot!” (Mille 2005: 327)

“LunM” un tās redaktora Škapara lēmums publicēt atšķirīgu, ar LKP CK nesaskaņotu nekroloģa versiju zināmā mērā uzskatāms par pretestības izpausmi, lai izrādītu pelnīto godu ilggadējam “LunM” darbiniekam un rakstnieku absolūtā vairākuma cienītam rakstniekam. Šis nesaskaņotais pretestības solis ir arī simbolisks, netieši vērsties pret vai, precīzāk, ignorējot konkrētus LKP CK ierēdņus. 1976. gadā LKP Propagandas un aģitācijas nodaļas vadītāja pirmais vietnieks (kopš 1971) bija Valentīns Agafonovs (1926–1981), iepriekš Galvenās literatūras pārvaldes priekšnieks (1961–1971), ar kuru Vilks nonāca konfliktsituācijā 1968. gadā, kad bija rakstījis par viņu sūdzību LKP CK, kā minēts iepriekš. Škapars minējis, ka Agafonova “kritikas ugunīs LuM nonāca daudzkārt. Radās iespāids, ka LuM sagandē viņa dzīvi un ka tā jākausta pat preventīvi” (Škapars 2008: 46).

Daina Bleiere rakstījusi, ka “[p]retestība izpaudās gan caur oficiālajām struktūrām – radošajām savienībām (piemēram, Rakstnieku savienība kopš 1965. gada bija pārvērtusies par nonkonformistu cietoksni) un laikrakstu “Literatūra un Māksla”, izmantojot valsts dotās iespējas, gan arī paplašinoties “ārpussistēmas” sfērai (ne tik daudz kultūras radīšanas, cik tās patērēšanas jomā)” (Bleiere u. c. 2005: 357). “LunM” kā Latvijas PSR radošo savienību un Latvijas PSR Teātra biedrības laikraksts, tāpat kā RS žurnāls “Karogs”, bija oficiālās politikas īsteno-tājs un darbojās stingrā izdevēja – LKP CK – uzraudzībā, taču to redaktori, īpaši “LunM” redaktors Škapars, bieži uzņēmās risku un atbildību par publikāciju saturu. Turklāt Škapars par “LunM” galveno redaktoru bija kļuvis jau pēc PSKP CK 1969. gada 7. janvāra lēmuma, ar kuru tika palielināta periodisko izdevumu redaktoru atbildība par publikāciju ideoloģisko saturu, no Galvenās literatūras pārvaldes to deleģējot CK nodaļām un izdevumu redaktoriem (Briedis 2010: 153–154). Kā raksta Briedis, “[a]tbildību noveļot uz redaktoru pleciem, viņi tiek padarīti par cenzoriem” un “[t]urēšana spriedzes stāvoklī, neziņas un bailu pilnā atkarībā, šķiet, ir viena no 70. gadu cenzūras apzinātas un neapzinātas taktikas sastāvdaļām” (turpat: 154); to vērtīgi pamanījis arī Biezais, raksturodams gan Vilka, gan daudzu viņa laikabiedru – periodisko izdevumu redakcijās strādājošo rakstnieku – duālo dabu: “Tās nebija tikai Ē. Vilka par komunismu lietās asinis, kas viņu padarīja neaizskaramu, bet arī viņa darbs redakcijās.

[..] Redakcijas darbs toreiz nozīmēja ideoloģijas uzrauga un cenzora darbu.” (Biezais 2003: 207) Par redaktoru šķietamās vai patiesās neaizskaramības līmeni iespējami plaši pētījumi un diskusijas, taču redaktora pienākumi un atbildības apjoms dažkārt sniedza iespēju arī publicēt vairāk, nekā būtu iespējams, materiālu uzreiz publicējot grāmatā un saskaņojot ar citiem Galvenās literatūras pārvaldes cenzoriem. Par to ir runa arī šā raksta nākamajā nodaļā.

Britu socioloģe Bridžeta Faulere (*Bridget Fowler*) pētījumā “*The Obituary as Collective Memory*” (2007), citējot amerikāņu filozofes Džūdītas Batleres (*Judith Butler*) rakstīto par “nekrologu kā nācijas veidošanās aktu” un kopumā atbalstot Batleres uzskatu, ka attiecīgi par dažām dzīvēm ir jāsēro vairāk nekā par citām, definē jēdzienu “nekrologu revolūcija”, kas pasaulē (t. i., ārpus sociālistiskā bloka) sākusies 20. gadsimta 70. gados un turpinās joprojām. Faulere atsaucas uz nekrologu redaktoriem, kuri intervēti viņas pētījumam, un apgalvo, ka ikvienam, kuru piemin, varot tikt veltīts nekrologs (Fowler 2007: 3), un aizstāv nekrologa kā pilntiesīga kolektīvās atmiņas veidotāja lomu. “Mūsdienās nekrologs līdzīgi atkārtο pagātņi, ne tikai iedziļinoties *Who’s Who* [‘Kas ir kas?’] neapsegtajos kaulos, bet – arvien biežāk – caur atmiņām par subjekta unikālo pieredzi, kas savākta no viņa vai viņa grupu tīkliem (*group networks*). Tas vienlaicīgi atspoguļo indivīda konkrēto, patiešām neparedzamo dzīvi un pārvērtē noteiktu pagātnes skatījumu. Pieņemot šo uzskatu par nekrologu kā kolektīvās atmiņas izpausmi, netiek apstrīdēta paralēlā *vēstures* nepieciešamība ar teoriju kolektīvo tradīciju un rūpīgu individuālu arhīvu avotu analīzi,” raksta Faulere (turpat: 11).

Izmantojot šo pieeju, piedāvāts ielūkoties pārējās rakstniekam veltītajās publikācijās, kas iespēstas pēc viņa nāves 1976. gadā un papildina, izgaismo Vilka oficiālā nekrologa “neapsegto kaulus”, sniedz objektīvāku priekšstatu par viņa personību, viņa literārās un sabiedriskās darbības nozīmi un vietu latviešu literatūrā.

Līdzās oficiālajam nekrologam “LunM” 1976. gada 18. septembra numurā publicēti vairāki piemiņas darbi: “Pie viņa nāca, viņš mācēja pateikt” ar parakstu “Darba biedri”, divas prozistu publikācijas – Regīnas Ezeras (1930–2002) “Atvadas rudens dienā” un Zigmunda Skujiņa “Daži vārdi”, kā arī divi dzejoļi: dzejnieka, “LunM” kritikas nodaļas vadītāja (1972–1975) un Rakstnieku savienības konsultanta referenta (1976–1980) Pētera Zirniša (1944–2001) dzejoļis “Ēvaldam Vilkam” un Vilka meitas literātes Aijas Lāces dzejoļis “Tēvam”. Lappusē publicēta arī Vilka bērū organizēšanas komitejas informācija par bērū norises laiku. Savā ziņā oficiālais nekrologs, darba kolēģu un amata biedru prozistu piemiņas raksti veidoja “nekrologu ansambli”, kas šajā gadījumā, atšķirībā no rituālo frāžu atkārtοšanas oficiālajos jeb politiskajos nekrologos, sniedza papildu informāciju “LunM” lasītājiem – inteliģencei, kas kā Vilka darbu lasītāji tieši piedalās piemiņas diskursa un kolektīvās atmiņas veidošanā.

Piemiņas raksti būtiski papildina rakstnieka īpašību uzskaitījumu, kam oficiālajā nekrologā bija tikai pakārtota funkcija. Ezera minējusi “labestību” un metaforiski arī “jutīgas, saudzīgas rokas”, ar tām cilvēka dvēselei “jāpieskaras .. kā puķei”, rakstnieka “dzīvības balto sauli”, kas “gaismu mums pāri joprojām lej”, viņa konkrēti norāda gan uz izcilas, taču neharmoniskas, patiesību meklējošas personības aiziešanu: “Vai Tu apzinājies savu cilvēka un rakstnieka lielumu? Visticamāk, ka ne. Tādam, kādu mēs Tevi pazinām, Tev bija sveša apmierinātība ar

sevi un vienaldzīgi šķita pagodinājumi un slava. Augstāk par visu Tu vērtēji dzīves patiesību un cilvēka dvēseli ..” (Ezera 1976). Skujiņš raksturojis Vilku kā vienu no “mums pašiem”; arī viņa raksts ietver īpašību uzskaitījumu, proti, “Ēvalds .. bez lieka skaļuma, vīrišķīgi, godīgi un spītīgi gāja savu ceļu” (Skujiņš 1976). Arī publikācija ar neatšifrēto parakstu “Darba biedri” (tātad – “LunM” kolēģi; iespējams, tās autors ir Škapars) īpašību uzskaitījumu atkārtu un reizē niansēti papildina “patiesīgums, kura pamatos bija smaga cilvēku zināšana, neiznīdējama vēlēšanās darīt kultūras cilvēka cienīgu darbu” un “īpašas, spēcīgas personības skais-tums” (Darba biedri 1976).

Piemīņas diskursu līdzās individuālo īpašību uzskaitījumam iezīmē profesionālā devuma raksturojums. Blakus jau minētajam Ezera apzīmējumam “rakstnieka lielums” Skujiņš izcēlis Vilku kā pirmo, kas “Latvijā pēc kara izauga par rakstnieku un trīsdesmit gadus neapstrīdēti nesa mūsu īsā stāsta karogu, ar sava talanta paraugu ietekmēdams veselu topošo rakstnieku pa-audzi” (Skujiņš 1976); kolēģu piemiņas rakstā uzsvērts, ka pie Vilka “nāca jaunie prozas gājēji, vairāk nekā pie citiem. [...] [T]āpēc, ka viņš pats bijis no praktiķiem, no tiem, kas var. No pa-šiem pirmajiem, kas var.” (Darba biedri 1976) Zirniša un Lāces dzejoļi iejūtīgo, taču profesio-nālajā aspektā balstīto sēru rituālu papildina ar tuvīnieku un draugu sāpēs tapušiem darbiem.

Šajā publikāciju ansambli kā Vilka personībai un tās izpratnei svarīgas iezīmējas personiskās un jo īpaši profesionālās dzīves kolīzijas, kurās būtiska nozīme ir ne tik daudz nesaudzīgajai kritikai kā ierobežotajām publicēšanās iespējām. To iezīmē tādi teikumi kā: “Rakstnieks tur-pina dzīvot, tur nekā nevar padarīt ne kritikas cildinājumi, ne liegumi [pasvītrojums mans – J. O.], pat mūža neizbēgamais iznākums ne” (Darba biedri 1976) un “No Ēvalda mutes rakstnieka amata jautājumos pat asākās piezīmes mēs uz klausījām ar uzmanību un ticību. Un, kad vi-ņam pašam kādreiz ēna pārskrēja pār ceļu [pasvītrojums mans – J. O.], – bijām sarūgtināti un satraukti.” (Skujiņš 1976)

Līdzās aplūkotajiem drīz pēc Vilka aiziešanas periodikā publicēti arī citi piemiņas raksti: laikraksta “Padomju Jaunatne” un žurnāla “Zvaigzne” kolēģu veltījumi attiecīgajos preses izdevumos, kā arī piemiņas “ansamblis” žurnāla “Karogs” 1976. gada novembra numurā: Andra Vējāna raksts (iespējams, bērēs nolasītie atvadu vārdi), dzejnieces un redaktora Martas Bārbales (1933–2003) eseja un dzejnieka, Sarkanās armijas frontinieka Anatola Imermaņa dzejolis, kas savā ziņā simboliski un ideoloģiski nevainojami noslēdz atvadu rituālu ar rindām: “Aiz deguna mēs pratām nāvi vazāt, / un tomēr aizsniedz tālais rikošets. / Mūs, frontinieku, paliek krietni mazāk – / no kaujas lauka aiziet biedrs vecs.” (Imermanis 1976)

Oficiālā nekrologa “LunM” publicētajā versijā pirmo reizi pēc Vilka nāves minēts jēdziens “godīgums”, kas turpmākajos gados kā refrēns atkārtosies lielākajā daļā Vilkam veltīto publi-kāciju. Būtiski, ka tā nav Vilka nāves sniegta atklāsmē, tā minēta gan privāti, gan publiski arī Vilka dzīves laikā kā Padomju Latvijā, tā trimdā. Piemēram, 1965. gadā žurnāls “Tilts” (ASV) rakstījis: “.. šinī vīrā, kaut arī viņš būtu īsteni idejisks komūnisma cīnītājs, ir tā pati bezbailī-bas un godīguma apziņas uguns pret varmācībām, kas bija vecajos latviešu strēlniekos” ([Bez aut.] 1965: 79), savukārt trimdas literatūrzinātnieks Juris Silenieks 1974. gadā Vilku rakstu-rojis kā “vienu no visgodīgākajiem Latvijas rakstniekiem” (cit. pēc Eglāja-Kristsons 2013:

141). Visvaldis Lāms 1968. gadā intervijā izteicies: “Man tuvs Ēvalds Vilks, viņa spēks un godīgums.” (Hiršs 1968) Īsi pēc Vilka bērēm Miervaldis Birze 1976. gada septembrī vēstulē rakstniekam Jānim Liepiņam rakstījis: “Paglabāja Ē. Vilku, vienu no “godīgākajiem rakstniekiem, kāds nu mums pēdējos gadu desmitos bijis”.” (Cit. pēc Sokolova 2001: 176)

Jāuzsver, ka godīguma kā Vilka raksturīgākās īpašības izcelšana sabalsojas ar abstraktu, vispārcilvēcisku īpašību – drosmes, varonības – piedēvējumu padomju varoņiem, nostādot tos it kā augstāk par citiem un pretstatot citām personām, šajā gadījumā – rakstniekiem. Domu neizvēršot, tomēr jāuzsver šīs konkrētās Vilka īpašības nemainīgi augstā vērtība gan okupācijas apstākļos tapušajos piemiņas rakstos, gan dienasgrāmatās un memuāros, kas publicēti jau pēc neatkarības atgūšanas, tādējādi apliecinot ievadā izteikto mērķi pētīt “atsevišķu nacionālkomunistu .. patiesos uzskatus un mērķus”, kuri rakstnieka laika un domu biedriem bijuši skaidri nolasāmi.

Zigmunda Skujiņa eseja “Rēta” (1977/1978)

Periodikā un grāmatās publicētajos laikabiedru darbos pretrunas Ēvalda Vilka raksturā pirmās iezīmējis Zigmunds Skujiņš atmiņu esejā “Rēta”, kas publicēta “LunM” 1977. gada 16. septembrī Vilka nāves pirmās gadadienas atcerē kopā ar isu Annas Saksēs (1905–1981) rakstu un redakcijas sniegtu kopīgu ievadu: “1976. gada 16. septembrī nomira Ēvalds Vilks. Kas viņš mums bija un kas viņš ir mums ir un būs? Uz šo jautājumu šodien mēģina atbildēt Anna Sakse un Zigmunds Skujiņš. Domājams, ka uz šo jautājumu atbildēs arī citi, jo ir iecerēta atmiņu grāmata par Ēvaldu Vilku.” ([Bez aut.] 1977) Esejas sākumdaļā Skujiņš citējis savu sarunbiedru un raksta pasūtītāju – “LunM” prozas nodaļas vadītāju Andri Jakubānu, kurš pārņēma Vilka pienākumus laikrakstā pēc rakstnieka nāves: “Nu tad [raksti] par to, cik viņš bija sarežģīts cilvēks, cik viņa mūžs izvērtās traģisks. Apmēram tā, kā raksta par Hemingveju, par Fadejevu.” (Skujiņš 1977: 15)

Skujiņa “Rēta” ir iejūtīgs, zināmā mērā intīms piemiņas raksts ar uzkrītoši refrēna veidā atkārtotu rētas pieminējumu: maskētu un konkrētajam periodam pietiekami drosmīgu apšūdzošu norādi, ka Vilkam pierē ir “iešāvuši” paša biedri, “savējie”, tie, ar kuriem viņam bijuši kopīgi ideāli, un ka šī rēta uzskatāmi bijusi pamanāma viņa vaibstos. Tēlainību uzsveris pats autors: “Iespējams, atradīsies cilvēki, kas sacīs: tiek sagrozīti fakti, nekādas rētas nebija, ko tas biedrs tur fantazē. Es neko nevaru pierādīt, manā rīcībā nav ne ārsta izziņas, ne rentgenogrammas, itin nekādu papīru. Varu tikai sacīt: tāda ir mana atmiņu vīzija. Ja gribat un spējat, lūdzu, dalieties ar mani, tādu es viņu redzu un atceros.” (Turpat) Šajā aspektā Skujiņa rakstītais sabalsojas ar 30 gadus vēlāk Škapara minēto “savējo sišanu jeb slānīšanu”: ““Sit savējos!” – tā Ojārs [Vācietis] ar rūgtumu sprieda par rakstnieku eksekūcijām. [...] Bet tā taču bija staļiniskā skola, ko pārmantoja brežņevisms. Vienīgā starpība – Staļins savējos ešafotēja fiziski. Brežņevs aizraidīja garīgās emigrācijas valstībā. Toreizējā spraugu aizdrīvēšanas sistēma bija tik pamatīga, ka rakstošo dumpinieku izolēja, iekapsulēja. Atņēma viņam visas publicitātes

iespējas. Garīgajā emigrācijā tika aizraidīti talantīgākie, radošākie sirdsapziņas cilvēki, bet visvairāk – nacionālie kadri.” (Škapars 2008: 23) Līdzīgi rakstījis arī vēsturnieks Boriss Sokolovs (*Boris Sokolov*): “Atšķirībā no Staļina vai Hruščova, kuri vadīja publiskas .. kultūras darbinieku vajāšanas, Brežņevs par šiem tematiem gandrīz nemaz neizteicās, pilnīgi paļaudamies uz attiecīgo ierēdņu cenzoru smalko ožu un ļaudams literātiem “grauzt” literātus, kinematogrāfistiem – kinematogrāfistus, māksliniekiem – māksliniekus... Un kultūrai tāpēc neklājās vieglāk kā Hruščova vai Staļina laikā. [...] .. Brežņeva laikā faktiski visi izcilie kultūras radītāji atradās vai nu politiskā, vai estētiskā opozīcijā, un daudzi bija spiesti emigrēt.” (Sokolovs 2008: 203, 204) Termins “sist jeb slānīt savējos” bijis aktuāls arī nacionālkomunistu terminu arsenālā, piemēram, Vera Kacena (1912–1999) 1983. gada beigās savās npublicētajās literārajās piezīmēs rakstījusi: “Rakstnieku saimē cirsts neaizpildāms robs ar Ojāra Vācieša nāvi. Vispirms ilgi mala un samala, pēc tam gribēja ko labot ar goda nosaukumiem un prēmijām, bet tas jau bija par vēlu atgāists, ka ir sistis un malts – savējais. Tā jau ir noticis ne tikai ar Ojāru vien. Kad tas reiz beigsies?” (Kacena b. g.: 582)

Tāpat kā nekrologos, Skujiņa esejā Vilka spilgtāko īpašību vidū minēts patiesīgums, aizplūvuroti minot arī Vilka rakstītās vēstules: “Viņš vienmēr, jebkurā situācijā pateica visu, kas bija uz sirds. Ja savādāk nevarēja, tad rakstīja vēstuli. Nevienam jau nepatīk, ja glauda pret spalvu. Tenku vācēlēm bija iemesls mēļot: zināt jaunāko, Ēvalds atkal nostrādājis numuru, klausieties, vai viņš tomēr nav drusku dulls...³² Viņš bija dulls, noteikti bija. Un nevis drusku, bet pamatīgi. Tikai viņa dullumam bija noteikts virziens: viņš organiski necieta liekulību, melus, divkosību.” (Skujiņš 1977: 15)

Ar esejas “Rēta” publikāciju grāmatā gadu vēlāk Skujiņa publicistikas izlasē “Zibens locīšana” (1978) saistās viens no salīdzinoši labi dokumentētajiem cenzūras ietekmes gadījumiem 70. gadu nogalē. Atmiņas par Vilku ir tikai daļa no manuskripta teksta, pret kuru vēršas Galvenā literatūras pārvalde. 2006. gadā publicētajās Skujiņa 60. un 70. gadu piezīmēs lasāms: “Aiztur manu grāmatu “Zibens locīšana”. Izņem vēstuli [Jānim] Sudrabkalnam, kurā oponentu par Aspazijas [1865–1943] darbības vērtējumu. Lielāki cenzūras svītrojumi rakstos par Vili Lāci [1904–1966] un Ēvaldu Vilku. [...] Izdevniecībā haoss. Par kļūdām manā grāmatā no darba grib atlaist redaktori [Viju] Kaņepi, kas priekšzīmīgi nostrādājusi 23 gadus. Kopā ar Liju Brīdaku [1932–2022] (tobrīd RS valdes sekretāri) ierodos pie jaunās preses ministres [Preses komitejas vadītājas Irēnas] Reimanes [1929–2008] aizstāvības vizītē. Kaņepi izdevniecībā atstāj. Vienlaicīgi par “nepareizu politiku literārā mantojuma popularizēšanā” no darba atbrīvo Saulcerīti Viesi [1932–2004]. Prēmijas atņem redaktoriem, kas nav pamanījuši kļūdas Jāņa Niedres (!), Andreja Baloža [1908–1987] (!), Jūlija Vanaga [1903–1986] (!), Lijas Brīdakas, Zigmunda Skujiņa u. c. darbos.” (Skujiņš 2006: 436, 437)

Kā liecina grāmatas izdevniecības manuskripts un grāmatas pasīte, labojumi, īsinājumi un papildinājumi grāmatā veikti jau pēc grāmatas salikuma izveidošanas, korektūras un

32 Esejas 2005. gada redakcijā: “Tenku vācēlēm bija iemesls mēļot: zināt, Ēvalds atkal uz centrālkomiteju nosūtījis vēstuli. Klausieties, vai viņš tomēr nav drusku dulls...” (Skujiņš 2005: 319)

parakstīšanas iespēšanai (1978. gada 13. septembrī)³³. Literatūrzinātniece un izdevniecības “Liesma” kritikas un literārā mantojuma redakcijas vadītāja (1973–1978) Saulcerīte Viese 2002. gadā citējusi un komentējusi redaktore Vijas Kaņepes paskaidrojumu (acīmredzot Preses komitejai) par to, “kāpēc apkaunojusi Ēvaldu Vilku, atstājot [manuskriptā] teikumu, ka reiz sapulcē viņš bijis piedzēries” (Viese 2002: 277). 1978. gada 26. septembrī paskaidrojumā Kaņepe rakstījusi, ka eseja jau bijusi publicēta “LunM” un rediģējot viņa domājusi: “ja šis raksts publicēts republikas centrālajā literatūras un mākslas izdevumā (ko lasa 70 tūkstoši lasītāju) kā piemiņas raksts [pasvītrojums Vieses tekstā – J. O.] Vilkam, tad pret ievietošanu Skujiņa grāmatā, kura jau orientējas uz daudz šaurāku un speciāli sagatavotu publiku (15 tūkstoši lasītāju) un kur tas ir tikai viens no daudzajiem uzmanības objektiem, nevar būt pretenziju” jo īpaši tāpēc, ka Skujiņa darbā Vilks esot atainots kā “liela, spēcīga personība, kā cilvēks, kas uzvar visus savus vājuma brīžus un piespiež sevi cienīt visās situācijās” (turpat: 278).

Būtiskākie īsinājumi esejās “Rēta” publikācijā grāmatā “Zibens locīšana” ir šādi; citētie fragmenti atrodami gan esejās publikācijā “LunM”, gan izdevniecības manuskriptā. No autora sarunas ar Andri Jakubānu: “– [...] Uzraksti par to, kāda viņam bija autoritāte. / – Viņam bija liela autoritāte. / – Uzraksti vienu spilgtu epizodi. / – Reiz Ēvalds bija atnācis uz Jauno autoru apvienības sanāksmi... [...] ...Viņš bija totāli pilnā. Un nokrita no krēsla. Bet toreiz es patiešām apjēdzu, ko nozīmē autoritāte. Jaunie skatījās ar cieņu par tad, kad viņš sēdēja uz grīdas. Tikai par tādām lietām nemēdz rakstīt” (Skujiņš 1977: 15); “Arī Ēvaldam ceļa gabals līdz šim stāstam nebija viegls. Atmiņā iespiedušās divas epizodes: kā partijas 19. kongresa laikā mēs, “Padomju Jaunatnes” redakcijas darbinieki, klausījāmies Staļina runu un kā pēc 20. kongresa Ēvalds man stāstīja par personības kulta kritikā ietvertajiem faktiem. Es redzēju arī, kā viņš pārdzīvoja kritikas kampaņu, kas vērsās pret Viļa Lāča romānu “Uz jauno krastu”, un citas tā laika kampaņas” (turpat); “Nepierunājams un nepielūdzams Ēvalds kļūva tad, ja aiz laipnīgiem vārdiem un draudzīgiem smaidiem manīja kaut mazāko konformisma āķīti. Šādos gadījumos viņš nepadevās nekādiem kārdinājumiem. Viņš bija dzelzaini principiāls šī vārda labākajā nozīmē. Par to, piemēram, dabūja pārliecināties Rīgas kinostudijas scenāriju daļa, kad Ēvaldam pieprasīja dažus sīkus, bet būtiskus labojumus scenārijā, ko viņš bija uzrakstījis pēc stāsta “Pusnakts stundā” motīviem. Burtiski – vēl nedaudzi spalvas vilcieni, un viņš nopelnītu vēl kādus piecus sešus tūkstošus rubļu. Taču Ēvalds atteicās.” Pēdējā citējumā izņemta pasvītrotā teksta daļa, aiz citāta otrā teikuma ievietots teikums “Naudas kārdinājumiem jau vismazāk.” Īsināts arī Vilka sacītā citējums (pasvītrots): “Lai nu šoreiz paliek. Viena filmiņa vairāk vai mazāk.” (Turpat: 16)

Īsinājumi raksturo 70. gados joprojām aizliegtās vai nevēlamās tēmas: personības kults un tā atmaskošanas apstākļi, kritikas kampaņas pret vēlāk attaisnotiem, jau mirušiem literātiem, neīstenotu (parasti – varas struktūru iebildumu dēļ) mākslas darbu tapšanas apstākļu iztirzāšana. Nepieļaujama bijusi arī norāde uz faktu, ka Vilks darba pienākumus (tikšanos ar

33 Piemēram, iespiestajā grāmatas versijā iekļautais raksts “Kas kaiš latviešu romānam?” (1965) (Skujiņš 1978a: 69–71) izdevniecības manuskriptā nav atrodams un ievietots cenzūras izņemtās vēstules “Augsti godātais biedri Sudrabkaln!” (Skujiņš 1978b: 77–80) vietā.

jaunajiem rakstniekiem) veicis alkohola reibumā. Taču svarīgi uzsvērt, ka cenzēta tieši šī epizode, nevis norāde uz Vilka alkohola lietošanas paradumiem kopš jaunības, kas, pēc Skujiņa domām, kalpojusi kā vairogs mazvērtības kompleksu slēpšanai. Iespējams, nevēlama bijusi arī žurnāla “Zvaigzne” pieminēšana, jo teikumā par darbavietu maiņu tā svītrotā (skat. pasvītrotā teikuma daļu): “Ēvalds apmainīja darbavietas, no “Padomju Jaunatnes” aizgāja uz “Zvaigzni”, tad uz “Literatūru un Mākslu”, ilgi meklēja dzīvokli.” (Turpat: 15)

Līdzās cenzūras veiktajiem īsinājumiem uzmanību saista arī fragments, kas trāpīgi ilustrē attieksmes maiņu un laikmeta plūdumu, proti, epizode par Skujiņa un Vilka personiskajām attiecībām, tajā minēts arī kritikas uzbrukums Skujiņa novelei “Vienas nakts hronika” un fakts, ka “Ēvalds bija pirmais, kas rāvās mani aizstāvēt” (Skujiņš 1978a: 18). Skujiņš paškritiski iezīmējis finansiālās situācijas, sadzīves apstākļu atšķirības rakstnieku, īpaši – vienas paudzes rakstnieku, vidū (“viņš mani laikam uzskatīja par karjeristu un plānā galdiņa urbēju, jo vairākus gadus pēc kārtas biju prozas sekcijas priekšsēdētājs un šad tad sēdēju arī prezidijos” (turpat), arī atšķirības literārajā gaumē un ietekmēs: “[m]anu “ostīšanos” ap trīsdesmito gadu prozu viņš bez žēlastības apzākāja, bet par atsevišķiem darbiem [piemēram, stāstu krājumu “Balzams” – J. O.] Izdevniecībai deva vislabvēlīgākās atsauksmes.” (Turpat)

Esejas noslēgumā Skujiņš atstāstījis viņa un Vilka sarunu, pieminot kādu aizgājušu rakstnieku. “– Ja es varētu saprast, kas tu esi par cilvēku, – smaidīdams savu ēvaldisko smaidu, viņš raustīja plecus. / – Tad mēs esam stipri līdzīgi, – atbildēju, – es par tevi arī pie īstas skaidrības vēl neesmu ticis. / Mēs vienojamies ar slēdzieniem nesteigties.” (Turpat) Šī epizode savdabīgi sasauca ar Gunāra Priedes 1971. gada 29. septembra piezīmi dienasgrāmatā: ““Gunār, cik tu esi nenozīmīgs cilvēks,” – dzērumā sacīja Ēvalds Vilks. – “Ne zivs, ne gaļa. Izdarīt tu neko nevari, bet mūžam centies pateikt ko pa prātam priekšniecībai, kura tevi tad visur izbīda. – Interesanti, vai tāpat viņš domā (teikt nekad neteiks!) arī skaidrā? Droši vien” (Struka 2015: 239), tajā pašā laikā spilgti konfrontējot ar Skujiņa atzinumu, ka Vilks “vienmēr, jebkurā situācijā pateica visu, kas bija uz sirds” (Skujiņš 1977: 15) un apstiprinot šā raksta ievadā izteikto domu par rakstnieka personības vienkāršošanu.

Skujiņa grāmatas “Zibens locīšana” izdevniecības manuskripts, kā minēts iepriekš, ietver arī apceres par Aspaziju, Vili Lāci, vēstuli Jānim Sudrabkalnam u. c. darbus vai epizodes, kas raisīja cenzūras iebildes. Tā sagatavošana atklāj arī pārraugošo iestāžu lēmumu neprognozējamību par spīti iedibinātajai disciplīnai manuskriptu kontrolē. Manuskripta 1. lapā ir atzīme rokrakstā: “Manuskripts sūtāms uz GLP” (Skujiņš 1978b: 1). Tātad, atsaucoties uz Škapara liecību par “LunM” kontroli gan LKP CK, gan “Glavlītā”, var secināt, ka minēto eseju par Vilku Galvenās literatūras pārvaldes cenzori lasījuši vismaz trīs reizes: pirmoreiz 1977. gada septembrī “LunM” lappušu novilkumā; otrreiz 1978. gada martā/aprīlī (secinot pēc informācijas izdevniecības manuskripta pasītē (turpat), ka “Liesmas” galvenā redaktora vietniece Ūdre manuskriptu parakstījusi 1978. gada 25. martā un tehniskā redaktore Reigase to saņēmusi 1978. gada 5. aprīlī, nodevusi 20. aprīlī, savukārt salikšanai manuskripts nodots 28. aprīlī (Skujiņš 1978a: 144)) un trešoreiz – 1978. gada septembrī grāmatas salikumā. Acīmredzot manuskriptu un salikumus lasījuši dažādi Galvenās literatūras pārvaldes cenzori, iespējams, vadības līmenī, spriežot pēc tā, ka Skujiņa eseja skartās tēmas, kas izraisījušas

Galvenās literatūras pārvaldes iebildumus, kā piemēri dokumentēti un izcelti arī Latvijas PSR Ministru padomes Galvenās pārvaldes valsts noslēpumu aizsardzībai presē priekšnieces Austras Lucevičas 1980. gada 5. februāra slepenajā ziņojumā LKP CK “par politiskās cenzūras darba rezultātiem 1978. gada nogalē un 1979. gadā” (skat. Šneidere 2001: 287, 292).

Ēvalda Vilka epistulārā mantojuma publikācija literārā mantojuma gadagrāmatā “Varavīksne 1977” (1977)

Rakstā aplūkotojam periodam atbilst arī Intas Čaklās veidotā publikācija “Ēvalds Vilks. Piecas vēstules. Domas par literatūru” gadagrāmatā “Varavīksne” (1977), kurā pirmoreiz, lai arī īsinātā un, visdrīzāk, cenzētā veidā (īsinājumi tekstā nav atzīmēti; grāmatas manuskripta LVA LNA “Liesmas” fondā nav), publicētas Vilka vēstules skolotājai Birutai Cīrulei. Plašāk tās tiks analizētas pētījuma turpinājumā kopā ar visas Cīrulei adresētās vēstuļu kopas publikāciju Vilka Kopotu rakstu 5. sējumā (1986), aplūkojot arī epistulārā mantojuma publicēšanas normatīvus 20. gadsimta 80. gados.

Vēstuļu publikāciju ievada īss komentārs, sniedzot koncentrētas, vispārīgas ziņas par sarakstīšanās periodu, vēstuļu skaitu un adresāti. Pētījuma gaitā identificētas 77 Vilka vēstules Cīrulei, taču minētās publikācijas tapšanas laikā tās vēl nav bijušas apzinātas, jo komentārā minēts, ka “pavisam ir vairāk nekā piecdesmit vēstuļu” (Čaklā 1977: 125), publikācijai izvēlētas piecas. Tā kā vēstuļu publikācijā trūkst uzrunu un parakstu (izņemot parakstu vienai vēstulei) un īsinājumu apzīmējumi nav lietoti, vērīgs lasītājs var nojaust, ka publicēti ir fragmenti.

Salīdzinot vēstules tekstus ar oriģināliem, iespējams secināt turpmāko.

- 1) 1962. gada beigās rakstītā vēstule publicēta pilnībā.
- 2) 1963. gada 4. novembra vēstulei nav publicēts sākums. Īsinājums atklāj reālu situāciju ārpus Rīgas (Valkā) un sniedz ieskatu Vilka uzskatos par LKP komjaunatnes organizāciju. Attiecīgi tos, tāpat kā privāta rakstura ziņas par adresāti, 1977. gadā publicēt nav bijis iespējams. Ieskats īsinātajā tekstā: “[...] Kad Valkā beidzās svinīgā sanāksšana, aizgājām uz restorānu pusdienās. [...] Sekretāre B. piezīmēja, ka rajonā esot kāda jauna skolotāja, kas trīs gadus slēpusi savu piederību komjaunatnei. Šausmas! / Es sapratu, kādu jaunu skolotāju viņa domā. Jums priekšā stāv daudz nepatīkamu brīžu. [...] Komjaunatne taču nav nekāda kazarma, kurā mobilizē piespiedu kārtā. Tā tak ir jaunatnes organizācija, kas pilnīgi dibinās (vismaz tā vajadzētu būt) uz brīvprātības principu: tu vari tur iestāties, vari no tās arī izstāties. [...]” (Vilks 1963c: 30, 30 op.) Nav publicēta arī vēstules beigu daļa.
- 3) 1963. gada 10. decembra vēstulei nav publicēta plaša sākumdaļa, trūkst beigu daļas. Īpaši uzsverams īsinājums, kas raksturo Vilka fiksētās neatbilstības starp oficiālo

informāciju un paša pieredzēto, kas ar laiku atstāja arvien lielāku ietekmi uz rakstnieka personību: “Pirms dažām stundām pa radio klausījos Hruščova runas atreferējumu Plēnumā. Diktors ar tādu patosu paziņoja, ka 1947. gadā pie mums cilvēki pampusi no bada, Kurskas apgabalā pat miruši bada nāvē. Man tas nebija nekas jauns. Es domāju par ko citu. Ja mēs paņemtu tā laika avižu komplektus, kaut vai “Pravdu” (“Taisnība!”), mēs tur neatrastu par tādām lietām ne pušplēsta vārda. Gluži otrādi – atrastu plašos rakstus un aprakstus par laimīgo un pārticīgo dzīvi kolhozos. Un literatūrā būtu gluži tā pati aina: kaut kāda izdomāta dzīve, kurai nav nekā kopīga ar īstenību. Kāpēc es Jums to visu stāstu? Tāpēc, ka mēs ar pilnām burām atkal ejam tajā pat virzienā. Jo kādā darbā mazāk dzīves īstenības, jo labāk. Ja nemaz nav – pavisam labi. Lai dzīvo! Lai dzīvo literārs tēls, kas nekā nedomā, kam zemu zemā pierīte, kura vienīgā vēlēšanās ir atrast sev atbilstošu partneri dzimumdzīvei – nu, vienkārši lieliski!” (Vilks 1963d: 34)

4) 1964. gada 24. oktobra vēstulei nav publicēta plaša sākumdaļa, kurā minēts Kārlis Krauliņš (1977. gadā Krauliņš vēl ir dzīvs un strādā par mācītājspēku Latvijas Valsts universitātē), un pēdējā rindkopa.

5) 1966. gada 4. februāra (publikācijā norādīts kļūdaini – 1965. gads) vēstulei nav publicēta pirmā rindkopa, kurā Vilka pārspriedumi par filmu “Nirnbergas prāva” (ASV, 1961, režisors Stenlijs Kreimers (*Stanley Kramer*)) un tās varoņu rīcības motivāciju: “[..] skaties .. un brīnies: katram, kas runā, no viņa viedokļa raugoties, taču ir taisnība!” (Vilks 1966a: 75) un beigu daļa par plānoto RS valdes sēdi par literatūras mācīšanu skolās, apspriežot situāciju RS valdē pēc kongresa 1965. gada decembrī. Īsināts arī vēstules fragments par kādu ieceri stāstam un atziņu: “Nekādi nevaru iedomāties, kā lai šo sižetu iespēj šociālistiskā reālisma rāmjos.” (Turpat: 75 op.)

Arī šie īsinājumi, tāpat kā Skujiņa esejas “Rēta” publikācijā grāmatas formātā, raksturo 70. gados neapspriežamo tēmu loku, papildus minētajiem (personības kults, kritikas kampaņas, nerealizēti mākslas darbi) izceļot pretrunas starp oficiālo un subjektīvo skatījumu kāda notikuma vai vēsturisko apstākļu atainojumā un sociālistiskā reālisma kā vienīgās atļautās metodes neatbilstību rakstnieka ieceru īstenošanai.

Institucionālie piemiņas pasākumi un ieceres

Jau 1976. gada 7. oktobrī RS valdes sekretariāta sēdē dibināta Ēvalda Vilka literārā mantojuma komisija, tās sastāvā: Zigmunds Skujiņš (priekšsēdētājs), Regīna Ezera, Laimonis Purs, Andris Jakubāns, Harijs Hiršs, Inta Čaklā (RSA 1976c: 90). Šajā sēdē klātesošais Jānis Škapars minējis, ka “LunM” “varētu drīzumā publicēt atmiņas par Ē. Vilku” (turpat). Pēc pieciem mēnešiem, 1977. gada 10. martā, Vilka literārā mantojuma komisija iesniegusi RS valdes sekretariātam “priekšlikumus rakstnieka literārā mantojuma un piemiņas saglabāšanai”, kas izskatīti un apstiprināti sekretariāta sēdē 17. martā. Priekšlikumi ir šādi.

“1) Lūgt Preses Komitejas atbalstu, lai izdevniecības “Liesma” plānos ieslēgtu Ēvalda Vilka kopotos rakstus piecos sējumos un tuvākajos gados sāktu to izdošanu. (Pielikumā Ē. Vilka kopoto rakstu īss konspekts, sastādītājs Harijs Hiršs.)

2) Lūgt izdevniecību “Liesma” tuvākajos gados sērijā “Rakstnieki par literatūru” izdot Ēvalda Vilka grāmatu par literatūras teorijas un prakses jautājumiem. (Sastādītāja I. Čaklā.)

3) Ierosināt izdevniecībai “Liesma” izdot literāru atmiņu kopojumu par Ēvaldu Vilku.

4) Apsvērt iespēju par ielas (tā varētu būt arī pavisam jauna iela) nosaukšanu Ēvalda Vilka vārdā (Rīgā vai Valkā).” (RSA 1977a: 43)

Saskaņā ar pievienoto projektu Kopoti raksti tika iecerēti 125 autorlokšņu apjomā, izdevumam bija plānots LPSR Tautas rakstnieces Annas Sakses ievads (nelielajā piemiņas rakstā līdzās Skujīņa “Rētas” publikācijai “LunM” Sakse izteikusies: “Rakstnieks dzīvo, kamēr tauta lasa viņa atstātās grāmatas. Ēvalda Vilka grāmatas mums ir ļoti vajadzīgas, tāpēc cerēsim, ka drīzumā varēsim saņemt viņa darbu kopojumu.” (Sakse 1977)), izdevumā apkopojot gan publicētos, gan nepublicētos, gan nepabeigtos rakstnieka darbus, arī piezīmes un epistolāro mantojumu.

1977. gada 26. oktobrī RS valdes sekretariāts nosūtījis vēstuli izdevniecības “Liesma” direktoram Kārlim Skruzim (1928–2019) un Literārā mantojuma un kritikas redakcijai ar lūgumu iekļaut izdevniecības “Liesma” plānos trīs izdevumus: 1) Kopotus rakstus piecos sējumos; 2) “Ē. Vilks par literatūru”; 3) “Atmiņas par Ēvaldu Vilku”. Vēstulē minētais kopotu rakstu saturs identisks iepriekš citētajam; šajā dokumentā papildus kā izdevuma “Atmiņas par Ēvaldu Vilku” sastādītājs norādīts Laimonis Purs (RSA 1977b: 38–39).

No minētajām četrām iecerēm īstenojušās divas: 1980. gadā izdevniecība “Liesma” literārā mantojuma sērijā “Rakstnieki par literatūru” Intas Čaklās sakārtojumā izdeva Vilka grāmatu “No dzīves – par dzīvi” (1980), savukārt no 1982. līdz 1986. gadam iznāca Kopoti raksti piecos sējumos.

Kopotu rakstu izdošana tikai mirušiem autoriem saskan ar vispārējo Padomju Savienības literārā mantojuma politiku, kas aizsākās padomju okupācijas sākumā, kad, “[zi]not, ka Latvijā, tāpat kā visā Austrumeiropā, vienmēr ir bijusi tradīcija dziļi cienīt literāro mantojumu, varasiestādes nekavējoties pielika pūles, lai izmantotu šo faktoru un izmantotu latviešu klasiķus un mirušos rakstniekus kā politiskās polemikas nesējus” (Ekmanis 1978: 67). Gan tolaik, gan stagnācijas periodā tendenciozi pielāgota autora biogrāfija un darbu neobjektīvs novērtējums palīdzēja stiprināt t. s. partijas līniju. Kopš 1970. gada, kad sāk iznākt Žaņa Grīvas Kopoti raksti 8 sējumos (1970–1977), darbu kopojumi netika izdoti nevienam dzīvam rakstniekam, savukārt no Vilka laikabiedru vidus aizgājušajiem kopoti raksti vai raksti izdoti vien Bruno Saulītīm un Mirdzai Ķempei (1907–1974). Vilks kopā ar minētajiem rakstniekiem savā ziņā ir izņēmuma statusā, jo darbu kopojumi arī pēc autoru nāves nav iniciēti tādiem

autoriem kā Roberts Sēlis (1884–1975), Eduards Salenieks (1900–1977), Pāvils Vīlps (1901–1979), Velta Spāre (mirusi 1981. gadā), Anna Brodele (1910–1981), Harijs Gāliņš (1931–1983), arī pārejas periodā mirušajiem, kā Jūlijs Vanags (miris 1986. gadā), Andrejs Balodis (miris 1987. gadā), Jānis Niedre (miris 1987. gadā) u. c.

Par Vilka Kopotu rakstu sagatavošanas nākamo atskaites punktu var uzskatīt 1979. gada 17. augustu, kad RS orgsekretārs Strods rakstījis LPSR MP Valsts izdevniecību, poligrāfijas un grāmatu tirdzniecības lietu komitejas jeb t. s. Preses komitejas priekšsēdētājam Reimanei: “Nosūtām Jums izskatīšanai Latvijas Padomju rakstnieku savienības sekretariāta sēdē izskatītos ieteikumus rakstnieku izlašu izdošanai.” Ieteikumos minēts: “Kopotie raksti nepieciešami Ē. Vilkam, Ē. Ādamsonam [1907–1946], Aspazijai un V. Lācim – krievu val.” (RSA 1979: 38, 40)

Kopotu rakstu ieceres īstenošana, izdevumā iekļautie un neiekļautie literārie darbi, publicistika un epistolārais mantojums, atšķirības, kas identificējamās Kopotu rakstu izdevumā, manuskriptos, vēstulēs, darbu pirmiespiedumos, tiks aplūkotas nākamajās publikācijās. Plānotais literāru atmiņu krājums netika izdots, arī iela Ēvalda Vilka vārdā ne Rīgā, ne Valkā, ne citā pilsētā netika nosaukta³⁴.

Secinājumi

Ēvalda Vilka dzīvi un daiļradi raksturo pretrunas starp viņa kā Otrā pasaules kara veterāna, “uzticīgā Leņina partijas dēla” un nacionālkomunista skatījumu uz dzīvi Padomju Latvijā. Kad šīs pretrunas atainojās viņa darbos un nokļuva varas iestāžu uzmanības lokā, Vilku, ņemot vērā viņa sasniegumus literatūrā un sabiedriskajā darbībā, kā arī darbu periodisko izdevumu redakcijās un autoritāti visu paaudžu rakstnieku vidū, neizolēja, arī publicēšanās viņam principā aizliegta netika un daļa sarakstīto darbu tika iespiesta, taču atsevišķu darbu aizturēšana un uz viņu izdarītais spiediens sagrāva rakstnieka personību un veicināja viņa pār-agro nāvi.

Vilka piemiņas diskursa veidošanās pirmajos gados pēc viņa nāves uzskatāmi atainojas oficiālo nekrologu un laikabiedru piemiņas rakstu publikācijās dažādos preses izdevumos, uzrādot gan kopīgas iezīmes, gan būtiskas atšķirības viņa personības un daiļrades vērtējumā. Rakstnieka īpašību uzskaitījumā izceļas īpašības, kas saistītas ar padomju varoņu piemiņas iemūžināšanu, piemēram, “godīgums”, “patiesums”, kas Vilku uzreiz pēc nāves novieto atsevišķā, pārākā, pozīcijā salīdzinājumā ar citiem laikabiedriem rakstniekiem. Būtiski, ka šīs īpašības stagnācijas perioda frāžu un puspatiesību apstākļos publicētajos darbos saskan

34 Iespējams, tāpēc, ka ielu nosaukumu piešķiršana ir LKP CK kompetencē, taču šāds RS ierosinājums LKP CK, visdrīzāk, nemaz nav nosūtīts, vismaz tādu līdž nav šim izdevies atrast. RS dokumentu arhīvā savukārt ir lasāmas LKP CK adresētas vēstules par RS ierosinājumiem Lāča, Sudrabkalna, Ķempes, Grīvas, Vācieša u. c. RS biedru piemiņas saglabāšanā.

ar fiksējumiem rakstnieku privātajās piezīmēs un dokumentos, tādējādi Vilka piemiņas diskursu veidojot vienkāršotu, tomēr iespēju robežās objektīvu. Rakstnieka personības dziļākai izpratnei nozīmīgas ir liecības, kuru iekļaušanu vai izslēgšanu no piemiņas publikācijām ietekmējušas kontrolējošās varas iestādes, savukārt piemiņas diskursa sākumposma izpētē nozīmīgas arī RS un izdevniecības “Liesma” ieceres Vilka piemiņas iemūžināšanā, kuras īstenotas tikai daļēji.

Noslēgums

Alberts Bels jau minētajā uzrunā 1990. gada 4. maijā sacījis: “Dzejnieku Uldi Leinertu [1936–1969] nosita uz ielas, kad viņam bija nedaudz pāri par 30 gadiem, rakstnieks Ēvalds Vilks mirst slimnīcā no nekvalitatīvas ārstēšanas, kad viņam bija mazliet pāri par 50, dzejnieks Ojārs Vācietis vēl pusdienas laikā tika rūpīgi izmeklēts, bet netika atklāts nekas bīstams, taču vakarā viņš mira, būdams tikai 50 gadus vecs, dzejniece Ārija Elksne [1928–1984] mistiskā kārtā izkrita pa logu pašā radošo spēku plaukumā, dzejnieks Klāvs Elsbergs [1959–1987] tika atrasts miris pēc kritiena no augstceltnes stāva. [...] Viņi visi bija pirmie savā darbā un pirmie arī aizgāja. Viņu dzīvības mēs nevarējām nosargāt, nespējām. Es te nevainoju atsevišķus cilvēkus, tā ir sabiedrības nevarība aizsargāt savu iedzīvotāju dzīvības. Lai tā nebūtu, mēs pieprasām neatkarību!” (Bels 1990)

Bels ierindo Vilku “pirmo”, tātad tobrīd, 80./90. gadu mijā, svarīgāko latviešu rakstnieku skaitā, tāpēc svarīgi noskaidrot, kāpēc šodien Vilks līdzās vairākiem citiem ir piemirsts vai nav pietiekami būtisks, lai par viņu rakstītu un runātu plašāk, izdotu atkārtotas darbu publikācijas. Piemēram, neviens no Bela minētajiem rakstniekiem nav iekļauts apgāda “Dienas Grāmata” īstenotajā monogrāfiju un romānu sērijā “Es esmu...” (sērijā vispār nav pārstāvēti rakstnieki, kuru aktīvā radošā darbība notikusi Latvijā stagnācijas periodā). Protams, tas nav objektīvs rādītājs, jo zinātniski pētījumi ir tapuši, top un taps arī ārpus sērijām un pasūtījumiem. Jācer, ka viņu piemiņas “pasūtījums” un aktualizēšanas laiks vēl priekšā.

Lai pilnībā izgaismotu Ēvalda Vilka piemiņas diskursu, jāturpina pētīt rakstnieka darbu publikācijas pēc viņa nāves gan stagnācijas un pārejas periodā – korespondences publikācijas, publicistikas izlases “No dzīves – par dzīvi” (1980) tapšana un ar to saistītie cenzūras liktie šķēršļi, Kopoti raksti (1982–1986) un tajos neiekļautie darbi –, gan atmodas periodā un pēc neatkarības atgūšanas, analizējot literārā mantojuma publicēšanas noteikumus, principus un izmaiņas tajos stagnācijas perioda beigu periodā, pārejas periodā un pēc neatkarības atjaunošanas.

- [Bez aut.] (1965). Latvija šodien. *Tilts*, Nr. 68–69, 78.–79. lpp.
- [Bez aut.] (1977). “1976. gada 16. septembrī...”. *Literatūra un Māksla*, 16.09., 15. lpp.
- Aļķe, Astrīda (1984). *...saprast sevi un pasauli*. Rīga: Liesma.
- Avotiņa, Daina (1962). Vēstule Hugo Rukšānam 16. maijā. H. Ruk K1/2. RMM inv. nr. 368873, 6. lp.
- Bels, Alberts (1990 [2004]). Alberta Bela runa Latvijas Republikas Augstākās padomes 1990. gada 4. maija vakara sēdē. *Latvijas Republikas Augstākās padomes (1990.–1993.) stenogrammas. 1. sesija (1990. gada 3. maijs–4. augusts)*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 54. lpp.
- Berelis, Guntis (1999). *Latviešu literatūras vēsture. No pirmajiem rakstiem līdz 1999. gadam*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Berklavs, Eduards (1998). *Zināt un neaizmirst*. Rīga: Preses nams.
- Bērziņš, Didzis (2015). *Sociālās atmiņas komunikācija un ētika: holokausta diskursi Latvijā (1945–2014)*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Biezais, Haralds (2003). Meditācija par noskrandušo vēsturi. *Karogs*, Nr. 2, 198.–208. lpp.
- Bleiere, Daina u. c. (2005). *Latvijas vēsture. 20. gadsimts*. Rīga: Jumava.
- Bleiere, Daina u. c. (2009). Nacionālisti 1959. gada notikumu kontekstā: Apaļā galda diskusija “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla” redakcijā. Daina Bleiere, Irēne Šneidere, Jānis Stradiņš, Sergejs Kruks, Līvija Akurātere, Volde-mārs Krustiņš, Guntis Zemītis, pierakstījusi Ineta Lipša. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 2 (71), 149.–173. lpp.
- Bleiere, Daina (2015). *Eiropa ārpus Eiropas... Dzīve Latvijas PSR*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Bleiere, Daina (2017). Vēstures avoti par nacionālkomunismu Latvijā – kritisks skatījums. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 1 (102), 81.–110. lpp.
- Briedis, Raimonds (2010). *Teksta cenzūras īsais kurss: prozas teksti un cenzūra padomju gados Latvijā*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts.
- Butulis, Ilgvars (2009). Dažas nacionālkomunisma izpausmes žurnālā “Zvaigzne” (1956–1959). Ērglis, Dzintars (sast.). *Okupācijas režīmi Baltijas valstīs 1940–1991: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2008. gada pētījumi un starptautiskās konferences “Okupācijas režīmi Baltijas valstīs (1940–1991): izpētes rezultāti un problēmas” materiāli, 2008. gada 30.–31. oktobris, Rīga. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. 25. sēj. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 696.–708. lpp.
- Čaklā, Inta (1977). Ēvalds Vilks. Piecas vēstules. Domas par literatūru. Bērsons, Ilgonis (sast.). *Varavīksne 1977*. Rīga: Liesma, 125.–132. lpp.
- Čākurs, Jānis (1987). Viens labs darbs padarīts. *Literatūra un Māksla*, 02.10., 6.–7. lpp.
- Darba biedri (1976). Pie viņa nāca, viņš mācēja pateikt. *Literatūra un Māksla*, 18.09., 5. lpp.
- Eglāja-Kristone, Eva (2013). *Dzelzsgriezēji. Latvijas un Rietumu trimdas rakstnieku kontakti*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts.
- Ekmanis, Rolfs (1978). *Latvian Literature Under the Soviets 1940–1975*. Belmont, Massachusetts: Nordland.
- Eversone, Madara (2017). Kampanja pret abstrakcionismu un formālismu 1963. gadā. Latvijas Padomju rakstnieku savienības valdes nostaļa. *Letonica*, Nr. 35, 43.–51. lpp.
- Eversone, Madara (sast.) (2019). *Laiku nospiedumi. Ilgoņa Bērsona dzīve dienasgrāmatās, vēstulēs, atmiņās un attēlos*. Rīga: Zinātne.
- Ezera, Regīna (1976). Atvadas rudens dienā. *Literatūra un Māksla*, 18.09., 5. lpp.
- Fainberg, Dina; Kalinovsky, Artemy M. Introduction: Stagnation and Its Discontents: The Creation of a Political and Historical Paradigm. Fainberg, Dina; Kalinovsky, Artemy M. (eds.). *Reconsidering Stagnation in the Brezhnev Era: Ideology and Exchange*. Lanham, Boulder, New York, London: Lexington Books, 2016, pp. vii–xxii.
- Fowler, Bridget (2007). *The Obituary as Collective Memory*. New York, London: Routledge.
- Gūtmane, Zanda (b. g.a). Ēvalds Vilks. *Nacionālā enciklopēdija* (turpmāk – NE). Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/62777> [skatīts 20.06.2022.].
- Gūtmane, Zanda (b. g.b). “Divpadsmit kilometri”. NE. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/62686> [skatīts 20.06.2022.].
- Gūtmane, Zanda (b. g.c). “Pusnakts stunda”. NE. Pieejams: <https://>

- enciklopedija.lv/skirklis/100600 [skatīts 20.06.2022.].
- Gūtmane, Zanda (2019). *Totalitārisma traumu izpaušmes Baltijas prozā*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts.
- Hiršs, Harijs (1968). Mākslā harmo- nisko veido pretrunu asums. Saruna ar Visvaldi Lāmu. *Literatūra un Māksla*, 10.08., 7. lpp.
- Hiršs, Harijs (1982). Komentāri. Vilks, Ēvalds. *Kopoti raksti 5 sējums*. 2. sēj. Rīga: Liesma, 422.–438. lpp.
- Hiršs, Harijs (1984). Divpadsmitajā A. Upīša konferencē. No Harija Hirša referāta par klasiskā reālisma tradīciju un mūsdienu prozu. Tabūns, Broņislaivs (sast.). *Kritikas gadagrāmata 12*. Rīga: Liesma, 254.–257. lpp.
- Hiršs, Harijs (1986). Ar dzīves dedzinošo patiesību. Vilks, Ēvalds. *Kopoti raksti piecos sējumos*. 5. sējums. Rīga: Liesma, 309.–334. lpp.
- Hiršs, Harijs (1987). Neliels paskaidrojums. Atgriežoties pie publicētā. *Padomju Jaunatne*, 26.02., 4. lpp.
- Hiršs, Harijs (1989). Vēl viens no aizliegtajiem. *Jūrmala*, 22.06., 7. lpp.
- Imermanis, Anatols (1976). Ēvaldu Vilku izvadot. *Karogs*, Nr. 11, 184. lpp.
- Jakubāns, Andris (2001). 33 stāsti. Rīga: Nordik.
- Kacena, Vera (b. g.). *Kā svārstīgās šīpolēs*. Mūža grāmata (1912–1998). Manuskripts Jāņa Ogas arhīvā.
- Kronta, Ildze (1989). Portretiskie politizētā laikā. *Jaunā Gaita*, Nr. 175. Pieejams: https://jaunagaita.net/jg175/JG175_Kronta-par-Vilku.htm [skatīts 20.06.2022.].
- Liepiņš, Pēteris (2000). *Cilvēks, kurš griežja degt, ne gruzdēt (J. Sārta un Kalsnava)*. Ogre: Ogres tūristu klubs.
- Loader, Michael (2017). The Death of 'Socialism with a Latvian Face': The Purge of the Latvian National Communists, July 1959–1962. *Journal of Baltic Studies*, No. 48(2), pp. 161–181.
- Luginska, Rita. (2002). Cienījamais autor, kādas muļķības jūs rakstāt! Luginska, Rita, Viese, Saulcerīte (sast.). *Grāmatas aizkulīs*. Rīga: SolVita, 188.–218. lpp.
- Meinerte, Rita (2007). Dzejnieks un laiks. Bruno Saulītis, Kursīte, Janīna, Stauga, Jolanta (sast.). *Kultūra un vara. Raksti par valodu, literatūru, tradicionālo kultūru*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 142.–148. lpp.
- Mille, Astra (2005). *Te un citadelē. Jānis Peters. Sarkanā*. Rīga: Atēna.
- Mintauris, Mārtiņš (2014). Vēsture starp literatūrzinātni un antropoloģiju: ko iesākt ar pagātni? *Letonica*, Nr. 27, 5.–19. lpp.
- Namsone, Dace, Oliņa, Zane (proj. vad.) (b. g.). *Literatūra I. Pamatkursa programmas paraugs vispārējai vidējai izglītībai*. Rīga: Valsts izglītības saturs centrs. Pieejams: <https://mape.skola2030.lv/resources/355> [skatīts 20.06.2022.].
- Noriētis, Uldis (2002). Pašpaļāvīgs miers kā neizmantota recepte. Luginska, Rita, Viese, Saulcerīte (sast.). *Grāmatas aizkulīs*. Rīga: SolVita, 288.–302. lpp.
- Oga, Jānis (2020). 1968. gads. Ēvalds Vilks lūdž LKP CK saukt pie atbildības Galvenās literatūras pārvaldes priekšnieku b. Agafonovu par kritikas apspiešanu. *Jāņa Ogas pēcdoktorantūras pētījuma blogs*. Pieejams: <http://lulfmi.lv/janis-oga-petijuma-blogs> [skatīts 20.06.2022.].
- Orlova, Galina (2009). Biografija (pri)smerti: zemetki o sovetskom politicheskom nekrologe. *Neprikosnovennyj zapas*, No. 2. Pieejams: <https://magazines.gorky.media/nz/2009/2/biografiya-pri-smerti-zametki-o-sovetskom-politicheskom-nekrologe.html> [skatīts 20.06.2022.].
- Parthé, Kathleen (1994). What Was Soviet Literature? *The Slavic and East European Journal*, No. 38(2), pp. 290–301.
- Pērkone, Inga u. c. (2011). *Inscenējumu realitāte. Latvijas aktierkino vēsture*. Rīga: Mansards.
- Priede, Gunārs (1990). Trīs sauja smilšu. *Ciņa*, 19.07., 3. lpp.
- Purs, Laimonis (2006a). *Aizejot atskaties. Atmiņu atspulgas par noklusēto un viltniecisko*. Saldus: Signe.
- Purs, Laimonis (2006b). *Aizejot atskaties. Atmiņu atspulgas par noslēpto un viltniecisko*. Rīga: autora izdevums.
- Purs, Laimonis (2012). Uzdriekstēšanās. *Jaunā Gaita*, Nr. 268–271. Pieejams: https://jaunagaita.net/jg268/JG268-271_Purs.htm [skatīts 20.06.2022.].
- Reitblat, Abram (2006). Nekrolog kak biograficheskiy zhanr. *Pravo na imja: Biografija vne shablona. Sbornik Tret'ih mezhdunarodnyh biograficheski chtenij pamjati Veniamina Iofe*. Sankt-Peterburg:

- Nauchno-informacionnyj centr "Memorial", s. 3–10.
- Rožkalne, Anita (1999). *Zvaigznes šūpolēs. Rakstnieki – par dzīvi un literatūru*. Rīga: Preses nams.
- RS (1976a). Latvijas Padomju rakstnieku savienība. Ēvalds Vilks. *Literatūra un Māksla*, 18.09., 5. lpp.
- RS (1976b). Latvijas Padomju rakstnieku savienība. Ēvalds Vilks. *Ciņa*, 18.09., 5. lpp.
- RSA (1968). Latvijas Padomju rakstnieku savienības (turpmāk – RS), partijas biroja un žurnāla "Karogs" redakcijas kolektīva apvienotās sēdes protokols Nr. 32 10. oktobrī. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LNA LVA) PA 7263. f., 1. apr., 14. l., 80.–92. lp.
- RSA (1976a). RS VII kongresa Balsu skaitīšanas komisijas protokols Nr. 2 18. martā. LNA LVA, 473. f., 1. apr., 321. l., 438.–440. lp.
- RSA (1976b). RS valdes sekretariāta sēdes protokols Nr. 20 16. septembrī. LNA LVA, 473. f., 1. apr., 342. l., 79.–85. lp.
- RSA (1976c). RS valdes sekretariāta sēdes protokols Nr. 21 7. oktobrī. LNA LVA, 473. f., 1. apr., 342. l., 86.–97. lp.
- RSA (1977a). RS valdes sekretariāta sēdes protokols Nr. 5 17. martā un pielikums. LNA LVA, 473. f., 1. apr., 343. l., 17.–23., 43.–45. lp.
- RSA (1977b). RS valdes sekretariāta vēstule izdevniecības "Liesma" direktoram Kārlim Skruzim un Literārā mantojuma un kritikas redakcijai 26. oktobrī. LNA LVA, 473. f., 1. apr., 453. l., 38.–39. lp.
- RSA (1979). RS valdes orgsekretāra Ēvalda Stroda vēstule LPSR MP Valsts izdevniecību, poligrāfijas un grāmatu tirdzniecības lietu komitejas priekšsēdētājam Irēnai Reimanei 17. augustā. LNA LVA 473. f., 1. apr., 540. l., 38.–42. lp.
- Rukšāns, Hugo (1987). Tiem, kas šos papīrus pētīs. H. Ruk K1/2. RMM inv. nr. 368873, 1. lp.
- Sakse, Anna (1977). "Kad rakstnieks pusmūžā...". *Literatūra un Māksla*, 16.09., 15. lpp.
- Simsone, Bārbala (2014). Vladimira Kaijaka šausmu pasaule. *Letonica*, Nr. 27, 70.–77. lpp.
- Skujiņš, Zigmunds (1976). Daži vārdi. *Literatūra un Māksla*, 18.09., 5. lpp.
- Skujiņš, Zigmunds (1977). Rēta. Par Ēvaldu Vilku. *Literatūra un Māksla*, 16.09., 15.–16. lpp.
- Skujiņš, Zigmunds (1978a). *Zibens locīšana*. Rīga: Liesma.
- Skujiņš, Zigmunds (1978b). *Zibens locīšana*. Izdevniecības manuskripti. LNA LVA, 478. f., 20. apr., 824. l.
- Skujiņš, Zigmunds (2005). *Paralēlās biogrāfijas. Par rakstniekiem*. Rakstu 1. sējums. Rīga: Mansards.
- Skujiņš, Zigmunds (2006). *Jūtu ceļojumi. Dažādu dimensiju apsēstības*. Rakstu 3. sējums. Rīga: Mansards.
- Smilktiņa, Benita (2005). *Ilūzijas un spēles. Laika zīmes 50.–70. gadu prozā*. Rīga: Zinātne.
- Sokolova, Ingrida (2001). *Miervaldis Bīrzc. Mozaīka*. Rīga: Zinātne.
- Sokolovs, Boriss (2008). *Leonīds Brežņevs. Zelta laikmets*. Stūrniece, Maija (tulķ.). Rīga: Atēna.
- Struka, Ieva (sast.) (2015). *Gunāra Priedes dzīve un darbi. 1969–1976*. Rīga: Jumava.
- Škapars, Jānis (2008). *Barjerskrējiens I*. Rīga: Dienas Grāmata.
- Šneidere, Irēne (atb. red.) (1999). *Latvija padomju režīma varā, 1945–1986*. Dokumentu krājums. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Ūdre, Dace (1993). "Netiks mūžam minēta ne miklā"? *Karogs*, Nr. 11, 158.–173. lpp.
- Vejāns, Andris (1976). Viņš ir ar mums. *Karogs*, Nr. 11, 183. lpp.
- Viese, Saulcerīte (2002). No Kritikas un literārā mantojuma redakcijas ikdienas. Luginska, Rita, Viese, Saulcerīte (sast.). *Grāmatas aizkulises*. Rīga: SolVita, 273.–287. lpp.
- Vilks, Ēvalds (1963a). Vēstule Ādolfam Jaunzaram 5. februārī. H. Ruk K1/2. RMM inv. nr. 368873, 4. lp.
- Vilks, Ēvalds (1963b). Divpadsmit kilometri. *Karogs*, Nr. 3, 70.–115. lpp.
- Vilks, Ēvalds (1963c). Vēstule Birutai Cīrulei 4. novembrī. Intas Čaklās f., Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu krājums (turpmāk – LNB), RXA398, Nr. 76, 30.–31. lp.
- Vilks, Ēvalds (1963d). Vēstule Birutai Cīrulei 10. decembrī. Intas Čaklās f., LNB, RXA398, Nr. 76, 33.–34. lp.
- Vilks, Ēvalds (1966a). Vēstule Birutai Cīrulei 4. februārī. Intas

Čaklās f., LNB, RXA398, Nr. 76, 75.–76. lp.

Vilks, Ēvalds (1966b). Vēstule Birutai Cīrulei 7. martā. Intas Čaklās f., LNB, RXA398, Nr. 76, 77.–78. lp.

Vilks, Ēvalds (1966c). Vēstule Birutai Cīrulei 26. decembrī (notraksts). Ē. Vlk K1/16, RMM inv. nr. p44052, 102.–103. lp.

Vilks, Ēvalds (1972). Ridziniēks Maskavā. *Literatūra un Māksla*, 21.10., 2. lpp.

Vilks, Ēvalds (1982). *Kopoti raksti piccos sējumos*. 2. sējums. Hiršs, Harijs (sast.). Rīga: Liesma.

Vilks, Ēvalds (1983a). *Kopoti raksti piccos sējumos*. 3. sējums. Hiršs, Harijs (sast.). Rīga: Liesma.

Vilks, Ēvalds (1983b). *Kopoti raksti piccos sējumos*. 4. sējums. Hiršs, Harijs (sast.). Rīga: Liesma.

Vilks, Ēvalds (1986). *Kopoti raksti piccos sējumos*. 5. sējums. Hiršs, Harijs (sast.). Rīga: Liesma.

Voss, Augusts u. c. (1971). Vizbulis Bērcē. *Rīgas Bals*, 02.03., 5. lpp.

[Zelče, Vita, Zellis, Kaspars] (2012). [Ievads]. Kacena, Vera. *Kājāmgājējs kanā*. Rīga: Mansards, 7.–11. lpp.

Memorial Discourse and (Literary) Legacy of an Uncomfortable Writer for the Occupation Regime. The case of Ēvalds Vilks (1976–1978)

Jānis Oga

Key words: Latvian literature, journalism, literary history, literature and ideology, the period of Stagnation

Latvian prose writer Ēvalds Vilks (1923–1976) was a member of the Communist Party since 1949 and an injured veteran of WWII, highly respected by writers of his generation and senior and junior colleagues. In his literary works and journalism, he addressed manifestations of the regime that did not match his ideals and system of values. He received official awards and was appreciated by the authorities, though the loss of communist ideals and the limitations of publishing negatively influenced his creativity and personality.

Analysing memorial publications, memoirs, and archival documents, the article deals with the first phase of the writer's memorial discourse, namely, the activities undertaken by the institutions and journalism dedicated to Vilks after his death, from 1976 to 1978: obituaries, dedications, and memories of his contemporaries. The article reveals the rules and principles for publishing the literary heritage and amendments to texts under the influence of censorship. Publications show both similarities and significant differences in the assessment of the writer's personality and literary work. Vilks' contemporaries highlight qualities related to the perpetuation of the commemorations of Soviet heroes, such as 'honesty' and 'veracity', placing him in a superior position, compared with other writers. It is essential that these qualities, in the context of the period of Stagnation, are consistent with his colleagues' testimonies, memoirs, and archival documents, thus creating a simplified but unbiased Vilks' memorial discourse. For understanding the writer's personality, censored publications, as well as commemorative events planned by the official institutions and the publishing house, are significant.

Puķu, koku un krūmu
stādījumi Kurzemes
zemnieku sētās
19. gadsimta beigās un
20. gadsimta sākumā:
teicēju atmiņas

Daina Roze

Atslēgvārdi: augļu dārzs, ārstniecības augi, dobes, kalpi, stādi

Dārzs kopš latviešu nācijas veidošanās sākuma ir ikdienā un svētkos klātesoša nacionālās kultūrtelpas sastāvdaļa. Audzēto augu izvēlē nozīme ir dārza lielumam, atrašanās vietai un augšanas apstākļiem tajā. Vienlaikus augu sortimenta un dažādības proporcijas ietekmē dārza saimnieka ģimenes gaume, rocība, emocionālās, sociālās un ekonomiskās vajadzības. Tādējādi dārzs atspoguļo ne tikai īpašnieka personību, bet arī konkrētā laika īpatnības. Lai gan dārzkopība ir nozīmīga kultūrvēstures daļa un dārzs ir tik klātesošs un informatīvs, cilvēkzinātnēs tā ir salīdzinoši maz pētīta joma.

Ikviens dārzā audzēts augs savu nozīmi laika gaitā var saglabāt, mainīt vai zaudēt. Redzamāku to padara teicēju atmiņu stāsti. To apliecinājis arī pētījums par dārzā audzētajiem augiem, kuri laikā gaitā kļuvuši par dzimtas, māju, dzimtenes un latviskuma simboliem – latviskās identitātes zīmēm (Roze 2018; Roze, Smiltnece 2017; Roze 2014; Roze, Jansone 2013; Roze 2011; Roze 2010).

Tāpat kā atmiņas par citiem notikumiem, arī atmiņu stāsti par dārzā audzētajiem augiem sniedz tikai to informāciju, kuru teicējs atceras, jo cilvēks aizmirst daudz vairāk nekā atceras. Turklāt stāstītājs zina daudz vairāk, nekā viņš spēj izstāstīt (Gāle-Karpenere 2001). Atmiņu pierakstos ir atrodama arī tā informācija, kuru teicējs vēlējies stāstīt un kuru intervētājs uzskatījis par vērtīgu un līdz ar to fiksējamu. Tomēr šie stāsti sniedz ieskatu notikumos caur personiskās pieredzes prizmu un atklāj faktus, kurus nefiksē vēstures dokumenti.

Informācija par senākā laikā zemnieku dārzos audzētajiem augiem biežāk pastarpināti iegūstama teicēju dzīves stāstos, kuros tā atrodama līdz ar citām atmiņām (Rudzītis 2006). Pētījumā izmantotie teicēju atmiņu stāsti Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja arhīva (BDM ZM) materiālos ir no tiem retajiem, kuru tiešais nolūks lauka pētījumos ir bijis iegūt ziņas par Kurzemes zemnieku sētās audzētajām puķēm, kokiem un krūmiem 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā. Lauka pētījumi veikti Skrundas, Kuldīgas un Liepājas apkārtnē, tomēr aptver pietiekami lielu Kurzemes daļu, lai papildinātu kopējo priekšstatu par šajā Latvijas novadā konkrētajā laikā zemnieku sētās audzēto augu dažādību.

Raksta mērķis ir ne tikai apkopot ziņas BDM ZM atmiņu stāstos par Kurzemes zemnieku sētu puķu, koku un krūmu dažādību, to audzēšanu un izmantošanu 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā, bet arī analizēt šo materiālu un papildināt informāciju par latviešu valodā lietotajiem augu nosaukumiem.

Pētījumā izmantoti 24 BDM ZM atmiņu stāsti, kuri lauka pētījumos iegūti 1955.–1956. un 1972. gadā. Atmiņu pierakstos ne vienmēr ievērota korekta teicēja datu norāde jeb pasportizācija. Piecu teicēju datus nav norādīts teicēja pilns vārds (Eikina; Jankovska; Jansone; Miezīte; Zauvere), vienā pierakstā minēts tikai uzvārds (Rožite). Citā gadījumā norādīti viena teicēja dati, bet pārējo kopienas locekļu datu trūkst (Kūma u. c.). Četros

gadījumos norādīts tikai māju nosaukums (Dobeļi; Gailīši; Geri; Sležas), kuru teicēja uzvārda vietā nācies izmantot atsauces un bibliogrāfijā. Datu neesamībai trūkst paskaidrojuma, piemēram, ka teicējs tos nav vēlējis sniegt. Teicējas bijušas galvenokārt 60–79 gadu vecas sievietes, dzimušas laika posmā no 1877. līdz 1896. gadam, kā arī 54 un 50 gadus vecas, dzimušas 1902. un 1906. gadā. Ne visiem teicējiem norādīts vecums, bet atmiņās pieminētie fakti, piemēram, kalpošana muižā, atmiņas par sešdesmit gadus agrāk audzēto, liecina par atbilstību šim vecumam.

Jautājums par teicēja sociālo piederību nav uzdots, visticamāk, tas saistīts ar vēsturisko un politisko situāciju lauka pētījumu laikā, 1955.–1956. gadā. Tomēr vairums teicēju, kā paši stāstos norādījuši, bijuši kalpi vai viņu bērni, vai arī tas noprotams stāstā par to, ko un kā audzējuši saimnieki. Atmiņas pierakstītas kā rakstveida intervija, tomēr ne visās atmiņās ir atbildes uz noteiktu jautājumu kopu, kas palīdzētu rast vēl pilnīgāku un precīzāku kopainu. Nav skaidrs, vai intervētājs nav uzdevis konkrēto jautājumu, vai arī teicējs nav sniedzis atbildi kādu iemeslu dēļ, piemēram, “nav audzēts, neatceras” utt.

Pētot atmiņu stāstus, noskaidroti:

- 1) puķu sēklu un stādu ieguves avoti un puķu stādījumu vieta un raksturs zemnieku sētā;
- 2) stādījumu veidotāji un kopēji;
- 3) audzēto puķu lietojums, īpašu vērību veltot ārstniecības augiem;
- 4) augļu koku un krūmu, ka arī citu koku un krūmu sortiments, audzēšanas īpatnības un vieta zemnieku sētā.

Atmiņu stāstos teicēju minētie, kā arī Elzas Jendes (Jende) un Annas Ķūsis (Ķūsis) 1972. gadā un Maijas Kramēnas (Kramēna) 1974. gadā teiktie dārzos audzēto augu nosaukumi apkopoti 1. tabulā “Teicēju nosauktie zemnieku sētās audzētie augi”, norādot konkrētās augu dažādības zinātnisko nosaukumu, teicēja lietoto auga nosaukumu, kā arī BDM ZM numuru materiālam, kurā nosaukums lietots. Lakstaugu un kokaugu zinātniskajos nosaukumos izmantota Akadēmisko terminu datubāze *AkadTerm*, ja nepieciešams, lietota datubāzē *International Plant Name Index* pieejamā informācija. Zinātniskais nosaukums lietots tekstā, pieminot konkrēto auga dažādību pirmo reizi.

Zemnieku sociāli ekonomiskā situācija Kurzemē un tās ietekme uz dārzkopību no 19. gadsimta vidus līdz 20. gadsimta sākumam (20.–30. gadi)

Kopš 19. gadsimta sākuma augļu dārzus kļuva par lauku sētu sastāvdaļu. Pirmie augļu dārzus ierīkoja ar muižām saistītie un izglītotākie ļaudis – mācītāji, ērģelnieki, skolotāji, mežsargi, muižu strādnieku tuvinieki, burukuģu īpašnieki, kapteiņi, amatnieki, kā arī turīgākie un izglītotākie saimnieki (Cimermanis 2020). Augļu dārzu ierīkošanu ietekmēja ne tikai zemnieku

izglītības līmenis, bet arī pastāvošās zemes īpašuma tiesības. Zemnieku pienākumus un tiesības līdz 19. gadsimta pirmajai pusei noteica dzimtbūšana un klaušas. Lai norēķinātos par zemes lietošanu, zemnieki strādāja muižnieku noteiktu klausu apjomu, kurš bieži bija nesamērīgi liels. Naudas nomas sākums Kurzemē atzīmējams ar 1849. gadu (Mazvērsītis, 1931), tomēr vēl 19. gadsimta vidū Kurzemes guberņā 58 % līgumu zemniekiem paredzēja klausu nomu (Lācis 2000)¹. Valdība Valsts kases papildināšanai centās veicināt dārzkopības attīstību, un domēņu ministrs 1850. gadā izsludināja ķeizara pavēli, kurā zemniekiem paredzēja ievērojamu atlīdzību par ražīgu augļu un sakņu dārzu ierīkošanu ([Bez aut.] 1850). Tomēr dārzkopība zemnieku sētās attīstījās samērā gausi.

Zemnieki baidījās, ka viņu labi iekoptās saimniecības atņems un ierīkos pusmuižas, jo nomas līgumi nedeva garantiju, ka zemnieki varēs paturēt mājas ilgtermiņā. To apliecina ziņas, ka trīs Grobiņas apriņķa Bēbes muižas saimnieki F. Vītols, K. Šmits un S. Šulcs 1862. gadā sūdzējušies, ka pildījuši uzliktos pienākumus, labi apkopuši mājas un laukus, ierīkojuši plašus augļu dārzus, tomēr pavasarī muižnieks izlēcis no mājām un ierīkojis jaunu muižu (Tentelis 1939). Māju atņemšana bija plaši izplatīta parādība, jo muižniekiem vajadzēja papildu zemes platības zemkopībai un lopkopībai, lai apmierinātu plaukstošās rūpniecības pieprasījumu pēc izejvielām. Kā liecina Rucavas, Skrundas, Nīcas un citu kroņa muižu zemnieku sūdzības, zemniekiem mājas atņēmuši arī kroņa muižu īpašnieki un nomnieki (Tentelis 1939). No 1818. līdz 1883. gadam zemnieku māju skaits Kurzemē samazinājās par 25 % jeb 4132 mājām. Zemnieki tiši uzskatāmi nav parādījuši savas sētas turību, lai tiem nepaaugstinātu klaušas vai nomas maksu (Švābe 1991).

Pakļaujoties valdības spiedienam, Kurzemes muižnieki ar 1863. gada noteikumiem atzina, ka zemniekiem ir tiesības iegūt lauku īpašumus par dzimtu. Tiem, kuriem bija nepieciešamais uzkrājums, radās iespēja mājas izpirkt. Tas nodrošināja iespēju saņemt kredītu Kurzemes muižnieku bankā, jo valsts nesniedza finansiālu palīdzību zemnieku kļūšanai par sīkgruntniekiem². Īpaši aktīva māju iepirkšana par dzimtu Kurzemē notika 19. gadsimta astoņdesmitajos gados. Kurzemes guberņā 1885. gada Jurgos bija pārdoti 76 % privāto muižu māju, bet 1910. gadā pārdoto māju skaits sasniedzis 99 % (Švābe 1991).

Līdz ar māju iepirkšanu sākās intensīvāka dārzu ierīkošana. Zemnieki varēja būt droši, ka viņu pēcnācēji mantos iekoptās saimniecības. Turklāt dārzkopība nodrošināja ne tikai pārtikas dažādību, tā sniedza arī papildu ienākumus. Ar laiku, uzkrājot līdzekļus un izmantojot muižas darbos iegūtās dārzkopības zināšanas, prasmes un pieredzi, pieaicinot no sava vidus izskolotus agronomus un instruktorus, zemnieki sāka veidot dārzus kā muižu dārzu miniatūras kopijas.

- 1 Nomniekam, kurš atteicās pieņemt muižnieka noteikumus, draudēja izlikšana no mājām, viņam varēja atņemt vērtīgāko inventāru. Neizpildot līgumsaistības, mantu ūtrupēja, nomnieks kļuva par "parādu kalpu". Neiznomātās saimniecības muižnieks drīkstēja pievienot savai muižai (Lācis 2000).
- 2 Zemnieku ietaupījumu pietika rokasnaudas iemaksai, kura bija 10–20 %, pārējo summu sedza ar ilgtermiņa kredītu, kuru pret mājas hipotēku deva Kurzemes muižnieku banka, bet tikai 50 % apmērā. Pārējā summa zemniekam bija jāatmaksā muižniekam kā otrā hipotēka (Švābe 1991).

Pakāpeniski veidojās turīgo latviešu zemnieku slānis. Turīgie saimnieki ierīkoja plašus augļu un ogu dārzus, gar iebraucamo ceļu stādīja egles, liepu vai ozolu alejas. Pie dzīvojamās mājas un klētīm bija kopti puķu un košumdārzi ar grantētiem celiņiem (Krastiņa 1969). Tomēr lielākā daļa lauku iedzīvotāju joprojām bija bezzemnieki, kuri pelnīja iztiku kā algots darbspēks muižu vai latviešu zemnieku saimniecībās. Sociālo struktūru laukos izmainīja 1920.–1937. gadā veiktā agrārā reforma.

Puķu sēklu un stādu ieguves avoti un puķu stādījumu vieta un raksturs

Apskatā par auglīkopības stāvokli Latvijā līdz 1885. gadam atrodamas ziņas arī par puķu audzēšanu zemnieku sētās: “Kur nav iespējams augļu dārzu ierīkot, tur vismaz saimniece vai zeltenes parūpējas par dažām puķu dobēm. Dažos Kurzemes novados gandrīz katras mājas priekšā ir puķu dārziņš.” (Sudrabs 1943)

Puķes, kā atceras teicējas, audzējuši visās mājās. Stādi un sēklas 19. gadsimta beigās un gadsimtu mijā iegūtas galvenokārt no kaimiņiem. Notikusi arī savstarpēja apmaiņa ar vismaz vienu stādu vai spraudeni (Eikīna; Gailīši; Geri; Jankovska; Kūma u. c.; Malkcirte; Mieziņe; Rozīte; Sīpols; Sležas; Tabakas; Tilka). Sēklu vai stādu iegāde pilsētu veikalos un tirgos notikusi reti. Teicēja (Tabakas) no Rucavas atcerējusies, ka pilsētā “bija dažas sieviņas, kas audzēja puķes sēklām un tad pārdeva tirgū”. Arī teicēja (Dobeļi) no Grobiņas sacījusi, ka puķu sēklas pirkuši Liepājas tirgū. Savukārt teicēja (Sīpols) no Pumpuriem atcerējusies, ka retāk stādi iegūti no dārzniekiem, nenorādot, vai tie bijuši muižas vai pilsētas dārznieki. Arī teicējas (Mieziņe; Tilka) no Induļiem (Ķoniņciema) sacījušas, ka stādus veduši no tirgus vai no pilsētas dārznieka [visticamāk, ka Kuldīgas – aut. piez.], taču tas noticis reti. 20. gadsimta sākumā stādu iegāde pilsētā notikusi biežāk. Īpaši divdesmitajos trīsdesmitajos gados, kad veduši *liniņus* – plūksnoto kosmeju *Cosmos bipinnatus* cv.³, matiolu jeb lefkoju *Matthiola bicornis* (Sibth. et Sm.) DC. un asteru – Ķīnas asteru *Aster chinensis* cv. stādus (Dobeļi; Rozīte; Sležas).

Retāk zemnieki stādus ieguvuši muižā (Geri; Malkcirte). Teicēja no Ievkalniem (Malkcirte) atceras: “Gāja pie lielmātes, pie kunga, pabučoja roku un dabūja.” Teicēji no Pumpuriem (Gailīši), Induļiem (Dine) un Bārtas (Kūma u. c.) sacījuši, ka skarainos flokšus *Phlox paniculata* cv., nelķes *Dianthus* cv., gladiolas *Gladiolus* cv., lielās lauvmutītes *Antirrhinum majus* cv., lefkojas – matiolas *Matthiola bicornis* (Sibth, et Sm.) DC., dālijas *Dahlia* cv. mazāk turīgo zemnieku dārzos sākuši audzēt ap 1920. gadu, arī peoniju *Peonia* cv. un asteru bijis maz. Savukārt turīgajiem saimniekiem jau agrāk bijušas ne tikai iepriekš nosauktās puķes, bet arī rozes *Rosa* cv., un narcises *Narcissus* cv., jo to stādus tie ieguvuši muižā (Gailīši; Zauvere). Nabadzīgākie saimnieki un kalpi šo puķu dažādību sākuši audzēt pēc muižu sadalīšanas. Teicēja (Zauvere) no Induļiem stāstījusi, ka pati puķu stādus ieguvusi Turlavas muižas dalīšanas laikā.

3 *cv.* – *cultivarum* – apzīmē šķirņu kompleksu, kurš tiek audzēts dārzos.

Bijušās mājas ar puķu dārziņiem, kā arī tādas, kurās atsevišķu puķu dārzu nav bijis. Parasti puķes stādījuši zem istabu logiem vai tuvāk tiem (Dobeļi; Eida; Eikina; Jankovska; Kūma u. c.; Lubrans; Malkcirte; Miezīte; Rožkalne; Sīpols; Tilka; Tabakas; Zauvere), arī pie māju durvīm un gar sienu. Netirajā pagalmā puķes parasti nav audzējuši, stādījumus veidojuši dārza pusē – tirajā pagalmā (Eida; Freimane; Kūma u. c.; Malkcirte; Zauvere). Pagalmu iedalījums atbilst zemnieku sētai ar brīvi izkļiedētu ēku izvietojumu un Kurzemei raksturīgo īpatnību – dzīvojamā ēka novietota pagalma centrā. Uz vienu pusi no tās atradās t. s. netīrais jeb darba pagalmis ar kūti, stalli un laidaru, bet uz otru pusi – tīrais pagalmis ar klēti un puķu dārzu (Cimermanis 2020; Krastiņa 1969). Etnogrāfiskajā apcerējumā “Kurzemes sēta” norādīts, ka arī tad, ja ēkas grupējās ap plašu kopējo pagalmu, vērojama tieksme daļu no saimniecības pagalma atdalīt, izveidot tīro pagalmu un iekārtot tur puķu dārziņu (Jaunzems 1943).

Puķu stādījumu vietas sagatavošana bijusi gan vienkārša – tikai uzrakta zeme –, gan veidotas īpašas, paaugstinātas puķu dobes. Dobes bijušās garenas, un puķes stādītas rindās, lai varētu vairāk iestādīt. Apaļas dobes jeb “rundāļšus”, kā arī citu formu dobes biežāk veidojuši pēc gadsimtu mijas, īpaši divdesmitajos trīsdesmitajos gados (Dīne; Dobeļi; Eida; Eikina; Freimane; Jankovska; Jansone; Kūma; Lubrans; Rozīte; Rožkalne; Tabakas; Tilka; Zauvere).

Dobju malu noformēšanu ietekmējusi to atrašanās vieta, rocība, gaume un pastāvošā mode. Sākotnēji dobjū malas tikai apravējuši (Zauvere) vai aplikuši ar velēnām (Freimane; Jankovska; Sīpols; Sležas). Dobju norobežošanai izmantoti krustām sasprausti skaliņi (Gailīši; Kūma u. c.; Sležas; Tabakas), dažreiz tos krāsojuši baltus vai zaļus. Zaļā krāsa iegūta, savārot pupu lakstus (Geri). Izmantotas arī lokā saliektas, nemizotas vai mizotas klūdziņas (Eikina; Freimane; Jankovska; Jansone; Kūma u. c.; Malkcirte; Miezīte). Dobes aplikuši ar akmeņiem (Dīne; Freimane; Jankovska; Lubrans; Sīpols), ja tuvu bijušās grantsbedres, tad ar oļiem (Lubrans). Izmantoti dabiski balti vai ar kaļķi balsināti akmeņi (Eikina; Miezīte; Rozīte). Akmeņu likšana ap dobēm īpaši populāra bijusi 20. gadsimta divdesmitajos trīsdesmitajos gados. Dobju apmalēs izmantoti arī ķieģeļi (Sīpols; Tabakas), arī tos reizēm krāsojuši jeb, kā teikts atmiņās, “novitējuši baltus” (Sīpols).

Teicēja (Malkcirte) no Ievkalniem atmiņās par Kuldīgas apkārtnes turīgo zemnieku puķu dārza iekārtojumu 20. gadsimta sākumā sniegusi šādas ziņas: “Lielsaimniekiem to (dobju) bija daudz – gan apaļas un garenas, gan sirdsveidīgas. Celiņi bija nobērti ar granti vai smiltīm. Dobju malas aplika ar akmentiņiem, kurus krāsoja baltus, zilus, gaiši zilus, dzeltenīgus. Krāsoja ar kaļķiem, kuriem pielēja pienu, ja gribēja dabūt baltākus, ar ziliem māliem.”

Atmiņās par puķu dārzu iezogošanu atrodamas ziņas gan par žogu trūkumu (Dobeļi), gan esamību. Izmantoti riķu⁴, latiņu vai apaļu lazdu kociņu žogi, arī kāršu žogi (Dīne; Ķūsis; Sīpols; Tilka; Zauvere). Zemie latiņu žodziņi reizēm krāsoti zaļi (Jankovska). Teicēja (Miezīte) no Induļiem (Ķoniņciema) atcerējusies, ka “vēlākā laikā” izmantoti treliņu⁵ žogi, taču par to veidu

4 Riķu žogu darina, iepinot gludus egļu zarus starp trim līdz piecām posmu stabos līmeniski nostiprinātām kārtīm (Jaunzems 1943).

5 Treliņi – režģi (Guļevska 2006).

un lietojumu trūkst konkrētāku norāžu. Ja kalpi kādā mājā dzīvojuši ilgāku laiku, tad ap puķu dārziņu iestādīts parastā dievkociņa *Artemisia abrotanum* L. žodziņš (Zauvere).

Puķu stādīšanas paradumi katrā mājā bijuši atšķirīgi arī viena pagasta robežās. Teicēja (Zauvere) no Induļiem atcerējusies, ka vasaras puķes kalpi parasti nav stādījuši, bet ziemciešu stādus veduši līdzī un mājās uz māju. Savukārt otra teicēja (Tilka) no Induļiem (Ķoniņciema), stāstot par vasaras puķu audzēšanu, norādījusi, ka “katrai kalponei bijušas savas dālijas, kuras pa ziemu izglabāja pagrabos”. Arī teicēji no Bārtas atcerējusies, ka kalpones stādījušas vasaras puķes: lielās kreses un dālijas (Kūma u. c.). Teicēja no Raņķiem sacījusi, ka ziemas un vasaras puķes nekad nav stādījuši kopā vienā dobē (Freimane). Citos atmiņu stāstos šāds stādīšanas princips netika minēts.

Dobju malās audzēti izmēros zemāki augi – visbiežāk ilggadīgās mārpuķītes *Bellis perennis* cv., retāk lielziedu atraitnītes *Viola × witrockiana* cv., trejkrāsu vijolītes *Viola tricolor* L., lauka atraitnītes *Viola arvensis* Murray, zilsniedzītes *Scilla* L. un pulkstenītes *Campanula* cv. Dobju vidū parasti stādījuši garākās puķes, piemēram, skarainos flokšus, peonijas. u. c. Dobju stūros audzētas dālijas un parastie dievkociņi⁶ (Eikina; Gailīši; Kūma; Lubrans; Miezīte). Teicēja (Zauvere) no Induļiem sacījusi, ka “puķes stādījuši dobēs un pa starpām salātus – kad vienā galā nogriez salātus, otrā gatavi”. Teicēja (Tabakas) no Rucavas atcerējusies, ka “bārbi” – parasto rabarberu *Rheum rhabonticum* L. pārtikā nav izmantojuši, to audzējuši tikai košumam.

Puķes audzētas arī sakņu dārzos. Magonēs *Papaver* L. sētas starp sakņaugiem, plūksnotās kosmejas stādītas biešu vagu galos, bet ārstniecības kliņģerītes *Calendula officinalis* L. sētas “pa visu sakņu dārzu”, arī zem ābelēm (Dobeļi; Eida; Jansone; Rožkalne).

Gar žogiem audzēti parastie dievkociņi, dālijas, arī “rozā un baltās tūtrozītes”⁷, ārstniecības kliņģerītes (Eikina). Žogmalēs un dārzu stūros stādītas piparmētras *Mentha × piperita* L. un vērmeles *Artemisia absinthium* L. (Dobeļi; Eikina; Jankovska; Miezīte; Tilka; Zauvere). Par puķu kopšanas paradumiem teicēju stāstos ziņu trūkst. Vienīgi atrodamas norādes par augsnes mēslošanu ar govju mēsliem, un, lai ziemas (daudzgadīgās) puķes neizsaltu, to laksti rudenī nogrieztu un tām uzlikti mēsli (Freimane).

Puķu stādījumu veidotāji un kopēji

Izteikta zemniecības sociālā diferencēšanās sākās 19. gadsimta beigās. Naudas krāšana māju izpirkšanai un uzturēšanai, jaunu ēku celtniecībai, darba rīkiem un bērnu skološanai

6 Parastais dievkociņš *Artemisia abrotanum* L. ir puskrūms. Teicējas to uztvērušas ka ziemcieti, un tas atmiņās nosaukts kopā ar lakstaugiem – dārzā audzētajām puķēm.

7 Rožu malva *Malva alcea* L. vai trīsmēnešu lavatēra *Lavatera trimestris* L.

veicināja iespējami pilnīgāku algotā darbaspēka izmantošanu. Tas acīmredzot ietekmējis arī kalpu puķu audzēšanas iespējas gan tiem lietošanā atvēlētās zemes lieluma, gan arī kopšanai tērētā laika dēļ. Teicējas (Miezīte; Sīpols; Sležas) atcerējās, ka kalpones puķes nav audzējušas. Teicēja no Rucavas (Sležas) sacījusi, ka “tam parasti nav bijis laika, tomēr dažreiz sarunājušas ar māju saimnieci, un kalponēm ierādīta dobīte”. Dažās mājās ne tikai puķu audzēšana, bet arī kopšana bijusi saimnieku privilēģija (Jankovska; Miezīte; Tabakas). Vairāki teicēji sacījuši, ka, “ja kalpi puķes neaudzējuši un ja to ievajadzējies, ciemos ejot, varējuši ņemt no saimnieku puķēm” (Dine; Jankovska; Malkcirte; Miezīte; Sīpols).

Bijušas mājas, kuru saimnieki kalponēm puķu audzēšanai atvēlējuši jau ierīkotu dobi vai vietu, kur tādu veidot. Kalpones stādījušas puķes pie dzīvojamās ēkas vai, ja tur nebija vietas, sakņu dārzā (Eikina; Gailīši; Kūma u. c.; Lubrans; Malkcirte; Tilka; Zauvere).

Teicēja no Rucavas (Sležas) sacījusi, ka puķes parasti audzējušas kalpu ģimenes, kas dzīvojušas atsevišķās mājīnās. Etnogrāfiskos pētījumos atrodamas norādes, ka 19. gadsimta otrajā pusē daļa turīgo saimnieku attālāk no saimniecības ēkām uzcēla atsevišķas mājas precētiem kalpiem vai vaļiniekiem. Kurzemē sevišķi izplatīts bijis kalpu un vaļinieku dzīvojamo namu paveids, tā sauktie “nameļi” – nelielas divdaļu vai trīsdaļu ēkas (Cimermanis 2020; Jaunzems 1937). Iespējams, ka teicēja (Sležas) sniegusi ziņas par šādu ēku puķu stādījumiem. Teicēja (Gailīši) no Pumpuriem stāstījusi, ka paši dzīvojuši pirti ar pirtnieka kambari un mājīņai “visapkārt gar sienām vijās stangrozītes [parastās kāršrozes *Alcea rosea* cv. – raksta aut. piez.], gan kļajās, gan pildītās. Otrā pusē istabas durvīm bijuši arī rundāliši: vidū dālija, gar malu kādas sīkākas puķītes, gar sētu – kreses”.

Puķu stādījumu bagātīgumu ietekmējis piederošās vai ierādītās zemes apjoms. Teicēja (Rožkalne) no Pumpuriem, kura augusi kalpu ģimenē, sacījusi, ka viņas bērnībā vecāki puķes audzējuši maz. Otrā teicēja (Gailīši) no Pumpuriem atcerējusies, ka kalpiem mājās speciāla puķu dārziņa nav bijis, sakņu dārzam atvēlētās zemes vidū bijis grāvis, puķu dobes izveidojuši gar tā malām. Teicēja (Rozīte) no Raņķiem stāstījusi, ka viņiem bijusi “zaldātu zeme”⁸ – tikai trīs pūrvieta. Zemes bijis maz, tāpēc puķu un koku nav bijis daudz. Teicējas (Geri) vecākiem Planicas pagastā saimnieks atvēlējis tikai nelielu platību sakņu audzēšanai: “Katram kalpam bijušas tikai trīs dobītes saknēm. Tur nepalika vietas puķēm, tikai dažreiz kādu kļiņģerīti iestādīja gar dobes malu.” Pašai teicējai, kalpojot Planicas pagasta Paulīnes muižā, ļoti patikušas puķes, bet “nav bijis neviena zemes gabaliņa, kur stādīt, tad puķes apstādījusi ap aku, lai, ūdeni smeļot, varētu uz tām paskatīties. Iestādījusi kārkliņus [parastos dievkociņus – aut. piez.], sarkanās un baltās magones.” Pēc apprecēšanās ģimenei bijusi pussieka⁹ vieta, tad puķes stādījuši sakņu dārziņā. Stādījumus dažreiz aplikuši ar akmeņiem, lai tās līdzinātos puķu dobēm.

8 Valdība daļu kroņa zemes sadalīja “zaldātu gabalos” nomai ar tiesībām iepirkt par dzimtu. To piešķīra rekrūšiem, kurus pēc 15–25 gadu dienesta atlaida mājās (Švābe 1991).

9 Sieka vieta ir ar 1/4 pūra apsējama platība Kurzemē. 1 pūrs ir apmēram 70–100 litri (Guļevska 2006).

Audzēto puķu lietojums

Puķes 19. gadsimta beigās galvenokārt audzētas dārza košumam (Eida). Puķu nav bijis daudz, tādēļ ar tām “apgājušies taupīgi un telpās nesuši tikai svētkos” (Dine), kad vēlākos laikos puķu audzēts vairāk, to darījuši sestdienu vakaros (Gailiši) un svētdienās (Sīpols), pēc tam arī ikdienā. Vāžu tolaik nav bijis, puķes likuši krūzēs (Tilka; Zauvere), podos, spaiņos (Eikina). Ar *lauka margrietinām* – parastajam pīpenēm *Leucanthemum vulgare* Lam. sestdienu vakaros izkaisītas grīdas (Gailiši), ar rudenspuķēm¹⁰ rudenī un ar salmenēm *Helichrysum* cv. (Eikina) ziemā pušķotas istabas. “Meitas puķes piespraudušas, ciemos ejot.” (Gailiši) Puķes nesuši uz kapiem piederīgajiem (Dine; Tilka), nesuši viena veida pušķus, *buketes*, kā arī no kurlpītēm *Aconitum napellus* L. un ārstniecības kliņģerītēm pītus vainagus (Zauvere). Vairākas teicējas sacījušas, ka tolaik laulībās un iesvētībās puķes nav snieguši (Dine; Kūma u. c.; Zauvere).

Teicēja (Malkcirte) no Ievkalniem atcerējusies, ka dārzā audzētas *zviņiņas*, kuras ziedējušas baltiem ziedīņiem. To lapiņas kaltētas un izmantotas kā garšviela tauku zupās. Precīzāks auga apraksts atmiņu stāsta pierakstā nav sniegts, tādēļ raksta autore var izteikt tikai pieņēmumu, ka atbilstoši skopajam aprakstam un lietojumam tā varētu būt kalnu pupumētra *Satureja montana* L. vai dārza pupumētra *Satureja hortensis* L. Tie ir garšaugi, kurus pievienoja pākšaugu un gaļas ēdieniem (Baumane u. c. 1978).

Vairākas teicējas (Eida; Jankovska; Miezīte; Sležas) atceras, ka ārstniecības augus dārzos nav audzējuši, tos lasījuši plāvās, upju krastos (Dine; Lubrans; Malkcirte; Zauvere). Iespējams, ka intervētāja jautājums par ārstniecības augu audzēšanu nav bijis pietiekami precīzi formulēts vai arī nav teicēju saprasts, jo teicēji vienlaikus izteiktajam apgalvojumam, ka ārstniecības augi nav audzēti, kā izņēmumu nosaukuši vienu vai pāris augu, kuri tomēr audzēti šim nolūkam. Teicēja (Lubrans) no Grobiņas sacījusi, ka ārstniecības augi nav audzēti, tajā pašā laikā norādot, ka “vienīgi puķu dārzos audzējuši deviņvīruspēku” [*Verbascum* sp. – raksta aut. piez.]. Savukārt teicēja (Malkcirte) no Ievkalniem stāstījusi, ka “iestādīja vienīgi piparmētras [parasto piparmētru *Mentha × piperita* L. – raksta aut. piez.] un kādu kārkliņu”. Teicēja (Zauvere) no Induļiem sacījusi, ka “vienīgi dievkociņi bijuši katrā dārzā un tos turēja zāļu vietā”. Teicēja (Jankovska) no Kurmāles nosaukusi vēmeles kā vēderzāles un *pepermenti* – parasto piparmētru, kuru lietojuši tējā, kā arī teikusi, ka dārzā “paši auguši biškrēsliņi” *Tanacetum vulgare* L. Teicēja (Malkcirte) no Ievkalniem un teicēja (Miezīte) no Induļiem (Ķoniņciema) atceras, ka “dārzā audzis deviņvīruspēks, kuru ārā nerāvuši”. Teicēji no Bārtas (Kūma u. c.) sacījuši, ka “pūtēji-ārstētāji audzējuši piparmētras, biškrēsliņus, putāksli”¹¹, citi šos augus nav audzējuši.

Teicējas, kuras atcerējušās ārstniecības augu audzēšanu, nosaukušas piparmētras, krūzmētras *Mentha spicata* L., ārstniecības kliņģerītes, ārstniecības kumelītes *Chamomilla recutita* (L.)

10 Rudenspuķe – 1. Vītolu miķelīte *Aster × salignus* Willd., sin. *Aster salicifolius* cv. (Zunde 1993).
2. Ārstniecības ziepjusakne. *Saponaria officinalis* (Ēdelmane, Ozola 2003).

11 *Putākslis* – parastā irbene *Viburnum opulus* (Ēdelmane, Ozola 2010).

Rauschert, vēmeles, ārstniecības lupstājus *Levisticum officinale* Koch., parastos biškrēsliņus, parastos dievkociņus (Eikina; Rozīte; Rožkalne; Sīpols; Tilka).

Piparmētru tēju lietojuši, ja saaukstējās (Eikina; Sīpols), pret iesnām un caureju, kā arī “pret sirdskaitēm” (Malkcirte; Tilka). Ārstniecības kumelītes – “deva bērniem, ja vēders ciets” (Eikina). Savukārt deviņvīruspēku lietojuši, ja “pārstaipījās” (Tilka), “no tiem savārija tēju un, ja bija kādas brūces, tad apslapināja” (Lubrans). Izzāvētus parastā pilādža *Sorbus aucuparia* L. augļus izmantojuši “nervu nomierināšanai” (Malkcirte). Parastā dievkociņa tēja lietota, ja “aizauga kakls” (Eikina), saaukstējās, kā arī plaušu slimību ārstēšanai (Malkcirte). Mūsdienās Kurzemē veiktajā lauka pētījumā šādas ziņas par parastā dievkociņa lietojumu tautas ārstniecībā nav iegūtas, un atsauce par tā lietošanu šādā nolūkā sniegta, balstoties uz Folkloras krātuves materiāliem (Ančevska 2000).

Teicēji līdz ar ārstniecībā izmantotajiem lakstaugiem nosaukuši arī krūmu – parasto irbeni, puskrūmu – parasto dievkociņu un koku – parasto pilādzi. Acīmredzot atsevišķs jautājums par koku un krūmu izmantošanu ārstniecībā nav ticis uzdots. To apliecina fakts, ka neviens no teicējiem nav pieminējis tradicionāli ārstniecības nolūkos izmantoto parasto liepu *Tilia cordata* Mill. Tādējādi atmiņās šādas informācijas trūkst.

Trīs ārstniecības augu dažādības izmantotas cilvēku un mājlopu ārstēšanā, kā arī aizsardzībā pret asinssūcējiem kukaiņiem. Ārstniecības klijņģerītes lietotas “dzeltenās kaites” ārstēšanai un dotas arī govīm (Eikina), parastie biškrēsliņi doti kā cērmju zāles cilvēkiem un zirgiem pret parazitiskajiem tārpiem (Rozīte). *Lipštuki* – ārstniecības lupstāji izmantoti pret tūsku, “sapampumiem” (Tabakas; Tilka), bet govīs un zirgi ar lupstājiem ierīvēti dunduru laikā to atbaidīšanai (Kūma u. c.; Tabakas).

Te vietā dalīties ar pieredzi, kuru sniegusi teicēju nosaukta ārstniecībā izmantotu augu zinātnisko nosaukumu noskaidrošana. Lai gan pieredzes stāsts ir apjomīgs, tomēr tas varētu nodrēt tiem, kuru pētnieciskās intereses saistītas ar etnobotāniku.

Augs, kura nosaukumu nācās noskaidrot, atmiņu stāstos saukts par *zalpiju* un *zalpiņu*. Teicējas, kuras atcerējās auga lietošanu, bija no Induļiem (Dīne) un Pumpuriem (Eikina; Gailīši; Jansone; Rožkalne). To lietojuši, “kad saaukstējās” (Jansone), “priekš krūtīm, kakla” (Eikina), “kad sāpēja kakls, savārija zalpiņu tēju un skaloja” (Dīne), “kad sāpēja kakls, divas reizes iedzēra tēju un vesels bija” (Rožkalne). Sākotnēji, tāpat kā intervētājs, pieņēmu, ka teicējas atceras ārstniecības salvijas *Salvia officinalis* L. audzēšanu un izmantošanu. Taču viena no teicējām (Gailīši) atmiņās norādījusi ka “dievkociņus, zalpijas un piparmētras audzējuši arī smaržas tiesai”, vienlaikus atzīmējot, “ka zalpijas zied ar zaļganiem, smaržojošiem ziedīņiem”. Piezīme par ziedu krāsu, vismaz šajā konkrētajā gadījumā, izslēdza iespēju, ka teicēja pieminējusi kādu no salviju ģinti *Salvia* L. sugām, jo to ziedu krāsa nav zaļgana. Pārējās teicējas savās atmiņās kādu *zalpijai* jeb *zalpiņam* raksturīgu pazīmi nenosauca.

Iespējams, ka teicēja (Gailīši) stāstījusi par balzama biškrēsliņu (balzampīpeni) *Tanacetum balsamita* L. Tā ziedkopā var būt gan tikai zaļgani stobrziedi, gan arī stobrziedi un sīki, balti

mēlziedi. Auga smarža ir līdzīga melisas vai piparmētras smaržai (Pētersone, Birkmane 1980). Balzama biškrēslīņš saukts arī par *salpeju* jeb *Vāczemes mētru*, un 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā to bieži audzēja kā ārstniecības augu (Zunda 1993). Tā nosaukumi – Vāczemes mētra, kā arī balzampīpene – atrodami izdevumā “Latviešu valodas augu nosaukumi” (Ēdelmane, Ozola 2003).

Skopas ziņas par balzama biškrēslīņu ir atrodamas ārstniecības augiem veltītajos izdevumos (Rubine, Eniņa 2004; Pētersone 1968). Plašāku informāciju sniedz farmācijas zinātņu doktore Helēna Rubine (Rubine 2019): “Tas pazīstams ar nosaukumiem: zalpīte, romiešu salvija, balzamazāle, sievu zāle, un tā aktīvajām vielām ir antiseptiska iedarbība. Agrāk tas plaši lietots ārstniecībā, tagad to lieto tikai tautas ārstniecībā iekšķīgi pret epilepsiju, sāpēm un spazmām, menstruāciju veicināšanai, kuņģa un zarnu trakta, aknu un nieru slimību gadījumos un pret cērmēm. Ārīgi tas izmantojams mutes dobuma, rīkles gala gļotādu iekaisuma, angīnas un aizsmakuma ārstēšanai.” Rubines (2019) sniegtais balzama biškrēslīņa āriņģā lietojuma apraksts atbilst teicēju atmiņām par *zalpiju* jeb *zalpīņu* lietojumu.

Pētījumā par latviešu dziedināšanas tradīciju (Ančevska 2020) balzama biškrēslīņš nav pieminēts ne lauka pētījumos iegūtajos rezultātos (tie gan vairāk attiecināmi uz Ziemeļkurzemi), ne arī pētījumā izmantotajos folkloras materiālos. Atrodamas ziņas, ka arī Lietuvā balzama biškrēslīņš izmantots tautas ārstniecībā, turklāt ir norādes par svaigu lapu lietošanu apdegumu, kukaiņu dzēlienu sāpju un niezes ārstēšanā (Gudžinskas 2010).

Otrs augs, kura nosaukumu nācās noskaidrot, bija *kamparzālīte*. Teicēji no Bārtas (Kūma u. c.), atcerējušies, ka arī to audzējuši “pūtēji-ārstētāji, citi neaudzējuši”. Diemžēl teicēji nebija nosaukuši kādu augam raksturīgu pazīmi, arī intervētājs to nebija lūdzis.

Kamparzālīte nebija atrodama ne izdevumā “Latviešu valodas augu nosaukumi” (Ēdelmane, Ozola 2003), ne pieejamajos ārstniecības augiem veltītajos izdevumos (Ančevska 2020; Rubine, Eniņa 2004; Pētersone 1968; Švikule 1939; Birziņš 1935). Ņemot vērā, ka *kamparzālīte* varētu būt augs, kurš iegūts muižā, raksta autore meklējusi un atradusi tā nosaukumu vācu valodā. Izrādījās, ka *kamparzālīte* ir jau iepriekš minētais balzama biškrēslīņš *Tanacetum balsamea* L. (*das Kampferkraut* – ‘kampara zāle’, *das kampferduftende Gänseblümchen* – ‘kampara smaržas margrietiņa’). Atrodamas norādes, ka kampara smarža auga jaunajām lapām nav izteikta, tā kļūst spēcīgāka, tuvojoties rudenim – veģetācijas perioda beigām. Eiropā balzama biškrēslīņš zināms ne tikai kā sens ārstniecības augs, tas izmantots arī alus brūvēšanā un smaržu vāzēs – popurijos. Balzama biškrēslīņš lietots kā drēbju, Bībeļu, dziesmu grāmatu aromatizētājs, jo smarža mazinājusi baznīcēnu miegainību (Anon. 2021a; Anon. 2021b; Anon. 2021c).

Tomēr bija jāpārlicinās par to, vai teicēji atmiņu stāstos nav nosaukuši divas augu dažādības, jo līdzīgi tautā lietotie nosaukumi ir ārstniecības salvijai *Salvia officinalis* L. Šāda iespēja pieļauta tādēļ, ka Bārtā teiktajās atmiņās (Kūma u. c.) *kamparzālīte* izmantota ārstniecībā, bet *zalpija* nosaukta pie krāšņumam audzētām puķēm. Tāpat iespējams, ka divas augu sugas, balzama biškrēslīņu un dziedniecības salviju, ar tautā lietotu līdzīgu nosaukumu un līdzīgu lietojumu intervētājs uztvēris kā vienu, neprecizējot pazīmes.

Dora Švikule (Švikule 1939) izdevumā par veselīgām zaļu tējām ārstniecības salviju saukusi par *zalbeju*, bet izdevumā par ārstniecības augiem (Birziņš 1935) tā dēvēta par *zalviju*. BDM ZM atmiņu stāstiem tuvākajās vietās pierakstītie dziedniecības salvijas nosaukumi ir *salfeja* (Grobiņa) un *zalvija* (Ezere), savukārt Latvijā savvaļā augošās salviju ģints sugas sauktas par *salvijām* vai *zalvijām* (Ēdelmane, Ozola 2003).

Pētījumā par latviešu dziedināšanas tradīciju (Ančevska 2020), atšķirībā no balzama biškrēsliņa, ir atrodams ziņas par ārstniecības salvijas izmantošanu. Taču arī tās nav iegūtas autorei veiktajos lauka pētījumos. Norādēs izmantota latviešu tautas ticējumos atrodamā informācija par salvijas izmantošanu nervu stiprināšanai, roku trīcēšanas novēršanai un drudža mazināšanai, kā arī minēta atsauce uz Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta Nacionālās mutvārdu vēstures krājuma materiāliem, kuros atrodams, ka tā der “pret visādiem iekaisumiem” (Ančevska 2020).

Iepazīstoties ar informāciju “Latviešu tautas ticējumos” (Šmits 1991), atrodams, ka šķirklā nosaukumā lietots nosaukums *zalpijas* (*Salvia*). Turklāt pētījumā par latviešu dziedināšanas tradīciju (Ančevska 2020) ticējums ar numuru 33 637, kurā sniegta ziņas par *zalpijas* izmantošanu, ir citēts tikai daļēji. Pilnībā tā teksts ir šāds: “Par zalpiju un rūtu ir šādi latīņu izteikumi: *Salvia cum Ruta faciunt tibi pocula tuta*. (Zalpija ar rūtu dara drošus biķerus, t. i. labu alu.) *Salvia confortat nervos, manumque tremorem Tollit et ejus, ope febris acuta fugit*. (Zalpija stiprina nervus, atņem roku trīcēšanu; no viņas bēg arī ass drudzis.)” Ticējumu pierakstījis Suintažu draudzes mācītājs Salomons Guberts (*Solomons Guberts*) 1688. gadā. Savukārt ticējumā ar numuru 33 636, kuru arī tajā pašā gadā pierakstījis Guberts, atrodams: “Pie zalpijām bieži uzturas ģiftīgi krupji, tādēļ pie tām vajag rūtas stādīt.”

Svežemju augi ārstniecības salvija un smaržīgā rūta *Ruta graveolens* L. Latvijā zemnieku sētās nebija tradicionāli alus gatavošanā izmantoti augi. Arī izdevumā par Lietuvas dārzeņu tradicionāli audzētajiem augiem ārstniecības salvijai un smaržīgajai rūtai nav norādīta saistība ar alus gatavošanu. Savukārt ir atrodama informācija, ka balzama biškrēsliņa svaigās vai izžāvētās lapas pievienotas alum, un auga daļas izmantotas arī liķiera ražošanā (Gudžinskā 2010).

Jāatzīmē, ka ar smaržīgo rūtu saistītos divus ticējumus (Šmits 1940) arī ir pierakstījis Guberts. Ticējumā ar numuru 26 089 lasāms: “Rūtas jāstāda pie zalpijām, bet ne pie kāpostiem. Rūtu smaka aizden čūskas”, savukārt ticējumā ar numuru 26 090: “Ar rūtām izden blusas.” Pārskatot ticējumus par “blusu izdzīšanu” (Šmits 1992), smaržīgā rūta nav minēta šajā nolūkā lietoto augu vidū. Savukārt Rubine (Rubine 2019) norādījusi, ka “tautā balzama biškrēsliņu un no tā pagatavotu pulveri lietojuši arī pret kodēm, blusām un citiem insektiem”.

Šķiet, ka tas, vai ticējumā norādītais augs *zalpija* tiešām ir ārstniecības salvija, nevis balzama biškrēsliņš, ir diskutabls jautājums. Rodas šaubas, vai Guberts ticējumus par *zalpiju* un smaržīgo rūtu ir dzirdējis un pierakstījis Latvijā. Iespējams, ka par šo augu īpašībām un lietojumu dzirdējis citur Eiropā vai par to lasījis, jo ticējuma pierakstā izmantota latīņu valoda. Smaržīgās rūtas dzimtene ir Balkānu pussala, savukārt ārstniecības salvijai tā ir Vidusjūras

reģions. Abus augus audzēja klosteru dārzos. Tie ir Centrāleiropā un Dienvideiropā bieži audzēti košuma un tautas ārstniecības augi.

Raksta autore atturas no viennozīmīga apgalvojuma, kurš no abiem augiem – dziedniecības salvija vai balzama biškrēslīņš – BDM ZM lauka pētījumos iegūto teicēju atmiņās minēts kā *zalpijas* jeb *zalpiņi*. Iespējams, ka balzama biškrēslīņš, tāpat kā parastais dievkociņš, Pumpuru kopienā bijis īpaši populārs ārstniecības augs.

Koku un krūmu vieta zemnieku sētā

Atrodamas norādes, ka līdz 18. gadsimta vidum zemnieku sētu zemē aprūpētas pašizsējas ceļā veidojušās bērzu birzes, ozolāji, atsevišķi veci koki, īpaši kļavas, liepas, ozoli un vītoli. 18. gadsimta otrajā pusē zemnieki sākuši veidot kļavu, liepu, ošu, ozolu, vītoli un citu koku, arī ceriņu¹² pudurus un rindas, augļu un ogu dārzus ar apiņu audzēm (Cimermanis 2020). Savukārt etnogrāfiskais apcerējums par Kurzemes sētu sniedz priekšstatu par labi uzturētu zemnieku sētu stādījumiem 20. gadsimta sākumā, norādot, ka mājas pagalmā vai sētas tuvumā auguši atsevišķi stādīti lapu koki, “kas nereti saniedz ievērojamu vecumu un piešķir sētai īpatnēju skaistumu. Arī nepieciešamo, dažreiz varbūt nedaudz vienmuļo dažādu tipu žogu izskatu patīkami izdaiļo stādīto koku rindas, gatves.” Aiz dzīvojamās ēkas un klēts atradies prāvs, iežogots, labi kopts ābeļu un ogu dārzs (Jaunzems 1943).

Augļu koku un ogulāju audzēšana un vieta sētā

Teicēju atmiņās iegūtās ziņas par biežāk stādīto augļu koku dažādību – mājas ābelēm *Malus domestica* cv., mājas plūmēm *Prunus domestica* cv., ķiršiem *Cerasus* cv., retāk mājas bumbierēm *Pyrus communis* cv. – atbilst norādēm par tā laika zemnieku augļu dārzos izmantoto sortimentu (Sudrabs 1940). Auglkopība Kurzēmē 19. gadsimta beigās bijusi attīstītākā Baltijā, un zemnieku dārzi bijuši ap vienu pūrvietu¹³ lieli, vidēji ar 30–50 augļu kokiem, atsevišķos gadījumos pat līdz 300. Dažviet pie mājām iestādīti tikai 5–10 koki (Sudrabs 1940).

12 S. Cimermanis kļūdiņies, norādīdams, ka zemnieku sētās ceriņi audzēti jau 18. gadsimta beigās. Ziņas par to introdukciju Latvijā ir kopš 1805. gada (Friebe 1805). Tagadējā Latvijas teritorijā tos sāka audzēt 19. gadsimta sākumā (Mauriņš, Zvirgzds 2006). Zemnieku sētās tie parādījās krietiņ vēlāk. Kā lasāms rakstā izmantoto teicēju atmiņās, vēl 19. un 20. gadsimta mijā tie zemnieku sētās nebija bieži audzēti. Mūsdienās parastais ceriņš Latvijā ir viens no visplašāk izplatītajiem introducētajiem kokaugiem. Tas tiek uzskatīts par latviskās sētas neatņemamu sastāvdaļu – latviskās identitātes zīmi.

13 Pūrvietu ir apmēram 0,4 hektāri (Šnē 2006).

Teicēji atceras, ka 19. gadsimta beigās viņu apkārtnē lielu augļu dārzu nav bijis, vai to bijis maz (Dine; Freimane; Kūma u. c.; Lubrans; Rožkalne). Teicēji (Kūma u. c.) no Bārtas sacījuši, ka ap 1880. gadu bijuši tikai divi lieli dārzi. Teicēja (Malkcirte) no Ievkalniem atcerējusies, ka ap 1885. gadu bijuši arī dārzi ar 50–60 ābelēm, savukārt teicēja no Pumpuriem redzējusi stādām pirmos lielos dārzus, kad teicējai bijis 18 gadu, tātad ap 1897. gadu. Augļu dārzs bijis ap ½ pūrvieta liels. Teicēja (Jankovska) no Kurmāles sacījusi, ka pirms Pirmā pasaules kara lielāki dārzi bijuši vecsaimniekiem, jaunsaimnieki parasti iestādījuši trīs četras ābeles. Aktivāka dārzu stādīšana Rucavas (Tabakas), Raņķu (Freimane), Kurmāles (Jankovska), Induļu (Ķoniņciema) (Tilka) jaunsaimniecībās sākusies ap 1930. gadu. Teicēja (Tilka) no Induļiem (Ķoniņciema) teikusi, ka veidoti dārzi ar 20 un vairāk ābeļu. Teicēja (Freimane) no Raņķiem atcerējusies, ka vispirms iestādīti augļu koki, tad celtas mājas un ka stādījuši bez noteikta plāna.

Teicēju māju dārzā audzēto ābeļu skaits bijis neliels. Teicēja (Sležas) no Rucavas sacījusi, ka speciālu dārzu nav bijis, iestādīja “kādu ābelīti, ķirsīti, bumbieri”. Teicēji no Bārtas (Kūma u. c.) un Ievkalniem (Malkcirte) atcerējušies, ka parasti dārzā bijušas divas līdz sešas ābeles. Teicēja (Dine) no Induļiem teikusi, ka “bagātam saimniekam bija piecas sešas ābeles, mazākam – divas trīs”. Teicēja (Rozīte) no Raņķiem teikusi, ka ap 1880. gadu dārzā bijis 12 ābeļu, pirms tam sešas, savukārt teicēja (Sīpols) no Pumpuriem sacījusi, ka dārzā augušas 10–15 ābeles. Teicēja no Induļiem (Ķoniņciemā) teikusi, ka viņu dārzā bijis pārdesmit ābeļu, citiem pat vairāk (Miezīte). Tomēr atmiņu stāsta pierakstā atrodama intervētāja piezīme, ka citi teicēji norādījuši: “Miezītei bijušas tikai trīs ābeles.” Tādējādi gūstam apliecinājumu teicēja atmiņu subjektīvismam vai apzinātam sagrozījumam, ar kuru pētījumos jārēķinās, izmantojot atmiņu stāstus.

Teicēja (Sležas) no Rucavas atceras, ka ābeļu¹⁴ stādus izrakuši mežā, laukā vai izaudzējuši no sēklām. Bijušas arī potētās ābeles, kuras parasti nav pirkuši, potējuši paši (Kūma u. c.; Lubrans; Malkcirte; Rozīte; Sležas; Sīpols; Tilka). Ja stādi pirkti, tie iegādāti koku skolās Liepājā vai Zemgales pusē (Rozīte). Teicēja (Rozīte) no Raņķiem atcerējusies, ka stādus mājas saimnieks ieguvis no radnieka skolotāja, kurš tādus audzējis¹⁵. Savukārt Rucavā pierakstītajā atmiņu stāstā (Tabakas) teikts, ka 20. gadsimta divdesmitajos trīsdesmitajos gados stādi pirkti Skodā¹⁶.

Norāžu par augļu koku stādīšanas laiku – pavasari vai rudeni – trūkst. Teicēja (Tilka) no Induļiem (Ķoniņciema) stāstījusi, ka augļu kokus parasti stādījuši augošā mēnesī. Ābeles stādījuši tuvāk mājai. Dārzi atradušies mājas galā vai gar tās malu. Stādījuši rindās (Miezīte), starp ābelēm reizēm stādīti sakņaugi un kartupeļi (Dine; Kūma u. c.; Malkcirte; Zauvere).

14 Mājas ābeles *Malus domestica* L. sējeņi vai mežābeles *Malus silvestris* L.

15 Tas ietilpa skolotāja pienākumos. Kurzemes domēnes tiesu ministram vajadzēja sekot, lai pie visiem skolu namiem tiktu ierīkots ābeļu un sakņu dārzs, jaunie augļu koki tiktu stādīti, audzēti, potēti izstādīšanai citos dārzos ([Bez aut.] 1850).

16 Skoda (lietuviešu: *Skuodas*) – pilsēta Lietuvā, divus kilometrus uz dienvidiem no Latvijas robežas pie Bārtas upes.

Ābeļu šķirņu nosaukumus tajā laikā nav zinājuši, saukuši par “saldajiem un skābajiem āboliem” vai “par vasaras un ziemas āboliem”. Šķirņu nosaukumus uzzinājuši vēlāk. Teicēji atceras, ka audzētas tādas šķirnes kā ‘Rudens svītrainais’, ‘Baltais dzidrais’, ‘Cukuriņš’, ‘Antonovka’, ‘Mālabele’ (‘Serinka’), ‘Muciņa’, pepiņu un rožābolu šķirnes, kā arī minēti tautā lietoti nosaukumi – *reniči*, *zaķagalvas*, *avenāboli* un *citronāboli* (Dine; Eida; Freimane; Jankovska; Kūma u. c.; Lubrans; Malkcirte; Miezīte; Sīpols; Tabakas; Tilka), kuru šķirņu nosaukumus raksta autorei, iespējams, izdevies atšifrēt¹⁷. Savukārt par parasti audzētiem nosaukto *alkšņu ābolu*, *cikārtišu* jeb *cikatu* un *medusābolu* ābeļu šķirņu nosaukumus neizdevās noskaidrot. Iespējams, ka tie ir tautā lietotie nosaukumi kādai no iepriekš minētajām šķirnēm, kuras Kurzemē bija populāras 19. gadsimta otrajā pusē un 20. gadsimta sākumā (Kārklīšs 1977; Reņģe 1927).

Bijušās mājas, kurās ābolus audzējuši pašu patēriņam un uz tirgu nav veduši (Eida; Kūma u. c.; Miezīte). Ja ābolu pieticis, tie uzglabāti vēlākai lietošanai. Gatavos ābolus noņēmuši no koka, salikuši auduma maisiņos un pakāruši pagrabā pie griestiem, kur “tie stāvējuši visu ziemu” (Miezīte). Āboli glabāti klētī (Kūma u. c.) vai pagrabā (Kūma u. c.; Malkcirte; Miezīte; Sīpols), kur tie likti uz salmiem klātām līstēm (Kūma u. c.; Malkcirte; Tilka). Glabājuši arī uz salmiem augšistabā, ja bijis stiprs sals, tad telpu kurinājuši (Malkcirte).

Pirmās norādes par ābolu pārdošanu Bārtā teicēju atmiņās saistās ar 19. gadsimta septiņdesmitajiem astoņdesmitajiem gadiem (Kūma u. c.). Teicēja (Tabakas) no Rucavas un teicēja (Zauvere) no Induļiem atceras, ka pārdevuši tikai “skābos ābolus”. To pārdošana sākusies ap gadsimta miju. Pirms sākuši pārdot, ar vārtiem āboliem barojuši cūkas (Tabakas). Teicēja (Sīpols) no Pumpurim teikusi, ka āboli īpaši taupīti pārdošanai Ziemassvētku laikā.

Bumbieres audzētas maz (Jankovska), “jo nav augušas” (Kūma. u. c.) vai nav audzētas vispār (Rožkalne). Biežāk audzētas mazprasīgās *būciņas* – mazās plūmes jeb būkas *Prunus insititia* L. (Kūma u. c.; Malkcirte). Potēto sarkano, dzelteno un zilo mājas plūmju dārzos parasti bijis maz (Eida; Malkcirte). Teicēja (Tilka) no Induļiem (Ķoniņciema) atcerējusies, ka turīgiem saimniekiem bijuši speciāli plūmju dārzi ar 10–15 kokiem. Plūmes audzējuši pārdošanai, veduši uz tirgu un pārdevuši par 1–2 kapeikām litrā. Ar plūmēm baroti lopī. Plūmes dārzā stādītas starp ābelēm (Lubrans), dārza malā (Miezīte; Rozīte), gar žogu (Dine; Malkcirte; Sīpols), gar staļļiem (Dine) un ceļa malā (Rozīte).

Salīdzinoši biežāk audzējuši ķiršus. Precīzāku ziņu par konkrētu sugu audzēšanu trūkst. Tikai trīs teicējas norādījušas, kurš no ķiršiem audzēts – skābais ķirsis *Cerasus vulgaris* Mill. (Eida; Malkcirte) vai saldais ķirsis *Cerasus avium* (L.) Moench. (Eida). Ķirši parasti stādīti gar dārza malu (Miezīte; Rozīte; Tilka; Zauvere), gar žogiem (Sīpols), gar ceļu (Kūma u. c.; Rozīte;

17 Reniči – kāda no tajā laikā audzētajām renešu šķirnēm.

Zaķagalvas – 1. Latvīskots šķirnes ‘Muciņa’ jeb ‘Prinzenapfel’ sinonīms vācu valodā; ‘Hasenkopf’ – zaķagalvas latviskojums (Kārklīšs 1977). 2. Zaķpurni, zaķagalva – ‘Serinkas’ sēklaudzis (Ikase u.c. 2019). Avenābols – ‘Suislepp’ sinonīms (Kārklīšs 1977). Citronābols – ‘Dzeltenais dzidrais’ (Ikase u.c. 2019).

Zauvere) un uz ežām (Zauvere). Grobiņas apkārtnē tie stādīti ceļmalā, sākot no mājas uz lielā ceļa pusi (Kūma u. c.). Teicēja (Malkcirte) no Ievkalniem atceras, ka ķirši stādīti gar gatvēm, kur dzinuši lopus, un ka Planicā “Dzirenieku” mājās esot bijusi ķiršu aleja. Teicēja (Freimane) no Raņķiem pieminējusi ķiršu stādīšanu, bet nav norādījusi vietu sētā.

Bārtā veidojuši stādījumus, pamīšus stādot ābeli, ķirsi, bumbieri (Kūma u. c.). Atrodamas norādes, ka šāds stādīšanas veids biežāk izmantots dārzos, kurus stādot neplānoja augļu pārdošanu, bet tikai lietošanu pašu patēriņam (Dindonis 1928). Pumpuros jauktus stādījumus parasti nav veidojuši (Sīpols). Teicēji atceras, ka Pumpuros (Sīpols) un Rucavā (Sležas) kopā nav stādījuši augļu un lapu kokus.

Skopākas ziņas atmiņu stāstos ir par ogulāju audzēšanu. Nav saprotams, vai šis jautājums teicējiem nav uzdots, vai arī tie tiešām nav audzēti vai audzēti maz. Tas saskan ar dārzkopības literatūrā atrodamo norādi, ka 20. gadsimta sākumā zemnieku sētās ogulāji audzēti pārāk maz (Dindonis 1928). Ap gadsimtu miju dārzos audzētas *krizdoles* – ērkšķogas *Grossularia reclinata* cv., sarkanās jāņogas *Ribes rubrum* cv. (Sīpols; Tabakas; Zauvere). Upeņu *Ribes nigrum* cv. audzēšanu pieminējusi tikai viena teicēja (Ķūsis) no Rucavas, norādot, ka upenes, tāpat kā sarkanās jāņogas, sākuši audzēt ap 1930. gadu. Teicēja (Tabakas) no Rucavas atcerējusies, ka ērkšķogas audzētas zem logiem. Vienā gadījumā pieminēta ogulāju audzēšana, nenosaucot konkrētu dažādību (Freimane).

Žoga esamību ap dārzu acīmredzot noteicis zemnieku saimniecības raksturs un dārza atrašanās vieta, jo teicēja (Dine) no Induļiem atcerējusies, ka “žogi dažreiz bija, dažreiz nebija”, savukārt teicēja (Rozīte) no Raņķiem norādījusi, ka “žogi bijuši visās mājās”. Biežāk bijuši rīķu žogi, minēts arī dēlīšu žogs no nomaļiem (Dine; Eikina; Rozīte; Sīpols; Sležas).

Vairāki teicēji atceras, ka parasto egļu *Picea abies* (L.) H. Karst. dzīvžogu pirms gadsimtu mijas neesot bijis, un arī pēc tam tie stādīti maz. Teicēja no Grobiņas (Lubrans) teikusi, ka to stādīšana pārņemta no muižām. Egļu dzīvžogi bijuši turīgu zemnieku mājās, lai pasargātu bites no aukstajiem ziemeļu vējiem (Dobeļi; Malkcirte). Teicēja (Tilka) no Induļiem (Ķoniņciema) atcerējusies, ka pirms Pirmā pasaules kara bijis tikai viens parasto egļu dzīvžogs, bet pirms tam mācītāja mājā bijis dzīvžogs no krustābelēm *Crataegus* sp. Teicējs (Drebenieks) no Kurmāles stāstījis, ka “ap dārzu bijusi šai pusei reta parādība – liels egļu dzīvžogs, jo mājās bijis liels augļu dārzs, kurš vēlākos gados izsalis”. Trūkst norāžu, vai “liels” norāda dzīvžoga augstumu vai arī tā garumu ap dārzu. Mājās līdz 1939. gadam dzīvojuši vācieši, savukārt teicējs tajās dzīvojis kopš 1940. gada. Ņemot vērā iepriekšējo māju saimnieku nacionalitāti, iespējams, ka šajā sētā nospiedumu atstājusi Krievijas vācu kolonistu kā vācbaltiešu kopienas sastāvdaļas dārzkopības kultūras “pēda”. Atrodamas norādes, ka pēc 1905. gada revolūcijas Kurmāles pagastā ieceļojuši vācu kolonisti, veidojot 35 % pagasta iedzīvotāju ([Bez aut.] 2017).

Teicēji atceras, ka ap augļu dārziem parasto egļu dzīvžogu biežāk sākuši stādīt 20. gadsimta divdesmitajos trīsdesmitajos gados, kad dalīta zeme jaunsaimniecībām (Dine; Dobeļi; Jankovska; Kūma u. c.; Lubrans; Miezīte; Zauvere).

Citu koku un krūmu audzēšana un vieta sētā

Par atsevišķu koku un koku grupu esamību starp ēkām norādīts izdevumā par tautas celtniecību Latvijā (Cimermanis 2000). Savukārt etnogrāfiskajā apcerējumā “Kurzemes sēta” lasāms poētisks izteikums, ka “atzīmējama un apsvēicama ir kurzemnieku lielā koku mīlestība, retumis ir tāda sēta, kuras pagalmā neredzētu kuplojam liepas, kļavas, ošus, ozolus un citus kokus, kas pašas celtnes vasaras laikā it kā ietin savā krāšņajā lapotnē” (Jaunzems 1943). Grāmatas beigās pievienotajās piezīmēs autors tomēr sniedz norādi, ka “par koku stādīšanas iemeslu Liepājas un Kuldīgas apriņķos viņam norādīta lielāka ugunsdrošība sētās, jo ugunsgrēku gadījumos kuplo koku lapotnes ļoti labi aizturot ugunsviļņu pārsvešanos no vienas uz otru ēku” (Jaunzems 1943). Arī teicēji (Kūma u. c.) no Bārtas un teicēja (Jankovska) no Kurmāles sacījuši, ka lapu koki stādīti starp māju un klēti, lai pasargātu ēkas no ugunsgrēka. Teicēja no Ievkalniem sacījusi, ka 19. gadsimta sākumā sētas vidū iestādīta liepa un pilādzis (Malkcirte).

Sētās parasti atstājuši augam vai stādījuši vietējās floras kokus – parasto liepu *Tilia cordata* Mill. (Dobeļi; Freimane; Kūma u. c.; Malkcirte; Zauvere), parasto pilādzi, (Malkcirte; Tabakas), parasto kļavu *Acer platanoides* L. (Kūma u. c.), parasto oši *Fraxinus excelsior* L. (Kūma u. c.; Tilka), parasto ozolu *Quercus robur* L. (Kūma u. c.; Malkcirte; Sīpols), parasto gobu *Ulmus glabra* Huds. (Sīpols) un āra bērzu *Betula pendula* Roth. (Malkcirte), jo to stādus varējuši iegūt dabā. Visbiežāk stādītas parastās liepas (Freimane; Jankovska; Kūma u. c.; Lubrans; Miezīte; Sīpols; Tabakas; Tilka). Tās stādītas “bišu barībai” (Freimane; Sīpols), “skaistuma un ēnas dēļ” (Tilka; Zauvere). Teicēja no Grobiņas apkārtnes stāstījusi, ka mājās bijis daudz liepu (Lubrans). Teicēja (Miezīte) no Induļiem (Ķoniņciema) teikusi, ka ciemā “ir vecas liepas – ap divsimt gadu vecas. Tādas ir aiz ciema dievu ziedošanas vietā. Jau trīs paaudzes atpakaļ tādas bijušas.” Savukārt cita teicēja (Dine) no Induļiem teikusi, ka mājās apkārtnē liepas nav stādītas. Teicēji no Grobiņas un Bārtas atcerējušies, ka vasarās zem liepas nolikuši galdu un ēduši, “jo istabās bija karsti, daudz mušu” (Dobeļi; Kūma u. c.), savukārt teicēja (Miezīte) no Induļiem (Ķoniņciema) sacījusi, ka tādas paražas viņiem nav bijis.

Parastos ozolus stādījuši maz, jo tie lēni augot (Kūma u. c.), arī parastie oši un āra bērzi esot stādīti maz, parasti žogmalēs un pie vārtiem (Jankovska; Kūma u. c.; Malkcirte). Iespējams, ka tas saistīts ar konkrētās sētas lielumu, dzīves laikā uzkrāto un mantoto praktiskas dabas pieredzi. Bērzu sakņu sistēma ir plaša un sekla, tādēļ zem tiem vairumā gadījumu var augt tikai graudzāles.

Sētās stādīti *kastaņi* – parastās zirgkastaņas *Aesculus hippocastanum* L. (Miezīte, Sīpols), *sudrabvītoli* – baltie vītoli *Salix alba* L. (Jankovska; Malkcirte). *Vāczemes eglītes*¹⁸, kuras

18 Eiropas baltegle *Abies alba* Mill. vai Eiropas lapegle *Larix decidua* Mill., vai arī parastā īve *Taxus baccata* L., kas gan maz ticams tās indīguma dēļ.

iegūtas no muižām, stādītas dārzu stūros (Malkcirte), kā arī *Vāczemes apses*¹⁹, jo tās ātri augušas (Jankovska), *akācija*²⁰ tajā laikā bijušas tikai muižās (Rozīte).

Kā košuma krūmus audzējuši parastos filadelfus jeb neīstos jasmīnus *Philadelphus coronarius* L. un parastos ceriņus *Syringa vulgaris* L. (Eida; Malkcirte; Rozīte; Tilka; Zauvere). Teicējas tos atmiņu stāstos saukušas gan par ceriņiem, gan arī par *pliederiem*. Vācu valodā ar *der Flieder* apzīmē gan parasto ceriņu, gan melno plūškoku *Sambucus nigra* L. Apvidos, kuros pierakstīti atmiņu stāsti, – Grobiņā, Kuldīgā, Skrundā – parastā ceriņa apzīmēšanai parasti lietots *plieders*, bet Bārtā – *pliedars* (Ēdelmane, Ozola 2003). Skrundas izloknei veltītajā izdevumā atrodamas norādes par *plēdera*, *pliedera* lietojumu, runājot par ceriņu (Pīrāga 2006). Arī raksta autore bērnības kaimiņiene Zirņos Anna Freimane, kura 20. gadsimta sešdesmitajos septiņdesmitajos gados dzirdēta runājam Skrundas izloksnē, parastos ceriņus sauca par *plēderiem* vai *pliederiņiem*.

Bārtā neīstie jasmīni bijuši jau ap 1870. gadu (Kūma u. c.). Teicēja (Dīne) no Induļiem sacījusi, ka “jasmīnus un ceriņus audzēja reti un tā bija liela štāte, ja kādai meitai tie bija”. Teicēja (Tilka) no Induļiem (Koniņciema) atcerējusies, ka parastos ceriņus un neīstos jasmīnus audzējuši 19. gadsimta beigās, tomēr tos nav drīkstēts lauzt. Tas liecina, ka zemnieku sētās šie košumkrūmi vēl nebija plaši izplatīti. Teicēja (Malkcirte) no Ievkalniem sacījusi, ka tos sākuši stādīt tikai ap 20. gadsimta 20. vai 30. gadiem. Stādījuši pie logiem, tuvāk mājai. Parastos ceriņus stādījuši arī gar žoga vai dārza malu, pie vārtiņiem (Dīne; Eida; Lubrans; Malkcirte; Rozīte; Sležas; Tabakas; Zauvere).

Bārtā retumis stādītas no muižām “ieviesušās sniega balles” – parastās irbenes *Viburnum opulus* L. šķirne ‘Roseum’, kā krāšņuma krūmus audzējuši *pildītās sarkanās krūmu rozēs* (Kūma u. c.)²¹. Rucavā (Sležas) gar žogu stādīti “krūmi ar baltām sprāgstošām odziņām” – strautu sniegoga *Symphoricarpos albus* (L.) S. F. Blake var. *laevigata* (Fernald) S. F. Blake. Strautu sniegogas audzējuši jau 19. gadsimta otrajā pusē. Teicēja no Ievkalniem sacījusi, ka gar dārza malu audzētas *Vāczemes pucenītes*²² (Malkcirte). Atrodamas norādes, ka kokus un krūmus sētā stādījuši saimnieki, kalpi tos nav drīkstējuši stādīt (Geri).

Augu sortiments un audzēšanas iespējas līdz zemes reformai bija cieši saistīti ar audzētāja sociālo stāvokli. Īpaši vērtīgas ir ziņas par lauku saimniecību algotā darbaspēka un trūcīgo saimnieku audzēto dažādību un to apjomu, jo dārzkopības literatūrā parasti vairāk uzmanības pievērsts laikam, kad konkrētā augu dažādība ieviesta kultūrā, sasniegumiem audzēšanā,

- 19 Balzama papele *Populus balsamifera* L. un baltā apse *Populus alba* L. bija 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā biežāk audzētās svešzemju *Populus* sugas.
- 20 Par *akācijām* kļūdaini dēvē bieži audzēto kokveida karagānu *Caragana arborescens* Lam. vai balto robiniju *Robinia pseudoacacia* L.
- 21 Iespējams, ka tā bijusi krokainā roze *Rosa rugosa* Thunb. vai arī kāds rožu ģints *Rosa* L. sugas kultivārs. Teicēja tās nosaukusi kopā ar citiem kokaugiem, kas izslēdz iespēju, ka tās varētu būt bijušas peoniņas, kuras reizēm sauc par krūmu rozēm.
- 22 Iespējams, ka Zviedrijas pilādzis *Sorbus intermedia* (Ehrh.) Pers.

retāk sniegta informācija par pieejamību dažādiem sabiedrības slāņiem. Šādas ziņas parasti netaiek dokumentētas, tās ir iespējams iegūt atmiņu stāstos.

Teicēju atmiņu stāstos iegūtās ziņas papildina etnogrāfiskos pētījumos atrodamo vispārīgo kopainu ar konkrēto puķu, koku, krūmu, augļu koku un ogulāju dažādību, kura audzēta Kurzemes zemnieku dārzos Skrundas, Kuldīgas un Liepājas apkārtnē 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā (1. tabula).

Teicēju atmiņās biežāk audzētās puķes Kurzemes zemnieku sētās 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā bijušas: zilās kurpītes *Aconitum napellus*, dālijas *Dahlia cv.*, ārstniecības kliņģerītes *Calendula officinalis*, peonijas *Peonia cv.*, ilggadīgās mārupuķītes *Bellis perennis*, magones *Papaver cv.*, lielās kreses *Tropaeolum majus*, parastās kāršozes *Alcea rosea cv.*, krāšņā sirdspuķe *Dicentra spectabilis*.

Ārstniecības augi biežāk iegūti dabā. Dārzos audzētas ārstniecības kumelītes, ārstniecības kliņģerītes, piparmētras, krūzmētras un deviņvīruspēks, kuri arī mūsdienās ir populāri tautas ārstniecības augi. Savukārt teicēju nosauktais ārstniecības lupstājs un parastais dievkociņš mūsdienās vairumā gadījumu tiek audzēti kā košuma un "latviskā" dārza augi, apliecinot laika gaitā notiekošo augu nozīmes maiņu.

Visbiežāk audzētie augļu koki bijuši ābeles. Augļu ieguvei izmantoti arī nepotēti sēklaudži. Potētu ābeļu audzēšanai stādi iegūti dabā vai izaudzēti no sēklām un vēlāk uzpotēti. Retāk stādi iegūti kokaudzētavās. Teicēju norādītais dārzā audzēto ābeļu skaits salīdzinājumā ar dārzkopības literatūrā pieejamo informāciju par 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā dārzos audzēto ābeļu skaitu bijis neliels. Pēc zemes reformas stādīti lielāki ābeļu dārzi. Audzēti ķirši un mazās plūmes jeb būkas. Bumbieru, šķirnes plūmju un ogulāju bijis maz.

Zemnieku sētās visbiežāk stādītas parastās liepas. Tās stādīja ugunsdrošībai, ēnai, bitēm un sētas skaistumam. Teicēju atmiņās atrodamas norādes, ka parastie ceriņi un parastie filadelfi jeb neistie jasmīni zemnieku sētās vēl nebija plaši izplatīti. Teicēju atmiņās trūkst norāžu par vietējās floras kokaugu – parastās lazdas *Corylus avellana L.*, parastās ievas *Prunus padus L.* – esamību sētas stādījumos, lai gan ir Latvijas floras kokaugi, kuru stādīšanu teicēji atcerējušies.

19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā augu dažādība no muižu dārzjiem nonāca zemnieku sētās. Savukārt muižu dārzu un parku stādījumos daudzviet to nomainījusi jaunu un modernāku augu dažādība. Pētījumā apkopotais zemnieku dārzos audzētais puķu, koku un krūmu sortiments (1. tabula) sniedz iespēju, ja nepieciešams, atjaunot 19. gadsimta beigām un 20. gadsimta sākumam raksturīgos muižu dārzu, etnogrāfisko sētu, kā arī muzeju apkārtnes stādījumus. Zemnieku sētās saglabājušās senās šķirnes var kalpot par izejmateriālu šādu stādījumu atjaunošanai.

Teicēju atmiņās lietotie augu nosaukumi (1. tabula) papildina informāciju par latvisko augu nosaukumiem. Savukārt tādu nosaukumu kā *kamparzālīte*, *zalpiņš* u. c. noskaidrošana rosina etnobotāniskos pētījumos rūpīgi izvērtēt teicēju nosauktās un literatūrā pieejamās

augu dažādības atbilstību zinātniskajam nosaukumam. Katrā ziņā, pierakstot teicēja atmiņas, vēlams izmantot iepriekš sagatavotas fotogrāfijas vai citu ilustratīvo materiālu, kurā teicējs varētu atpazīt konkrēto augu dažādību, ja to nav iespējams to parādīt dārzā. Ieteicams atzīmēt auga raksturīgākās pazīmes, ja teicējs nosauc “tautā lietotu” augu nosaukumu. Īpaši vērtīgi, ja ir iespējams augu fotografēt un ievākt herbārijā. Savukārt jau agrāk pierakstītos atmiņu stāstos un citos folkloras materiālos iegūstamo informāciju nepieciešams rūpīgi izvērtēt.

1. tabula
Teicēju nosauktie zemnieku sētās audzētie augi

Auga latviskais zinātniskais nosaukums	Auga latīniskais nosaukums	Teicēja lietotais auga nosaukums – BDM ZM Nr.
Lakstaugi		
Amarants, astainais jeb lapsaste	<i>Amaranthus caudatus</i> cv.	Lapsaste – 481; tītarsmurgulis – 5862
Astere, Ķīnas	<i>Aster chinensis</i> cv.	Astere – 469, 479, 480, 481, 502; struncis – 5633
Atrairnīte, lielziedu	<i>Viola × witrockiana</i> cv.	Pamāite – 469, 5862; pincīte – 5633
Begonija, ilgziedu; leduspuķe	<i>Begonia semperflorens</i> cv.	Ledenīte – 482
Biškrēslīņš, balzama	<i>Tanacetum balsamita</i> L.	Kamparzālite – 502
Biškrēslīņš, balzama vai salvija, ārstniecības	<i>Tanacetum balsamita</i> L. vai <i>Salvis officinalis</i> L.	Zalpiņš – 480; zalpija – 463, 464, 465, 484, 499, 502
Biškrēslīņš, parastais	<i>Tanacetum vulgare</i> L.	Biškrēslīņš – 467, 482, 502
Čemurnelķe	<i>Dianthus barbatus</i> cv.	Sekstīte – 5862; suseklītis – 469, 467, 482, 499, 502
Dālija	<i>Dahlia</i> cv.	Dālija – 480; jorģīne – 463, 469, 481, 477, 478, 479, 501, 502; jorģīne – 466, 484; jurģīne – 464, 465, 468, 482, 500, 502, 503; jurģīne – 4663
Delfīnija, augstā	<i>Delphinium elatum</i> L.	Bruņnieka piesis – 484
Deviņvīruspēks, parastais vai deviņvīruspēks, melnais	<i>Verbascum thapsus</i> L. vai <i>Verbascum nigrum</i> L.	Deviņvīruspēks – 481, 499
Doronika, austrumu	<i>Doronicum orientale</i> cv.	Saulīte – 5862
Efeja, parastā	<i>Hedera helix</i> L.	Efēna – 5862
Floksis, skarainais	<i>Pblox paniculata</i> cv.	Floksis – 469, 479; plokse – 466; ploksis, pluksis – 5862
Gladiolas	<i>Gladiolus</i> cv.	Gladiolas – 469
Guntiņa, sarkanā vai nelķe	<i>Lycnis chalconica</i> L. vai <i>Dianthus</i> cv.	Nelķe – 469
Ģipsene, skarainā	<i>Gypsophila paniculata</i> L.	Brūtes kronītis – 481; brūtes puķīte – 467

Īriiss, skalbe	<i>Iris cv.; Iris sibirica L.</i>	Irisa jeb kalva – 469; kalva 465, 467; kalvene – 480, 482; ģedulis – 500
Kāršroze, parastā	<i>Alcea rosea cv.</i>	Kāršu roze – 499; kāršu roze jeb roze – 5633; stangroze – 463, 481; stangrozīte – 499; štokroze – 466, 477, 478, 484, 480
Kliņģerīte, ārstniecības	<i>Calendula officinalis L.</i>	Kriņģelīte – 478, 482, 502, 503; kriņģelīte – 460, 463, 464, 465, 466, 476, 480, 481, 484, 479; kriņģelītis – 501
Kosmeja, divplūksnu	<i>Cosmos bipinnatus cv.</i>	Liniņš – 463, 467, 469; puķu liniņš – 464
Krese, lielā	<i>Tropaeolum majus cv.</i>	Krese – 465, 466, 481, 482, 484, 500; palaīpe – 501, 5633; piesītis jeb lūķītis – 502, 503, 5862; trese – 463
Krūzmētra	<i>Mentha spicata L.</i>	Krūzmētra – 463
Kumelīte, ārstniecības	<i>Chamomilla recutita (L.) Rauschert</i>	Kumelīte – 465
Kurpīte, zilā	<i>Aconitum napellus L.</i>	Kurpīte – 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 476, 477, 478, 479, 481, 482, 484, 499, 500, 501, 502, 4663
Lauvmutīte, lielā	<i>Antirrhinum majus cv.</i>	Lauvmutīte – 469, 502
Lavaterā, trīsmēnešu vai rožu malva	<i>Lavatera trimestris L. Malva alcea L.</i>	Tūtrozīte – 465
Lilija	<i>Lilium cv.</i>	Lilija – 501
Lilija, vairvasiņu cv.	<i>Lilium bulbiferum cv.</i>	Rustine – 500, 501; ugunslilija – 4663; iespējams, ka rūsene – 502
Lobulārija, jūrmalas	<i>Lobularia maritima (L.) Desv.</i>	Alisīte jeb snieģpuķīte – 5862
Lupstājs, ārstniecības	<i>Levisticum officinale Koch.</i>	Lupstājs – 502; lipštūks – 481, 500
Magone	<i>Papaver sp., cv.</i>	Magone – 463, 464, 465, 476, 478, 484; kuplā magone – 480, 482; pildītā magone – 481; zīda magone 5633; vācu magone – 5633
Malva, rožu; malva	<i>Malva alcea L. Malva sp.</i>	Kauloze – 484; kokroze – 467, 5633; mazā roze – 5633? Viengadīgā malva – 5633
Mārpuķīte, ilggadīgā	<i>Bellis perennis cv.</i>	Āboliņš – 477, 499; bālā rozīte – 481; dābils – 500; Marijas rozīte – 465; Marijas puķīte – 479; marijpuķīte – 464, 482; marijrozīte – 469; rozīte – 501; rozīte jeb rāžus – 502; tūterītis – rozīte – 466
Martagonlilija	<i>Lilium martagon L.</i>	Daugavas lilija jeb Jāņu ķeizarkronis – 5862
Martagonlilija vai fritilārija, karaliskā jeb ķeizarkronis	<i>Lilium martagon L. vai Fritillaria imperialis L.</i>	Ciecars jeb ķeizarkronis – 501; ciecars jeb ķeizarkronis – 4663; ķeizarkronis – 465, 464, 468, 469, 477, 482, 484; ķeizarkronis jeb gandra deguns – 502
Matiola; lefkoja	<i>Mattiola bicornis (Sibth, et Sm.) DC.</i>	Leukoja – 481; levkoja – 502
Mētra	<i>Mentha L.</i>	Mētra – 501

Miežubrālis, parastais	<i>Pbalaris arundinacea</i> L.	Grīslītis – 463; grīslītis jeb strīpainā ciesa – 5862; strīpains grīslītis – 467
Miķelīte, vītolu	<i>Aster ×salignus</i> Willd. syn. <i>A. salicifolius</i> Scholler; <i>A. lanceolatus</i> Willd. × <i>A. novi-belgii</i> L.	Miķelpuķe – 499; rudenspuķe – 481, 502; rudenpuķe – 463, 467, 477
Narcise	<i>Narcissus</i> cv.	Narcise – 479; lelija – 5633
Neaizmirstulīte	<i>Myosotis</i> sp.	Neaizmirstulīte – 482
Ozolīte, parastā	<i>Aquilegia vulgaris</i> cv.	Vanadzīne jeb ozoliņš – 502; ozolīte jeb vanadziņš – 5862
Peonija	<i>Paeonia</i> cv.	Biljone – sarkanā puģene – 501; biljons – 5633; jāņroze – 465; krūmu rozīte – 478; pojene – 479, 484; pojene jeb jāņroze – 467; puģene 464, 469, 477, 480, 499; stulpe – tumši sarkana puģene – 5862; triljone – bālas krāsas puģene – 501
Pīparmētra	<i>Mentha</i> × <i>piperita</i> L.	Pīparmētra – 464, 465, 481, 484, 502; pepermente – 482
Puķzirnītis	<i>Lathyrus odoratus</i> L.	Puķzirnītis – 463, 468, 502; puķzirnīņš – 482
Pulkstenīte	<i>Campanula</i> cv.	Kampanula jeb uzpirkstenītis 5862; pulkstenītis 466; pulkstenītis jeb zvaniņš 481
Pupumētra, kalnu vai pupumētra, dārza	<i>Satureja montana</i> L. <i>Satureja hortensis</i> L.	Zvīniņa – 484
Rabarbers, parastais	<i>Rheum rhabonticum</i> L.	Bārbe – 500
Rezēda	<i>Reseda</i> L.	Rezēda – 463, 466, 484, 502
Rudbekija, šķeltlapu, šķirne 'Goldball'	<i>Rudbeckia laciniata</i> 'Goldball'	Rīgas jūrģīne – 500; ziemas jūrģīne – 476; ziemas jūrģīne – 468
Salmene	<i>Helicbrysum</i> cv.	Salmene – 465, 482, 484
Samtene	<i>Tagetes</i> cv.	Samatine – 502, 503; vazdiks – 5862
Sirdspuķe, krāšņā	<i>Dicentra spectabilis</i> (L.) Lem.	Lauztā sirds – 480, 482; salauztā sirds – 466, 502; salauztā sirsniņa – 465, 468; sudrabine – 500, 5633; titarsekste – 465
Tabaka, spārmotā, puķtabaka	<i>Nicotiana alata</i> cv.	Puķu tabaka – 484
Vakarene, smaržīgā	<i>Hesperis matronalis</i> L.	Naktsvijole – 463, 502; naktsvijole jeb meitactiņa – 5862
Vērmele, parastā	<i>Artemisia absinthium</i> L.	Vērmele – 482
Vijolīte, trejkrāsu vai vijolīte, tīruma	<i>Viola tricolor</i> L. <i>Viola arvensis</i> Murray	Mazie ģīmiši – 477
Zeltpiņene, meiteņu	<i>Tanacetum parthenium</i> (L.) Sch. Bip.	Baltais bišķrēslīņš – 469; dārza kumelīte – 484
Zilsniedzīte	<i>Scilla</i> L.	Dārza sipoliņš ar ziljiem ziediem – 465

Koki, krūmi, puskrūmi		
Ābele, mājas	<i>Malus domestica</i> cv.	Ābele – 468, 467, 477, 478, 479, 480, 481, 483, 484, 499, 500, 501, 502, 503, 4663
Bērzs, āra	<i>Betula pendula</i> Roth	Bērzs – 484
Bumbiere, mājas	<i>Pyrus communis</i> cv.	Bumbiere – 482, 501, 502
Būka	<i>Prunus instititia</i> L.	Būka – 477, 482; būciņa – 484, 502
Ceriņš, parastais	<i>Syringa vulgaris</i> L.	Ceriņš – 481, 484; cerins – 501; plieders – 467, 478, 479, 500, 502
Dievkociņš, parastais	<i>Artemisia abrotanum</i> L.	Dievkociņš – 464, 479, 484, 500, 502; kārkliņš – 465, 476, 480, 499
Egle, parastā	<i>Picea abies</i> (L.) H. Karst.	Egle – 483, 484, 499, 502, 503
Eiropas baltegle vai Eiropas lapegle	<i>Abies alba</i> Mill. <i>Larix decidua</i> Mill.	Vācemes eglīte – 484
Ērkšķoga	<i>Grossularia reclinata</i> cv.	Ērkšķoga – 4663; krizdole – 479, 500
Filadelfs, parastais	<i>Philadelphus coronarius</i> L.	Jasmins – 467, 481, 479, 484, 502; jesmins – 478
Goba, parastā	<i>Ulmus glabra</i> Huds.	Goba 466
Irbene, parastā, šķirne 'Roseum'	<i>Viburnum opulus</i> L., <i>Viburnum opulus</i> 'Roseum'	Putākslis – 502; sniega balle – 502
Jāņoga, sarkanā	<i>Ribes rubrum</i> cv.	Jāņoga – 479, 4663
Kļava, parastā	<i>Acer platanoides</i> L.	Kļava – 482, 502
Krustābele jeb vilkābele	<i>Crataegus</i> sp.	Krustābelīte – 481
Ķirsis Ķirsis, saldais Ķirsis, skābais	<i>Cerasus</i> cv. <i>Cerasus avium</i> (L.) Moench <i>Cerasus vulgaris</i> Mill.	Ķirsis – 466, 467, 468, 477, 479, 481, 483, 499, 502; meža ķirsis – 482; saldais ķirsis – 478; skābais ķirsis – 478, 484
Liepa, parastā	<i>Tilia cordata</i> Mill.	Liepa – 466, 468, 477, 479, 481, 482, 483, 484, 499, 502, 503
Mežābele vai mājas ābeles sēklaudzis	<i>Malus sylvestris</i> (L.) Mill. <i>Malus domestica</i> cv.	Mežābele – 467, 481, 484, 502
Osis, parastais	<i>Fraxinus excelsior</i> L.	Osis – 481, 482, 502
Ozols, parastais	<i>Quercus robur</i> L.	Ozols – 466, 482, 484, 502
Papele, balzama vai apse, baltā	<i>Populus balsamifera</i> L. vai <i>Populus alba</i> L.	Vācemes apse – 482
Pilādzis, parastais	<i>Sorbus aucuparia</i> L.	Pilēģis 484; pilādzis jeb pūcenis 482; sērmokslis – 500
Pilādzis, Zviedrijas (iespējams)	<i>Sorbus intermedia</i> (Ehrh.) Pers.	Vācemes pūceniņa – 484
Plūme, mājas	<i>Prunus domestica</i> cv.	Plūme – 466, 467, 468, 477, 478, 481, 482, 484, 480, 499, 501, 4663
Roze, rievainā vai kāds rožu kultivārs	<i>Rosa rugosa</i> Thunb. vai <i>Rosa</i> cv.	Pildītā, sarkanā krūmu roze – 502

Sniegoga, strautu	<i>Symphoricarpos albus</i> (L.) S.F. Blake var. <i>laevigata</i> (Fernald) S.F. Blake	Krūms ar baltām, sprāgstošām odziņām – 501
Upene, parastā	<i>Ribes nigrum</i> cv.	Upene – 4663
Vītols, baltais	<i>Salix alba</i> L.	Sudrabvītols – 482, 484
Zirgkastaņa, parastā	<i>Aesculus hippocastanum</i> L.	Kastaņa – 484, 499; kastanis – 466, 477

- Ančevska, Ieva (2020). *Latviešu dziedināšanas tradīcija*. Rīga: Zinātne.
- [Anon.] (2021a). *Kampferkraut*. Pieejams: <https://www.kraeuter-und-duftpflanzen.de/detail/index/sArticle/10362> [skatīts 15.07.2022.].
- [Anon.] (2021b). Ūkostatān. Pieejams: <https://www.oekostation.de/de/heilkraeutergarten/portrait-55.htm> [skatīts 15.07.2022.].
- [Anon.] (2021c). *Tanacetum balsamita*. Pieejams: <https://www.gaissmayer.de/web/shop/themenwelten/mit-stauden-gestalten/schnittstauden/173/tanacetum-balsamita/4912/> [skatīts 15.07.2022.].
- [Bez aut.] (2017). *Kurmāles pagasts*. Vēsture. Kuldīga.lv. 30.01. Pieejams: www.kurmale.lv [skatīts 20.12.2020.].
- [Bez aut.] (1850). Sludināšana. *Latviešu Avīzes*, 01.06.
- Baumane, Mirdza, Dzērve, Kārlis, Klovāne, Tatjana, Lainis, Jānis, Pētersone, Milda (1978). *Garšaugi*. Rīga: Zvaigzne.
- Birziņš, Jānis (1935). *Ārstniecības augi*. Rīga: Latvijas rakstu apgādība.
- Cimermanis, Saulvedis (2020). *Tautas celtniecība Latvijas ainavā*. Rīga: Zinātne.
- Dindonis, Pēteris (1928). *Ogu dārzs*. Rīga: Zemnieka domas.
- Dīne, Olga. Puķes un augļu dārzs. BDM ZM Nr. 480.
- Dobeļi. Puķes, augļu koki. BDM ZM Nr. 503.
- Drebenieks, Jāzeps. Augļu dārzs. BDM ZM Nr. 483.
- Ēdelmane, Inese, Ozola, Ārija (2003). *Latviešu valodas augu nosaukumi*. Rīga: Augsburgas institūts.
- Eida, Marija. Puķu un augļu dārzi. BDM ZM Nr. 478.
- Eikina, L. Puķes un augļu dārzi. BDM ZM Nr. 465.
- Ikase, Laila, Lepse, Līga, Kaufmane, Edīte, Feldmane, Daina, Dēķena, Dzintra, Zeipiņa, Solvīta (2019). *Vēsturiskie dārzi. Šķirņu katalogs*. LLU Dārzkopības institūts. Pieejams: https://fruittechcentre.eu/sites/default/files/2019-03/skirnu_katalogs_elektroniska_versija_HG.pdf [skatīts 15.07.2022.].
- Freimane, Milda. Puķes un augļu dārzi. BDM ZM Nr. 468.
- Friebe, Wilhelm (1805). *Oekonomisch-technische Flora für Est-, Liv- und Kurland*. Rīga: Hartmannschen Buchhandlung.
- Gailīši. Puķu dārzi. BDM ZM Nr. 469.
- Gāle-Karņentere, Inta (2001). Mutvārdu intervija: teorija un prakse. Zirņite, Māra (sast.). *Spogulis*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts.
- Geri. Puķes un apstādījumi. BDM ZM Nr. 476.
- Gudžinskas, Zigmantas (2010). *Tradīciniai Lietuvas darželiu augalai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopediju leidybos centras.
- Guļevska, Dainuvīte (2006). Sieks. Guļevska, Dainuvīte (atb. red.). *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: Avots, 988. lpp.
- Jankovska, E. Puķes, augļu dārzi. BDM ZM Nr. 482.
- Jansone, A. Puķu dārziņš. BDM ZM Nr. 464.
- Jaunzems, Jānis (1943). *Kurzemes sēta*. Rīga: V. Tepferza izdevums.
- Jende, Elza. Puķes. BDM ZM Nr. 5633.
- Kārkliņš, Jānis (1977). *Ābeļu šķirnes*. Rīga: Zvaigzne.
- Kramēna, Maija. Puķu vietējie nosaukumi. BDM ZM Nr. 5862.
- Krastiņa, Anna (1969). Apmetņu veidi, ēkas un to iekārtojums. Strods, Heinrihs (atb. red.). *Latviešu etnogrāfija*. Rīga: Zinātne, 297.–311. lpp.
- Kūma, Anna un citas Bārtas pašdarbības kolektīva dalībnieces. Puķes un augļu dārzi. BDM ZM Nr. 502.
- Ķūsis, Anna. Puķu un augļu dārzs. BDM ZM Nr. 4663.
- Lācis, Visvaldis (2000). *Latviešu zemes un tautas vēsture*. 1. sēj. Rīga: Vieda.
- Lubrans, Līze. Puķu un augļu dārzi. BDM ZM Nr. 499.
- Malkcirte, Anna. Puķu un augļu dārzi. BDM ZM Nr. 484.
- Mauriņš, Artūrs, Zvirgzds, Andris (2006). *Dendroloģija*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Miezīte, L. Puķu un augļu dārzi. BDM ZM Nr. 477.
- Mazvērsītis, Jānis (1931). *Latviešu lauksaimniecības kultūras vēsture*. Rīga: Valters un Rapa.
- Pētersone, Anna, Birkmane, Kornēlija (1980). *Latvijas PSR augu noteicējs*. Rīga: Zvaigzne.
- Pētersone, Anna (1968). *Savvaļas ārstniecības augi*. Rīga: Liesma.

- Ptrāga, Mirdza (2006). *Skrundas izloksnes apraksts*. Liepāja: LiePA.
- Reņģe, Jānis (1927). *Augļkopība*. Rīga: Zemnieka domas.
- Roze, Daina (2018). Plants and Gardens in Memory Stories of Latvian Exile. *Vēsture: avoti un cilvēki. XXI*. Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds "Saule", 316.–322. lpp.
- Roze, Daina, Smiltiece, Evija (2017). "Latviskie" augi Ogres pilsētas kultūrainavā. *Vēsture: avoti un cilvēki. XXVI zinātniskie lasījumi. Vēsture XX*. Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds "Saule", 326.–333. lpp.
- Roze, Daina (2014). "Latviskie" augi žurnālā "Atpūta" (20. gadsimta 30. gadi). *Vēsture: avoti un cilvēki. XXIII zinātniskie lasījumi. Vēsture XVII*. Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds "Saule", 346.–353. lpp.
- Roze, Daina, Jansone, Silvija (2013). "Latviskie" augi Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja arhīva materiālos. *Vēsture: avoti un cilvēki. XXII zinātniskie lasījumi. Vēsture XVI*. Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds "Saule", 304.–310. lpp.
- Roze, Daina (2011). Jānis Jaunsudrabiņš: folklorā, daba un dārzs kā latviskās identitātes zīmes. *Letonica*, Nr. 21, 157.–169. lpp.
- Roze, Daina (2010). Some Plants as a Sign of the Latvian Identity. *Balkan and Baltic States in United Europe: Histories, Religions and Cultures*. Sofia: Bulgarian Academy of Sciences, Institute of Folklore Studies, pp. 132–141.
- Rozīte. Puķes un augļu dārzs. BDM ZM Nr. 467.
- Rožkalne, Anna. Puķes un augļu dārzi. BDM ZM Nr. 463.
- Rubine, Helēna (2019). Balzama biškrēsliņš. *Aizelksne – dziedinošā zinātniskā stila raksti*. Pieejams: <https://aizelksne.com/2019/03/25/balzama-biskreslins/> [skatīts 15.07.2022.].
- Rubine, Helēna, Eniņa, Vija (2004). *Ārstniecības augi*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Rudzītis, Jāzeps (2006). *Latviešu vēstītājas folkloras dzīve tautā 19. un 20. gadsimtā*. Rīga: Zinātne.
- Sīpols, Ženija. Puķes un augļu dārzs. BDM ZM Nr. 466.
- Sležas. Puķes un augļu dārzs. BDM ZM Nr. 501.
- Sudrabs, Jānis (1943). *Augļkopība*. Rīga: Latvju grāmata.
- Šmits, Pēteris (sast.) (1991). *Latviešu tautas ticējumi*. 4. sēj. Rīga: Kabata.
- Šmits, Pēteris (sast.) (1992). *Latviešu tautas ticējumi*. 2. sēj. Rīga: Kabata.
- Šmits, Pēteris (sast.) (1993). *Latviešu tautas ticējumi*. 3. sēj. Rīga: Kabata.
- Šnē, Dorisa (2006). Pūrvieta. *Latviešu valodas vārdnīca*. Guļevska, Dainuvīte (atb. red.). Rīga: Avots, 891. lpp.
- Švābe, Arveds (1991). *Latvijas vēsture*. Rīga: Avots.
- Švikule, Dora (1939). *Veselīgākās zāļu tējas*. Rīga: Valters un Rapa.
- Tabakas. Puķu un augļu dārzi. BDM ZM Nr. 500.
- Tentelis, Augusts (red.) (1939). *Dokumenti par tautas atmodas laikmetu. 1856.–1867*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds.
- Tilka, Ieva. Puķu un augļu dārzi. BDM ZM Nr. 481.
- Zauvere, E. Puķu un augļu dārzi. BDM ZM Nr. 479.
- Zunde, Ilmārs (1993) *Apskats par puķkopības attīstību Latvijā*. Rīga: Komunālās saimniecības departaments, Latvijas puķkopības SIA "Zieds", Valsts puķkopības l/a Meristēmu kultūras.

The Recollections of Narrators: Flowers, Trees, and Shrubs in the Gardens of Courland Farmers at the Turn of the 19th and 20th Centuries

Daina Roze

Keywords: medicinal plants, orchard, servants, seedlings

Since the beginning of the formation of the Latvian nation, the garden has been an integral part of the national cultural space. For a Latvian, a garden is a special asset as it has always been associated with independence, self-assurance and a sense of worth, including wealth. It is present on a daily basis and during the holidays, reflecting the social and economic characteristics of the time and the concept of a beautiful and tidy environment. Thus, the study of narrators' memories of plantations of flowers, trees and shrubs in peasant farmsteads provides an opportunity to enrich the understanding of the formation of Latvian identity and to contribute to the interdisciplinary research in environmental humanities. In the study the materials of the Latvian Ethnographic Open-Air Museum archive – 24 memory stories obtained in the fieldwork in the vicinity of Skrunda, Liepāja and Kuldīga in 1955 and 1956 have been used. The narrators, in most cases, were servants or their children, mainly aged 70–80. The narrators focused on personal experience revealing the location of the flower, tree and shrub plantations in the farmyard space and the features of its formation. The attention was paid to the cultivation and use of medicinal plants. The plant names mentioned in the narrators stories and the plant names given by three narrators in the vicinity of Liepāja in 1972–1974 were summarized and accompanied by the scientific name of the respective plant.

Translating Poetry to Resist Soviet Coloniality: Tracing the Legacy of Uldis Bērziņš

Ivars Šteinbergs

Keywords: linguistic specificity, non-essentialist perspective, postcolonial theory, cultural identity construct, power

Introduction

The death of polyglot poet and translator Uldis Bērziņš (1944–2021) can be perceived as a loss for the Latvian language. It was the end of Bērziņš's active creative work both as a writer and interpreter, work which included a plethora of texts that reshaped and continue to influence Latvian poetry, enriched the Baltic tongue, and introduced masterpieces of world literature — both secular and religious — into the local discourse. It also has marked the beginning of a new stage in scholarship. Each poem by Bērziņš, Guntis Berelis writes, “must be seen as a uniform piece of fabric, which in turn is a small fragment of a gigantic fabric of text, one which is continuously written by the author, adding a piece with each new poem” (Berelis 1999: 257). We can speak similarly about Bērziņš's translations. Since we can now deal with a corpus of material that is no longer receiving additions, we can more easily adjust our interpretative gaze and sift through the vast body of verse. After describing the poet's activities regarding poetry translation in a concrete historical and scholarly context, this article focuses on selected translations written and published by Bērziņš in the Soviet period, emphasizing individual poems as case studies. I argue that certain aspects of Bērziņš's work as a translator of poetry can be read as a form of resisting Soviet coloniality. To substantiate my claim, I will turn to postcolonial studies and make use of concepts from translation theory, attempting to synthesize the two perspectives in an interdisciplinary approach.

The burgeoning field of Soviet postcolonial studies has been widely discussed amongst academics in recent years. While there is no consensus on exactly how to adopt the postcolonial vocabulary in a post-Soviet or Soviet context, and much of the field is contradictory and without generally accepted terms, norms, or methods, it has nevertheless proven fruitful for knowledge production and provided pluriperspectival opinions on our understanding of history. Attention has oftentimes been granted to literary processes — after all, in the territory in question, “[t]he prevalence of imaginative literature as a major institution of transformation, culture, and anti-imperial protest expanded throughout the nineteenth century and then into the Soviet period” (Etkind 2011: 253). However, rarely does research on Soviet coloniality encompass an inspection of the processes of translation (with rare exceptions (see, for example, Peiker 2006)). This is a significant lack, because “[c]olonialism and imperialism were and are made possible not just by military might or economic advantage but by knowledge as well,” and translation has always been part and parcel of producing, representing, construing,

and misconstruing knowledge (Tymoczko and Gentzler 2002: xxi). Bērziņš's story, therefore, is a crucial example of the ways power relations were negotiated in an oppressive system: His debut book was refused publication for about a decade, during which time he turned to translation. Furthermore, though his biography and poetry have been examined in-depth by Marians Rižijs, in his monograph on the author, the scholar admits that one of the aspects that was "left aside" was Bērziņš's contribution as a translator (Rižijs 2011: 10). In an attempt to lay the groundwork for filling these gaps, this article begins by mapping the locus of Baltic studies in postcolonial thinking; it then turns to describing some important facets of literary translation in the Soviet regime; finally, it offers an analysis of certain translations written by Bērziņš in the Soviet period.

1. Adapting a Post-colonial View to the Culture of Soviet Latvia

While writings on the intersection between Soviet studies and ideas concerning coloniality proliferate, considerations about Baltic postcoloniality are still in a relatively early phase — though there is a firm basis on which to develop a grasp of the problematic. Ever since the publication of David Chioni Moore's 2001 article, "Is the Post- in Postcolonial the Post- in Post-Soviet? Toward a Global Postcolonial Critique," scholars have been motivated to seek connections between the colonial experience as described by the likes of Edward Said or Homi Bhabha and the experience of the peoples who lived through Soviet treatment. Moore stated clearly that the term "postcolonial" is "a useful designation" for the geographical zone that includes the "post-Soviet sphere" (Moore 2006: 15). His suggestion to apply concepts that were well-established when speaking of empires to the conditions of the Soviet Union and countries under its influence gained resonance. 2006 saw the publication of "Baltic Postcolonialism," a collective monograph edited by Violeta Kelertas that re-published Moore's article along with several pieces delving into the topic from various angles. More recently, the colonial experience in the Baltics and its link to and manifestations in drama has been described by Benedikts Kalnačs (Kalnačs 2016). And perhaps the most compelling contribution to date is Epp Annus's monograph, "Soviet Postcolonial Studies: A View from the Western Borderlands" (Annus 2018b), which focuses on what the scholar calls "Western Borderlands." What these works have in common is a sensibility towards the complexity of historical fact and an awareness of the dangers of simplifying multi-dimensional political and cultural dynamics. One takeaway from Kalnačs's and his colleagues' efforts is that it is more useful to concentrate on specific phenomenon in specific circumstances rather than attempt to make generalizations about larger continuums. Details that apply to, say, the Latvian context in the 1980s will not apply to the Balkan context today, and so on.

In a 2018 article on a related subject, wherein he provides an overview of how postcolonial theory has been integrated into Soviet and post-Soviet studies and contextualizes the Baltic experience in a longer historical context, pointing towards German and other influences

which existed alongside the Soviet occupation, Kalnačs urges scholars to identify “shared colonial difference” (Kalnačs 2018: 25) rather than look for “sameness” between ex-colonies and ex-Soviet states. Similarly, Neil Lazarus warns against totalizing thinking, stating that it

once again conflates the history of “Europe” with that of “the west”, and once again homogenizes each and both of these concepts, [...] thereby making it necessary for us to have to start calling for the unthinking of Eurocentrism all over again. The danger here is of a merging of “post-Soviet” criticism with the kind of “post-Orientalist” literary comparativism currently espoused by some western European scholars, who seek to restate the value and vitality of the “western” literary canon and the tradition that it inscribes and memorializes after the disciplinary critique of Eurocentrism. (Lazarus 2012: 126)

This seems to be a crosscutting thread in Baltic postcolonial studies as well — the notion that we risk falling back into essentialism while trying to critique it. Therefore, each study must clearly define its object in its intersectional position, remembering that history is not one-directional or even the same for everyone but is instead a multifarious stream of overlapping narratives. So, for example, in his essay on the history of the Latvian SSR from a postcolonial perspective, historian Gatis Krūmiņš first admits that if we look at the definition of *colonialism*, “we may find much in common with what occurred in Latvia and the entire Baltic territory during the USSR occupation” (Krūmiņš 2019: 586). But then, most of the essay is devoted to processes unique to the USSR: sovietization, collectivization, Russification, et cetera. In other words, historical specificity is paramount when dealing with violent, grand-scale conglomerations such as the USSR.

Speaking about the contemporary situation, Madina Tlostanova notes that “[p]ostsocialist, postcolonial and postimperial overtones constantly intersect and communicate in the complex imaginary of the ex-Soviet space,” which should also caution us to stay alert when analyzing the Soviet past. Her words should also caution us about the present — for it, too, was an intersection of (socialist, colonial, imperial) “overtones” (Tlostanova 2012: 141). The study of Soviet history is further complicated by Alexander Etkind, who notes: “Not only is the post-Soviet era postcolonial (though still imperial), the Soviet era was postcolonial too. The Russian Empire was a great colonial system both at its distant frontiers and in its dark heartlands” (Etkind 2011: 26). This is another aspect we must remember as we look for decolonial movements in Soviet literature — resistance to authority can be placed within the tradition of imperial power relations.

Soviet postcolonial thinkers are not arguing that the Soviet Union was a colonial empire in traditional terms; instead, the shared revelation is that the theoretical frameworks developed by postcolonial thinkers is useful and productive when discussing the Soviet condition. Therefore, along with the attention to contextual specificity, what the scholarship on Soviet postcolonialism shares is an engrossment in taking up, re-defining, re-applying, and/or supplementing the lexicon of postcolonial studies. This attempt to show how we may find parallels between the experiences of peoples in ex-colonies of empires and peoples

from previous Soviet republics proves the flexibility of expressions and abstractions. As in the case of discussions pertaining to regions in India or South America, so too does the Soviet sphere provide examples of its own hybridization, double-consciousness, mimicry, bodies, identities, and cultures in and as translation (as Bhabha would have it). For instance, Michał Buchowski writes about the process of contemporary “othering” in Poland, transforming, re-evaluating, and widening Said’s proposed apprehension of orientalization: “[T]he spatially exotic other has been resurrected as the socially stigmatized brother” (Buchowski 2006: 476). For Buchowski, in the post-socialist condition, othering has acquired new depth and form, no longer pertaining to geopolitical location but to social and economic background.

Social division, of which Buchowski speaks, points to another feature of Soviet and Baltic postcolonial studies that will become relevant for the current article — the problematic position of nationalism within societal relations in the Soviet era. One is tempted to find nationalistic inclinations in both covert and overt acts of protest against the rules imposed by the Soviet regime. However, we must be careful not to inscribe nationalism too hastily, as this exposes us to the chance of reverting back to essentialist categories of “us” and “them” — the very kind of categories these protests tend to criticize. The place of nationalism in thinking about the postcolonial perspective on Baltic studies is complicated; when scholars speak of decolonial options or a counter-discourse to the colonial one, we often see a reference to the “national” past — and sometimes to pagan roots (in other words, a form of nationalist essentialism). This is untangled by Epp Annus, who, referencing Gayatri Spivak, analyzes “strategic national essentialism in the Baltics as a cultural phenomenon of these (post)colonial societies” (Annus 2018b: 2). This position assumes that the Latvian nationalism in the Soviet period came about as a necessary reaction to occupation, the inevitable necessity of standing in solidarity with the people in a colonial situation.

This article borrows Annus’s idea of finding and describing “strategic national essentialism” (in Latvian cultural phenomenon) as the objective of this study and invokes selected terminology from postcolonial studies; it also strives to avoid generalizations by centering on particular contexts. In terms of vocabulary, Annus provides a distinction between “colonialism” and “coloniality.” She writes: “The Baltic states were not precisely ‘colonized’ by the Soviet Union [...]. Yet [...] the Soviet period in the Baltic states can be characterized as a colonial situation, wherein colonial strategies were deployed” (Annus 2018a: 2). For her, “coloniality” refers to a “conceptual and ideological ‘matrix of power’ [...]”: Soviet colonialism as a complex of strategies brought with it Soviet coloniality as a general state of affairs or cultural logic” (Annus 2018a: 4). It is precisely this “general state of affairs or cultural logic,” i.e., this Soviet coloniality, that will be shown to be resisted through Bērziņš’s poetry translations. Here it is also useful to note one of the ways Annus describes the Soviet Union as a colonial empire. An “imperial situation,” the scholar says, “creates a distinction between ‘us’ and ‘them,’ a cultural construction of ‘our’ identity as opposed to ‘their’ flawed social structures and ‘their’ disturbing presence in ‘our’ land” (Annus 2018b: 52). This construction — the familiar “us” and the dangerous others, “them” — will become relevant when analyzing certain translations.

Finally, I also sympathize with Annus when she speaks about the location of knowledge in Soviet postcolonial studies — that is, the role of subjective dispositions and family histories in theoretical reflection. She points to the plurality of perspectives in the growing field of postcolonial scholarship in light of the affective turn and argues that academic otherness “is the precondition for consolidating Soviet postcolonial studies as a subfield” (Annus 2018b: 75). Our views are always already positioned and derived from individual genealogies; therefore, it only makes our thinking more rigorous if we identify our proximity to the object of our studies. I, too, have a personal, emotional investment when it comes to dissecting the workings of the Soviet machine. Though I did not live through the historical period, I have inherited memories and worldviews from parents and grandparents who stood on both sides of the mechanism of power, which is why this article is also my personal attempt to develop a way of thinking about the controversial legacy of the Soviet occupation.

2. Literary Translation in Soviet Times

If we are to conceptualize the Soviet Union as a kind of colonial empire, then it becomes all the more relevant to study the practice of translation within it. “[T]ranslation has always been an indispensable channel of imperial conquest and occupation,” writes Douglas Robinson. “Not only must the imperial conquerors find some effective way of communicating with their new subjects; they must develop new ways of subjecting them, converting them into docile or ‘cooperative’ subjects” (Robinson 2014: 10). Ever since the “cultural turn,” translation studies has shown time and again that “translation was an effective instrument of colonialism, part of the technological apparatus that ensured the establishment of complex political, social, aesthetic, and pedagogical systems in the colonized territories” (Bassnett 2014: 44). In the case of the Soviet Union, we may speak of certain translation policies that were part of the official agenda to assimilate and/or subjugate the population of occupied territories. As the ideological brainwashing unfolded in the post-war years, great effort was put into controlling what could and couldn’t be translated (though, of course, there were occasions when some books “slipped through the cracks” (see, for example, Veisbergs 2019: 70–72)). While some were censored, many Russian writers became prioritized as part of the Russification program; if Western authors were translated, it became important to frame these foreigners a certain way — either as capitalist or imperialist deviants or critics of their own societies. The second strand of translation that was politically motivated and allowed was the exchange of cultural material between occupied republics. “The widely propagated friendship of nations [...], was expected to manifest itself in different spheres of social life, including publishing” (Kamovnikova 2019: 151). This meant that publishers had to produce large amounts of literature translated from the languages of the Soviet Union as well as the languages of the allies in the name of staging and demonstrating supposed unity and familiarity.

However, translation is as much about finding the same in each culture as it is about differences, and choosing what differences to showcase in translation depends on the translators — living beings with personal histories, cultural and epistemic baggage, ideological stances, and everything else that comprises a person. If we realize that translation “stands as one of the most significant means by which one culture represents another,” and if we assume that, as Maria Tymoczko contends in reference to Benedict Anderson, “nations are ‘imagined communities,’” then “inevitably representations of nations will shift as they are constructed through translation by different groups with their own senses of identity” (Tymoczko 1999b: 17). The fact censors often failed to realize is that what translators “represent” is not only some foreign aesthetic, but also the translator’s ideals, knowledge, biases, prejudices, etc. Identities, which we hope to unveil through translation, “depend on a perception of difference for their articulation, difference often established by translations” (Tymoczko 1999b: 18). That is to say that translations, especially of such a complex and multi-layered entity as poetry, are never “innocent” — they involve making choices and, as such, are always mingled with the perceptions of the translator. This inevitable transformation leads to the possibility that translation can (and has on multiple occasions throughout history (see, for example, Tymoczko 2010)) turn from a tool of manipulation into an instrument of resistance. “Because translation is at times one locus in a literary system where formal experimentation is more easily tolerated,” Maria Tymoczko writes, “translation can even become an ‘alibi’ for challenges to the dominant poetics” (Tymoczko 1999a: 33). What happens in such cases is that the direction of the controlling pressure of translation gets turned back against the oppressor.

This is the case for several Soviet translators for whom the act of translating became a kind of refuge and, potentially, nonconformity. Jean Delisle and Judith Woodsworth quote Russian translator Efim Etkind, who states that, when Russian poets were “[n]o longer in a position to express themselves fully in their own works,” they expressed themselves by translating classics through the voices of other authors (Woodsworth and Delisle 2012: 141). This statement can be applied to the translators who worked within the Latvian language as well. Working at a time after the latest wave of Russification; at a time when repressions stretched beyond the social sphere influencing literature and the translation thereof; when every citizen was expected to adhere to communist ideology, learn Marxist-Leninist philosophy and be wary of what they say in private, many poets and writers turned to translation as a means to sharpen their own literary craftsmanship. This was possible because, as Latvian historians have noted, while literature as a whole was defective, “translated literature was considerably luckier” (Zauberga 2016: 37) in that the original writings of local authors were under more suspicion than the translations made by them. Lauren Leighton has observed that the “same political leaders who consider translation a key to their national policy [...] have been indifferent to and at times even oblivious to works in translation that would have enraged them had they been written by a Soviet author” (qtd. in Baer 2010: 152). To a certain degree, this was exploited by translators in order to bypass censorship.

There were various ways in which translators exercised resistance — for example, by selecting and translating the work of authors that politically (even if covertly) oppose the authorities. However, as Brian James Baer asserts, the Soviet-era intelligentsia “often viewed opposition

to the regime in terms of non-participation rather than open dissent” (Baer 2010: 163). The resistance was not necessarily “anti-Soviet” so much as it was “non-Soviet.” Latvian translators attempted to reject the dogmas of socialist realism by “distancing themselves from the language of power and its ideological practice” (Rižis 2011: 119). One of the most talented and productive Latvian translators of the last century, Knuts Skujenieks, reaffirms this by saying that for his generation translating was simply a “tendency to widen our poetic sense and, therefore, worldview” (Skujenieks 2004: 68). Since translation was “safer” than original writing (and also moderately easier to publish), it served as an opportunity to look beyond the stale, sterile reality of the USSR and delve into “unheard-of linguistic and cultural cosmoses” (Rižis 2011: 158). In a reality where deviation from norms — a conversation about independence, for example — meant punishment, translation offered a window to an alternative existence. Skujenieks, who spent seven years in the Gulag (1962–1969), went on to publish, among many other titles, translations of Federico Garcia Lorca’s poetry and the folksongs of different European peoples; when Maija Silmale (1924–1973) returned home after spending five years in a prison camp (1951–1956), she worked on a comprehensive anthology of modern French poetry and the novels of Albert Camus.

Of course, censorship in the Soviet Union was not only an institution enacted by a single, external organ of power, but rather “a heterogeneous, dispersed set of practices that varied historically and geographically and were carried out by different ‘censorial agents’” (Sherry 2015: 6). That is to say, while censorship did occur as a process of prohibition, erasure, twisting, and falsification of fact and fiction supervised by Glavlit — the Main Directorate for Literary and Publishing Affairs (Uldis Bērziņš has also suffered in this respect, see Balode 2009) — it nevertheless involved other, independent “censorial” factors as well. The intensity of censorship was different on Russian soil than it was elsewhere in the Union, and it changed over the course of the occupation (with Glavlit’s standards relaxing in 1988 as part of Mikhail Gorbachev’s policies), but the effects of the censors were nonetheless felt all across the spectrum of Latvian life — social, political, and artistic — including when Bērziņš was actively translating.

Referencing Michael Holquist, Karl E. Jirgens notes that censorship can be viewed “as a complex phenomenon that results in a dynamic and multi-directional relationship between the censor and the censored” (Jirgens 2006: 68). The scholar explains that in any attempt to establish a “discursive hegemony,” the dominant structure is “nonetheless locked into a ‘negotiation’ with those it attempts to suppress,” which demands “answers from the colonized, and by necessity, gives them voice” (68). This results in both self-censorship and windows of opportunity that allow for subverting the colonizers’ suppression. While Jirgens talks about original literary production, similar observations can be made regarding translations, as I will elaborate in the next and final section of the article.

Finally, one key difference between the translation practices in Soviet Russia and Soviet Latvia was the tradition of translating by way of interlinear trots — “word-for-word prosaic translations of original poetry, which function as intermediate links between original texts and poet-translators, who are unfamiliar with the source language” (Kamovnikova 2019: 151). Trots were widely used in Soviet Russia both by beginners and experienced poets. According

to Kamovnikova, “[a] literary translator in the Soviet Union was permitted to remain monolingual, however contradictory to the professional requirements this may sound” (Kamovnikova 2019: 154). Conversely, since the late 1960s, the Latvian tradition has been to learn foreign languages in order to achieve maximal closeness to the original. Ingmāra Balode has observed that this was one of the main characteristics of the so-called Latvian school of poetry translation: “[I]ts members write poetry themselves and study foreign languages” (Balode 2013: 168). This means that Latvian translators were, in a sense, more engaged with texts they were translating than their Russian counterparts. This was due in part to Knuts Skujenieks, who passionately encouraged contemporaries to translate poetry directly from the source language, arguing that this way Latvian poetry is enriched by the models of world literature. As a result, the 1970s and 1980s saw a “boom” of high-quality translations in Latvian that were written by a generation of multilingual poets-translators. Uldis Bērziņš is a key figure within this generation and his translations constitute a lasting contribution to representing foreign literature in Latvian.

3. The Translations of Uldis Bērziņš

It may be argued that, at least numerically, translations are the most noteworthy component of Uldis Bērziņš’s oeuvre. During his life he published around 10 books of original poetry (depending on whether we count selected works and co-authored books, the number differs) and translated more than 30. A fascination with foreign languages accompanied Bērziņš throughout his career. In his monograph on the life and work of the poet Marians Rīzijs, he writes that one of his first attempts to translate poetry occurred in the 10th or 11th grade when he read Karel Šiktanc: the young Bērziņš “subscribed to a Czech literary newspaper that had published a poem about a mathematician,” which he started to translate right after reading it (Rīzijs 2011: 17). Bērziņš believes that he most likely did not finish the translation. His first serious effort to translate poetry was in the late 1960s during his university years in Leningrad; Bērziņš sent home his translated versions of the work of authors such as Orhan Veli, Oktay Rifat, and Fazıl Hüsni Dağlarca. His first published translations appear to be four pieces by Wisława Szymborska printed in the magazine “Liesma” in 1969. The first book containing Bērziņš’s translations of poems was the 1970 novel “Altāra skorpions” (“The Scorpion of the Altar”) by Abdulla Qodiriy — the prose text was translated by Marija Šūmane while Bērziņš worked with the Uzbek verse. Beginning in the early 1970s Bērziņš worked on translation projects with great determination, publishing his translation work in periodicals, the annual almanac “Dzejas diena” (“Poetry day”), and elsewhere. A brief scan of the Soviet period reveals a life devoted to translating in order to both bring life to classics and introduce contemporary movements into the Latvian language.

In 1972, the first collection poetry entirely translated by Bērziņš was published: “Krāsas” (“Colors”) by Azerbaijani writer Rasul Rza. Two years later “Liesma” published Dağlarca’s “Kad zāle pie zvaigznes duras” (“When Grass Touches a Star”) translated from the Turkish. 1977 saw the publication of an anthology of Azerbaijani poetry, “Mēs esam uguns daļa”

(“We Are Part of Fire”), a book Bērziņš had worked on for several years and, at the time, one of the few cases when a book of translated poetry caused resonance in Latvian criticism (Gusāre 1978). Two noteworthy books saw the light of day in 1980 — the anthology of American poetry “Visiem, visiem jums Amerikas vārdā” (“To All, All in the Name of America”), where Bērziņš was among a collective of translators, and a children’s book by Dağlarca, “Putni mūs mīl” (“Birds Love Us”). The 1980s were especially fruitful; five books translated by Bērziņš were published, both monuments of world literature and examples of modern poetry. Amongst those books: the long-awaited collection of poems by Polish Nobel laureate Wisława Szymborska, “Apsveiksim skudras” (“Let’s Congratulate the Ants,” 1980); Saadi’s “Rožudārzs” (“The Rose Garden,” 1983), translated from the Persian; Russian futurist’s Velimir Khlebnikov’s “Dziesmu karapulks” (“Army of Songs,” 1985, together with Māris Čaklais); Mahtimguli’s “Cik dziļas dziļes pasaulei” (“How Deep the Depths of the World,” 1983, together with Nora Kalna, Māris Čaklais, and Jānis Rokpelnis), translated from the Turkmen language; and the 1988 collection of six Turkish poets, “Baložu pilni pagalmi” (“Pigeon-filled Courtyards,” together with Pēters Brūveris), which introduced Latvian readers to the burgeoning trends of 20th century Turkish poetry.

Bērziņš has written about translation and foreign literature both in essays and various kinds of paratext (see Bērziņš 1982; Bērziņš 2001; Bērziņš 2011; Bērziņš 2015). And while I am aware of his philosophy (he shares Skujenieks’ credo of approaching the original with care, respect, and attention in order to widen his mother tongue by introducing it to the riches of a cultural “other”), I am not necessarily interested entirely in his personal professional *intentions* as a translator. Every translation speaks in cooperation with the reader, as does all literature, and its meanings therefore can clash with those intended by the author-translator. What I am interested in is this plurality of possible readings of Bērziņš’s translations — the chance to perform an original interpretation, one of many which, in this case, would cast his work in opposition to the dominant ideology of the time. The fact is that Bērziņš himself never openly describes his translations as a form of protest. This is for obvious reasons: the regime created the need for implicit, concealed expression, Aesopian language that hinted at the possible truth while never explicitly stating it. Bērziņš would speak about the humanist qualities of the author of the original, the universal value of the text, and yet there always seems to be a political dimension to his comments. For example, the publication of Szymborska’s poems in Bērziņš’s translation is accompanied by a brief note that states that the translator does not know if the poet could be labeled “conservative,” but what he does know is that “she is a smart and good human” (Bērziņš 1969b). “Smart” and “good” receive no further elucidation, which creates a situation where the reader can infer that the poet is opposed to the “dumb” and “evil” system of oppression, on the backdrop of which she is writing.

When reading Bērziņš’s translations, we can observe a tension between the linguistic artistry of the translator, the effervescent language of his translations, and the stale triviality of many other Soviet products, the kinds we commonly associate with propaganda and socialist realism. My argument rests on the presumption that Uldis Bērziņš purposefully enriched the Latvian language and culture in a time when cultural specificity suffered under authoritarianism. His work overcomes limitations imposed on form, content, ideology, and

creativity, and therefore I believe his translations can be understood not only as culturally but also as nationally and politically significant. In what follows, I suggest the ways in which Bērziņš's translations can be viewed as a means to resist the restriction inflicted by Soviet cultural politics. Although some forms of local culture were supported by the state, generally speaking – part of the colonial matrix of power in Soviet Latvia was to suppress national specificity, be it linguistic, cultural, or artistic. As excerpts from the poet's translations will show, Bērziņš furthered the development of Latvian culture and language in the Soviet period by using creative and innovative techniques of translating that introduced novel forms and vocabulary into the local discourse; certain translations of his express themes and narratives that are not only uncharacteristic of Soviet socialist realism or other dominant literary poetics, but also forge a critique of the inhumane system of oppression. Furthermore, on some occasions, choosing a text for translation can also be read as defending equality amongst peoples and as a re-evaluation of the colonial us-them division. In the final subchapters of this article, I identify two opposing yet merging directions in the translational activity of Bērziņš: 1) the strategic national essentialism in developing linguistic specificity in translation and 2) a creative and therefore non-essentialist approach to writing translations which refutes, among other things, the notion of *owning* one's language. For Bērziņš, no one can be an "owner" of linguistic matter — the word, the sentence, the text — as these are elements which for him exist above the human condition. We do not subdue language; rather, we are its creative but responsible servants.

3.1. National Growth and Bridging Gaps

One of Bērziņš motivations in specializing in Persian and Turkic languages was based on an understanding of cultural relations. "During the army," Marians Rižijs explains, "Bērziņš decided to study Turkish because he believed that Turkey is in the middle, between Europe and Asia, and that there we may find the synthesis of East and West" (Rižijs 2011: 19). This means that, from the outset, Bērziņš has been keen to cultivate a global outlook that could subsequently be injected into Latvian culture through translations. For him, translation seems to function here not only as a type of bridge between Latvian readers and Turkish writers, but as a gateway to a panoramic overview of Eastern and Western confluence. Bērziņš's Turkish studies reached its pinnacle with the publication of "Baložu pilni pagalmi" — the collection of the work of modern Turkish poets. Although published in 1988, Bērziņš actually started translating Turkish poetry as early as the late 1960s: "I'm reading Nazım [Hikmet] and this and that. Not even this and that — about five poems of his have I translated," Bērziņš wrote in a 1969 letter to one of his teachers, Marija Šūmane. "When I visit you in Ogre, I will ask whether it is Nazım or not" (Bērziņš 1969a). Along with becoming acquainted with Hikmet's modernist verse, Bērziņš was concerned with whether he had been able to translate him properly. The next year, Bērziņš sent a small selection of translations to Latvia from Russia, including verses by Dağlarca and Allen Ginsberg, as well as Nazım Hikmet's "New Year's Christmas Tree," translated by Bērziņš as "Jaungada egle." A fragment from the printed version reads:

...Somu liča dienvidu krastā vēlu naktī
 netāl no miglainās jūras
 uzcirtusies garstilbaina jaungada egle
 starp tumšiem gotiskiem torņiem un teitoņu ģerboņiem
 rūpnīcu dūmeņiem jaungada egle
 jaungada egle sniegainā laukumā dzied igauņu dziesmas
 uzcirtusies garstilbaina jaungada egle
 tanī sarkanā stilka spīgulī Tu
 Tāvi salmu dzeltenie mati un zilās skropstas
 es Tevi ieliku spīgulī iekārtu eglē
 Tavs baltais kakls tik slaidis tik pilnīgs
 ar sirdēstiem rūpēm vārdiem cerībām glāstiem noslēpu
 Tēvi stikla spīgulī
 visu jaungadu eglēs visos skuju un lapu kokos balkonu
 margās logos naglās un skumjās iekāru sarkanus
 stikla spūguļus kuros Tu
 piedod es nomiršu tu paliksi spūguļos
 Igaunija pati mazākā sociālistiskā valsts
 uz katru iedzīvotāju
 visvairāk lasītu dzejoļu
 visvairāk izdzerta šņabja

[...]

(Hikmets 1988: 54)

If we consider the translation as a literary phenomenon of the target culture — that is, without comparing the translation to the original — we may nevertheless appreciate the modernist poetics which imbue the cadences of each stanza. The poem has no punctuation (apart from ellipsis), intensifying the fast-paced tempo of the stream of images; the repetitions create a rhythm akin to an energetic recitative; the original arrangement of lines adds jazz-like breaks to the flow of syntax. Some of these qualities are emblematic of modernist poetry in the West, and Hikmet is known as one of the central practitioners of free verse in Turkish literature. Bērziņš's own poetics can be compared to Hikmet's, but what is more relevant here is that Bērziņš translated this type of literature at a time when such writing was still only budding in Latvia (perhaps a corresponding style can be found in certain poems of Monta Kroma). Furthermore, the references to Estonia not only signal that the poem was written in Tallinn but, for a Latvian reader, it includes the Baltic countries in the wider context of European literature. Bērziņš was aware of how translations of Turkish poetry bridge gaps between Western and Eastern traditions — not only is the translation process itself a line from the literature to a reader, but the poem itself is a mix of influences: a Turkish poet speaking thematically of a Baltic region in a form that resembles Western modernists. The translator was mindful of how Turkish poetry broadens local worldviews. In a letter to Šūmane, Bērziņš expresses joy about a recently published translation: "If I'm called to the sem[inar], then I'll feel the sweetness: that it is possible for us to discuss Turkish translation, that there is an environment, that one may criticize the other — resist. Latvia becomes

at once larger” (Bērziņš 1970). Here Bērziņš is establishing the correlation between poetry translation and national growth — Latvia “becomes larger” due to translations’ being made and talked about.

3.2. Translating from the Heartland

Translating Russian literature was not a priority for Bērziņš, as he was more preoccupied with “smaller” languages and more distant mythologies. He did nevertheless publish one bilingual collection of poems by a Russian modernist. Since the relationship between Russian and Latvian languages was a central issue in Soviet cultural politics in Latvia, this translation deserves special attention. Crucial here is not only the strategy of translation but the very understanding of what it means to translate — since translating “from the heartland” meant culturally representing the dominant power. The traditional view of translation, also at times supported by Bērziņš, envisions the process as a transportation of meanings from one signifying system to another. However, if we change our perception and conceptualize translation as a responsible *transformation* of meanings, we must also re-think our understanding of larger concepts. Doris Bachmann-Medick elaborates:

The far-reaching approaches to translation as transformation incorporate a dynamic that will ultimately trigger a translational reconceptualisation of the notion of culture itself: “culture as translation” [...]. Cultures are not unified givens that, like objects, could be transferred and translated; they are constituted only through multifarious overlaps and transferences, by histories of entanglement under the unequal power conditions of world society. Countering tendencies to standardise, to affirm identities and to essentialise, a translation perspective can bring to light specific structures of difference: heterogeneous discursive spaces within a society, internal counter-discourses, right up to the discursive forms of acts of resistance. (Bachmann-Medick 2012: 31)

To think of translation as a transformation, then, is to deconstruct the division between any “us” and any “them” — because, if we do not “unveil” a stable and unchanging “essence” through translation but rather change the source language elements in accordance with the traditions of the target language, then we are not dealing with two separated, closed entities but are instead working through a process of continuous construction and re-construction. The cultural power dynamic, therefore, is not one where elements from a “major” formation simply are transferred into a “minor” language, but is instead one where translators perform in an interconnected network of interpretation. Bachmann-Medick invites us to try to view cross-cultural relations as such a process of transformations and not as a communication between two holistic units. If translation is not the straightforward exchange between sender and receiver, then cultural encounters are not a simple delivery of cultural material from “them” to “us.” Simultaneously, in this perspective, “translation” has strong historical potential: as a term, it can be used for viewing historical events, scenarios, and periods through a

lens that questions assumptions about stable cultural identities. In other words, Bachmann-Medick uses translation as an analytical category — she speaks of the “translation perspective” and a “translational turn” in cultural studies (Bachmann-Medick 2012: 25). And the implications of viewing translation as transformation has great use in colonial contexts.

The traditional view in works of scholars who research postcolonial situations from a translation perspective is the framing of power relations as a kind of translation. It is “the idea of the colony as a translation,” Susan Bassnett writes: “For if the colonizing power is the source, the original from which the colony derives, then that colony is de facto a version of the original, a copy, a translation” (Bassnett 2014: 50). The issue then becomes how to end the cycle that holds translations as inferior to their originals. Bassnett concludes that the “answer lies in reformulating the concept of translation itself” (Bassnett 2014: 50). That is to say, if we conceptualize translation in a non-traditional way — as transformation — we also invert the hierarchy of “original-translation,” and with it the implied unequal duality of “empire-colony.” Bērziņš translations are examples of how translations are written as creative transformations of originals. They can be viewed not only as the Latvian transformation of the Russian “content,” but also as original poems themselves, which challenges Soviet Russia as the “original” and subverts its status. The creative qualities of his versions are found in the moments when the poet tackles linguistically complex poems.

His translation of Velimir Khlebnikov’s poetry provides a good example. Published in 1985, Bērziņš initiated the process himself. Viola Rugāja, translator and editor-in-chief of the publishing house “Liesma,” remembers that, “We did not theorize much about the hardships of poetry translation, they were evident — the meaning and magic of Khlebnikov’s newly formed words and phonetic structures” (Rugāja 2020). In a sense, Bērziņš was forced to write creative translations because of Khlebnikov’s own innovations in Russian.

Усадыба ночью, чингисхань!
Шумите, синие березы.
Заря ночная, заратустръ!
А небо синее, моцартъ!
И, сумрак облака, будь Гойя!
Ты ночью, облако, роопсы!
Но смерч улыбок пролетел лишь,
Когтями криков хохоча,
Тогда я видел палача
И озирал ночную, смел, тишь.
И вас я вызвал, смелоликих,
Вернул утопленниц из рек.
«Их незабудка громче крика», -
Ночному парусу изрек.
[...]

(Hļebņikovs 1985: 35–37)

Naksnīgais nams, nāc Čingizo!
Žūžojiet, zilie bērzi!
Nakts rūsa, Zaratustreņo!
Zildebess, vēžē un Mocērt!
Un, mākuļa nokrēsli, Goijā!
Tu nakti, mākon, Roopsies!
Bet aizvirpuļo smaidu tracis
Un, klaigu nagiem tverdams, smej,
Es redzu, bende, kurp tu ej,
Drošs pārļaižu naktsklusai acis.
Drosvaidži, neļaušu jums gulēt;
Slikones, iznirstiet mājup skriet!
“Par klaigām stiprāk nemirstule,”
Nakts burai bildu, “skaļi zied.”
[...]

(Hļebņikovs 1985: 34–36)

The necessary and inevitable creativity is also a marker of why translation is not a transfer of meanings or a simple process of selecting equivalents, but is rather a transformative act of creation. “Čingizo,” “Zaratustreņo,” “Mocērt,” “Gojā,” and “Roopsies” are all verbs formed from proper nouns (surnames of famous persons in this case); along with “nemirstule” (undying one), “naktsklusai” (night-quiet) and “Drosvaidži” (brave-faced) these coinages not only introduce the Latvian language to new linguistic forms and innovative poetics, but also demonstrate how when a translator is faced with what seems untranslatable — the unfamiliar or that which does not already exist in the target language — then the translator must make decisions, must create a new language, new models, new methods. Of course, there are the obvious transformations inevitable in all translation — translating is a violent replacement of one chain of signifiers by another, which changes how a poem is perceived in different languages — in this case, as well as other nuances, there is the addition of “vēzē” in “Zildebess, vēzē un Mocērt!” where the original simply reads “А небо синее, моцартъ!” (“The blue sky, Mozart-ing”). My argument is not only that translation changes the original; rather, what I propose is that Bērziņš wrote his translations in a way that not only tried to maintain the distinctive features of the foreign text and introduce fresh approaches into the target culture, but did so in a manner that draws attention to the fact that translation is creative while at the same time creating self-sufficient, fully fledged poems in Latvian.

To translate a poem means to write a new poem in the target language. This realization skews the way we see the cultural and political relations in Bērziņš’s Latvian translations of Russian poetry: no longer an inferior derivative, but a coequal work of art. The “us” and “them” construct refers primarily to the Soviet sphere and an imperial, capitalist West, but the traditional notion of translation necessitates a division based on linguistic differences — for instance, Latvian “us” and Russian “them.” A non-traditional understanding of translation, on the other hand — the kind I find here — goes against dividing the world as such. *There is only “us,”* a vast polylogue of multiple languages, all engaged in adding to one’s own wealth by creatively interpreting the other’s. Applying the “translation as transformation” perspective to a wider social context, as Bachmann-Medick suggests, we may say that for Bērziņš, Latvian society and language were never a traditional translation — a simple reproduction — but a kind of mirror on which to reflect the beauty of the collective family of the world’s cultures with the same splendor.

3.3. Translating the “West”

The spectrum of Bērziņš’s work as a translator included several Western authors, as they were important fragments of world literature. Indeed, there are examples of how the choice to translate a certain text can be viewed as form of hidden political activism. The Bērziņš translation of Robinson Jeffers’s “Shine, Perishing Republic,” which describes the American state as corrupt, assumes new connotations in Latvian translation; it can be read in multiple ways — not only as criticism towards American imperialism, but as bearing

relevance to any imperial situation in general, including in the Soviet context. What censors might consider to be a westerner's unfavorable judgment pertaining to the West, others might perceive as a humanitarian viewpoint that is applicable globally. Likewise, when Bērziņš translates Allen Ginsberg's "America Is Like Russia," the poem reads as a scathing look on both Russia and America. Similarly, Bērziņš superb translation of W.H. Auden's "The Shield of Achilles," which retains much of the poems dense imagery while reproducing its rhyme scheme and meter, can also be read by a Latvian audience as a parable about the senselessness of violence on any land, ancient or modern. Bērziņš translation invokes a bleak world: "Ka skuķus izvaro, ka divi nodur trešo,/ Bij viņa īstenība, kurai sveša/ Tāda pasaule, kur solījums pilda/ Vai silta roku nosalušu silda" ("That girls are raped, that two boys knife a third,/ Were axioms to him, who'd never heard/ Of any world where promises were kept,/ Or one could weep because another wept") (Odens 1980: 128). The scene described, we may speculate, reverberates in the psyche of its Latvian readership as a familiar description of day-to-day subjugation.

However, what is more outstanding about some of Bērziņš's translations is the way they enact strategies that critiqued the language politics of the Soviet Union. The story of linguistic hegemony in Soviet-era Latvia is a set of complex, heterogeneous, and dynamic discourses that are, at times, contradictory and paradoxical. On the one hand, there is the state-led effort to promote further solidarity among occupied nations by supporting translation projects, i.e., the proud multilingualism of the USSR; on the other hand, as an empire, the Soviet Union established Russian as the common tongue of all territories that fell under its rule, i.e., USSR's obligatory monolingualism. "Promotion of the federative principle of multinationalism was extremely important at that time: it contributed to national unity and served as a firewall from accusations of aggression," Natalia Kamovnikova writes, adding that "the federative principle of multinationalism manifested itself specifically in the state multilingualism, which was officially stipulated by the Soviet constitution and therefore had to be conformed to on all levels of social life including original literature and literary translation." This was — and this is the paradox — "despite the fact that the Russian language was politically maintained as the language of the dominant majority and the lingua franca of the USSR" (Kamovnikova 2019: 150). Violeta Kelertas describes the situation aptly: "Although literature was still allowed to be written in the native tongues, the linguistic clock was ticking, as most scholarship was required to be written in Russian and after the 1978 Tashkent conference intensive Russification in the schools was taking a toll" (Kelertas 2006: 5). As a colonial power with inner contradictions, the "Soviet propaganda," Janusz Korek adds, "while praising internationalism and demanding freedom for the oppressed movements and nations of the 'third world,' was quite simply diverting attention from its own actions: Russification" — which can be described not only in linguistic terms, but also as "the total subordination to itself and the economic exploitation of the non-Russian republics and the political and economic domination of the countries and nations incorporated into the Eastern Bloc" (Korek 2009). Metaphorically speaking, the Soviet Union had *taken possession* of the languages in its domain, imposed Russian as the master, and "claimed" Latvian through various mechanisms of control — from political and literary censorship to laws that prescribe official and scientific realms to be conducted in Russian.

In Jacques Derrida's book-length essay "The Monolingualism of the Other," published in translation in 1998, the philosopher explores the supposed connection between a language and cultural identity — questioning it as an inevitably exclusionary construction, since it always involves a type of appropriation, a process of making language into property. A key passage, which should be quoted fully, refers directly to this illusory ownership of language:

[C]ontrary to what one is often most tempted to believe, the master is nothing. And he does not have exclusive possession of anything. Because the master does not possess exclusively, and *naturally*, what he calls his language, because, whatever he wants or does, he cannot maintain any relations of property or identity that are neutral, natural, congenital, or ontological, with it, because he can give substance to and articulate [*dire*] this appropriation only in the course of an unnatural process of politico-phantasmatic constructions, because language is not his natural possession, he can, thanks to that very fact, pretend historically, through the rape of a cultural usurpation, which means always essentially colonial, to appropriate it in order to impose it as 'his own.' (Derrida 1998: 23, italics in original)

Within this paragraph, Derrida not only reiterates a fundamental revelation — that the relation between signifier and signified is not naturally occurring — but also comments on the "terror inside languages" (Derrida 1998: 23) such a revelation precipitates. What Derrida interrogates is the Platonic-essentialist perspective on language that presupposes a stable and unchanging correlation between words and what they denote. For Derrida, this correlation is not stable and unchanging: he takes a Nietzschean-conventionalist approach to language wherein signifiers do not naturally correspond to things, since they are only a finite sum of concepts applied to an infinite number of phenomenon. Therefore, *precisely because* this correspondence is not stable and unchanging, whoever has the power to impose and decide the meanings of a language — the rules and laws — has "justification" to govern, nationalize, conquer, and suppress. This is the danger that Derrida warns against — supposing that language "belongs." Though he develops his argument in reference to specific political developments in Algeria, he also notes that the ideas he proposes are applicable to anyone — his statements have "the value of a universal exemplarity," he says elsewhere (Derrida 2005: 101). I believe that we may apply Derrida's theorizing to the reading of Bērziņš's translations. As an illustration, I present a fragment from a translation of a poem by Allen Ginsberg, entitled "Paterson."

Ginsberg's prose poem is a case where, if it were an original Latvian composition and not a translation, it would be less likely to be published — seeing as it describes a decadent body that masturbates and is covered with fluids, a scene that would probably be poorly tolerated by censors. Bērziņš recreates Ginsberg's verse creatively while sticking close to the images and rhythm of each line; he even imitates the rhymes of "hire and fire and make and break and fart" as "īrēt, fīrēt, šaustīt, taustīt, kost un ost, un bezdēt." This translation is striking in that it works intimately with Latvian linguistic specificity, bringing forth creative new word formations that are possible only in Latvian. A translation strategy that makes use of the translator's creativity is also simultaneously a critique of the ownership of language, as it

demonstrates that meanings are “(re-)invented” rather than transported. The translator does not “carry over” some natural and metaphysical unit dormant in the original, but creates a new, corresponding construct which in turn diffuses new meanings.

What do I want in these rooms papered with visions of money?
 How much can I make by cutting my hair? If I put new heels on my shoes,
 bathe my body reeking of masturbation and sweat, layer upon layer of excrement
 dried in employment bureaus, magazine hallways, statistical cubicles, factory stairways,
 cloakrooms of the smiling gods of psychiatry;
 if in antechambers I face the presumption of department store supervisory employees,
 old clerks in their asylums of fat, the slobs and dumbbells of the ego with money and power
 to hire and fire and make and break and fart and justify their reality of wrath and rumor of wrath to wrath-weary man,
 what war I enter and for what a prize! the dead prick of commonplace obsession,
 harridan vision of electricity at night and daylight misery of thumb-sucking rage.

[...]

(Ginsberg 2007)

Ko es meklēju šajās dolārtapetēm piesapņotajās istabās?
 Cik varētu noelnīt, apcērpjot matus? Naglojot tupelēm jaunus papēžus,
 mazgājot miesu, kura smird no sēklas šķiešanas un no sviedriem, kārtu kārtām apskretusi ar izdalījumiem, kalušiem darba birojos, redakcijās, ierēdņu glāzbūros, rūpnīcu treptelpās,
 smaidīgo psihiatrijas elku gaidkambaros;
 jau sliksnī mani saņem universālveikala virslūku nicīgā pamanība, ak,
 vecīgjie klerki treknuma trīsmetru bruņās, jūs rausta un dancina ego, kam nauda un vara
 irēt, fīrēt, šaustīt, taustīt, kost un ost, un bezdēt, un piepildīt savu mūžīgo nīdesamību, nīdesamību mums naidgurušajiem;
 kādu karu lai ceļu, un kas būs ar mani! statistiskās apstēstības glēvais glendenais falluss, nakšu spuldžgaismas, dienu – nabaga naggraužu trakuma beziziešanas vecišķā vīzija.

[...]

(Ginsbergs 1980: 160–161)

Similarly, language is not naturally owned by anyone, since there exists no natural tie between reality and its representation: neither do the words “room” or “papered” *belong* to the complex phenomenon we know as rooms or wallpaper, nor do entire linguistic systems *naturally belong* to their speakers. This is illustrated by translations that do not adhere to a simple strategy of substituting signifiers under the assumption that the new signifier refers to the same signified as the original’s signifiers; the assumption crumbles when the translator adds semantic values to the translation that are absent in the original but that nevertheless allow for the translated poem to be read as a finished, worthy literary product in its own right. This is precisely the kind of generative process we may read in Bērziņš’s translation of Ginsberg. “[D]olārtapetēm,” “piesapņotajās,” “glāzbūros,” “gaidkambaros,” “pamanība,” “nīdesamību,” “naidgurušajiem,” “glendenais,” “spuldžgaismas,” “naggraužu,” and “beziziešanas” are all newly invented words, neologisms, that are not found in the original — but in the translation they nevertheless seem fitting and poetic. “Linguistic domination should [...] be resisted through a revolutionary language strategy,” Bassnett writes (Bassnett 2014: 43). This is Bērziņš’s “revolutionary strategy” — to apply a non-essentialist approach to translation that doubts the language politics of its time while synchronously furthering the linguistic specificity of the target-language and embracing a kind of strategic national essentialism. Annus explains that the task and challenge for scholars looking into Baltic postcolonialism is

“to unfold the construction of cultural essentialism while [...] avoiding the reproduction of essentialist discourse” (Annus 2018b: 52). A construction of cultural essentialism is found in the way Bērziņš cultivates the originative aspects of the Latvian language — he constructs word formations specific to Latvian, yet he does not entirely revert into essentialist discourse. And nor must we — because his translations can be read in a way that deconstructs essentialist notions of stable cultural identities and linguistic possession. Bērziņš was not a pure and simple nationalist, though independence was, of course, important to him; he was instead deeply invested in serving his true “master,” the Latvian language.

Conclusion

The colonial matrix of power implemented by the Soviet Union in Latvia cracked down on national specificity and linguistic freedom through censorship and Russification. On a national scale, this process was, of course, hardly challenged by the political ambition dormant in Uldis Bērziņš’s literary projects; they were, alas, utopian. Nevertheless, Bērziņš wrote translations that refined Latvian poetry by introducing neologisms and untraditional word formations that furthered the evolution of linguistic specificity, thus resisting Soviet coloniality. Attempts to undermine the dogmas of socialist realism or Marxism-Leninism took place on different levels — first, there was networking with colleagues from other national republics, which created groups of like-minded poets that share anti-Soviet convictions; second, the choices of authors and texts to translate also contributed to an atmosphere of free thinking camaraderie; finally, the linguistic level — the very poetics of each translation go against the stream of generally accepted artistry. This sharpening of poetic expression in the face of an ideology that opposes nationalism can be read as a form of strategic national essentialism, which emphasizes the value, possibilities, and depth of the Latvian language and cultural identity. However, Bērziņš’s essentialism is ambivalent, as it does not support the colonial essentialization of cultures in the form of dividing the world into categories of “us” and “them.” Selected translations can be read to show an understanding of interpretation as a form of re-creation rather than transfer. Moreover, a creative translation eradicates purely essential categories because it can only exist if there is no “essence” that is supposed to be conveyed; instead, in the fact that a creative translation can be read as a legitimate poem we find the suggestion that each translation is only one version out of many possible versions, and that therefore we are not dealing with unchangeable invariants or cultural identities but are instead participating in a global conversation between creative individuals. The creativity of Bērziņš can also be read as a critique of the idea of linguistic possession. If one of the ways Soviet coloniality expressed itself was by declaring ownership over the Latvian language, then Bērziņš’s creativity demonstrates that language is never owned — because for that to be true there must be a *natural* correspondence between signifier and signified, but it is precisely because the relation is not natural that it is possible to impose a language as a belonging. Meanings and, by extension, legislative regulations can be changed precisely because they are not pre-determined. This is revealed by translations that present a generative rendition of the

original, as in the case of Ginsberg's translation — because, again, a creative approach signals that the translation process is not only one of looking for “natural” equivalents, but is also a poetic response to an initial impulse, much like a dialogue. Finally, Bērziņš's choice of texts also bears significance in that he strived to introduce the Latvian readership to novelties of modernism, and by doing so opposed the trivialities of Soviet art. He also picked poems that could bypass censorship but could be interpreted in a way that pointed to faults in the Soviet systems. Though his translations did not create political movements, they did however resonate within the poetic landscape of their time, and the influence on Latvian literary circles of the modernists translated by Bērziņš deserves a separate study.

This article provides a reading of only a handful of Bērziņš's translations, and further interpretation and research into the legacy of one of Latvia's greatest poets and translators is very much needed and intended. It is known that there are more cases that speak to the political subversion through poetry translation, and the Soviet period still has much to offer in terms of relevant translations and their relationship to the power dynamic of the time. Bērziņš's work from the 1990s and the 21st century is even more alluring since it was done after the regaining of independence. It was then that Bērziņš not only started to translate more freely, but also perfected his translational skills and became the virtuoso translator as we know him today. Comprehensive studies should be conducted in exploring Bērziņš's contribution to translating religious literature, the epics from various cultures, and West Asian literature.

The study of creativity in translation must regularly stress that being creative does not mean being careless. Gayatri Spivak famously wrote, in reference to her having translated Derrida's “*De la grammatologie*” (1967) (as “*Of Grammatology*” (1976)), that “translation [is] the most intimate act of reading” (Spivak 2000: 20). Spivak has, much like Derrida himself, oftentimes theorized about the inescapability of interpretation in the process of such reading; this inescapability, for Spivak, is what constitutes the ethical responsibility of the translator. Translators may only be free if they are responsible for what and how they translate; Bērziņš's freedom in translation is also Bērziņš responsibility: responsibility towards language, the original, the reader, himself, and his time. In fact, temporality, as has been noted, was a key factor in Bērziņš's creative work. Comparing Bērziņš to Nobel laureate Czesław Miłosz, Marians Rižijs accurately describes the poet's sense of time: “They both felt Soviet reality on their skin. They not only are cognizant of, but also emotionally feel, that the world does not start with them, that they are not separated from history, and that they are, in a sense, the continuation of other voices” (Balode 2012). In both his own writing and in translations, Bērziņš became an extension, a “continuation,” of the voices of the world, and as such he advocated universal humanist values — something that was not only lacking in Soviet coloniality, but also something we, the readers, can learn and be reminded of today: Bērziņš's global mentality, which does not divide or discriminate, but invites instead to speak out in celebration of linguistic difference.

- Annus, Epp (2018a). Introduction: Between arts and politics: A postcolonial view on Baltic cultures of the Soviet era. *Coloniality, Nationality, Modernity: A Postcolonial View on Baltic Cultures under Soviet Rule*. London and New York: Routledge, pp. 1–14.
- Annus, Epp (2018b). *Soviet Postcolonial Studies: A View from the Western Borderlands*. New York: Routledge.
- Bachmann-Medick, Doris (2012). Translation – A Concept and Model for the Study of Culture. Neumann, Birgit, Nünning, Ansgar (eds.). *Travelling Concepts for the Study of Culture*. Berlin/Boston: De Gruyter, pp. 23–43.
- Baer, Brian James (2010). Literary Translation and the Construction of a Soviet Intelligentsia. Tymoczko, Maria (ed.). *Translation, Resistance, Activism*. Amherst and Boston: University of Massachusetts Press, pp. 149–167.
- Balode, Ingmāra (2009). Trīs atdzejojāji – Knuts Skujenieks, Uldis Bērziņš un Leons Briedis atbild uz Ingmāras Balodes jautājumiem. *Satori*. 23.09. Pieejams: <https://www.satori.lv/article/tris-atdzejojotaji-knuts-skujenieks-uldis-berzins-un-leons-briedis-atbild-uz-ingmaras-balodes-jautajumiem> [skatīts 15.07.2022.].
- Balode, Ingmāra (2012). Māra Salēja un Ingmāras Balodes saruna par Česlavu Milošu un Uldi Bērziņu. *Jaunā Gaita*. Nr. 269. Pieejams: https://jaunagaita.net/jg269/JG269_Salejs-Balode.htm [skatīts 15.07.2022.].
- Balode, Ingmāra (2013). Knuts Skujenieks – viens no latviešu atdzejās skolas aizsācējiem. Kačāne, Ilze, Komarova, Oksana (red.). *Tulkojumzinātne. Komparatīvistikas almanahs*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes akadēmiskais apgāds “Saulē”, 162.–170. lpp.
- Bassnett, Susan (2014). *Translation*. London and New York: Routledge.
- Berelis, Guntis (1999). *Latviešu literatūras vēsture*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Bērziņš, Uldis (1969a). Vēstule Marijai Šūmanei, 1969. gada 18. janvāris. RMM inv. nr. 188276.
- Bērziņš, Uldis (1969b). Vislavas Šimborskās dzejoļi. *Liesma*, Nr. 8., 15. lpp.
- Bērziņš, Uldis (1970). Vēstule Marijai Šūmanei, 1970. gada 28. februārī. RMM inv. nr. 188281.
- Bērziņš, Uldis (1982). Rudzīt, dievspalīdz. *Apvāršņa plašums*. Rīga: Liesma, 80.–84. lpp.
- Bērziņš, Uldis (2001). Poesis summa linguarum. *Karogs*, Nr. 11, 157.–161. lpp.
- Bērziņš, Uldis (2011). Atdzejotāja piezīmes par cilvēku un zvēru. *Satori*. 13.09. Pieejams: <https://satori.lv/article/atdzejotaja-piezimes-par-cilveku-un-zveru> [skatīts 23.01.2021.].
- Bērziņš, Uldis (2015). Ziemeļmeitai zem brunčiem. Rožkalne, Anita (sast.). *Valoda tulkojumā*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 249.–258. lpp.
- Buchowski, Michał (2006). The Specter of Orientalism in Europe: From Exotic Other to Stigmatized Brother. *Anthropological Quarterly*, No. 79(3), pp. 463–482.
- Derrida, Jacques (1998). *Mono-lingualism of the Other; or, The Prosthesis of Origin*. Mensah, Patrick (trans.). Stanford: Stanford University Press.
- Derrida, Jacques (2005). Language is Never Owned. Dutoit, Thomas, Romanski, Philippe (trans.). Dutoit, Thomas, Pasanen, Outi (eds.). *Sovereignties in Question: The Poetics of Paul Celan*. New York: Fordham University Press, pp. 97–107.
- Etkind, Alexander (2011). *Internal Colonization. Russia's Imperial Experience*. Cambridge: Polity Press.
- Ginsberg, Allen (2007). Collected Poems 1947–1997. *Wordpress*. Available: <https://griersmusings.files.wordpress.com/2020/01/collected-poems-1947-1997-allen-ginsberg.pdf> [accessed 15.07.2022.].
- Ginsbergs, Alens (1980). Patersons. Bērziņš, Uldis (tulk.). *Visiem, visiem jums Amerikas vārdā*. Rīga: Liesma, 160.–162. lpp.
- Gusāre, Maija (1978). Dzejas guns un veldze. *Karogs*, Nr. 11, 175.–177. lpp.
- Hikmets, Nāzims (1988). Jaungada egle. Bērziņš, Uldis, Brūveris, Pēters (tulk.). *Baložu pilni pagalmi*. Rīga: Liesma, 54.–55. lpp.
- Hļebņikovs, Veļimirs (1985). *Dziesmu karapulks/Bojčko Печен*. Bērziņš, Uldis, Čaklais, Māris (tulk.). Rīga: Liesma.
- Jirgens, Karl E. (2006). Fusions of Discourse: Postcolonial/Postmodern Horizons in Baltic Culture. Kelertas, Violeta (ed.). *Baltic Postcolonialism*. Amsterdam, New York: Rodopi, pp. 45–81.

- Kalnačs, Benedikts (2016). *20th Century Baltic Drama: Postcolonial Narratives, Decolonial Options*. Bielefeld: Aisthesis Verlag.
- Kalnačs, Benedikts (2018). Comparing colonial differences: Baltic literary cultures as agencies of Europe's internal others. Annus, Epp (ed.). *Coloniality, Nationality, Modernity: A Postcolonial View on Baltic Cultures under Soviet Rule*. London, New York: Routledge, pp. 15–30.
- Kamovnikova, Natalia (2019). *Made Under Pressure. Literary Translation in the Soviet Union, 1960–1991*. Amherst, Boston: University of Massachusetts Press.
- Kelertas, Violeta (2006). Introduction: Baltic Postcolonialism and its Critics. Kelertas, Violeta (ed.). *Baltic Postcolonialism*. Amsterdam, New York: Rodopi, pp. 1–10.
- Korek, Janusz (2009). Central and Eastern Europe from a Postcolonial Perspective. *Postcolonial Europe*. 27.04. Available: postcolonial-europe.eu/index.php/en/essays/60-central-and-eastern-europe-from-a-postcolonial-perspective [accessed 15.07.2022.].
- Krūmiņš, Gatis (2019). Latvijas vēsture postkoloniālās perspektīvas skatījumā: PSRS koloniālā politika Latvijā. Jakovļeva, Mārīte u. c. *Varas Latvijā. No Kurzemes hercogistes līdz neatkarīgai valstij: Esesja*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 580.–658. lpp.
- Lazarus, Neil (2012). Spectres haunting: Postcommunism and postcolonialism. *Journal of Postcolonial Writing*, No. 48(2), pp. 117–129.
- Moore, David Chioni (2006). Is the Post- in Postcolonial the Post- in translation. Bassnett, Susan, Trivedi, Harish (eds.). *Post-colonial Translation. Theory and practice*. London and New York: Routledge, pp. 19–40.
- Odens, Vistans Hjū (1980). Ahileja vairogš. Bērziņš, Uldis (tulk.) *Visiem, visiem jums Amerikas vārdā*. Rīga: Liesma, 126.–128. lpp.
- Peiker, Piret (2006). Postcolonial Change. Power, Peru and Estonian Literature. Kelertas, Violeta (ed.). *Baltic Postcolonialism*. Amsterdam, New York: Rodopi, pp. 105–137.
- Rižijs, Marians (2011). *Uldis Bērziņš. Dzīve un laiktelpas poētika*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts.
- Robinson, Douglas (2014). *Translation and Empire*. 3rd ed. London, New York: Routledge.
- Rugāja, Viola (2020). E-pasta vēstule raksta autoram, 09.11.
- Sherry, Samantha (2015). *Discourses of Regulation and Resistance Censoring Translation in the Stalin and Khrushchev Era Soviet Union*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Skujenieks, Knuts (2004). Dzīvības aplicinājums. Čaklā, Inta (sast.). *Knuts Skujenieks. Raksti. Latviešu literatūras kritika*. Rīga: Nordik, 62.–71. lpp.
- Spivak, Gayatri Chakravorty (2000). Translation as Culture. *Parallax*, No. 6(1), pp. 13–24.
- Tlostanova, Madina (2012). Postcolonialist ≠ postcolonial? On post-Soviet imaginary and global coloniality. *Journal of Postcolonial Writing*, No. 48(2), pp. 130–142.
- Tymoczko, Maria (1999b). *Translation in a Postcolonial Context. Early Irish Literature in English Translation*. London, New York: Routledge.
- Tymoczko, Maria (2010). Translation, Resistance, Activism: An Overview. Tymoczko, Maria (ed.). *Translation, Resistance, Activism*. Amherst, Boston: University of Massachusetts Press, pp. 1–22.
- Tymoczko, Maria, Gentzler, Edwin (2002). Introduction. Tymoczko, Maria, Gentzler, Edwin (eds.). *Translation and Power*. Amherst: University of Massachusetts Press, pp. xi–xxviii.
- Veisbergs, Andrejs (2019). Velna eliksīri mēra laikā. *Domuzīme*, Nr. 4, 70.–72. lpp.
- Woodsworth, Judith, Delisle, Jean (eds.) (2012). *Translators through History*. 2nd ed. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Zauberga, Ieva (2016). *Tulkošanas teorija profesionāliem tulkiem un tulkotājiem*. Rīga: Latvijas Universitāte.

Dzejas tulkošana kā pretošanās padomju kolonialitātei. Apzinot Ulža Bērziņa mantojumu

Ivars Šteinbergs

Atslēgvārdi: valodiskā specifika, neesenciālisma perspektīva, postkoloniālā teorija, kultūras identitātes konstrukts, vara

Rakstā aplūkoti atsevišķi dzejnieka un atdzejotāja Ulža Bērziņa (1944–2021) rakstīti ārņemju dzejas tulkojumi, kas tapuši padomju laikā, piedāvājot lasījumam, kas novieto šos literāros darbus opozīcijā koloniālajam padomju režīmam. Ulža Bērziņa atdzejojumi tiek lasīti kā radoša pretošanās padomju kolonialitātei dažādos aspektos: nozīme bijusi gan teksta izvēlei, gan lietotajām atdzejas stratēģijām. Raksta sākumā aprakstīti veidi, kādos izmantotas postkoloniālo teoriju sniegtās idejas, aplūkojot Baltijas un padomju vēsturisko kontekstu. Otrajā apakšnodaļā aprakstīti literārās tulkošanas un cenzūras procesi Padomju Savienībā, atklājot unikālo Latvijas situācijā. Noslēdzotajā raksta daļā, sintezējot postkoloniālo teoriju un tulkošanas studiju perspektīvas, analizēti Ulža Bērziņa atdzejojumi, uzrādot, ka Bērziņš attīstījis latviešu valodas valodisko specifiku, atdzejojumos ieviešot neparastu leksiku (jaunvārdus), tādējādi īstenojot stratēģisku nacionālo esenciālismu un pretojoties padomju ideoloģijai, kas tiecās slāpēt ar nacionālo specifiku saistītas izpausmes. Vienlaikus Bērziņš savos atdzejojumos uzrāda radošumu, kas izvairās no esencializēšanas, jo, kā ļauj spriest tulkošanas filozofu atziņas, radošums tulkojumā pierāda oriģināla “esences” neesamību – faktā, ka iespējams leģitīms tulkojums, kurš vienlaikus ir radošs, redzams apstāklis, ka teksts pēc būtības neietver kādu kultūras identitāti izsakošu kodolu, bet gan pastāv nemitīgā interpretācijas procesā. Bērziņa radošums saistīts ar tulkotāja humanistisko nostāju, kas uztver starpkultūru sakarus kā daudz balsīgu dialogu, kurā nepastāv imperiālais nošķirums starp “mums” un “viņiem”.

When Less Is More, or the Art of Choice: The Poetics of Atwood's "Surfacing" and Its Transfer in the Russian and Latvian Translations

Jānis Veckrācis

Keywords: poeticity, aesthetic effect, text's world, implicit information, balanced choices, prose translation

*A text is only a picnic where the author brings the words
and the reader brings the sense.*

(Todorov, in Eco 1990: 144)

[A]n invisible landscape conditions the visible one.

(Calvino 1974: 20)

Introduction

The paper contributes towards the discussions of *Surfacing*'s poetics and of considerations related to the requirement of equivalent effect in literary (prose) translation, as both poetics and effect-related mechanisms have gained prominence in cognitive text linguistics and in the discourse on the respective translational implications. The main areas of research in this paper include: (1) 'literary text' in the broadest conceptual meaning; (2) literariness and poeticity in light of translation; (3) the relationship of explicit/implicit information in the source text (ST), which may be represented both in micro-level units and through their integration into the text's macrostructure; (4) the respective means for transferring explicit/implicit information into the target text (TT) and the translator's task of making balanced choices. This theoretical overview provides the context for an insight (though with an element of subjectivity) into the poetic features (including the underlying 'forces,' general tone, and atmosphere) of Margaret Atwood's *Surfacing* (1972), an important 20th century novel; the paper is the first instance (to our best knowledge) of Atwood's techniques' being academically considered in the context of translation. These poetic features serve as an essential background and as a set of criteria for the next objective of this paper – an analysis of selected examples from the Latvian translation (translated by Silvija Brice) and Russian translation (translated by Inna Bernshteyn) that illustrate how even minor changes and additions, though acceptable in terms of their general literary features, may raise questions regarding translation quality given specific, poeticity-related requirements. The paper also seeks to provide insight into the applicability of a relatively literal (or close) prose translation.

Equivalent effect: the translator's task under ambiguous rules

An important and common starting point in the translational discourse has been the principle of equivalent [aesthetic, artistic, emotional, implicative, communicative, total] effect. In the 17th century, Anne Dacier explained that a servile prose translation is an unfaithful approach; instead, a generous translation “clings closely to the ideas of its original, tries to match the beauty of its language, and renders its images without undue austerity of expression” (in Lefevere 2003: 12). Nicolas Perrot d’Ablancourt, while admitting that a word-for-word translation might sometimes produce an elegant text, notes: “I do not always stick to the author’s words, nor even to his thoughts. I keep the effect he wanted to produce in mind, and then I arrange the material after the fashion of our time” (36). Many effective metaphors have been used to highlight the task. The main idea is, however, essentially the same: a word-for-word translation, or even a close translation, means inevitable failure, as literary translations should master more than the direct rendition of the text’s verbal material. This implies the necessity of certain free zones for manipulations and transformations; the task is made even more complicated due to the fact that, as noted by Alexander Fraser Tytler (1992: 133), the degree of liberty in achieving ease and elegance in prose translation is more limited than in poetry translation. It is important to note that a translation which is verbally close to the ST does not mean that the translation process and the respective decision-making procedures are based on a simplified, literal approach: the acceptability of a literal (or close) translation may be a result of a detailed contrastive analysis.

The effect-oriented approach, which particularly applies to literary translation with its cognitive implications, has also found ground in more general linguistic discussion and literary studies where style and poetics are among the key concepts. Style basically resides “in the manipulation of variables in the structure of a language, or in the selection of optional or ‘latent’ features” (Fowler 1966, 15); it represents how language specifies a particular field of attention (Hansen 2012: 72), covering various issues including voice, otherness, foreignization, contextualization, and culturally-bound and universal ways of conceptualizing and expressing meaning (Boase-Beier 2014: 2). The implications, however, aggregate when we add considerations relating to literariness and poeicity, two concepts underlying the discussion proposed by Antonio García-Berrio. He suggests an essential distinction between *literariness*, which is a conventionalizable (foreseeable and optative) cultural choice resulting in a set of linguistic-aesthetic properties and characteristics of a text, and *poeicity* (including its three generic modes: denotative-expressive, fictional-narrative and imaginary-symbolic), which is an *unpredictable* (our emphasis) aesthetic effect and product-value determined by verbal, psychological, imaginary and cultural mechanisms. The universe of emotions and imagination as part of the reflexive experience, García-Berrio reasonably suggests, are two irrational areas of poeicity which cannot be ignored in a discourse on the poeicity of a literary text (García-Berrio 1992: 40–54). The ambient aspects, such as atmosphere and tone, though admittedly delicate and difficult to discuss, are also recognized as significant aspects of literary experience (see, for instance, Harrison et al. 2014: 13–14). Our study is largely based on these considerations, which highlight the importance of identifying the respective features of the text and to use the information derived thereof both directly and indirectly during the translation.

The aspects of subjectivity, ambiguity, and unpredictability in how a text builds its aesthetic effect have essential implications for the discourse of literary translation concerning a translator's choices, use of tools, and strategies — and finally, in the overall quality assessment of the translator's work. First, should those mechanisms of aesthetic effect which are activated by some verbal units of a text be identified, the next important inquiry would regard how they are related to and interact with other non-verbal mechanisms which are also necessary for an aesthetic response (for instance, the reader's personal 'history' or background, including experience, emotional condition, cognitive dispositions, etc.). We may only consider typical or *potential* effect. Second, though specific rules exist for the formation of complementary meanings leading to new meanings and the effect-forming elements similarly interact among themselves (Shcherba, in Lipgart 2016: 25), we may hardly imagine an exhaustive description of these elements and of the ways they are engaged in an interplay with each other. Nevertheless, it is possible to outline the most likely elements/mechanisms and suggest some open-ended conclusions.

Thus, when we examine the atmosphere of Margaret Atwood's novel, *Surfacing*, in order to acquire essential information before the translation, even if her own description of the novel as a ghost story (White 2009: 162) is accepted and the text is further approached according to this perspective we notice other essential themes and sub-themes. We may even come to the conclusion, in view of how remarkable and important those themes are, that the ghost theme is merely the general background (or a 'condition,' according to Atwood's notions), the narrative 'reason' to discuss all other themes which — and here we share the ideas of White — are related to submersion and self-discovery. It is possible that some readers see the ghost theme as the most prominent line of the narrative's development; indeed, many reviews describe the novel as a detective story (we did not have this generic association at any point of reading). This is another indication of different potential readings' precipitating ambiguity in the underlying setting of the text, thus also making the translator's task more blurred.

García-Berrio further defines that in a literary text, poetic words are characterized by plurifunctionality and aesthetic polysemy; the plurality of readings originates in a text's connotative periphery. He maintains that a text's respective potential and limitations depend on the breath of the author's conceptual idea, that idea's linguistic expression, and the reader's cultural and linguistic competence (García-Berrio 1992: 51) — and, we add, on the reader's aesthetic (including literary) preferences, which themselves are highly individual, dynamic, and subject to unguided change. This makes a reader-oriented translation approach a vague task, though some typical profiles of 'reading cultures' can be identified. It also makes it unlikely that an inclusive and reliable strategy of translation criticism with generally applicable sets of 'objective' criteria can be proposed.

Meanwhile, many other aspects of the relationship between poeticity and its potential effect could be discussed where a contrastive perspective brings added insights. Here we include one example: Vladimir Nabokov claims that some unease at the Russian version of his *Lolita* is also caused by the wordiness and requirement of detail (an aspect which is a focus

of this paper) in Russian when compared to the laconic and rich phrases used in the English version; the claim is confirmed by the study of Ekaterina Strel'nitskaya (2009). This also applies often to translations into Latvian; prima facie evidence of this is that everyday experience shows that the word count increases when translating a text into Latvian or Russian. Though a translator can minimize this effect by using efficient transformations, such efficiency may compromise a text's poetics. For instance, whether the same aesthetic effect is achieved in the Russian translation, *ja ponjal, chto do jetogo ona sozercala menja igrjushbimi glazami* (literally: 'I knew that until now she had looked at me with her playful eyes'), of *I knew her eyes had been laughing* (see the analysis in Strel'nitskaya 2009: 105) remains a question. We suggest that the sentence in Russian reads differently than that in English — and not just because of the details added to explain temporal relationships. More importantly, due to the necessity of explaining and compensating, the TT sentence exists somewhere between English and Russian; something foreign remains in the Russian sentence — some foreign impact is felt in the shadow. Though we agree that a literal translation would not be acceptable, and we suggest that the construction *ja ponjal, chto do jetogo ee glaza/vzgljad [description of her glance]* be preserved.

At a text's macro-level and beyond, poeticity is not only a feature of a text's artistic value but also the utmost embodiment of the artistic essence of the text's literariness. In the first place, the poetic nature of everything created in the author's words originates in an author's specific relationships with reality, existence, language, and their various resources. Secondly, every text is unique and individual (just like every author, reader, and translator). Meanwhile, every text, even an avant-garde literary work, is, to some extent, integrated into an existing literary/cultural tradition. This implies text's inter-/metatextual nature and relationship with semiotic and cultural memory and the various ways in which we organize our speech-related and cognitive activities¹. In other words, individuality and uniqueness should be considered together with the various aspects of typical/systematic/universal elements of text, textuality (one of the concepts necessary to approaching the essence of interpretation which derives from plurality of meaning and the respective conflict for which, as noted by Andrew Benjamin (2014: 38), textuality is the main site), and texture, which are as important for productive literary experience as are innovations. Multiple other elements and techniques are also used to achieve the *effect-response* dichotomy — verbally marked or implicit *tension* (for instance, by means of various oppositions and paradoxes), surprise caused by the unexpected or by rule-breaking², et cetera. Atypical, or aesthetic, specificity — expected and accepted by

- 1 A figurative illustration of how cultural memory acts are presented in *Invisible Cities* by Italo Calvino: "This city which cannot be expunged from the mind is like an armature, a honey-comb in whose cells each of us can place the things he wants to remember: names of famous men, virtues, numbers, vegetable and mineral classifications, dates of battles, constellations, parts of speech. Between each idea and each point of the itinerary an affinity or a contrast can be established, serving as an immediate aid to memory" (Calvino 1974: 15).
- 2 It should again be noted that the experiences of the unexpected and life's mysteries are of a general, everyday character (though in a literary reading they are applied in a more active way): "Every object, be it earthly or heavenly, hides a secret. Every time a secret has been discovered, it will refer to another secret in a progressive movement toward a final secret. Nevertheless, there can be no final secret" (Eco 1990: 152). Eco adds that this perception should, however, not mislead us into any radical, reader-oriented theory of interpretation.

the receiver — is a key condition for readership in the case of literary texts dabbling in new ‘poeticities.’ Further analysis of the poeticity of Atwood’s *Surfacing* shows that employment of such tension-forming resources is an important feature of the novel.

Thus it would be a flaw to assume, for instance, that a literary text is primarily driven by its stylistically marked units — take them out of the text, and they become meaningless. The integration and interaction of various elements at various levels of the text’s world are essential to a translator’s investigation both before and during translation. The history of literary translation shows that even at this investigation phase it is possible to achieve remarkable success. In the pre-translation phase, translators need to act similarly to literary critics: discover and examine relevant mechanisms and techniques as they determine the proper textual choices to make when producing a faithful TT.

The forces of a text’s world act similarly to those which hold together subatomic particles; they include choices related to sequencing, proportionality, accentuation (interaction of the foregrounded/secondary elements), dynamic element ‘positions’ possessing some interpretation potential, et cetera. Dynamic positioning derives from a context which is never fixed and from the ongoing use of language (termed ‘languaging’ by Hiraga (2004: 224–225)). Terry Eagleton suggests that literature is less dependent on the circumstances from which it arose than it is open-ended — one reason why literary works can be subject to a whole range of interpretations (Eagleton 2013: 44). Literary works, Eagleton claims, are matrices which do not contain meaning but rather produce it (52), while readers themselves *play at* and *play* the text (Barthes 1989: 62–63). This is also a precondition for translation manipulations which open a ‘free’ area for different types of transformations. The aspect of *play* carries implications regarding a translation’s quality assessment: every change and slight inaccuracy may not be regarded as important in terms of translation quality. Though this is not a new perspective (for instance, see Jacques Delille’s ideas in the 18th century (in Lefevere 1992)), everyday observations show that scrutiny regarding ‘technical’ translation mistakes (or internal inconsistencies, a notion used by Katharina Reiss (2014) to describe simple translation errors due to an inadequate knowledge of the vocabulary or grammar of the SL; we also add factual mistakes to this category) still prevail over practical analysis, as this is the most easily accessible level of criticism. No translators, even the most outstanding masters, have fully avoided these “technical failures” — but if kept to minimum, such failures do not usually affect the general quality of translation. Though we cannot avoid a discussion of faults in the context of translation quality assessment, it is important to take maximal account of the subsequent contextual implications.

To sum up the above points, we should emphasize that the aspect of a text’s effect both at the level of the ST and its translation is a reasonable theoretical and practical focus in literary translation, though generally applicable principles are hardly possible as the effect-related aspects are case-specific. Simplification and either-or conclusions are typical results of discussions where the confrontation of form and content or of source-, author- or reader-oriented translation approaches occur. Translation is the art of compromise and the art of balance — more fundamentally and in a more complex way than it is usually admitted. Such

compromise also applies to the above distinctions. Translators should be expert readers and possess vast resources and tools to identify and process the pluralities embodied in the text. Craft prevails over magic: most answers, including considerations regarding the effect(s) of a text and the respective processing of its elements, even those not presented verbally, can be found in the text itself or, more precisely, in the text's world.

The text's world: competence and choice in literary translation

As discussed in the previous section, competent translation, similarly to competent reading, starts with the ability to deconstruct the text, its poetic tools, approaches, and specific types of balances achieved by different means. Beyond the largely technical part of the procedure (for instance, analysis of the grammatical features and lexical material), the processing of the contextual and implicit aspects are more complex; at this level the changes and interpretations are riskier, as the considerations include some elements of uncertainty and subjectivity. Moreover, any processing under the principle of achieving the same effect in the TT as in the ST is mainly related with those verbal and non-verbal elements of the text which contribute to the text's poeticity-related features.

In the case of literary translation, competence requires a broader interpretation by forming some accord, for instance, between experience [from previous reading] and the ability to process new textual substance. This is particularly important when translating Atwood's novels, especially her early works which employ fresh literary techniques. As noted by García-Berrio, in terms of poeticity, 'new' is closely linked with exceptionality and deviation: the author surprises readers within certain limits of deviation in the text, while the reader's poetic competence is based on awareness of such difference (deviation) and of its limits (García-Berrio 1992: 58). Openness to accept the respective type of exceptional communication and its rules of the game, readiness to be directed and consciously disoriented — important axes of tension required for a poetic effect and for any professional craft which involves its processing. Atwood's *Surfacing* is an example of how new literary ideas and approaches are integrated into existing 'cultures' of writing prose texts. If the novel is perceived as ghost story, it is an unusual ghost story, intellectual and poetic. If it is a detective story, again, an atypical case. Thus, the circumstances of how the context of the novel is developed in the text, how it is pre-processed at the pre-reading (or pre-translation) phase, and how it is comprehended and understood in the actual reading and/or translation process might also be of non-standard nature.

Integration of new experience into the existing matrices formed by previous experience is probably one of the most relevant rules of literary reading. For literary translators it is a professional requirement of competence which may be developed and trained without overlooking spontaneity of understanding: as suggested by Gibbs (2003: 29), understanding literary texts and meaning construction are not matters of "accessing highly structured knowledge, in the form of

abstract prototypes, from long-term memory. Instead, text understanding is a dynamic activity that relies on concrete, often embodied information, which people creatively compose in the moment of reading.” Dynamics are an important precondition for translation. On the other hand, regarding access to information, understanding, and meaning-preservation by translators and by the target readers, the conclusions should not be simplified. For instance, the discussion of translation as a loss (of meaning/effect/relevance/context) presupposes that readers of the original text are engaged in some perfect, loss-free communication through their competence; engagement and response are also subject to variations.

When meaning/sense (including, *inter alia*, emotional or affective meanings which are closely related to the inherent affective function of language), poeticity, interpretation, and translation are collectively discussed, implicit information stands out as a key issue. Given the qualities of the texture in *Surfacing*, this possesses double importance. The approach taken by Atwood reminds of Haruki Murakami’s emphatic description of Fitzgerald’s prose where “words are sucked upward with their ambiguities and multiple meanings intact, so that they bulge with implications and possibilities” (Murakami 2013: 174) — though, instead, logic and consistency are still largely present in the way the text is developed and presented, which makes Atwood’s poetics non-standard and strong. For readers and translators this, however, means both an interesting challenge and a difficult task. As noted by Natal’ya Kuz’mina, implication is defined by a specific case of inverse proportionality: the fewer textual indicators, the higher a text’s implicit energy and the more severe the necessary cognitive conditions for the reader’s engagement in order to undertake the respective decoding actions (Kuz’mina 1999: 64). The translator’s task is to maintain the same cognitive conditions and the same energy of implicature by also paying attention to the potential specific considerations relating to the target culture.

Another aspect which is important for the discussion of literary translation is the text world theory, where world is first a cognitively complex language event involving at least two participants and second a textured, real-life representation of the combination of text and context wherein only information which forms the *necessary* context is used³. For this purpose, by using the textbase (word-for-word processing over the course of a reading), readers assemble all the propositions (microstructure) into facts about what is happening in the text, which are further organized in a macrostructure according to specific cognitive strategies including citation, local deletion, generalization, and construction (cf. Stockwell 2002: 123, 136). To some extent, the same rules apply to macro- (textual and contextual) and micro-level (specific lexical and structural) translation decisions when in the production of the TT compromise strategies are considered in order to seek a balance between those aspects which may be preserved and recreated and those which are lost in weighing the potential capacity of the implied TT reader.

3 For illustration we may again use a passage from Calvino: “I speak and speak,” Marco says, “but the listener retains only the words he is expecting. The description of the world to which you lend a benevolent ear is one thing; the description that will go the rounds of the groups of stevedores and gondoliers on the street outside my house the day of my return is another; and yet another, that which I might dictate late in life, if I were taken prisoner by Genoese pirates and put in irons in the same cell with a writer of adventure stories. It is not the voice that commands the story: it is the ear” (Calvino 1974: 135).

Text worlds are made up of a combination of *world-building elements* (time, location, characters, objects) and *function-advancing propositions*, which include (1) descriptive attribution and relational predications (horizontal development) (it should be noted that the elements may seem quite technical, thus raising less complicated translation issues; however, inconsistencies or mistakes can be observed when translators disregard these elements and the respective information which may be useful in order to ‘locate’ the text world and its sub-worlds along with the respective implications at more complex textual levels) and (2) actional function-advancers or events (vertical development). The text world also consists of a number of sub-worlds.

Further, literary texts represent a dynamic use of both foregrounded elements (including repetition, unusual naming, innovative descriptions, creative syntactic ordering, puns, rhyme, alliteration, metrical emphasis, the use of creative metaphor, etc.) and background elements (Stockwell 2002: 14–16). Various types of logical, prototypical sentence structures are used: for instance, the profiling of figure and ground as one would through ‘zooming in’ and ‘zooming out’ (cf. Hamilton 2003). Syntactic diversity is used in order to take different views of essentially the same scene, thus assigning participants or events different roles and changing the focus (Stockwell 2002: 58). Stylistic patterns highlight a particular feature by also maintaining constant renewal of stylistic interest through changes in the figure and ground relationship (18). Regarding these aspects, it should be noted that translators must identify the respective structural elements and their functions, including the role(s) played by new or non-standard elements. The ability to handle texts as creative (inventive) works of verbal art has previously been neglected, though this capacity is of particular importance to translators. Regarding this, it can be useful when writers assist their translators by organizing common workshops where specific aspects are discussed and explained.

Importantly, Nuttall outlines a characteristic feature of postmodernist literature where reconstruction presented in a narrative is itself a reconstruction and both these reconstructions and the respective markers (including explicit ‘instructions’ provided by the author) are part of a figurative play with the implied reader (Nuttall 2014: 98). Similarly, in modernist/postmodernist texts figures of speech may become an element of an upper-level device, intertextual references — multi-level semantic ‘extensions’ aimed either at suggesting new/complementary interpretations or at highlighting the subjectivity or irrelevance of the interpretations. When translators work with this type of literary text (and *Surfacing* is one of them), any decision should be weighed against its implications. From another perspective, liberties in literary translation also derive from some allowance for ‘creative misunderstanding’: a misunderstood textual element can become “true” when it is coherently integrated into the TT, strongly connected with the work’s other elements (Benjamin 2014: 209) — or, more generally, the new integrity of the TT produces new truths in foreign linguistic and cultural environments while also restoring the potential of the original work to generate new meaning (Conti, Gourley 2014: xvii).

When the above considerations are applied to a translation situation, choice takes a prominent role. Choice is the main condition for the emergence of practical and theoretical

translation issues, and any discussion of the translator's choices by undertaking a detailed study of alternatives and potential motivations underlying each selection is more inclusive and productive than, as discussed above, focusing on technical translation mistakes. The translator's task begins with choice, and it remains key throughout the process — a shortage of alternatives or variants may be the most alarming translation situation, as this implies potentially compromised quality.

Choice takes us back to the discussion of motivated changes, equivalent effects, and translation quality. In this context, Susan Bernofsky (2013: 233) highlights the importance of revision, which can be compared with immersion: at the comprehension and decoding phase, the original text must be forgotten, and instead, translators must revisit the translated text and *imagine*⁴ (our emphasis) the TL words which are most appropriate in the TT (here we add that the choices largely depend on the linguistic co-text and situational/communicative context). This approach is consistent with the notion of native (or in case of translation — target-language) intuition used by Robert T. Bell (1991: 204). Evidence for the complexity of finding the right words also follows from the simple fact that it is not very often that the variants provided in dictionaries really suit the needs of literary translators.

One final note is needed on the concept of preciseness in literary translation, as the concept of change is central to this paper. Variations may be caused by a multitude of factors (we may refer to the notions of obligatory and optional shifts proposed by Raymond van den Broeck (in House 2015: 16) or to natural and directional equivalence used by Anthony Pym (2014: 6-42)). Some of the changes can be performed almost automatically or intuitively based on a translator's competence (important here are a translator's experience and feel for the language(s)) and the rich tools at the translator's disposal to contrastively process the respective units). Typical translation procedures include transposition and modulation. But translators should also have a degree of creative freedom, which needs to be considered, in addition to other ideas, in the context of the spontaneous character of language in general. A translator's freedom is important not only for textual 'benefits', but to preserve translators' role as text [re]creators in order to develop and maintain the artistic potential of the work. A translator must possess the capacity to ensure adequate poeticity in terms of intensity and range and implicit or explicit representation in the ST. In addition, though not acting independently, every talented literary translator develops an individual approach, including a specific way of processing and presenting units that contribute towards a text's poeticity. This implies two distinct aspects: (1) a translator's approach represents their way of translating a text; thus, the work of one translator may become a metatext of their idiosyncrasy; and (2) the approach may form an implicit discourse with, or discussion of, other approaches. Consequently, a narrow approach must be avoided by investigating general tendencies in decision-making procedures and choices instead of scrutinizing the slightest imprecision, which itself can hardly provide insight into the matter under investigation.

4 We should note that imagination is important at different stages of translation, including ST's comprehension when translators need to look at the text and at the situation from aside and form a picture of structural (including grammatical), logical, and contextual relationships.

Moreover, a literary translator may or even should fulfill special missions: for instance, literary translations can revitalize certain vocabulary or provide direct or indirect inputs for artistic (verbal, compositional, poetic) innovation originating in the ST, which is further integrated into and transformed within the target culture.

Atwood's novel *Surfacing*: poetic features and their translation implications

Poeticity of *Surfacing*: primary aspects and features

Surfacing (1972) has attracted great attention, including academic discussion (incl. Cooke 2004, Irigaray 1985, Kottiswari 2008, Macpherson 2010, Meškova 2002, Palumbo 2009, Sugars 2006, Vevaina 2006, Wilson 2006). Translators should particularly take note of an important conclusion derived from academic investigations that Atwood is an intellectual and conceptual writer; she never makes randomized lexical, structural, or compositional choices; Atwood's technique implies her texts' inherent tension. In addition, as a poet, she applies some poetic techniques. For instance, Atwood's verbal and syntactic economy (Roberta White notes the *Surfacing* narrator's "increasingly intense mistrust of words and language" (White 2009: 162), while W. S. Kottiswari suggests that the 'surfacer' never trusts her own visions and struggles through imposed, inherited discourses to find her own 'dialect' (Kottiswari 2008: 20, 121). We also include the implications which follow from Luce Irigaray's ideas on silencing women (see Irigaray 1985)) as a contributing factor in forming the narrative's poetic character, intense associations, etc. Similarly, various 'double-deck' techniques (such as the use of paradox alongside strict logic and 'presence' of mind) form the text's poetic energy and foster the reader's engagement. Duplicity, oppositions, and contrasts are major features of this novel; they are also often made explicit ((1) [...] *from now on I'll have to live in the usual way, defining them by their absence; and love by its failures, power by its loss, its renunciation* (Chapter 26); (2) *"I'm not going to your funeral," I said. I had to lean close to her [...]* (Chapter 2; implication: getting closer may sometimes emphasize distance); (3) *"Do what you think best," she said from behind her closed eyes. "Is there snow?"* (Chapter 2; implication: to avoid a personal conversation and to focus on the outside world).

Rosemary Sullivan, presenting an insight into Atwood's language which is of particular importance to translators of the text, writes, "Even in moments of intense mystical perception, [Atwood's] language is the language of logic. She does not experiment with language, she does not go far enough" (in Cooke 2004: 76). This perception could still be caused by misinterpreted functions and interplay: rigidity of expression, logic as contrasted to the experiences described is the poetics of the specific descriptive narrative which, though written in the first person, is not only the narrator's own speech but also a neutral reflection (this consideration must be distinguished from the instances of direct speech where the speech of the characters may acquire distinct features (for instance, (1) *"Ow are you?" Madame would scream;* (2) *"Gettin' many fish?" he asks*). The narrator's reflections are rarely expressed through

direct reference; one such occasion is observed in Chapter 8: *That's a lie, my own voice says out loud*). Or, as Nathalie Cooke (2004: 76) holds, "Clarity of expression is too valuable a weapon to sacrifice." Moreover, the specific expression may also be consistent with other features of the narrative (for instance, the narrator is nameless) aimed at assigning a more general nature to the experiences and insights discussed.

As it is not possible to provide a full-text analysis of poeticity of the novel, we only include some illustrative examples which represent typical and essential poetic features achieved by various techniques.⁵

A typical feature is the constant change of perspective, moving from the primary text's world to sub-worlds and back; thus different elements, events, and features of these worlds are foregrounded, forming vast space and networks of associations (including generalization of specific situations/observations/experiences/events). ((1) *He has peasant hands, I have peasant feet, Anna told us that. Everyone now can do a little magic, she reads hands at parties, she says it's a substitute for conversation* (Chapter 1); (2) *Above the bar is a TV, turned off or broken, and the regulation picture, scrolled gilt frame, blown-up photograph of a stream with trees and rapids and a man fishing. It's an imitation of other places, more southern ones, which are themselves imitations, the original someone's distorted memory of a nineteenth-century English gentleman's shooting lodge, the kind with trophy heads and furniture made from deer antlers, Queen Victoria had a set like that* (Chapter 3); (3) *But I admit I was stupid, stupidity is the same as evil if you judge by the results, and I didn't have any excuses, I was never good at them* (Chapter 3); (4) *Fear has a smell, as love does* (Chapter 9)). For translators this means being cautious when identifying markers of the various perspectives and when using them in the TT (including, for instance, choice of pronouns, impersonal expressions, etc.).

Similarly to some quite sarcastic, lexically elaborated character descriptions, irony is found throughout the novel; it is usually meaningful and implicative: ((1) *The bad kind is mottled gray and yellow. It was my brother who made up these moral distinctions* (Chapter 4); (2) *That was before we were married and I still listened to what he said* (Chapter 6); (3) *they thought he'd turned into a wolf; he'd be a prime candidate since he never went to Mass at all* (Chapter 6); (4) *[...] so I decided to pray too, not like the Lord's Prayer or the fish prayer but for something real. I prayed to be made invisible, and when in the morning everyone could still see me I knew they had the wrong God* (Chapter 8); (5) *Joe took the small hatchet and went with him. They were from the city, I was afraid they might chop their feet; though that would be a way out, I thought, we'd have to go back* (Chapter 9); (6) *Saving the world, everyone wants to; men think they can do it with guns, women with their bodies* (Chapter 21)). It goes without saying that the same features should be assigned to the TT by preserving the specific 'taste' of Atwood's subtle and elegantly disguised irony.

5 The following elements also represent a part of the three-level linguopoetic analysis (semantic level; metasemiotic level; metametasemiotic level or linguopoetic interpretation of the text in the light of its aesthetic effects) proposed by Lipgart (2016: 48–49) and can be used, in direct and indirect ways, for the empirical analysis. We should, however, note limited applicability of Lipgart's model as he provides hardly any insight into the criteria for the evaluation of the effects. Lipgart's description also does not explain the aspect of reader response which may vary to a great extent.

The text is characterized by verbal and syntactic economy; expression is often laconic, even abrupt (*That means I'm not supposed to observe him; I face front* (Chapter 1; see more examples below)). Even if the wordiness of Russian and Latvian (see the discussion above) is acknowledged as an objective feature, a similar approach of economy and implicatures should be maintained in the TT's production to the extent practicable.

Anxiety, paradoxes, oppositions, and the expression of ideas as if the narrator is cut short lead to aggravating tension and an atmosphere of the unsaid, of suspicion and distrust, and of mystery ((1) *Madame is waiting for me, hands outstretched in welcome, smiling and shaking her head mournfully as though through no fault of my own I'm doomed* (Chapter 2); (2) *The lake is tricky, the weather shifts, the wind swells up quickly; people drown every year, boats loaded topheavy or drunken fishermen running at high speed into deadheads, old pieces of tree waterlogged and partly decayed, floating under the surface, there are a lot of them left over from the logging and the time they raised the lake level. Because of the convolutions it's easy to lose the way if you haven't memorized the landmarks and I watch for them now, dome-shaped hill, point with dead pine, stubble of cut trunks poking up from a shallows, I don't trust Evans* (Chapter 3)).

World-building elements do not only belong to different sub-worlds; they can also be blurred or merged explicitly. This may indicate some loss of integrity, a falling-apart ("*That's where the rockets are,*" *I say. Were. I don't correct it* (Chapter 1)). Here the syntactic structure leading to a certain level of explication is of particular importance; the TT's structure should recognize the same conditions.

The novel depicts delusion and the blocking of painful experiences (*I bite down into the cone and I can't feel anything for a minute but the knifeblade pain up the side of my face. Anesthesia, that's one technique: if it hurts invent a different pain. I'm all right. Contrast this with a significant comment by David: If you close your mind in advance like that you wreck it. What you need is flow* (Chapter 1)).

Absence is a key concept, in its different forms: ((1) *What I want to do is shout "Hello!" or "We're here!" but I don't, I don't want to hear the absence* (Chapter 4); (2) *He was as absent now as a number, a zero, the question mark in place of the missing answer. Unknown quantity. His way. Everything had to be measured* (Chapter 12)).

Emotional tension (which may also signify, for instance, an element of estrangement) and/or metaphorical implications are, at the text's surface level, often achieved by ordinary lexical means ((1) *I passed my hand lightly over his shoulder as I would touch a tree or a stone* (Chapter 14); (2) *sandbox where I made houses with stones for windows* (Chapter 18, not to feel and see but, instead, to hide and turn into stone)).

Atwood uses many association-based figures of speech (the main one being comparison in the form of metaphors and similes): ((1) *father in the stern, head wizened and corded like a dried root* (Chapter 10); (2) *her voice was like fingernails* (Chapter 11); (3) *He was as absent*

now as a number, a zero, the question mark in place of the missing answer (Chapter 12); (4) *air filling with liquid syllables* (Chapter 15); (5) *he was trapped in the straitjacket sleeping bag* (Chapter 15, comfort as imprisonment); (6) *the spines fragile as petals* (Chapter 15)).

Another important feature is the use of ‘double’ figures of speech — a figure of speech that becomes another upper-level figure of speech (*She was very thin, much older than I’d ever thought possible, skin tight over her curved beak nose, hands on the sheet curled like bird claws clinging to a perch* (Chapter 2). The highlighted simile itself becomes a metaphor for willingness to live and to recover).

Explicit linkage of the novel’s themes and main associations ensure narrative coherence — again a feature which requires careful and masterful processing in translation by noting any structural or lexical detail which could change the text’s coherence or the reader’s access to respective associations:

(1) compare the initial implications: *I bend and push myself reluctantly into the Lake* (Chapter 8, end of Part I), *On some of the pages were women’s dresses clipped from mail-order catalogues, no bodies in them* (Chapter 10), *Perhaps for him I am the entrance, as the lake was the entrance for me* (Chapter 17), and *But nothing has died, everything is alive, everything is waiting to become alive* (Chapter 19, end of Part II), which are developed into the following figures and implications: *He trembles and then I can feel my lost child surfacing within me, forgiving me, rising from the lake where it has been prisoned for so long* (Chapter 20) and *When I am clean I come up out of the lake, leaving my false body floated on the surface, a cloth decoy; it jiggles in the waves I make, nudges gently against the dock* (Chapter 23);

(2) *I scraped the ends of crust into the stove and washed the plates, the water turning reddish blue, vein color* (Chapter 10; a metaphor forming a connection with other themes (the opening/healing of past wounds);

(3) *His face contorted, it was pain: I envied him* (Chapter 12, implicitly illustrates the narrator’s inability to feel emotions discussed elsewhere in the novel);

(4) *The words went out towards the shadows, smoke-thin, evaporating. Across the lake a barred owl was calling, quick and soft like a wing beating against the eardrum, cutting across the pattern of her voice, negating her* (Chapter 14; related to several important subjects of *Surfacing*: language as something which splits a person apart and something incapable of fulfilling its functions adequately; nature as something more important, powerful, valuable, and divine than the human world; the overlapping of different worlds and perspectives or (single) reality, (single) truth as an illusion); this utterance coherently connects with the following passages at the beginning of Chapter 15: *Bird voices twirled over my ears, intricate as skaters or running water, the air filling with liquid syllables* and *At the cabin we could soak the clothes we’d been wearing, scrub the forest out of them, renew our coating of soap and lotion* (a metaphor for a return to the unnatural and artificial);

(5) *In the middle of the night silence wakes me* (Chapter 22) and *The light wakes me* (the first sentence of Chapter 24) — the road of self-discovery: silence (listening to oneself) and then light (insight).

Similarly, the text may include related references or the development of certain images and features by using coherent figures of speech ((1) in Chapter 5, Joe's description includes (i) *toes with the deprived look of potatoes sprouted in the bag* and, in the next paragraph, (ii) *the skin pallid as though he's been living in a cellar*; (2) in Chapter 24 (prose poetry, no full stops used): (i) *The animals have no need for speech, why talk when you are a word*; (ii) *I lean against a tree, I am a tree leaning*; (iii) *I am not an animal or a tree, I am the thing in which the trees and animals move and grow, I am a place*; (iv) *the air forming itself into birds, they continue to call*; (4) in Chapter 25 (again prose poetry): (i) *it isn't my father it is what my father has become*; (ii) (in the next paragraph) *From the lake a fish jumps / An idea of a fish jumps [...] How many shapes can be take*). It is important to not only preserve such features in the translation, but also to ensure the same preconditions for readers to identify and access them.

The interplay of explicit/implicit information may become an efficient eye-catcher; for instance, the following explicit information in parenthesis may be assumed, but is not stated in the text given the narrative's implicative nature: *The house is smaller, because (I realize) the trees around it have grown* (Chapter 4).

Surfacing in translation — some examples

When the Russian text (translated by Inna Bernshteyn) and the Latvian text (translated by Silvija Brice) of Atwood's novel *Surfacing* are compared and analyzed in view of the above qualities, we observe both translation success and arguably poor changes or choices. However, it is important to put these views in a broader framework of considerations which integrate or derive from theoretical poeiticity- and context-related insights.

First, we should briefly comment upon the Latvian and Russian translations of the novel's title. The grammatical features of the English word *surfacing* (it functions both as gerund and participle), its implicit kinetic character, and respective associations serve the needs of forming the metaphorical meanings and poetic effects. The protagonist surfaces a lake (or, in fact, herself); *surfacing* implies that something becomes apparent or, in cognitive/psychological terms, understood.

The Latvian participle *iznirstot* (literally: 'rising to the surface') fulfills, to a great extent, the same functions and needs. It conveys the kinetic energy, upward movement, rising to the surface of water/emerging from a former state, etc. However, as to the poetic potential, we should note that, first, the stem itself does not contain an element of 'surface' (in Latvian: *virsmā*; *virspuse*), and, second, the aspect of becoming aware is more implicit. Nevertheless, this is a reasonable choice and the poetic losses are insignificant; readers still can access the implications.

The Russian translation *postizhenie*, instead, highlights the aspect of understanding and becoming aware through detailed consideration and insight. Both the kinetic features and the associations between reaching a surface and understanding something important are less apparent and more implicit. These shortcomings are, however, balanced by the clues provided in the text, and we may assume that the implicit meanings are still accessible for readers. The translator's choice is a success, as any alternatives (for instance, the Russian noun *vsplytie*, which is a literal translation of *surfacing*, does not function as participle) would lead to heavier poetic losses.

A paragraph in Chapter 9 reads:

From time to time I paused, checking the fence, the border, but no one was there. Perhaps he would be unrecognizable, his former shape transfigured by age and madness and the forest, rag bundle of decaying clothes, the skin of his face woolly with dead leaves. History, I thought, quick.

The Russian translator has approached, in the decoding and interpretation phase, the ST sentence as a typical instance of Atwood's syntax (thus it may also be regarded as an element of narrative's poeticity) — syntactic ellipsis (it should, however, be noted that Atwood's verbal and/or syntactic economy does not usually cause comprehension issues; even in case of ambiguity, the very fact of ambiguity is quite explicit) (*History, I thought, [runs] quick*; syntactically: *History quick* — subject + adverbial modifier) — but has translated it in full-sentence form: *Istorija, dumala ja, bezhit bystro* (this and other Russian translations: Etvud 1985; syntactically: *Istorija bezhit bystro* — subject + predicate + adverbial modifier). The Latvian translation (this and other Latvian translations: Atvuda 1998), instead, is both verbally and syntactically literal: *Vēsture, es domāju, ātri* (p. 75) where the potentially omitted word [*steidzas*] *ātri* ('[runs] quick') could be easily added. Thus both translators have interpreted the ST syntax in a similar way, but have treated it in two opposite manners where, given the poetic features of the novel, the Latvian variant is arguably more reasonable (though in Latvian we could also consider, for instance, this syntactic variant: *Vēsture, es domāju, [ir] ātra*).

In many instances the Russian and Latvian translations illustrate rewordings which are close to the ST but may mostly be regarded as adequate. Importantly, they also provide evidence that the translation was a craft of subtle detail.

The respective Russian and Latvian translations of the ST sentence *I'm in the back seat with the packsacks; this one, Joe, is sitting beside me chewing gum and holding my hand, they both pass the time* (Chapter 1) are: *Ja sizhu na zadnem siden'e, s veshhami; jetot, kotoryj so mnoj, Džbo, sidit rjedom, derzhit menja za ruku i zhuet zhevatel'nuju rezinku — i to i drugoe ot necheho delat'*, and *Es sēžu aizmugures sēdeklī pie mugursomām; šis, Džbo, sēd man blakus, košļā gumiju un tur manu plaukstu, abas nodarbes īsina laiku*. (p. 8)

When the Russian translation's tone is compared with the rather neutral tone of the ST, we observe slightly more explicit petulance in the highlighted units (*jetot, kotoryj so mnoj, Džbo*

(literally: ‘this, the one who is my companion, Joe’) and *i to i drugoe ot nečego delat’* (literally: ‘they both due to nothing to do’). The first Russian unit has also verbally expanded, though here a literal translation could be used. The modulation of the second unit is based on the TL requirements, as a literal construction would not be acceptable — though an alternative variant closer to the neutral tone of the ST is ‘chtoby kak-to zanjat’ vremja’ (‘to pass the time’).

The Latvian translation (*šis, Džo* (literally: ‘this one, Joe’) and *abas nodarbes īsina laiku* (literally: ‘both actions pass the time’)) is more literal and more successful in view of the given requirements. Admittedly, this is one of many cases when a literal approach brings benefits in the context of this specific translation.

Atwood’s irony is illustrated in this sentence: *He gave me one of his initiate-to-novice stares* (Chapter 1). The Russian and Latvian translations show different lexical and syntactic choices, but they are a success: *On ugodil menja snishoditel’nym vzgľadom posvjashbennogo* (literally: ‘He treated me with the condescending look of the initiate’) and *Viņš uzmeta man skatienu, ar kādu visu noslēpumu zinātājs norauģās uz nejēgu iesācēju* (p. 10; literally: ‘He glanced at me glance by which somebody who knows all secrets looks at a foolish novice’). The type of hyphenated compound used in the ST is characteristic neither in Russian nor in Latvian — but both translators have moved beyond identification of this primary-level morphological issue to the next task of seeking expressions which would ensure the reader can grasp the text’s irony as easily as in the ST. Respectively, the translations are almost idiomatic expressions: the typical/likely wordings should the narrator be a Russian or a Latvian person. Thus, changes and/or added items are motivated and necessary and irony is easy to identify and understand.

The translations of some units are, instead, arguable in view of the specific features of the novel’s poeticity. Again, the less acceptable choices may be related to seemingly subtle aspects. For instance, the introductory part of *Surfacing* forms an atmosphere of uncertainty, insecurity, inexplicable sentiments, and expectation (*I can’t believe I’m on this road again, twisting along past the lake where the white birches are dying, the disease is spreading up from the south; an accumulation of sheds and boxes and one main street with a movie theater, the itz, the oyal, red R burned out; I’ve driven in the same car with them before but on this road it doesn’t seem right, either the three of them are in the wrong place or I am*). See also the following two sentences: *He’s a good driver, I realize that, I keep my outside hand on the door in spite of it. To brace myself and so I can get out quickly if I have to* (Chapter 1). The idea of the second sentence is expressed in a balanced way which is typical for the novel and may even be regarded as an element of its poeticity: it is a logical, analytical explanation of narrator’s state of mind while avoiding overly formal lexical and structural choices.

The respective translations show different approaches: *Vo-pervyh, opirajus’, a vo-vtoryh, chtoby srazu vyskocit’, esli čto* (literally: ‘First, I lean, and second, to immediately jump out in case something happens’) and *Lai nezaudētu dūšu un nepieciešamības gadījumā ātri tiktū laukā* (p. 8; literally: ‘Not to lose my stomach and to get out quickly if needed’). The

explicit numerical distinction (*vo-pervyh* and *vo-vtoryh*) makes the Russian translation more formal, and the logical structure of the sentence is more explicit — which is not necessary and compromises the translation quality. In addition, the translation of the idiomatic unit *brace myself* (‘pull oneself up’; ‘get a grip on oneself’) as *opirajus* (‘lean’ (for instance, against a railing)) arguably provides for less figurative implications than some of the idioms available in Russian (however, at least one additional lexical meaning of ‘opirat’sja’ is ‘to rely on somebody,’ which serves, to an extent, the need for accurate interpretive flexibility).

The Latvian translation uses an equivalent idiom for the ST item *to brace myself*, and the syntactic structure which is directly borrowed from the ST corresponds to the initial function.

In general, the Russian translation is characterized, contrary to the ST, by verbalism and arbitrary, inconsistent shifts between overly formal and colloquial expression. For instance, the Russian translation of the ST sentence *Still I’m glad they’re with me, I wouldn’t want to be here alone; at any moment the loss, vacancy, will overtake me, they ward it off* (chapter 4) reads: *No vse-taki ja rada, chto oni so mnoj, ne hotelos’ by mne ochutit’sja zdes’ v odinochestve; utrata, pustota gotovy nabrosit’sja na menja iz-za ugla, prisustvie jetih ljudej sluzhit mne zashhitoj.*

The Russian translation *ne hotelos’ by mne ochutit’sja zdes’ v odinochestve* (literally: ‘I wouldn’t want to find myself here alone’) may be regarded as an almost idiomatic equivalent of the ST unit in the given context — thus it is acceptable. Instead, the unit *gotovy nabrosit’sja na menja iz-za ugla* (literally: ‘ready to pounce on me from the corner’) features unnecessary figurativeness, making the expression more elaborate and emphatic than the ST unit. The final highlighted unit, *prisustvie jetih ljudej sluzhit mne zashhitoj* (literally: ‘the presence of these people serves to protect me’), is overloaded with additional information, when compared with the ST unit, and is expressed too formally.

This is not an issue in the Latvian translation of the respective units, where a more literal approach proves to provide, once again, certain benefits: *es negribētu būt šeit viena* (a literal translation of the ST unit), *tiklīdz mani grasās sagrābt* (p. 37; literally: ‘as soon as I’m about to be taken over by’) and *viņi to aizgaiņā* (literally: ‘they take it away’). The Latvian word *aizgaiņāt* is a stylistically marked, colloquial word which can be considered an acceptable translation for the English phrasal verb *ward off*. The syntactic change in the Latvian translation — the use of connective *tiklīdz* (‘as soon as’) and the explanatory syntactic relationship utilized — is slightly contrary to the typically abrupt structuring of the ST units, but in this specific instance it does not cause any significant damage to the text.

Some added items or extended units in the Russian TT — *Oni ved’ gorodskie, kak by ne ot-tjapali sebe stupni, hotja jeto byl by vyhod iz položenija, mel’knulo u menja v golove, togda by, hochesh’ ne hochesh’, prishlos’ uezhat’* — alter Atwood’s laconic manner of narration: *They were from the city, I was afraid they might chop their feet; though that would be a way out, I thought, we’d have to go back* (Chapter 9). The Russian translation again aims at explaining

and making expression more ‘complete’ or ‘smooth’; however, Atwood, never chatty in *Surfacing*, is an inventor who seeks new limits and new ways of developing literariness/poeticity, and smoothness may not be the most relevant criterion. Thus Russian language norms in this context must be considered and counteracted.

None of the above problems are observed in the Latvian translation, which indicates a consistency throughout the Latvian version of the text that does not exist in the Russian version.

From another perspective, the utterance *From the side he's like the buffalo on the U.S. nickel, shaggy and blunt-snouted, with small clenched eyes and the defiant but insane look of a species once dominant, now threatened with extinction. That's how he thinks of himself, too: deposed, unjustly. Secretly he would like them to set up a kind of park for him, like a bird sanctuary* (Chapter 1) is not just a description of Joe (more broadly, it highlights, in an almost sarcastic way, some aspects of men's attitude and self-perception, too); it also shows characteristic features of the novel — tonal irony and abrupt, flash-like syntactic constructions (for instance, *deposed, unjustly*) which may, among other implications, correspond to the respective cognitive processes of the protagonist. Both elements — irony and syntax of the ST — mean that every lexical and structural selection is of high importance in preserving the text's potential.

The Russian translation — *V profil' on napominaet bizona na amerikanskom pjatake, takoj zhe grivastyj i ploskonosyj, i glaza tak zhe prishbureny — norovistoe i gordoe sushhestvo, nekogda car' prirody, a teper' pod ugrozoy vymiranija. Sam sebe on imenno takim i predstavljajetsja: nespravedlivo svergnutym. Vtajne on hotel by, chtoby dlja nego uchredili kakoj-nibud' nacional'nyj park, nechto vrode ptich'ego zapovednika* — and the Latvian translation — *No sāniem viņš izskatās pēc bizona uz Savienoto Valstu pieccentu monētas, pinkains struppurnis ar mazām, piemiegtām acelēm un izaicinošu, taču neprātīgu skatienu, kāds piemīt sugai, kura reiz bijusi valdošā, bet tagad ir pakļauta izmiršanas briesmām. Tieši tā viņš arī domā par sevi – kā par netaisnīgi gāztu no troņa. Klusībā viņš vēlētos, lai viņam ierīko tādu kā personisko parku, kaut ko līdzīgu putnu rezervātam* (p. 8) — show slightly different choices. For instance, the Russian colloquialism *pjatake* is an adequate translation of the ST *nickel*, but *ploskonosyj* (‘flat-nosed’) is closer to an antonym to *blunt-snouted*. More importantly, the fully developed, standard syntactic constructions (*takoj zhe grivastyj i ploskonosyj, i glaza tak zhe prishbureny* (literally: ‘the same long-maned and flat-nosed look, and eyes squinty as well’); *nespravedlivo svergnutym* (literally: ‘unjustly overthrown’)) represent unmotivated deviations from the ST. The final sentence of the translated utterance, instead, is a balanced translation which includes no unnecessary items or structural reorganization.

In Latvian, the accuracy of the lexical choice *pieccentu monēta* is debatable: it is a formal-register equivalent of *nickel*; we suggest, instead, *pieccentience*: a colloquialism which has the advantage of being a closed compound, namely, a single word (similar to the ST item). We also note that adding *personisks* to *parks* (together: ‘personal park’) is an unmotivated change. Structurally, the Latvian utterance is also too well-developed by using complete, standard syntactic constructions, including a full construction for the ST unit *deposed, unjustly: kā par netaisnīgi gāztu no troņa* (‘as unjustly deposed from the throne’).

Thus, we may conclude that both translations feature a focus on lexical choices in order to preserve the ironic tone, but that in each the unique syntactic character is partly lost.

There are many other instances in the Russian translation where expression is made more precise and elaborate while ruining the balance of implicit/explicit information and thus contradicting the poeticity of the ST. The unit “*That’s where the rockets are,*” *I say. Were. I don’t correct it.* (Chapter 1; here, importantly, implicature is highlighted by the text’s formatting: italics for *were* are used in the text.) is translated in the following way: — *Vot tam stojat rakety, — govornju ja. Vernee* (literally: ‘more correctly’), *stojali, no ja ne popravljajus’*. (The original tone is replaced by an explanation which cannot be regarded as a successful translation choice.) In addition, ‘popravljat’sja’ is rarely used in the meaning ‘to correct one’s own mistake’; more common meanings are ‘to recover [after an illness]’ or ‘to put on some weight.’ Consequently, we ask whether the translator intended to play with the alternative meanings, and, if such is the case, *why*, as no such implications follow from the ST item.

Again, the Latvian translation has strictly observed the features of the ST by preserving the item in italics: — *Re, tur ir raketes, - es saku. Bija. Bet es neizlaboju* (p. 9).

Similarly, the underlined ST unit in *The closest Paul ever got to farming was to have a cow, killed by the milk bottle* (Chapter 2) has become considerably more informal and colloquial: *V Pole fermerskogo tol’ko razve to, chto odnazhdy on zavel bylo korovu, kotoruju skoro szbilo so svetu pokupnoe moloko* (literally: ‘which was driven to death by purchased milk’): first, the neutral ST item *killed* is translated by a colloquial idiom *szhit’ so svetu* (it highlights irony and thus is an acceptable choice), and, second, the ST item *milk bottle* (readers should themselves infer the respective implicature that milk bottles purchased in stores are meant) is translated as *pokupnoe moloko*, where no inference is needed as implicature is explained (thus the change lacks proper justification).

The Latvian translation again maintains a literal approach: *Pola augstākais lauksaimnieciskais sasniegums bija tas, ka viņš turēja govi, kuru nobeidza piena pudele* (p. 17; literally: ‘which was killed by a milk bottle’).

Meanwhile, it should be noted that the Russian and Latvian translators have handled the initial part of the sentence differently, but both modulations feature irony and are acceptable: *V Pole fermerskogo tol’ko razve to, chto* (literally: ‘Paul is no farmer, except that’) and *Pola augstākais lauksaimnieciskais sasniegums bija tas, ka* (literally: ‘Paul’s highest agricultural achievement was that’).

As we continue the discussion, it is difficult to guess the reason why the Russian translation of the underlined unit in *Joe is still off in the place inside himself where he spends most of his time* (Chapter 5) is *Dzho vse eshhe gde-to vnutri sebja, gde on obychno prjachetsja* (literally: ‘where he usually hides’). The Russian interpretation has vague motivation and thus is debatable.

The same applies to the Russian translation of the ST sentence *I stand there shivering, seeing my reflection and my feet down through it, white as fish flesh on the sand, till finally being in the air is more painful than being in the water and I bend and push myself reluctantly into the lake* (chapter 8): *Stoju v vode i drozbu, mne vidno sobstvennoe otrazhenie i nogi v tolsbhe vody, belye, kak ryb'e mjaso, no postepenno v vozduke stanovitsja esbhe holodnee, chem v vode* (literally: 'gradually it gets even colder in the air than in water'), *i togda ja prigibajus' i nehotja pogrurzajus' v ozero*, where for a metaphorical unit its 'face value' is provided, namely, its neutral meaning is explained (the metaphor is preserved in the Latvian translation). There is no apparent reason to undertake such a stylistic shift, as there is no justification in terms of the text's poetics; this can be viewed as a translation mistake.

Another item which needs a comment is the Russian translation of *push myself reluctantly into the lake*: *nehotja pogrurzajus' v ozero* (literally: 'immerse myself reluctantly into the lake'). The Latvian translation features the same lexical choice: *negribīgi iegrimstu atpakaļ ezerā* (literally: 'immerse myself reluctantly back into the lake'). In view of the metaphorical/poetic/conceptual significance of the implicit opposition 'immersing vs. surfacing' throughout the novel, every lexical unit which belongs to the respective semantic fields should be processed with special care. When items more remote from the semantic centers (one of them is 'immerse') are used ('push oneself into'), the same technique should be preserved in the TT. Instead, in both translations we observe a shift towards the center, thus making an unnecessary change in terms of foregrounding and implicatures.

In some rare instances, the literal approach in the Latvian translation becomes a trap. When we consider the translation of the ST sentence *There's no act I can perform except waiting* (chapter 6): *Nav nekādas rīcības, kuru es varētu veikt, ir tikai gaidīšana* (p. 48; literally: 'There is no action which I could undertake, there is only waiting'), it should be noted that the initial part of the sentence in Latvian sounds formal and awkward. In addition, it is not acceptable Latvian, as the collocation 'veikt rīcību' is atypical; instead, the verb form 'rīkoties' is preferable. We suggest, for instance, 'Nav nekā, ko es varētu pasākt, izņemot gaidīšanu' (literally: 'There is nothing I could undertake except waiting'; 'pasākt' – a colloquial synonym of 'rīkoties').

The Russian version is more acceptable, though again the extent of paraphrasing and interpretation can be discussed in view of the given context: *Ot menja teper' trebuetsja odno: zhdat'* (literally: 'The only thing required from me: to wait'), especially in view of the many other alternative options, such as *edinstvennoe, chto ja mogu delat – jeto zhdat*.

The Russian and Latvian translations also show fundamentally different approaches to slang, and the use of slang in the Russian version is more questionable. For instance, the Russian and Latvian translations of the ST sentence unit *[...] everyone she knew was making a movie, and David said that was no fucking reason why he shouldn't* (Chapter 1) are *teper' vse ee znakomye snimajut fil'my, a Djevid rugnulsja i skazal, chto jeto esbhe ne rezon otkazyvat'sja ot zadumannogo and visi, ko viņa pazīstot, uzņemot filmas, bet Deivids atcirta, kas tas, velns parāvis, neliedzot uzņemt filmu arī viņam* (p. 10). The Russian translator has replaced

the slang word *fucking* with a description of David's expression (*Djevid rugnulsja* (literally: 'David cursed')) without using the word itself: Thus, more processing effort but less acceptable results. The translation date is, however, also important in this case. The Russian translation dates back to 1985, the final phase of the Soviet era, which was known for alterations in cases when the ST was considered not appropriate according to Soviet morale and spirit.

In Latvian, the slang word is preserved by using the most common and thus most appropriate Latvian equivalent *velns parāvis* ('fuck'; 'holy shit'). Moreover, David's annoyance is highlighted by replacing the neutral *David said* with *Deivids atcirta* (literally: 'David snapped').

Important observations can be made from the Russian and Latvian translations of the ST unit "*They must fuck a lot here,*" *Anna says, "I guess it's the Church."* Then she says, "*Aren't I awful*" (Chapter 1): — *idno, zdes' muzh'ja v posteli retivy, — govorit Anna. — Katolicheskie nrawy. — A potom doboavljaet: — Uzhas, chto ja govorju, da? and — Te laikam drātējas bez sava gala, — ierunājas Anna. — Baznīcas nopelns. — Tad viņa piebilst: — Vai es neesmu šausmīga?* The ST unit which includes slang is replaced by a semantic paraphrase without slang: *mu-zh'ja v posteli retivy* (literally: 'men are zealous in bed') which is arguably a poor substitute given the context and the personality and characteristic vocabulary of Anna. The Russian translator has also changed the next unit — compare *Katolicheskie nrawy* (literally: 'Catholic morals') with *I guess it's the Church* — though we argue that nothing in the novel suggests this narrowing (from 'Church' to Catholic [church]) to be reasonable (the Catholics are only mentioned in chapter 6 by the protagonist: "Maybe I'll be a Catholic," I said to my brother; I was afraid to say it to my parents"). Similarly, the Russian translation also provides an interpretation for the third underlined unit of the ST: *Uzhas, chto ja govorju, da?* (literally: 'That's awful what I'm saying awful things, right?'), though acceptable Russian variants closer to the source expression and its level of implicature are also possible.

The only minor issue raised by the Latvian translation, which has none of the arguably poor choices discussed regarding the Russian translation, is the highlighted item of the ST unit *They must fuck a lot here: Te laikam drātējas bez sava gala* (literally: 'endlessly'). This is a stylistically more elaborate item than the plain and neutral ST item *a lot* (in Latvian: 'daudz'), which indicated Anna's simple vocabulary.

Some relevant translation-related issues can also be noted in the translations of the following dialogue:

ST: "*Don't you dare,*" *Anna says. "I don't like him kissing me when he has a beard, it reminds me of a cunt."* Her hand goes over her mouth as though she is shocked. "*Isn't that awful?*"

"*Filthy talk, woman,*" *David says, "she's uncultured and vulgar"* (Chapter 5).

RU: — *I ne dumaj dazbe, — govorit Anna. — Ja ne ljublju, kogda on celuet menja borodatyj, pobozbe na... — Ona upotrebljaet neprilichnoe slovo i srazu zbe prikryvaet rot rukoj, budto sama zbe ispugalas.* — *Uzbas, chto ja govorju, da?*

LV: — *Neuzdrīksties! — Anna iesaucas. — Man nepatīk ar viņu bučoties, kad viņam ir bārda, tā man atgādina pežu. — Viņa aizsedz muti ar plaukstu, it kā justos šokēta. — Vai nav šausmīgi?* (p. 42)

The Russian translator has again avoided using slang (*it reminds me of a cunt – pokhozbe na... — Ona upotrebljaet neprilichnoe slovo* (literally: ‘like... – She uses a four-letter word’)). It is also unclear why the translator has substantially changed this description of Anna’s reaction: *as though she is shocked — budto sama zbe ispugalas*’ (literally: ‘as though she is scared [by her own words]’). In the given context, shock indicating one’s being surprised and upset due to one’s own behavior instead of being frightened is a more likely emphasis; thus we may assume that the Russian translation slightly changes the focus of the comment.

More importantly, the Russian translation *Uzbas, chto ja govorju, da?* of the ST unit *Isn’t that awful?* forms a coherent unity with a translation in Chapter 1 (*Aren’t I awful. — Uzbas, chto ja govorju, da?* While in Chapter 1 the meaning is clear, this time it is difficult to objectively interpret the comment. It may mean being shocked by her feeling, by her association, or by the way she speaks; respectively, it could be utilized to preserve an expression which maintains the same level of ambiguity. This is the approach used by the Latvian translator (*Vai nav šausmīgi?* (literally: ‘Isn’t that awful?’).

Instead, the paraphrase/interpretation of *Don’t you dare* allows for more flexibility due to its insignificant implicature. Both *I ne dumaj dazbe* (literally: ‘Don’t you even think about it’) and *Neuzdrīksties!* (literally: ‘Don’t you dare!’) are acceptable options: though we suggest, for instance, ‘Pat nedomā!’ (‘Don’t you even think about it’), which holds the same implication as the ST unit and is a simple and typical Latvian idiom used in similar contexts.

Conclusions

Text’s literariness as a representation of the typical literary choices forming respective literary and reading ‘cultures’ is an important primary-level textual feature for poeticity — the specific, tension-forming interplay of various verbal and non-verbal elements of a text, arising from certain motivations. Poeticity as a product-value implies a more complicated relationship between a text and its readers, including the unpredictable, case-specific, effect-response mechanisms. Treating literature as an artistic creation means that new approaches and rule-breaking is almost a requirement. Thus, a translator’s competence should include copious previous reading experience and ability to process new textual substance. The good news is that even innovative poetic approaches are to some extent integrated into the previous

literary/cultural tradition and follow some patterns which may be identified and processed in line with the conditions established at the text-world level. The translator's task is, similar to that of literary critics, to identify and maintain, to the extent possible, the respective mechanisms, features, and potential 'energy' of every respective element while also accepting that there is no loss-free communication.

Literary texts are characterized by plurifunctionality and aesthetic polysemy, while their perception and interpretation are subject to readers' unstable aesthetic preferences — which make distinctively reader-oriented translation approaches a risky endeavor. Thus, any single strategy of translation criticism with generally applicable sets of 'objective' criteria is not a trustworthy one.

In translational studies, the comprehensive frameworks of poetic analysis need pragmatic application; this is achieved through focusing solely on elements related to the range of translation issues emerging from the main condition — the availability of alternative choices. Mastery of choice and balance — two aspects which largely depend on the linguistic co-text and situational/communicative context — lies at the heart of successful literary translation. Close reading uncovers various relationships embodied in the text and the respective implications of those relationships. Balanced selections and transformations are at least half of the job in ensuring quality literary target texts, keeping in mind that freedom in prose translation is limited.

'Technical' translation mistakes form the most easily accessible level of criticism, but it is important to take maximal account of contextual and poeticity-level implications.

When a detailed translation analysis is undertaken, item- or unit-level considerations should be balanced with upper-level criteria where the translator's approach may not be simplified. First, a seemingly literal (close) translation may be based on scrutiny regarding various linguistic and extra-linguistic aspects that finally determine a literal expression acceptable (thus, the procedure is by no means linear). Next, the translator's creative, or at least re-creative, freedom and his/her specific approach should be considered. Moreover, translators may also aim towards a special contribution, for instance by providing, in line with the poetic features of the text, inputs of artistic innovation into the target culture or including rarely used target-language words, thus enriching the active vocabulary of readers.

To analyze Atwood's *Surfacing* and its translations, her underlying approaches and writing techniques must be explored, identified, and understood. Atwood is an intellectual and conceptual writer, who even in her novels also remains a poet.

Translation requires the skills of rewording and paraphrasing. In general terms, both the Russian and Latvian translations discussed above feature outstanding selections, while in some cases the TTs illustrate decisions stretching beyond the margin of acceptability when consistency with the poeticity of the ST is considered. This particularly applies to the Russian translation, where the translator has made great efforts towards interpreting and/or

paraphrasing the respective ST items or units, mostly by means of modulation, in some instances moving away from the necessary result.

The analysis also shows the importance of temporality: some Russian translations (for instance, avoiding the use of slang) may be an echo of censorship and the ideology-driven Soviet approach of embellishing literary translations. This suggests the necessity of re-translation.

- Atvuda, Mārgareta (1998). *Iznirstot*. Rīga: Atēna.
- Atwood, Margaret (2012). *Surfacing*. Simon & Schuster. E-book.
- Barthes, Roland (1989). *The Rustle of Language*. Translated by Richard Howard. Berkley: University of California Press.
- Benjamin, Andrew (2014 [1989]). *Translation and the Nature of Philosophy: A New Theory of Words*. New York: Routledge.
- Bernofsky, Susan (2013). Translation and the Art of Revision. Allen, Esther, Bernofsky, Susan (eds.). *In Translation. Translators on Their Work and What It Means*. New York: Columbia University Press, pp. 223–233.
- Boase-Beier, Jean (2014). *Stylistic Approaches to Translation*. London: Routledge.
- Calvino, Italo (1974). *Invisible Cities*. Translated by William Weaver. San Diego: A Harvest Book.
- Conti, Christopher, Gourley, James (eds.) (2014). *Literature as Translation. Translation as Literature*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- Cooke, Nathalie. (2004). *Margaret Atwood. A Critical Companion*. Westport: Greenwood Press.
- Eagleton, Terry (2013). *How to Read Literature*. New Haven: Yale University Press.
- Eco, Umberto (1990). Interpretation and Overinterpretation: World, History, Texts. Dworkin, Ronald et al. (eds.). *The Tanner Lectures on Human Values*. Salt Lake City: University of Utah Press, pp. 141–202.
- Etvud, Margaret (1985). *Posti-zhenie*. Translated by Inna Bernshteyn. Moskva: Raduga. E-book.
- Fowler, Roger (1966). *Essays on Style and Language*. London: Routledge and Kegan Paul Books.
- García-Berrio, Antonio (1992). *A Theory of the Literary Text*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Gibbs, Raymond W. (2003). Prototypes in dynamic meaning construal. Gavins, Johanna et al. (eds.). *Cognitive Poetics in Practice*. London: Routledge, pp. 27–40.
- Hamilton, Craig (2003). A cognitive grammar of ‘Hospital Barge’ by Wilfred Owen. Gavins, Johanna et al. (eds.). *Cognitive Poetics in Practice*. London: Routledge, pp. 55–66.
- Hansen, Thomas Illum (2012). Cognitive stylistics: Style and cognition in *Mrs Dalloway*. Kwiatkowska, Alina (ed.). *Łódź Studies in Language*. Vol. 26. Texts and Minds. Papers in Cognitive Poetics and Rhetoric. Frankfurt: Peter Lang, pp. 71–84.
- Harrison, Chloe et al. (2014). Introduction: Cognitive Grammar in literature. Harrison, Chloe et al. (eds.). *Linguistic Approaches to Literature. Volume 17. Cognitive Grammar in Literature*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, pp. 1–18.
- Hiraga, Masako K. 2004. *Metaphor and Iconicity. A Cognitive Approach to Analysing Texts*. New York: Palgrave Macmillan.
- Irigaray, Luce (1985). *This Sex Which Is not One*. New York: Cornell University Press.
- House, Juliane (2015). *Translation Quality Assessment. Past and Present*. London and New York: Routledge.
- Kottiswari, W.S. (2008). *Postmodern Feminist Writers*. New Delhi: Sarup & Sons.
- Kuz'mina, Natal'ja (1999). *Inter tekst i ego rol' v processah jevoljucii pojeticheskogo jazyka* [Intertextuality and its role in the evolution of poetic language]. Ekaterinburg: Izd-vo Ural.
- Lefevere, André (ed.) (2003 [1992]). *Translation. History. Culture. Sourcebook*. London&New York: Routledge.
- Lipgart, Andrej (2016). *Osnovy lingvopoetiki* [Introduction to linguopoetics]. Moskva: Librokom.
- Macpherson, Heidi Slettedahl (2010). *The Cambridge Introduction to Margaret Atwood*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Meškova, Sandra (2002). *Sievīšķā reprezentācijas latviešu un ziemeļamerikāņu literatūrā*. Promocijas darbs. Latvijas Universitāte.
- Nuttall, Louise (2014). Constructing a text world for *The Handmaid's Tale*. Harrison, Chloe et al. (eds.). *Linguistic Approaches to Literature. Volume 17. Cognitive Grammar in Literature*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, pp. 83–100.
- Palumbo, Alice M. 2009. On the Border: Margaret Atwood's Novels. Bloom, Harold (ed.). *Bloom's Modern Critical Views: Margaret Atwood—New Edition*. New York: Bloom's Literary Criticism, pp. 21–34.
- Pym, Anthony (2014 [2010]). *Exploring Translation Theories*. 2nd ed. London and New York: Routledge.

- Reiss, Katharina (2014 [2000]). *Translation Criticism—the Potentials & Limitations. Categories and Criteria for Translation Quality Assessment*. Transl. by Erroll F. Rhodes. London and New York: Routledge. E-book.
- Stockwell, Peter (2002). *Cognitive Poetics. An Introduction*. London: Routledge.
- Strel'nitckaja, Ekaterina (2009). *Jemotivnost' i perevod: osobennosti jazykovoj peredacbi jemocij pri budozhestvennom perevode s anglijskogo jazyka na russkij* [Emotiveness and translation: peculiarities in transferring emotions in literary translation from Russian into English]. PhD Thesis. Moskva.
- Sugars, Cynthia (2006). "Saying Boo to Colonialism": Surfacing, Tom Thomson, and the National Ghost. Moss, John et al. (eds.). *Margaret Atwood. The Open Eye*. Ottawa: University of Ottawa Press, pp. 137–158.
- Tytler, Alexander Fraser (1992). Essay on the Principles of Translation. Lefevere, André (ed.). *Translation. History. Culture. Sourcebook*. London&New York: Routledge, pp. 128–135.
- Vevaina, Coomi S. (2006). Margaret Atwood and history. Howells, Coral Ann (ed.). *The Cambridge Companion to Margaret Atwood*. Cambridge: Cambridge University Press. pp. 86–99.
- White, Roberta (2009). Northern Light: Margaret Atwood's *Cat's Eye*. Bloom, Harold (ed.). *Bloom's Modern Critical Views: Margaret Atwood—New Edition*. New York: Bloom's Literary Criticism, pp. 159–182.
- Wilson, Sharon R. (2006). Blindness and survival in Margaret Atwood's major novels. Howells, Coral Ann (ed.). *The Cambridge Companion to Margaret Atwood*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 176–190.

Kad mazāk nozīmē vairāk jeb izvēles māksla: Mārgaretas Atvudas romāna “Iznirstot” poētika un tās apstrāde krievu un latviešu valodas tulkojumos

Jānis Veckrācis

Atslēgvārdi: poētika, estētiskā iedarbība, teksta pasaule, implicītā informācija, līdzsvarotas izvēles, prozas tulkošana

Rakstā uzmanības centrā ir ar teksta poētiku un teksta iedarbības nemainības principu saistītie apsvērumi daiļliteratūras (prozas) tulkošanas kontekstā. Lai īstenotu mērķi pilnvērtīgi analizēt Mārgaretas Atvudas romāna “Iznirstot” poētiskās iezīmes un to apstrādi krievu un latviešu valodas tulkojumā, sniegts īss ieskats daiļliteratūras tekstu konceptuāli tipoloģiskajos aspektos, kā arī aktuālajā teksta poētikas teorijā, kas savukārt ir priekšnosacījums, lai noskaidrotu Atvudas tekstā konstatējamās eksplīcītās un implicītās informācijas līdzsvara un sadarbības iezīmes, kas var būt konstatējamas gan mikrolīmeņa vienībās, gan veidos, kādos tās ir integrētas teksta makrostrukturā. Tulkošanas lēmumpieņemšanas aspektā īsi raksturota niansēta teksta lasījuma un tulkošanas kompetences nozīme. Attiecīgi sniegts Atvudas romāna poētikas raksturojums, kas līdztekus teorētiskajām atziņām izmantots tulkojumu kvalitātes analizē tieši poētikas un implicītās/eksplīcītās informācijas līdzsvara aspektā. Izpēte liecina, ka galvenokārt tieši krievu valodas tulkojumā šķietami nenozīmīgas izmaiņas un papildinājumi, kas vispārīgā situācijā būtu pieņemami, konkrētās poētikas noteikto kritēriju dēļ raisa šaubas. Tiek pētīts nosacīti tieša prozas tulkojuma pieejas piemērojamības jautājums un raksturoti šādas pieejas faktiskās izpausmes un izmantošanas kritēriji. Līdztekus tiek konstatētas vienības, kuru poētikas apstrādes kvalitāti nosaka nevis tulkošanas profesionālā meistarība, bet attiecīgajā laikā mērķkultūrā pastāvošie ideoloģiskie ierobežojumi un cenzūra.

Cultural Agents of Indic Sciences' Migration in Post–War Latvia

Natālija Burišina

Keywords: Indic sciences, interdisciplinarity, after-war Latvia, cultural agents, geopolitics

Introduction

This study is a natural continuation of the first part of the research conducted by the author of this article, which covered the period from the middle of 19th century till the 1940s and is titled ‘The Origins and Proliferation of Indic Sciences in Latvia’ (Abrola 2019: 40–67). A brief summary of Part I is provided below.

The first stage of the research highlighted the importance of the ‘Young Latvians’ movement, the main activists of which were four young students at the University of Dorpat¹: Krišjānis Valdemārs (1825–1891), Juris Alunāns (1832–1864), Atis Kronvalds (1837–1875), and Krišjānis Barons (1835–1923), all of whom had been influenced by the German national movement of 1848 as well as the translations of Latvian folksongs and ideas of nationalism propagated by the German philosopher, theologian, poet, and literary critic Johann Gottfried von Herder (1744–1803), who had come to Riga in 1764 to work as a clergymen. The Young Latvians published the first nationally oriented periodical, ‘*Sebta, dabba un pasaule*,’² between 1860–1893. One topic of interest to the Young Latvians was Indic culture. Thus, in 1891 Latvian readers were introduced to Indic customs, religious views, virtues, and culture based on the oldest ancient Indian scripture — the Rigveda — in an article by Weismaņu Jānis (1867–1913), ‘*Indeeschu wecakā kultura un literatura*,’³ published in Jelgava in Notebook No 6 of the periodical (Veismanis 1891: 28–55).

Therefore, it is very likely that the famous Latvian poet and politician Rainis (birth name: Jānis Krišjānis Pliekšāns (1865–1929)), who also might have been influenced by these publications as well as the rising interest of the Latvian intelligentsia in the Orient⁴,

- 1 University of Dorpat or Universität Dorpat — the previous name of contemporary Tartu University in Tartu, Estonia.
- 2 “Homestead, Nature, and the World.” In old Latvian orthography. Hereinafter all translations from Latvian into English are performed by the author. Available at: http://www.lingvistiskakarte.lv/tag/seta_daba_pasaule [accessed 19.08.2022.].
- 3 ‘The Oldest Indian Culture and Literature,’ in old Latvian orthography.
- 4 The term ‘Orient’ was prominent during the time period under discussion. It is a historical term for the East, traditionally comprising anything that belongs to the Eastern world, in relation to the Western world, the Occident.

translated from German⁵ one hymn from the tenth Maṇḍala of the Rīgveda and one poem by Bhartrihari⁶ into Latvian; later, the poem was published in Rainis's collection *Restless Heart. Songs from All Over the World* (Rainis 1921: 9–10). One of the first poems in the collection, 'The Beginning of Things,' was in its essence a cosmogonic type of hymn and one of the most famous and renowned hymns of the Rīgveda; inclusion of the poem in the collection depicts the poet's interest in cosmogony and the Orient. It has also been acknowledged that beginning from his college days Rainis was fascinated and influenced by the grandeur of Johann Wolfgang von Goethe's (1749–1832) mind and literary, philosophical, and scientific works.⁷ Goethe in his turn was a close friend of French philosopher Jean-Jacques Rousseau's (1712–1778) disciple Johann Gottfried von Herder (1744–1803), who, according to German scholar Friedrich Wilhelm, was among the pioneer Indologists in Germany at the outset of the 19th century (Wilhelm 1961: 395–405). It is also known that Rainis possessed a vast collection of books covering such themes as Orientalism, Psychology, Philosophy, Ethics and Theology — namely 230 items, in some of which he made notes⁸. Among them, one can find works by many German philosophers such as Herder, Immanuel Kant (1724–1804), Arthur Schopenhauer (1788–1860), and Karl Wilhelm Friedrich Schlegel (1772–1829). As the Latvian philologist Jānis Kušķis notes, apart from his interest in modern languages, Rainis had also been acquainted with an Old Indian language – Sanskrit. Unfortunately, Kušķis does not provide any additional information on this apart from some minor notes. (Kušķis 1968: 78). Alongside Rainis, there were many more literati fascinated and influenced by Eastern cultures and philosophy: for instance, the poet Andrejs Pumpurs (1841–1902) and his friend, the poet Auseklis (birth name: Miķelis Krogzemis (1850–1879)), the poet Jānis Poruks (1871–1911), who had studied at Dresden Royal Conservatory in Germany from 1893–1894⁹, the writer Viktors Eglītis (1877–1945), the writer Jānis Veselis (1896–1962), the poet and writer Mirdza Bendrupe (1910–1995), the poet, translator, and philosopher Rihards Rudzītis (1898–1960), and the bibliographer, philologist, and translator Kārlis Egle (1887–1974).

Another Latvian amateur researcher and a writer who was highly valued by his contemporaries for his research on comparative linguistics, mythology, and Latvian language history was Voldemārs Leitis (n. d.). Leitis published at his own expense four books on comparative mythology, linguistics and etymology, and anthropometric features of Asian and Latvian

5 The reference to the book (Jolowicz 1856: 55–266) was given in Rainis's diaries on March 24, 1921. A link to Rainis's diaries: <http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1921.html> [accessed 18.02.2022.].

6 The poem 'Verzweilung' — Aus dem zweiten Hundert betitelt: 'Buch der Pflichten'. Bhartrihari (Bharṭṛhari) — (ca. 400–500? CE). Translated into German by German scholar of oriental culture and languages Peter von Bohnen (1796–1840) from The Śatakraṭya — a collection of three books called 'The Three Hundred Poems of Moral Values.' Hereinafter, where necessary, a Sanskrit text will be transliterated in The International Alphabet of Sanskrit Transliteration (IAST).

7 More details on the life and works of Rainis at: <https://runa.lnb.lv/63652/> [accessed 18.02.2022.].

8 A full bibliographical list was provided by Literature and Music Museum (LMM) in Riga.

9 More on the life and works of Jānis Poruks at: <https://www.letonika.lv/literatura/Section.aspx?f=1&id=2190863> [accessed 29.07.2022.].

people; he also was working on a Latvian — Aryan dictionary (*'Latviešu – āriešu vārdnīca'*, 1935). Latvian pastor and folklorist Jānis Sanders (1858–1951) and painter, art theoretician, publicist, researcher of castle mounds, and founder of Dievturi¹⁰, Ernests Braстиņš (1892–1942), alongside other amateur researchers, were actively involved in the work and oftentimes gave lectures on their results at the Society of Researchers of Latvia in Antiquity (*Latvijas senatnes pētītāju biedrība*).

It must be admitted that a number of societies established during the pre-war period played a key role in attracting like-minded people, thus becoming a beacon that disseminated the newly obtained knowledge throughout Latvian society via different channels. There were a great many of societies, both of small and larger scale; within the scope of this study only the most significant will be mentioned, the ones that served as a springboard for the upcoming political turmoil.

The Society of Parapsychology (*Parapsicholoģijas biedrība*) established in Riga in 1925 by Emma Apare (n. d.) and four others. The main goals of the society were to explore different psychological phenomena and Oriental metaphysics. The society later changed its name to The Centre of Yoga Sciences in Latvia under its chairperson and keen yoga practitioner and propagator, Harijs Dikmanis (1895–1979), and officer Jānis Veselis (n. d.; a cousin of a writer with the same name). Dikmanis had acquired Sanskrit to some extent and was learning Hindi. The main (but not only) goal of the society became the propagation of yoga as a new and alternative way to obtain physical and mental health. (Krūmiņa-Koņkova 2014: 153–188). The Latvian Society of Vegetarians (*Latvijas Veģētāriešu biedrība*) was established on August 31, 1927¹¹. Its main objectives were to propagate vegetarian ideology and practical vegetarianism, to conduct scientific studies on vegetarianism, and to combat all forms of cruelty. Among the leaders of the society were doctor Epplē (n. d.), doctor homeopath Haralds Lūkins (1906–1991), and doctor Augusts Vilis Kļaviņš (n. d.). The Latvian Anthroposophical Society (*Latvijas antroposofiskā biedrība*) was established in Riga on July 3, 1929, by 15 members under its first chairperson, doctor Arthur Weaber (n. d.), and second chairperson, Woldemar Fridrichson (n. d.). The society embraced and disseminated the ideology of Rudolf Joseph Lorenz Steiner (1861–1925) and Carl Unger (1878–1929). Membership reached 45 by 1939. The Latvian Roerich Society (*Latvijas Rēriha biedrība*) was officially established on October 13th, 1930, by doctor homeopath and ophthalmologist Fēliks Lūkins (1875–1934); however, the first ideas were overseen by Vladimirs Šibajevs (1898–1975), who had met Nikolay and Helen Roerich in London in 1920¹². Latvian

10 Dievturi — religious movement in Latvia, established in 1926 by its founder Ernests Braстиņš. “Dievturība is a national (primarily — ethnic) religion, rooted in the Latvian traditional culture and folklore, inspired by National Romanticism (*tautiskais romantisms*) since the 2nd half of the 19th century, and eventually selectively systematized and canonized during 1920s. It is an autochthonous pan-en-heno-theistic religion — it possesses the characteristics of both panentheism asserting interdependence of the world and God which is immanent in everything within the universe.” (Nastevičs 2018: 91–92).

11 The Articles of *The Society of Vegetarians* on August 31, 1927. Latvian State Historical Archives (LSHA) Fund No 2479, 1st entry, No 1, 1927–1940. There is another copy of Articles in German language.

12 Latvian Roerich Society: <http://www.latvijaserihabiedriba.lv/images/RXLVlat.htm> [accessed 30.08.2022.].

military officer Aleksandrs Balodis (1897–1961), together with his wife Emma Apare-Balodis, became the first chairpersons of The Society of Latvian Spiritual Sciences (*Latvijas spiritisko zinātņu biedrība*). The Society was established on December 24, 1930; the founders temporary left in 1933 only to re-join before, along with a collection of Russian and German activists, establishing The Promotional Society of Cosmosophic Sciences in Latvia (*Kosmosofijas zinātņu veicināšanas biedrība Latvijā*) on December 19, 1933 (Krūmiņa-Koņkova 2014: 155–161). The Vegetarian Consumer Producer Society ‘Laikmets’ (*Veģetarais patērētāju-ražotāju kooperatīvs “Laikmets”*¹³) was established on March 22nd, 1934¹⁴. At the beginning of 20th century, in addition to the above-named spiritual societies, Latvian–Estonian itinerant Buddhist monk Kārlis Augusts Tenisons (his spiritual name Vahindra Mantramitra, 1883–1962) actively participated in the dissemination of Buddhism and its doctrine without adhering to particular schools or sects. At the same time, Tenisons carried a controversial personality: holding himself to be a sacerdotal person, he left a written legacy of several books and pamphlets, of which three were eventually translated into Latvian. The writings contained certain inconsistencies in autobiographical data and many fanciful events, including meetings with persons whom he had supposedly met yet likely did not (Šlāpins 2008). His contemporary, chemist Aleksandrs Miķelis Janeks (1891–1970), who had written a couple of books of teachings on Buddhism, criticized the work of Tenisons; despite this, Tenisons left a significant footprint in the history of Buddhism by creating a third migration path of Buddhism to the West — the Baltic way. Another noteworthy fact indicating the profound interest in Indic sciences in Estonia (where Tenisons originated) was the introduction of Sanskrit as a subject at the University of Dorpat in 1837 (Krūmiņa-Koņkova 2019: 178–180; Abrola 2019: 53). Art historian Gunta Rudzīte notes that her father, Rudzītis, had studied ancient languages there¹⁵.

A little less is known about the translation into Latvian of the work on the Buddhist Catechism originally written by American Colonel Henry Steel Olcott (1832–1907), the co-founder and First President of the Theosophical Society. The translation was done in 1908 by Tenisons’s contemporary, the writer and publicist Augusts Deglavs (1862–1922). His initial works embraced realistic sentimentalism; he was overwhelmed by Marxist ideas, yet he did not get engaged in the New Current Movement (*Jaunstrāvnieki*). Hence, his works gradually evolved to cover the aesthetics of naturalism¹⁶. Thus, in the foreword of the translation (in gothic orthography), Deglavs writes that the purpose of the book is not to convert readers to Buddhism or propagate its doctrine, but simply to get them acquainted with it, in turn allow them to comprehend the origins and development of deities and religions (Deglavs 1908: 60).

13 Original orthography is retained here.

14 LSHA Fund No. 4698, entry No. 1 (years 1934–1937), Articles, p. 13.

15 The interview with Gunta Rudzīte and Alvilis Hartmanis, registered No. 4614 in the catalogue of the Archive of National Oral History (ANOH).

16 More on the life and works of Augusts Deglavs at: <https://enciklopedija.lv/skirklis/55762> [accessed 21.02.2022.].

Another noteworthy fact: the social activists engaged in the work of the aforementioned societies often collaborated with each other and organized joint events. This helped them greatly after the change of political power and during the outset of the ruthless and unpredictable Stalin¹⁷ regime in 1939.

Since the scope of this research covers several domains of cultural life in Latvia, the author will highlight the influence of only a few of the most remarkable agents of Indic sciences in Latvia, thus leaving space for further investigations. This research embraces the archives of the Misiņš Library of the Academic Library of the University of Latvia, the Literature and Music Museum, the Imants Ziedonis Museum, Latvia State Radio and Television Centre, and Riga Film Studio; in addition, consultations with Dzintars Vilnis Korns on the history of Latvian Yoga Society were conducted during research. Interviews with other respondents were recorded between January 26 and May 9, 2019. However, only three interviews were relevant to this research¹⁸. The audio recordings of the interviews were deposited at the Archive of National Oral History (ANOH).¹⁹ The fourth interview was retrieved from the repository of ANOH²⁰.

The geopolitical situation in Latvia from 1938–1970, in brief

Abundant idiosyncratic biographical data and opinions are described in the long-letter written by Bendrupe in October 1987²¹, addressed to Latvian poet Jānis Peters and describing her difficulties securing a visa to India in the 1930s. The reader must be prepared and view the information carefully, bearing in mind the extravagant nature of the poet and her tendency to exaggerate facts:

And here started a set of political plotting: Ulmanis loathed me — I loathed him. Not only for personal reasons: he did not issue me a visa to India in '38–'39. Not only to me! Everybody was locked up. Exclaimed: 'I am staying in my place; you stay in yours.' Locked us up as in lair. (Bendrupe [1987]: 11)

- 17 Joseph Stalin (1878–1953) — Soviet Communist Party and leader of Soviet Union — a dictator, who created terror and totalitarian regime — from 1929 till 1953. (The Editors of Encyclopaedia Britannica 2020).
- 18 The interview with Baņuta Rubess, registered No. 4698, the interview with Gunta Rudzīte and Alvilis Hartmanis, registered No. 4614, and the interview with Dzintars Vilnis Korns, registered No. 4620 in the catalogue of ANOH.
- 19 The Project of National Oral history, hosted and conducted by Institute of philosophy and sociology, University of Latvia, Riga. Available at: <http://www.dzivesstasts.lv/lv/free.php?main=502> [accessed 30.08.2022.].
- 20 The interview with poet Velta Sņiķere, registered No. 53 in the catalogue of ANOH.
- 21 Academic Library of University of Latvia (ALUL RK No. 11577/7. Mirdza Bendrupe, No. 1 bibliographical-ly philosophical letter "I want to yell. Bite. Fret and fume..." (*Man gribas kliegt. Kost. Spert zemes...*), pp. 64. Typewritten part of letter to poet Jānis Peters, written in October 1987.

Image 1. Bendrupe with her first husband Lev Vinogradov in Riga, early 1930s. Literature and Music Museum, RMM No 539774

Image 2. Extravagant Mirdza Bendrupe in early 1930s. Literature and Music Museum, RMM No 374571

Although, Bendrupe claimed that nobody was granted a visa to India, seven newspaper articles titled 'Visiting Pundits of India' introduced readers to the impressions and experiences of *A. Aka* (n. d.), a member of the Yoga Society visiting the Yoga Institute and its founder, their spiritual guru, Shri Yogendra²², in Bombay (contemporary Mumbai) sometime during 1939. The article, published in seven parts, narrated very vividly the yogic practices, teachings, culture, and everyday life of India (Aka 1940).

Based on publication by her schoolmate, the theologian Haralds Teodors Biezais (1909–1995), who emigrated to Sweden in 1944, it was believed that Bendrupe was favoured by the fourth president of Latvia, Kārlis Augusts Vilhelms Ulmanis (1877–1942), who led the country during the interwar period from 1936–1940 (Biezais 1984: 41–44). However, as one realizes after reading her personal notes, the situation was quite the opposite.

22 Shri Yogendra — born Manibhai Haribhai Desai (1897–1989). Indian yoga guru, author, poet, researcher, and founder of the Yoga Institute in 1918.

1940, was one of the most complicated periods in Latvian history; according to Bendrupe, she and her first husband, Russian architect Lev Vinogradov (n.d.), endured the hardship by practicing yoga:

Read with both eyes, listen to, with both ears! Then — frustrated as we could not get to India we were longing for, as well as physically half ill — we decided to toil ourselves with yoga for days in order to recover. We did not leave the flat (only for bread) — did not read newspapers, did not receive guests. One day I went out to a small shop — suddenly I see — the plane with the red star flying low over Riga! [...] I bought the newspaper — reading: early this morning Soviet military forces enter Latvia... What can yoga do about it — we divided the money and out [...] to the Soviet Embassy [...]. (Bendrupe [1987]: 12) See the images No. 1 and No. 2.

German occupation followed; and on the basis of a poem devoted to her stepfather, Alfrēds Akmens (1895–n. d.), Bendrupe was mistakenly accused by the German authorities of praising former president Ulmanis (Bendrupe [1987]: 10–11).

After Latvia's first occupation by Soviet Union in 1940, Stalin's regime was implemented immediately and all privately established societies were banned; their adherents could meet only secretly in their homes. According to the biographic memories of Latvian entrepreneur Brunis Rubess (1926–2009), as reflected by writer Nora Ikstena in the book *As a Miracle... (Brīnumainā kārtā..., 1999)*, Bendrupe's flat in 1940s was one such meeting place, drawing together likeminded people to share the knowledge and yogic practices that had been handed down by the leaders of societies. Interestingly enough, Bendrupe and her husband had been adherents of several societies, and she herself mentioned that she had been associating with Catholics, Dievturi, and even the Social Democrats in 1930s²³ (Bendrupe [1987]: 5; Bendrupe [1932]). She had also been close to the leader of The Centre of Yoga Sciences in Latvia, Harijs Dīkmanis, and Aleksandrs Balodis from The Promotional Society of Cosmosophic Sciences in Latvia. Then, in early 1940s, Bendrupe met the young Rubess when he was taken by his schooltime sweetheart Mirdza Avotiņa (n. d.) to a meeting in her apartment; there, Rubess was introduced to the teachings of yoga and cosmosophy by Bendrupe and her husband. Bendrupe even requested Egle, who was the head of the Misiņš Library, to give him books on the subject.

Bendrupe's literary work was not disrupted by the restless time during World War II; it was during the war that she published the collection of short stories and novels, *Maelstroms of God (Dieva viesuļi, 1942)*. Good insight into Bendrupe's experiences with yoga, her philosophical views, and her religious beliefs related to Christianity, Buddhism, and Dievturi was divined by Latvian philologist Anita Rožkalne during an in-depth interview with Bendrupe in 1994 (Rožkalne 1994: 9; Rožkalne 1999: 105–119):

Yes. All my life I have been doing yoga, and it says: evil is ineradicable, it only changes its disguise. [...] Yoga seeks a way out...[.] in Nirvana, but one must grow into it, so

23 The time span mentioned here is most likely 1932–1934 based on her notes in Bendrupe's diary.

that a man gets tired of everything that is disgusting, and seeks for the way out [...] (Rožkalne 1999: 107).

Another of Rožkalne's article informs that among Latvian poets influenced by the East during the interwar period and henceforth, one can list: Rihards Rudzītis, Mirdza Bendrupe (also prose), Velta Sņikere, and Roberts Mūks (Rožkalne 2019: 564).

Sņikere, who firstly emigrated to Germany in 1944 and later on to the UK in 1946, was not only a poet, but Dikmanis's apprentice and yoga practitioner. Moreover, she had learned Indian dance in the 1950s and together with other peers established the society the British Wheel of Yoga, where she was known as Velta Wilson. Sņikere represents British yoga teachers at the Yoga Teachers' Association²⁴.

WWII brought changes in the lives of the literati and activists of the afore-mentioned societies. Many inhabitants of Latvia decided to migrate under the influence of Nazi German propaganda (Zellis 2007: 61–64). Germany became one of the first destinations for evacuation or migration, including for Dikmanis in 1944. Eventually he migrated to the United States of America, where he continued his work as a yoga practitioner, teacher, and a writer. More details on the life and work of Dikmanis, so devoted to the propagation of yoga as well as the related societies in the pre- and post-war periods, are given by Latvian philosopher Solveiga Krūmiņa-Koņkova in her recent article *Migration of Religious Ideas: Some Cases (Reliģisko ideju migrācija: daži gadījumi, Krūmiņa-Koņkova 2019: 177–184).*

The societies were closed down, and any activities could be continued only by the hidden fervor of their adherents. The geopolitical situation of Latvia from 1940–1945 was extremely complicated. Although Latvia was included in the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) in 1940, was renamed The Latvian Soviet Socialist Republic (LSSR), and many organizations including the Chief Literary Administration were taken over by the occupational regime of USSR, Latvia also existed under the pressure and propaganda of Nazi Germany. This altogether was a period of unease in Latvia (Zelmenis 2007: 15–44; Feldmanis 2007: 47–60). Even though the victory of the USSR over Nazi Germany took place in 1945, the actual reoccupation of Latvia lasted from 1944–1946 (Pavlovičs 2007: 253–270). As a result of the political turmoil, many Latvian inhabitants became victims of Stalin's regime, being accused of treason against the Motherland. Soldiers of the Latvian Legion²⁵, having fled to the West, were forcefully taken to war camps where they became prisoners of war.

24 See more on the biography of Velta Sņikere here: <http://www.literatura.lv/lv/person/Velta-Snikere/872029> [accessed 19.02.2022.].

25 The Latvian Legion (Latvian: *Latviešu leģions*) was a formation of the German Waffen-SS — during World War II. It was created after Hitler's written order on February 10, 1943 and consisted mainly of Latvian volunteers. However, in reality, all the men born from 1906 till 1928 were subjugated to total mobilization in 1944 based on Latvian War Conscription Law (Neiburgs 2017).

A story of two Latvians: a prisoner-of-war and a prisoner of a gulag

This chapter gives insight into the fate of two Latvian soldiers who utilized knowledge expressed in Old Indian Scripts and yoga practices to survive the horrors of war and later on the hardships of a POW camp in Belgium and a gulag²⁶ in Russia.

Rubess's biographer Ikstena reveals that after the first encounters with yoga and Indian philosophy at Bendrupe's get-togethers, the young Rubess (aged only 15 or 16) met Balodis and was fascinated by his personality²⁷. Although neither his autobiographical books nor his daughter Baņuta Rubess²⁸ provide in-depth information on his practicing of yoga later in life, other than headstands and quasi meditation, Ikstena's biography certainly gives evidence of practicing yoga during the 1940s. The following lines reveal the intensity and absolute belief in the power of knowledge that was communicated to him at a young age:

'Lion (Bendrupe's husband — Lev Vinogradov; author's comment) taught us that nobody who chants the sacred sound *'om baung juung sab'*²⁹ one hundred and nine times a day as a mantra, would die unnatural or violent death. I can say, it has come true.' (Rubess, Ikstena 1999: 68)

Being a high school student, Rubess was recruited into the Latvian Legion in 1944, into Regiment No 33 of Colonel Vilis Janums (1894–1981), and served until 1945. He and some friends from his regiment then traveled to Germany, where they struggled for survival, and finally were seized and taken to a POW camp in Zedelghem, Belgium, that was used mainly for Baltic soldiers (Vecrumba & Vecrumba n.d.). Rubess was a prisoner of war in Zedelghem from 1945 through 1946; while there, he served as a translator and was an editor of a daily newspaper, *Laika Griecšos*, and a humorous magazine, *Atskabarga* (Rubess n.d.). Based on his biography and his daughter's recollection, he used to have a picture with a lotus flower and a sacred symbol OM³⁰ on the wall at the camp. There, in Zedelgheim, he experienced a miraculous encounter with the father of yoga in Latvia, Harijs Dikmanis. Rubess remembered that Dikmanis read his mind by answering an unvoiced question. Having considered the situation retrospectively, his daughter, Baņuta Rubess, is skeptical about Dikmanis's telepathy. Yet, she assures Dikmanis possessed so called paranormal abilities such as slowing down his heart rate and enlarging the

- 26 The Gulag — Main Administration of Camps — the government agency in charge of the Soviet forced-labour camp system set up under Vladimir Lenin and reached its peak during Joseph Stalin's rule from the 1930s to the early 1950s.
- 27 Aleksandrs Balodis publishes a book *Joga Jnigacs Noimantagara mācība Kosmosofija* under his wife's name, Emma Balodis, and all the adherents of this formation called themselves — *inrieci*.
- 28 Interview with Baņuta Rubess, registered No. 4698 in the catalogue of ANOH.
- 29 The mantra Vinogradov taught to Rubess is called *Mahāmṛtyuñjaya bīja* (seed) mantra to prevent death and restore health. This mantra is a shortened form of Rudra mantra, or also known as the *Tryambakam Mantra* — a verse of the Rigveda (RV 7.59.12). The full mantra text: "tryāmbakaṁ yaṁamahe sugandhīm puṣṭivardhanaṁ / urvārukam iṁā bandhānān mṛtyor mukṣīya māmrātā[]." (Autores Varii, 2022)
- 30 In Sanskrit — ॐ.

pupils of his eyes. Even though, she never remembered her father chanting mantras or using prayer beads called ‘malas,’ his daughter admitted the power of yoga and its positive impact on his personal and professional life. Rubess became a very influential person — a chief strategy officer at German automobile company *Volkswagen AG* from 1988 till 1991.

‘I have practiced yoga, meditated. It has helped me a lot in keeping myself fit mentally and physically. I am certain that mystical powers exist, and I think that I have made them work unawares and partially knowingly. By concentrating. By connecting to energy sources of the universe. By establishing peace in body and spirit. [...] Every time when it was necessary, I was able to fall asleep in a few minutes. [...] it definitely comes from yoga exercises. From standing on head.’ (Rubess, Ikstena 1999: 71–72)

Notwithstanding his fascination with yoga and meditative practices, over the years Rubess had eventually syncretized several religious belief systems as he likewise deemed himself ‘*dievturis*’ — an adherent of Dievturi, and also gladly donated to Protestant Church.

Another amazing personality was Ernests Laumanis (1908–1968), Major of Division No 19, assault battalion in the Latvian Legion and a victim of political repressions who was convicted to twenty years’ penal servitude for treason against the Motherland³¹ by the War Tribunal of The People’s Commissariat for Internal Affairs of The Latvian Soviet Socialist Republic (LSSR) on March 2, 1946. Fate took this officer to the East — to a gulag in Vorkuta, Russia — where he spent ten years. His crime was dismissed according to a September 17, 1955, decree on amnesty issued by the Supreme Council of the Soviet Union (Neiburgs 2015).

Letters from the gulag to his daughter cast some light on Laumanis’s life and activities during his imprisonment. We can be grateful for his daughter’s keeping his letters: Brigita Ližbovska and his granddaughter, Katrīna Ližbovska, have immortalized his legacy as a school project in a BlogSpot. Judging by the epistolary evidences dating back to 1960, one can assume that his first imprisonment under Stalin’s regime must have been extremely severe: no communication with the outer world was allowed. Presumably, the living conditions might have been far better during his second conviction by The Supreme Court of LSSR on June 18, 1957, after he had been denounced. This time he was convicted for five years and sent to Potma Camp in Mordovia, Russia. His daughter recalls that:

‘[...] During deportation, father started showing interest in Indian literature. Translated Vedas. Read a lot. In his letters he recommended me some books. My father knew French, English, Russian, as well as good German, and had acquired a bit of Sanskrit (sic)³². (Ližbovska n.d.)

31 Treason against the Motherland was one of the most severe criminal charges according Criminal Code of the RSFSR (Russian Soviet Federated Socialist Republic) Codex, namely, Article 58. For more details see here: <http://www.cyberusssr.com/rus/uk-rsfsr.html> [accessed 22.02.2022.].

32 ‘Sanskript’ — the accurate spelling would be Sanskrit. Brigita Ližbovska might have not known about this language, that could be the reason for misspelling.

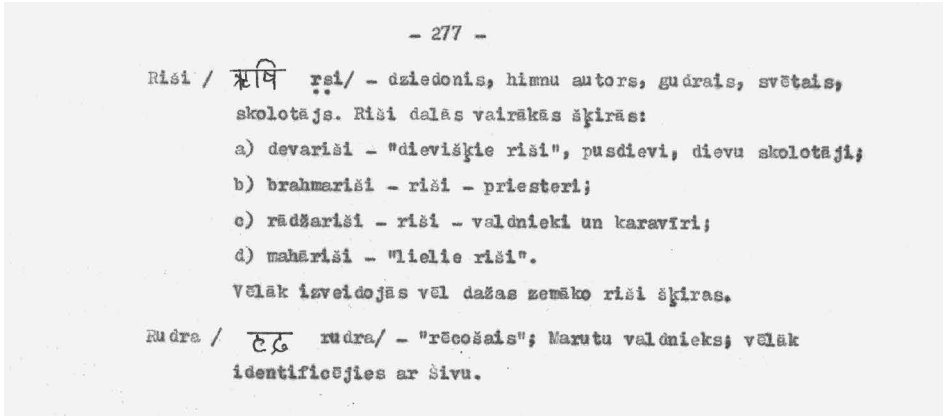

Image 3: A fragment of a glossary of 'Bhagavad Gita' by Ernests Laumanis, p. 277. Personal funds of Uldis Neiburgs (digitized in PDF format)

As Latvian historian Uldis Neiburgs asserts in his research, there Laumanis seriously studied philosophy, translated into Latvian 'The Bhagavad Gita, the Divine Song ('Dievišķā dziesma' the title ascribed by Laumanis in Latvian), and wrote the credo of his life. He was undoubtedly an authority and a role model to other political prisoners, including the young Latvian freedom fighter and dissident Gunārs Astra (1931–1988) (Neiburgs 2018: 375–389). Laumanis's translation of the Bhagavad Gita into Latvian was accomplished on May 8, 1968, and dedicated to his grandson. The book contains a 10-page foreword that introduces the reader to the sources used and gives historiographic insight on the Bhagavad Gita's arrival in Europe and its philosophical significance. It is a casebound, typewritten book of 287 pages. It provides a brief outlook of the Bhagavad Gita and Indian philosophy, a concise summary of the plot and the translation itself, commentaries, and a glossary of Sanskrit terms given in Latvian transliteration handwritten in Dēvanāgarī script. As his main source, Laumanis used a Russian translation of the Gita by Russian academician Boris Leonidovich Smirnov (1891–1967)³³, published while Smirnov was exiled in The Turkmen Soviet Socialist Republic, where he stayed until his death. (Elizarenkova 2014)³⁴. Unfortunately, there is no evidence of this Latvian translation's being published. One can only speculate about the ways it might have been disseminated. See image No 3.

33 Smirnov B. L. Makhabharat II Bhagavadgita. 2nd edition. Ashhabad: Izd. Akademii Nauk Turkmenskoj SSR, 1960. The information provided in the foreword by Ernests Laumanis.

34 More on the edition of Smirnov's translation by Russian linguist and translator — Tatyana Elizarenkova (1929–2007) and her colleagues under the leadership of Jury Roerich (1902–1960) — the eldest son of Nicolay Roerich. The interview is held in Russian. Elizarenkova starts talking about Smirnov in 6:05 minute. Available: <https://www.youtube.com/watch?v=YAsfNwcrAtw>. [accessed 22.02.2022.]

The fragment of Laumanis's letter to his daughter Brigita Ližbovska narrates the influence of Indian philosophy on his views:

'I read Indians a lot whose works somewhat relate to Roerich's sceneries. I was interested in Indian philosophy when I was seventeen, eighteen, and then came a period in my life when I had no time nor need for such things. Now, returning to the Eastern ideas again, reading them with the eyes that have experienced a lot, tested them with joy and sorrow, astonished I realized that the things I had read many years ago and seemingly completely forgotten have influenced my manner of thinking, have influenced my decision making, have connected with real life and formed my life and world view'. (Mordovia, March 19, 1964; Ližbovska n.d.)

Apart from persons who were directly engaged in military operations, there were many civilians, especially intelligentsia, who propagated views alien to Soviet ideology. Based on the memories of Gunta Rudzīte, the members of the Latvian Roerich Society, after closing down in 1940, continued meeting each other covertly until 1947. The same year, Rudzītis published a poetic essay, *Ages (Mūži)*; soon afterwards, his entire library was confiscated. In 1948, Rudzītis was convicted to penal servitude for 10 years and deported to The Komi Autonomous Soviet Socialist Republic. In 1949 his wife, actress Ella Rudzīte (n. d.), was also deported, leaving their three children in Latvia. Later on, he was moved to gulag camps in The Kazakh Soviet Socialist Republic. After Stalin's death he was released; he returned to Latvia in 1954. Unfortunately, all his literary works were prohibited and remained in Special USSR Archives. His last and unfinished work, *The Fraternity of the Holy Grail (Svētā Grāla brālība)*, was a life-long work undertaken between 1935 and 1960; in it, he investigated the origins and semiotics of the legend of the Holy Grail, exploring its veracity. This work was finally published in 1994 and reprinted in 2010³⁵.

Among many translations — for example, the works published by Theosophical Society, Roerich's family, and the great Indian philosophers — there were also the works of sacerdotes: Swami Vivekananda (birth name: Narendranath Dotto; 1863–1902) and Ramakrishna or Rāmakṛṣṇa Paramahansa (birth name: Gadadhar Chattopadhyay (1836–1886)). Rudzītis had also translated into Latvian Vivekananda's *Karma Yoga (Karma Joga)*, which was circulated amidst the adherents covertly in typewritten, unbound form. See image No. 4. Significant patronage to print and circulate the works of the Latvian Roerich Society was provided by its loyal member, the doctor Haralds Lūkins (1906–1991), son of F. Lūkins. Immense work towards the dissemination of copies translated into Latvian and Russian after her father's death was performed by G. Rudzīte. She remembers that people used to come to her apartment in Riga from all over the USSR to obtain and make copies of those works. When asked how the people learned about the works and her, she answered that inmates at the gulag used to share this information among each other³⁶.

35 More on the life and works of Rihards Rudzītis at: <http://literatura.lv/person/Rihards-Rudzitis/872560> [accessed 22.02.2020.].

36 Interviews No. 4614 and No. 4620 at ANOH.

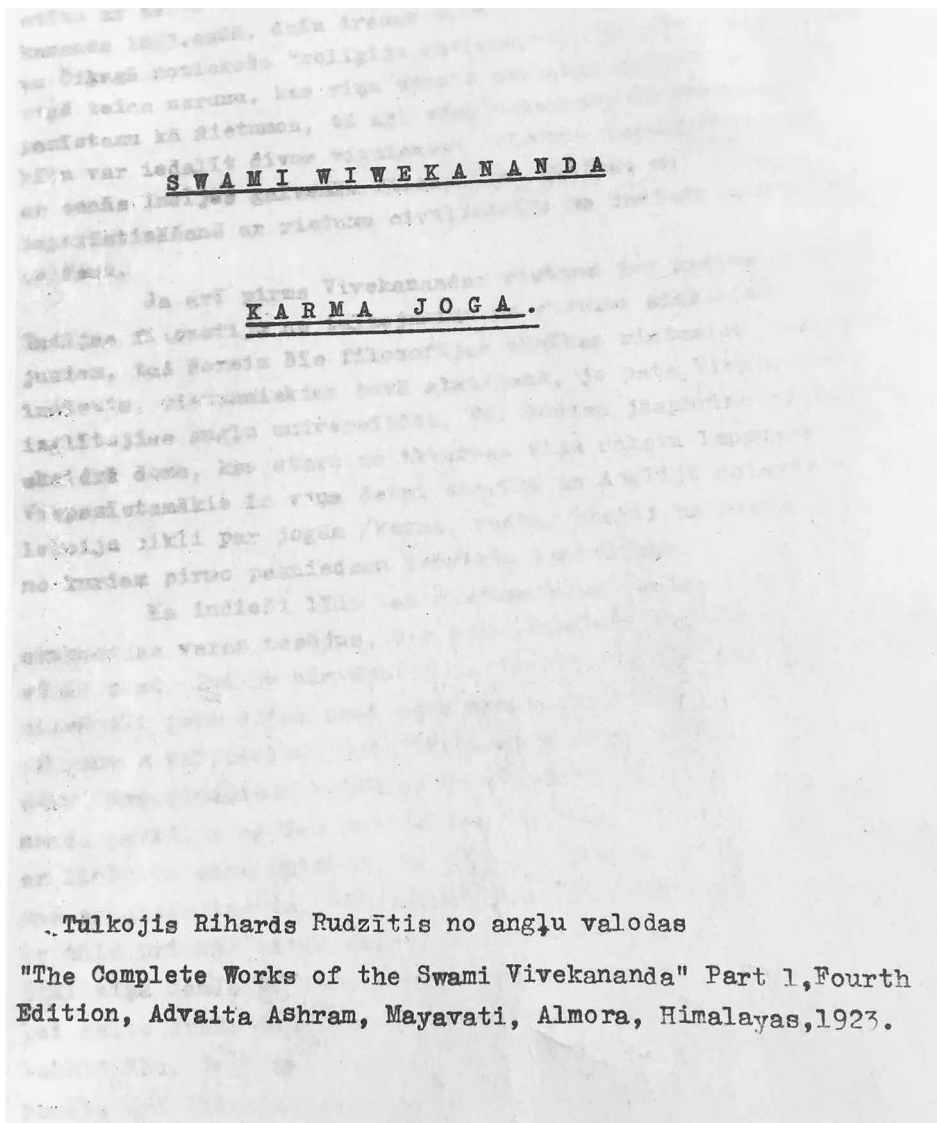

Image 4. Karma Joga translated by Rudzītis. Personal funds of the late Dzintars V. Korns

Cultural and political ties with India during the rule of Soviet nomenclature

A breakthrough in bilateral relations between the Soviet Union and India began after India's first Prime Minister, Jawaharlal Nehru (1889–1964), paid a visit to the Soviet Union in 1955. This was his second visit to the country: he visited Moscow in 1927 with his father, the lawyer and politician Motilal Nehru (1861–1931), to participate in the 10th anniversary celebration of the October Revolution (Mohanty 2015). Henceforth, the relationship between the two large states developed rapidly. Soviet peoples were introduced to Indian culture: films, art, literature, dance, and music; this was welcomed and supported by Stalin's successor, Nikita Khrushchev (1894–1971).

The political rule of Khrushchev was considerably more liberal; this was noted by Bendrupe in her letter to Peters. Nehru's visit in 1955 certainly fostered future political visits, the exchange of cultural programs, and scientific and literary collaboration. Series of events depicting the culture life of India were organized in Latvia and were filmed as documentaries to immortalize the new ties between the countries:

1. Cinematography journal *Ausland Woche* No 634/72: The leader of the Indian freedom movement S. H. Bose together with German officers receive a parade of the Indian Legion in 1943³⁷.
2. Drawings of Indian children at the Museum of Latvian and Russian Art in 1956³⁸.
3. Indian applied art exhibition at State Fine Arts Museum in 1957³⁹.
4. Indian Social activist Rajkumari Amrita visits Riga in 1958⁴⁰.
5. Indian traditional dancer Indrani visits Riga in 1959⁴¹.
6. India Prime Minister Indira Gandhi meets poet Mirdza Ķempe in Moscow in 1965. Mirdza Ķempe reads her poem "Neru's ashes". Ballet master Helēna Tangijeva-Birzniece conducts rehearsal of ballet *Shakuntala* at The House of Opera

37 LSHA Fund No. 194; Collection of the Cinema Chronicles and Documentary Filming (CCCDF); dokument No. 1007.

38 LSHA Fund No. 8, document No. 1279. Riga Studio of Feature Films and Chronicles (RSFFC). Director: Hermanis Šuļatins; cameramen: Vladimirs Gailis, Aleksandrs Gribermans, Ļevs Dovgillo, Inna Korecka, Mihails Poseļskis. In Latvian language. Contemporary Latvian National Museum of Art.

39 LSHA Fund No. 8, document No. 1552. RSFFC. Director: Aloizs Brenčs; cameramen: Jānis Celms, Laimons Gaigals, Mihails Šneiderovs. In Latvian language.

40 LSHA Fund No. 8, document No. 1594. Riga Film Studio audiovisual, photo and sound documents. Director: Irina Masa; cameramen: Jānis Celms, Laimons Gaigals, Vladimirs Gailis, Gunārs Indriksons, Mihails Poseļskis, Rūta Urbaste. Persons: Eduards Smilģis (1886–1966), Vija Artmane (1929–2008), Zigrīda Stungure (1928–2010), Artūrs Dimiters (1915–1986). In Latvian language.

41 LSHA Fund No. 8, document No. 1619. Riga Film Studio audiovisual, photo and sound documents. Director: Aloizs Brenčs; cameramen: Laimons Gaigals, Vladimirs Gailis, Mihails Poseļskis, Gunārs Indriksons. In Latvian language.

and Ballet. A fragment from a ballet *Shakuntala*. Starring: Velta Vilciņa, Ausma Dragone featuring Doe, Haralds Ritenbergs featuring Dushyanta.⁴²

(Credit: See, Hear Latvia! Digital archive of audio-visual, photo and audio documents of the Latvian State Archives of Audio-visual Documents)

In the post-war period, the predominant source to watch films, especially foreign-produced films, was the cinema, as television had just started evolving. The author retrieved information on films from two sources: the Latvian National Digital Library (LNDL)⁴³ and informal, unrecorded conversations with a few interlocutors, the contemporaries of the epoch. Unfortunately, Latvian State Television does not keep records in their archives of the feature films that have been broadcasted. Hence, only the above-mentioned sources have been used.

The online repository LNDL provides the following list of Indian films shown at Latvian cinemas: Raj Kapoor starring in *Vagabond (Klaidonis)*⁴⁴ and *Mister 420 (Kungs 420)*;⁴⁵ *Calcutta – The Cruel City (Divi bighi zemes)*⁴⁶ shown in 1954; then Indian comedy *New Delhi (1956; Jaunā Deli)* and *Hum Log (Gaismeklim jādeg)*⁴⁷ shown in 1960; in 1961 *Four Hearts, Four Roads (Četri ceļi)*⁴⁸; in 1963 *Masoom (1959; Ar smaidu sirdī)*, and *Raja Harishchandra (Rādža Hariš Čandra)*⁴⁹; in 1964 *Look, the Path is Visible (Ceļš jau saskatāms)*⁵⁰; in 1965 *Dhool Ka Phool (Ziediņš ceļa putekļos)*⁵¹, *Awakened Man (Tauta mostas)*⁵², *Anuradha (Mīlestības vārdā)*,⁵³ *Baiju Bawra (Beidžu bavra)*⁵⁴, and *Ganga Jamna (Ganga un Džamna)*⁵⁵; in 1966 *Shebar Aur Sapna (Tūkstoš nakšu akmens gulta)*⁵⁶; in 1967 *The Big*

- 42 LSHA Fund No. 8, document No. 2109. Riga Film Studio audiovisual, photo and sound documents. Director: Gunārs Piesis; cameraman: Valdis Kroģis. Persons: Kurts Fridrihsons (1911–1991), Indira Gandhi (1917–1984), Mirdza Ķempe (1907–1974), Helēna Tangijeva-Birzniece (1907–1965). In Latvian language.
- 43 Available at: www.periodika.lv [Accessed 23.02.2022.]
- 44 Original title in Hindi *Awaara* (1951).
- 45 Original title in Hindi *Shree 420* (1955).
- 46 Original title in Hindi *Do Bigha Zamin* (1953).
- 47 Original title in Hindi *Humlog* (1951).
- 48 Original title in Hindi *Char Dil Char Raabein* (1959).
- 49 Original title in Hindi *Raja Harishchandra* (1913).
- 50 Original title in Hindi *Paadhai Theriyudhu Paar* (1960) is a drama Tamil language directed by Nemaï Ghosh (1914–1988).
- 51 Original title in Hindi *Dhool Ka Phool* (1959).
- 52 Original title in Hindi *Jaag Utha Insan* (1959).
- 53 Original title in Hindi *Anuradha* (1960).
- 54 Original title in Hindi *Baiju Bawra* (1952).
- 55 Original title in Hindi *Gunga Jumna* (1961).
- 56 Original title in Hindi *Shebar Aur Sapna* (1963).

*City (Lielā pilsēta)*⁵⁷; in 1968 *Journey beyond Three Seas (Ceļojums pāri trim jūrām)*,⁵⁸ and *You My Life (Tu mana dzīve)*⁵⁹; in 1969 *Wish (Mīla Kašmirā)*⁶⁰, *In the Arms of the Bombay Night (Bombeja nakts skāvienos)*⁶¹, and *Sangam (Sangama)*⁶²; and finally in 1970 *Anupama*, which was shown at the Daile in Riga.

In spite of the fact that contemporary critiques did not consider the production of Indian cinematography as artistically and professionally valuable — for they were generally perceived as sentimental melodramas — in 1969 a newspaper article announced such films as the most visited by the inhabitants of Liepāja city. Of note, the film *Wish* attracted 32,000 spectators (Rasa 1969).

Unlike the situation with Latvian State Television archives, the archives of Latvian Radio broadcasting have more records to offer on Indic theme. There are three radio programs on which Mirdza Ķempe was a guest:

1. On February 27, 1965 Latvian poet Alfrēds Krūklis (1921–2003) converses with the poet.
2. On June 7, 1966, Mirdza Ķempe narrates about the Indian shawl.
3. In 1965 the poet performs in Bauska.

There were seven radio programs which broadcasted the literary works of Rabindranath Tagore as translated by Kārlis Egle, including one interview with the translator:

1. Rabindranath Tagore recites his poetry (no date, no place is known)
2. In 1961 works of Rabindranath Tagore are recited by actors: Elza Radziņa (1917–2005), Edgars Zīle (1908–1986), Osvalds Krēsliņš (1911–1974), Lauma Amatniece (1927–1997).
3. On May 23, 1962, Alfrēdis Krūklis converses with Kārlis Egle about Rabindranath Tagore.
4. In 1964 Edgars Zīle recites Tagore's poetry.
5. On February 18, 1964, Ludmila Tarasova reads the novel *Gitanjali*. Translator: Egle Rūdolfs (1889–1947).
6. In 1968 an actress Radziņa recites poetry and prose by Rabindranath Tagore. Translator: K. Egle. 1st part.
7. In 1968 Radziņa recites poetry and prose by Rabindranath Tagore. Translator: K. Egle. 2nd part.

57 Original title in Hindi *Mahanagar* (1963).

58 Original title in Hindi *Pardesi* (1957). Film produced in collaboration with Soviet and Indian filmproduction companies.

59 Original title in Hindi *Tu Hi Meri Zindagi* (1965).

60 Original title in Hindi *Arzoo* (1965).

61 Original title *Bambai Raat Ki Babon Mein* (1968).

62 Original title *Sangam* (1964).

Media exposure was developing gradually; the number of radio and TV programs on Indic themes increased considerably after Latvia gained its independence in 1991.

Indian dance, poetry, and music in Latvia

During her concert tour of the Soviet Union in 1959, the Indian traditional dancer Shrimati Indrani performed in Riga. With a band of musicians, she performed at Riga Philharmonic and surprised spectators with a scene at a temple entrance (Spēlmanis 1959).

One can also find a great many publications about the Latvian ballet dancer Vija Vētra, who spearheaded the performance of Indian sacred dance in Latvia and who emigrated to Australia in 1948. A digital repository of periodicals (LNDL n. d.) shows 1,059 articles published between 1940–1970, informing of her performances in the USA, the UK (London), Canada, Spain, Sweden, Australia, and elsewhere. She resumed performing in Latvia only after 1990. Her contemporary, the poet and yoga teacher Sņikere, had also studied and danced Indian classical dance in Ram Gopala's⁶³ (birth name: Bissano Ram Gopal (1912–2003)) dance troupe. This experience conferred extraordinary expression to her poetry readings, as such readings were enhanced hand gestures and body movements called mudras.⁶⁴ There is one documentary that reflects on the creative life, work, and philosophical views of Sņikere: *The Shining Paddler: The Poet Velta Sņikere* (*Spodrā bradātāja: dzejniece Velta Sņikere*), directed by Maruta Jurjāne (2009).⁶⁵

Ballet *Shakuntala* in Riga

One of the most remarkable and prominent events to strengthen the cultural ties and to deepen the erudition of Latvian society regarding India's cultural heritage was undoubtedly the staging of the ballet *Shakuntala*, a classical, ten-act Indian drama composed in Sanskrit by Indian classical poet and writer Kālidāsa⁶⁶. LNDL shows 520 publications

63 More on the life and work of Indian dancer and choreographer Ram Gopal at <https://www.britannica.com/biography/Ram-Gopal> [accessed 20.02.2022.].

64 More on the life and work of Velta Sņikere at <http://lalgaba.lv/index.php/lv/velta-snikere> [accessed 20.02.2022.].

65 The documentary available for purchase at <http://www.dzivesstasts.lv/lv/free.php?id=16067> [accessed 20.02.2022.].

66 *Shakuntala* — also known as *Abhijanashakuntala* or *The Recognition of Shakuntala* (*Abhijñānāsākuntalam*), is a Sanskrit play by the ancient Indian poet Kālidāsa (ca. 4th–5th century CE) narrating the love affair between *Shakuntala* and *Dushanta*. More on *Shakuntala* at: <https://www.britannica.com/topic/Abhijanashakuntala> [accessed 10.03.2022.].

Image 5. A stamp released in USSR, in 1956. Available: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Stamp_of_USSR_1948.jpg?uselang=ru [accessed 18.10.2022.].

devoted to the ballet *Shakuntala* from 1940–1970. Presumably, the idea to stage this world-famous, classical Indian drama emerged a few years earlier, after a number of publications on Kālidāsa and his literary heritage in 1956. In 1955, the World Peace Council in Vienna invited people to pay tribute to Kālidāsa (Debroy 2005: 14), which perhaps also stimulated interest. In 1956, the call to pay tribute was republished in number of Latvian newspapers after the original publication in TASS photo chronicles (*Brīvā Venta; Padomju Alūksne, Sarkanais stars* 1956). In order to honour and commemorate the Viśva Māhākavi (the World Poet), the USSR Philatelic Department released a new stamp, depicting two books: Kālidāsa's *Śākuntalam* and an Indian woman, palm trees and the *Bodh Gayā Temple*. See image No 5.

The ballet *Shakuntala*⁶⁷ was premiered on December 28, 1963, at Riga Academic Opera and Ballet Theatre⁶⁸, and as a Latvian ballet master and director Elga Drulle recalled:

[...] *Shakuntala* is the most beautiful gift to spectators of Riga. It combines classical ballet traditions with Indian national dance tradition. 'Shakuntala' is a performance that strengthens the friendship between Soviets and Indians. (Drulle 1964)

In this article, critic Vladimir Vinogradov⁶⁹ praises the music composed by eminent composer and Kabalevski's pupil, Sergey Balasarian (1902–1982). Balasarian, of Armenian origin, was remembered for the eastern themes of his music, such as Tajik, Afghan, Armenian, Indian, and

67 Conductor: Jānis Hunhens; *Shakuntala*: Velta Vilciņa/ Marta Bilova; Dushyanta: Haralds Ritenbergs/Artūrs Ēķis; Durvas — A. Lembergs; featuring Doe: Ausma Dragone/Ingrīda Auzāne; episodic roles: Inese Jurgene, Tāmāra Jakovļeva, Marina Sizova, Janina Pankrate, Ināra Gintere, Jeļena Pankratova, Inese Jurgene, Valentīns Bļinovs, Alfrēds Spura, Aija Baumane, J. Garance.

68 Contemporary name — Latvian National Academic Opera and Ballet Theater.

69 Victor Vinogradov (1899–1992) — Soviet musicologist, folklorist, social activist, and merited artist of the Kirghiz Soviet Socialist Republic.

Image 6. Haralds Ritenbergs with Marta Bilova — featuring Dushianta and Shakuntala. Literature and Music Museum, RMM No 412764-OBT

Indonesian. Vinogradov also appreciated the work of ballet master Helēna Tangijeva-Birzniece (1907–1965). He noted the costumes were of warm, poetic tones, which combined well with the laconic staging that represented the characteristic features of Indian architecture — all designed by artist Edgars Vārdaunis (1910–1999) (Drulle 1964; Hakobian 2017: 94). The performance was staged and prepared with great care to details: two Indian artists — Artistic Director at Delhi State Drama and Dance Institute Maya Rao (1928–2014) and the winner of the Calcutta Rabindranath Tagore classical Indian dance contest, Shiv Shankar (n. d.) — were invited to Riga as consultants. Moreover, art admirers developed a deep affinity for the ballet; it remained on stage for nine seasons, and reached its 100th performance in 1972 (Staņa 1972). Two high-level Indian diplomats — the Ambassador to the USSR, Triloki Nath Kaul (1913–2000), and First Secretary of the Embassy, Ayilam Panchapakesha Venkateswaran (1930–2014) — attended *Shakuntala* during their visit to Latvia in 1965 and gave the highest appraisal to the artists (*Rīgas Balss* 1965). See images 6, 7, and 8.

Egle's personal archives reveal that Kaul and his entourage were invited to enjoy the less-formal atmosphere of a private reception for the poet Ķempe. See image No 9.

↑ Image 7: Haralds Ritenbergs featuring Dushianta.
Literature and Music Museum, RMM
No 619993-OBT

→ Image 8: Haralds Ritenbergs with Marta Bilova a. o.
Literature and Music Museum, RMM
No 619987-OBT

Envoys of Indian culture in Latvia

Speaking of cultural envoys, one cannot miss the immense translated work of Tagore's literary heritage performed by Rudzītis and Egle from 1927 through 1934, resulting in nine volumes of Tagore's translated works. Another devotee of Tagore's genius, Viktors Ivbulis, a philologist and the first true Latvian Indologist, continued this work by conducting an in-depth study on Tagore and Gandhism (Ivbulis 1970). Later, he translated Tagore's works from Bengali into Latvian. Furthermore, the Latvian reader was acquainted with the pearl of Indian philosophy, namely canonical Vaishnava text Bhagavad Gītā, which was translated into Latvian by Bendrupe in 1994, and five years later, the Latvian linguist, poet, and translator Valdis Bisenieks (1928–2017) translated it from Sanskrit⁷⁰. Between 1940 and 1970, several of Tagore's novels and short stories were reprinted alongside the translations of

70 A fragment from Bhagavad Gītā recited in Sanskrit and Latvian by Valdis Bisenieks. Available: <http://valdis-bisenieks.blogspot.com/2013/06/bhagavad-gita-valda-bisenieka.html> [accessed 30.06.2022.]

Translated Indian literature in Latvia 1940–1970

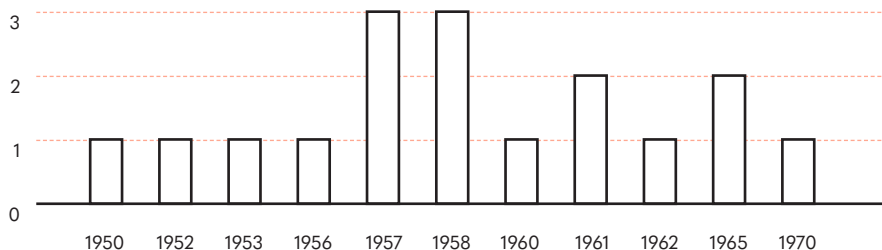

Table 1. Publishing dynamics of translated Indian literature in Latvia 1940–1970. Data from the Misiņš Library of the Academic Library of University of Latvia

other Indian authors' works⁷¹, classical Indian literature such as fairy tales, aphorisms from *Hitopadeśa*, and epic *Mahābhārata* in both Latvian and Russian. In total, 20 books were discovered at the Misiņš Library that cannot be traced via electronic catalogue: three translations into Latvian and 17 works related to the history, culture, and politics of the Middle Eastern and Asian countries, including India — all in Russian language. All are available at the National Library of Latvia. Noteworthy is Egle's commentary that the number of reprints published during the Soviet era outnumbered the first printings in pre-war time (Egle [n.d.]). See the table No 1.

From the beginning of the 20th century the number of friends of Indian culture among the intelligentsia continued growing⁷² (Egle [n.d.]); among the supporters were the most active and prolific authors of their time: Kārlis Egle, Rihards Rudzītis, Velta Sniķere, Alise Eka, Mirdza Ķempe, and Mirdza Bendrupe (though her activities were less exposed), Viktors Ivbulis, and Imants Ziedonis (1933–2013).

In 1961 the Recognized Cultural Activist of the LSSR, Kārlis Egle, was awarded for his relentless work with the R. Tagore Medal — the award that was established to commemorate Tagore's 100th birthday (*Literatūra un Māksla* 1962).

71 The most translated authors: Mulk Raj Anand (1905–2004) and his novels: *Kuli* (in Russian (1941) and Latvian (1962)); short stories *Maharadža un bruņurupucis* (in Latvian (1958). Krishan Chander (1914–1977) and his works: *Plamja i cvetok* (1952), *Kogda probudilisj polja* (1953), both in Russian, *Simts rupijas* (1957), *Ačgārmais koks* (1958), *Viena meitene un tūkstoš pielūdžēju* (1965); all in Latvian. Rabindranath Tagore and his novels: *Katastrofa* (1956 reprint), *Dārznieks* (1958), *Poetry* (1961) and *Stories* (1957); all in Latvian) a. o.

72 Ibid No. 7. The notes describe some get-together of 50 people at the Misiņš Library. Among them are mentioned: actress Elza Radziņa, Arājs (no name), Viktors Ivbulis, Kārlis Sūniņš.

Image 9. Indian Ambassador to the USSR Triloki Nath Kaul at the reception at Ķempe's flat. Riga, July 12, 1965. From left: Mirdza Ķempe, Triloki Nath Kaul, Usha Venkateshvar. The Academic Library of University of Latvia, Kārlis Egle' fund, No 8738 (No 876), item No 11

A pivotal point in Indo–Latvian cultural collaboration occurred with the visit of prominent Bengali⁷³ linguist and philologist Suniti Kumar Chatterji (1890–1977) to Riga in 1964. An explicit insight about this visit is given by Egle in his personal notes (Egle [n.d.]): Egle narrates that during his four day stay in Latvia, Chatterji, who was already aged 75 and shared views with his longtime friends Nehru and Tagore, showed sincere interest in the cultural and linguistic history of Latvia. He visited Soviet Latvia and Lithuania as an extension of his visit to celebrate the birthday of the Ukrainian poet Taras Hryhorovych Shevchenko (1814–1861) in Kiev, Ukraine. Chatterji was a member of All–Union Committee established for the occasion. The aim of his visit was to acquaint with the languages and people of the two Baltic countries. During his visit, Chatterji was accompanied by a member of Foreign Affairs Committee of the Moscow Writer's Union (MWU), Viktor Borisovich Ramzes (1940–1987) — who served also as translator, as all conversations were mainly held in English. At first, they met the poet Valdis Lukss (birth name: Voldemārs Lukss; 1905–1985), First Secretary of the Board of the Latvian Writers' Union (LWU). Other literati from

73 Bengal — a state in the Eastern part of India.

↑ Image 10. Suniti Kumar Chatterjee visiting Latvian writers at the Writer's Union. Riga, 1964. From left: Kārlis Egle, Mirdza Ķempe, Valdis Lukss, Suniti K. Chatterji and Ādolfs Talcis. The Academic Library of University of Latvia, Kārlis Egle's fund, No 8738 (No 877), item No 17. Photo by J. Lerhis

← Image 11. Suniti Kumar Chatterji has received Rainis's play Fire and Night. India, 1965. The Academic Library of University of Latvia, Kārlis Egle's fund, No 8738 (No 877), item No 6

↘ Image 12. Vice-president of Culture Relations society with the Soviet Union from Rajasthan branch with another Rajasthani author in Latvia, 1966. From left: Kārlis Egle, Amal Chandra Mukherji (VP), Rami Lakshmi Kumari Chandarata, Mirdza Ķempe. The Academic Library of University of Latvia, Kārlis Egle's fund, No 8738 (No 876), item No 14

The Institute of Language and Literature of the Latvian Academy of Sciences⁷⁴ also joined the meeting: linguist and journalist Hermanis Bendiks (1911–1978), scientific assistant Antonija Ahero (1924–2019), linguist Rasma Grīle (1922–2013), and poet Ķempe. The latter actively engaged in the conversations and gifted the visitor a poem dedicated to India (Egle [n.d.]), written in Latvian and English. Egle’s notes display the titles of Ķempe’s poems: “Hindu Bard in Riga” (*Hindu dziesminieks Rīgā*); “Water of Jaipur” (*Džaiपुरas ūdens*), “Friendship” (*Draudzība*), “Ashes of Jawaharlal Nehru” (*Džavaharlala Neru pelni*), “Indian Girl Speaks in Calcutta” (*Indijas meitene runā Kalkatā*). Since Chatterji had already been acquainted with the works of Krišjānis Barons, Rainis, Jānis Endzelīns, et al., he expressed his wish to introduce Rainis’s works to Indian readers. To personalize the relationship, Ķempe and Latvian writer Ādolfs Talcis (1904–1983) took him around Latvia: they visited Jūrmala; then a fishermen’s kolkhoz in Skulte, its Culture House and a school; then the picturesque town of Sigulda. In Riga he visited Rainis’s graveyard, The Brothers’ Cemetery⁷⁵, and the Open-Air Museum, where Chatterji found much resemblance with the early life of Indian peasants. See images No 10, 11, and 12.

This visit launched a lifelong friendship and prolific collaboration between Egle and Chatterji: they maintained their communication in the form of eleven letters sent between

74 Original name in Latvian — ZA Valodas un literatūras institūts.

75 The cemetery is a memorial to and burial ground for thousands of Latvian soldiers who were killed between 1915 and 1920 in World War I and the Latvian War of Independence.

1965 and 1972. The correspondence reveals that they exchanged periodicals, books, and lecture materials, and that Egle presented Chatterji with a gift — a collection of Latvian Dainas⁷⁶ translated into French, *Chants Religieuses Latviennes*, by Michel Jonval, which was conducive to the completion of his book, ‘Balts and Aryans in Their Indo-European Background’ (1968). On July 30th, 1964 Chatterji addressed a letter to the Minister of Culture of the LSSR, Vladimirs Kaupužs, in which he expressed his tribute to the unique cultures of Latvia and Lithuania, especially the creative works of Rainis, and invited the Minister to arrange the translation of his works into English, French, and German. He also mentioned his correspondence with Ķempe, calling the poet his ‘sister,’ as well as his communication with the Indologist Ivbulis. This visit was well publicized in the newspapers: for instance, *Cīņa, Literatūra un Māksla, Rīgas Balss*, and *Sovetskaya Latvia*; a few years later, in 1966, Chatterji paid one more visit to Latvia and his friends to conduct a comparative study of the Latvian language and culture with the Vedic culture. Perhaps the most remarkable and unusual expression of his friendship was his greeting to Egle on his 80th birthday, in a form of a poem composed in Sanskrit. (Egle [bez dat.]). See image No 3.

As a result of Ķempe’s fruitful activities in building and strengthening the cultural ties between India and the LSSR, she was appointed Chairperson of the Indian Friends’ subdepartment at LWU in 1969; three years later, in 1972, she was awarded *honoris causa* at Visva-Bharati University, which was established by Rabindranath Tagore in Shantiniketan in 1921.

Very little has been known about another very influential and loved Latvian poet – Imants Ziedonis — with regard to his interest in the East. By the kind support of researcher Katrīna Kūkoja from the Imants Ziedonis Museum, a new dimension of Ziedonis’s personality has been discovered. It is no secret that the poet had serious health issues — he suffered for years from tuberculosis. Treatment methods at that time were exhausting and painful. In one of Ķempe’s letters, dated March 29, 1939, to a writer Anšlavs Eglītis (1906–1993), she describes eloquently and vividly her state of mind after she received treatment to combat tuberculosis for several months at Vaiņode sanatorium for tubercular patients⁷⁷ :

‘Thank you for your peculiar letter which indeed amused me in this house of sorrows where they pull out nerves and gas and burn lungs [...].’ (Eglītis [bez dat.])

Although the treatment methods were tormenting, the communication between Ziedonis and another patient, writer and translator of poetry Viktors Līvzemnieks (1936–2015), during his treatment at Cēsis sanatorium⁷⁸ reveals that Ziedonis was a fighter who encouraged his comrade not to surrender to the disease (Ziedonis [1957]) and to apply autosuggestion and deep breathing methods (Ziedonis [1960]) — indirect hints to yogic Pranayama.

76 Latvian folk songs.

77 More on the sanatorium that used to be treatment house for State employees: <https://www.zudusilatvija.lv/objects/object/14995/> [accessed 10.06.2022.].

78 More on Cēsis sanatorium for tubercular patients here: <https://zudusilatvija.lv/objects/object/8832/> [Accessed 10.06.2022.]. This is the place where both the poets met and befriended.

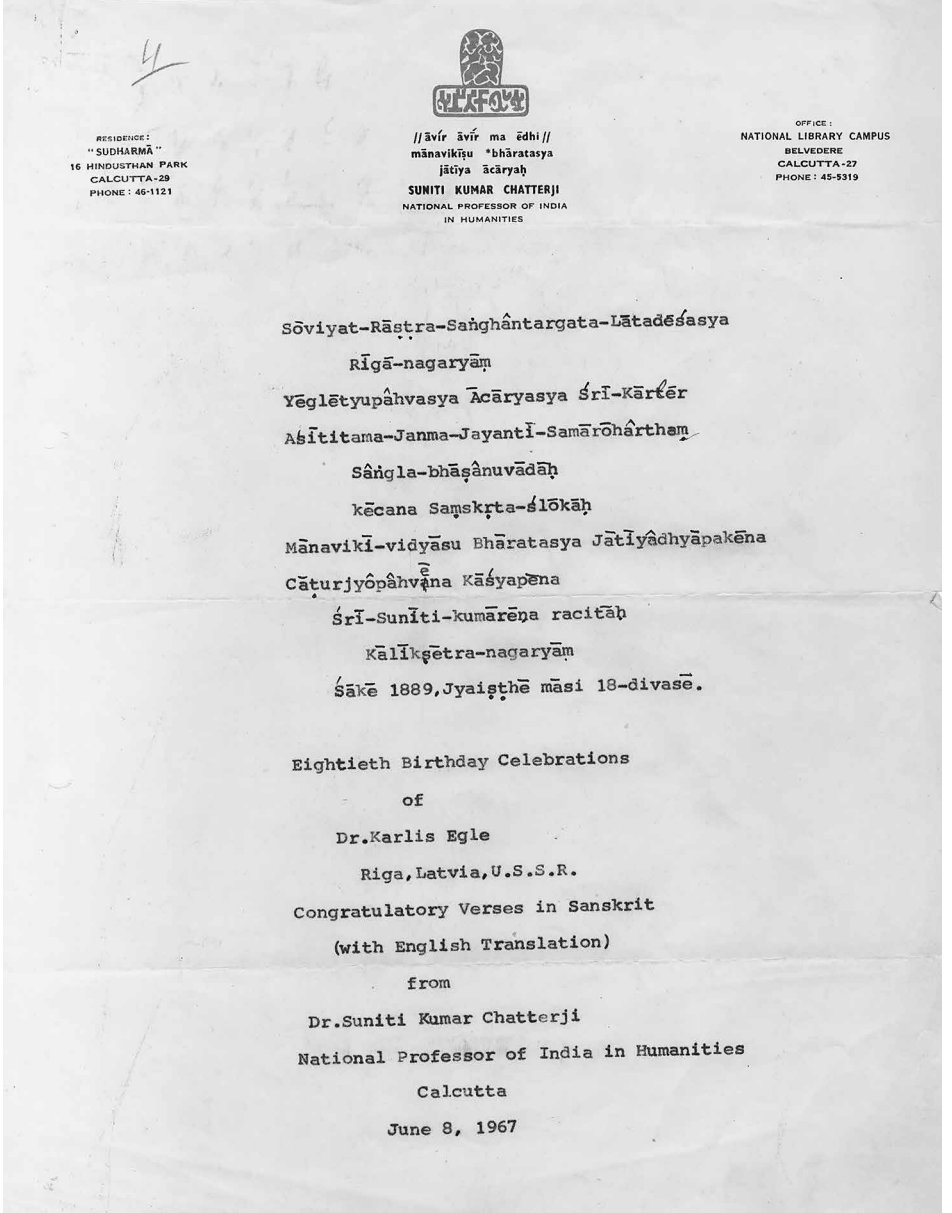

Image 13. Chatterji's letter to Karlis Egle on his 80th birthday — a poem in Sanskrit. Calcutta, June 8, 1967. The Academic Library of the University of Latvia, Karlis Egle' fund, No 8698 (No 836)

In his personal notes, Līvzemnieks mentioned that in 1958, while he was being treated at Mežciems sanatorium, he successfully combated the liquid in lungs by help of Hatha–Yoga exercises (Ziedonis [1957–1967]). Although information exchange on their application of yogic exercises is scant, nine handwritten, battered (seemingly from frequent use) sheets of paper found in Ziedonis’s personal archives⁷⁹ display a detailed description of deep breathing techniques, namely 12 that are outlined in Shivananda’s book *Yogic Therapy or Yogic Way to Cure Diseases*, among them Sahaj Pranayama (sic Sahaja Prāṇāyāma) and Bhraman (sic) Pranayama. They are described as techniques facilitating breathing, with healing effects and not requiring any special previous training. Bhraman Pranayama — a technique applied while walking — is particularly aimed at combating tuberculosis. (Shivananda 1960: 431–445) In addition to Pranayama, there are eight yoga exercises called asanas — namely, Biparatikarani mudra — combats aging and skin swelling, fatigue⁸⁰. Bhujangasana⁸¹, or cobra pose, strengthens the heart, nerves, muscles, and alveoli; Yoga Mudra⁸² and Sahaj Bastikriya⁸³ combat low blood pressure; Ustrasana⁸⁴, or camel pose, combats pleurisy; Paban Muktasana⁸⁵ and Pashchimottasana⁸⁶ stretch the body; and Dhanurasana, a bow⁸⁷ pose, stimulates the liver and intestines. Apparently, the source of this information came from unofficial Latvian translation of Shivananda’s ‘Yogic Therapy or Yogic Way to Cure Diseases’ performed by the adherents of Latvian Yoga Society in 1950s⁸⁸; evidently it was Bendrupe who introduced yoga lore to the young Ziedonis. Although it is known that Ziedonis was admitted into membership of LWU in 1961 right after the release of his first poem collection titled *Sand of Earth*

79 Credit: Imants Ziedonis Museum.

80 Alternative name: Viparita Karani Mudra, or topsy-turvy pose, is a shoulder stand (Shivananda 1960: 357–359). Available: <https://www.yogapedia.com/definition/10923/viparita-karani-mudra> [accessed 10.06.2022.].

81 Bhujangasana — a serpent pose — is a gentle backbend practiced from a face-down position that warms and strengthens the spine while opening the chest (Shivananda 1960: 354–356). Available: <https://www.yogapedia.com/definition/5404/bhujangasana> [accessed 10.06.2022.].

82 Yoga mudrasana — a deep forward bend, is one of the best anti-aging poses as it helps the practitioner to look and feel younger. Available: <https://www.yogapedia.com/definition/6594/yoga-mudrasana> [accessed 10.06.2019.]. (Shivananda 1960: 426–428).

83 Shahaj Bastikriya — a term used in Swami Shivananda’s book *Srimat Swami Shivananda Saraswati ‘Yogic Therapy or Yogic Way to Cure Diseases’*. Translated by Dr. B.C. Ukil. Assam: Brahmachari Yogeshwar Umachal Yogashram. 2nd edition. 1960. Pp. 465–469

84 Ushtrasana — is a backbend that boosts shoulder flexibility, increases core strength and stretches the entire front of the body. (Shivananda 1960: 426). Available: <https://www.yogapedia.com/definition/5508/ustrasana> [accessed 10.06.2022.].

85 Pavanamuktasana is a healing pose that is effective in helping release gas in the abdomen while massaging the entire back and spine. Available: <https://www.yogapedia.com/definition/7885/pavanamuktasana> [accessed 10.06.2022.].

86 Pashchimottasana — lower body stretch pose (Shivananda 1960: 399–403).

87 Dhanurasana — a bow pose — Dhanurasana is a backbend that deeply opens the chest and the front of the body. (Shivananda 1960: 426). Available: <https://www.yogapedia.com/definition/6314/dhanurasana> [accessed 10.06.2022.]. (Shivananda 1960: 361–362)

88 The author consulted an amateur researcher of Latvian Yoga Society history — Mr. Dzintars Vilnis Korns, who possesses a battered copy of Latvian translation.

and Dreams (Zemes un sapņu smilts). Most likely he had met Bendrupe much earlier, as she was a good friend of Ķempe who in turn was a mentor of young, yogic literati. Although, it may seem that Bendrupe's interest into yogic lore was rather influenced by her late stepfather Alfrēds Akmens and husband Vinogradovs, it is not quite so: her personal archives contain several works on yoga (Bendrupe [1940]) and Tibetan Lamaism (Bendrupe [1942]) and attest to her profound knowledge of yoga philosophy and comprehension of intricate Sanskrit terms and notions, which she elaborated in great detail in series of letters she exchanged with Ziedonis between 1965 and 1977 (Ziedonis [1965–1977]). In total they exchanged 61 letter and one postcard. Their communication was prolific, revealing their deep professional intimacy and the close friendship they maintained between their families. Bendrupe was a great influence on Ziedonis's philosophical views as well as his profound interest in the East. She was also well-known for performing Astrological readings, and oftentimes she gave outright predictions and warnings concerning the poet's health and social life. She was a covert Guru to him, deduced by Ziedonis's handwritten marks and highlights on the edges of her letters. One is fascinated by her manner, style, and richness of expressions, even when she nags about household needs and daily matters. Unquestionably, this friendship between Ziedonis and Bendrupe had significant positive effect on Ziedonis's literary production and physical health.

All things considered, this influence resulted in a poem titled *Poem on Milk (Poēma par pienu)*, published in 1977, in which the reader notes Eastern themes and concepts such as cows and milk, implicit condemning of animal killing as a food source — the concept of 'ahinsa'⁸⁹, or non-violence, familiar in several schools of Indian philosophy and religion. One blog reveals a tiny piece of paper found between the manuscript pages of the poem dated 1973/1974. It clearly shows the influence of Vedanta philosophy on the poet, as Ziedonis had been studying the Rigveda and Upanishads at Viļa Lāča LPSR bibliotēka⁹⁰ (today the Latvian National Library) before he composed the poem.

Another letter from Bendrupe to doctor and writer Jānis Liepiņš provides an inkling of the co-existence of other covert groups that propagated a healthy lifestyle — namely, the first sprouts of the movement nowadays called veganism. Bendrupe griped about young poet and publicist Arvīds Plaudis, who had fallen under the influence of some spiritual sectarians and had given up consuming meat, fish, dairy products, and eggs due to tuberculosis, which all had turned him as skinny as rake:

I find their spiritual leader a sectarian, because he talks about yoga, but by willing to be more catholic than a Pope, observes more severe disciplines than Indian yogis who at least get protein in through milk in all possible ways [...]. (Liepiņš [bez dat.].

89 Sanskrit — ahimsā — a concept of non-violence; one of the concepts regarded in Hindu, Jainist, and Buddhist philosophy.

90 More information with the photo and deciphered text at: https://www.ziedonamuzejs.lv/lv/muzejs/andreja-upisa-blogs/imants-ziedonis-un-biblioteka-18?fbclid=IwAR1YIaupzq6jndDIVCI73aBQtGCxIndOC6H-dHfkN957FVtL4i_1kQGqOyk [accessed 24.02.2022.].

One can observe that owing to the covert and relentless activities of the remaining adherents of the closed societies during the Soviet era in Latvia, the dissemination of Eastern philosophies and culture was pursued almost uninterrupted. Likewise, access to the translated literature and the works of Russian scholars on Orientalism available at the libraries, plus the expansion of cultural and political ties between India and the USSR, provided conducive conditions for the emergence of the next generation of poets, writers, dancers, and yoga practitioners whose works eventually were permeated with fine threads of Eastern philosophy of life.

Summary

The beginning of WWII introduced many changes in the lives of the Latvian people, who became citizens of the USSR. In spite of the censorship of literature and virtually anything that was imported to the USSR, including the revision of the existing public and private domains of literary and other works, this study proves that even during the war and even at POW camps the cultural agents of Indic sciences in Latvia continued disseminating their knowledge. Their work also resulted in new translations of Yogic lore, for instance, the translation of *Bhagavad Gita* into Latvian by POW Ernests Laumanis. The Latvian translation of Shivanda's book *Yogic Therapy or Yogic Way to Cure Diseases* by anonymous adherents of the Latvian Yoga Society is another example of dedication and profound interest. The yogic treatment methods — breathing and physical exercises — described in it helped the poet Imants Ziedonis survive tuberculosis. Regardless of the difficulties adherents had to face under Stalin's regime, they continued their activities covertly. Even though the leader of Latvian Yoga Society, Dikmanis, migrated to Germany in 1944, and later to America, his work was continued by his most ardent adherents, including Mirdza Bendrupe, her husband, and Velta Sņikere. Sņikere emigrated to the UK and became one of the first teachers of yoga in the UK, later co-founding the British Yoga Wheel. In 2019 Sņikere was awarded a Lifetime Achievement Award honoring her achievements in literature.

Due to the limited scope of this paper, only the brightest and influential literati have been studied. Among all the literati, one can point to a few who loved Indic sciences and contributed most in disseminating the knowledge: Rudzītis and Egle, for their relentless work in translating Tagore's literary heritage. Both also published many informative articles to introduce Latvian society to Indian culture, philosophy, and literature. They were among the first who coined new terms and interpretations in Latvian language, as each of their translated volumes contained a glossary of terms translated from Hindi and Sanskrit.

After Stalin's death, when Khrushchev came to the rule, the air in political and cultural life became warmer and more conducive to international collaboration; bilateral ties with India were fostered. Rapid and significant changes in bilateral relationships could be observed after Nehru's visit to the Soviet Union in 1955. Although, only a few Indian politicians, literati, and scientists visited Latvia from 1955–1970, even that fostered a fruitful exchange of cultures between the countries.

Some of the societies shut down by the Soviets still continued their activities under cover during the Soviet Latvia era; the most active were the aforementioned: Latvian Yoga Society, The Promotional Society of Cosmosophic Sciences in Latvia, and the Latvian Roerich Society. Their respective leaders: Harijs Dikmanis, Aleksandrs Balodis, and Rihards Rudzītis. Although Dikmanis and Balodis migrated to Germany and later to the USA and France, their adherents continued their activities in small groups covertly. After the amnesty of Rudzītis 1954, all his works were prohibited, yet he continued his work on *The Fraternity of the Holy Grail*, which was published for the first time in 1994. After his death in 1960, the Society continued its activities in a fragmented manner, as no large meetings were possible due to the political regime. Rudzīte devoted her life to continuing her father's work.

The brightest and most visible friend of Indian culture among all the literati was Mirdza Ķempe, who eventually became Chairperson of the Indian Friends subdepartment at LWU in 1969; three years later she was awarded *honoris causa* at Visva-Bharati University. Her friend Mirdza Bendrupe could be juxtaposed for being less exposed to the media limelight, a penalty of her strained relationship with the political regime. This study reveals that Bendrupe played a pivotal role in disseminating yogic lore to her friends; she even served as a de facto Guru to the prominent Latvian poet Imants Ziedonis. Moreover, her expressive style and language in epistolary communication is as powerful as prolific, vividly displaying the people and life under Soviet rule: It would be worth publishing some of her works and letters.

The material provided in this research has outlined the most visible cultural agents and revealed some lesser-known facts concerning the influence of Indic sciences on their lives and works. The next step in the research will be to examine the proliferation of Indic sciences from 1970 through the present day.

- Abrola, Natālija (2019). Origins and Proliferation of Indic Sciences in Latvia. Priede, Jānis et al. (eds.). *Reliģiski-filozofiski raksti XXVI. Special issue Dynamic Asia*. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un Socioloģijas institūts, pp. 40–67.
- Aka, A. (1940). Viesos pie Indijas gudrajiem. *Tēvijas Sargs*, 31.05., 7. lpp.
- Autores Varii (2022). *GRETIL - Göttingen Register of Electronic Texts in Indian Languages. VEDA* [Data set]. Zenodo. Available: <https://doi.org/10.5281/ZENODO.6466317>
- Balodis, Emma (1935). *Joga Inigaes Noimantagara mācība Kosmosofija*. Rīga: autora izdevums.
- Bendrupe, Mirdza. Photo of Bendrupe, Mirdza and Vinogradov, Lev in Riga, early 1930s. *Literature and Music Museum*. Available: <http://rmm.lv/2018/09/rakstnieki-un-muziki-rigas-ielas-foto/> [accessed 29.08.2022.].
- Bendrupe, Mirdza [1987]. Vēstule Jānim Peteram. 'Man gribas kliegt. Kost. Spert zemes...' RK nr. 11577/7., LUAB nr. 1.
- Bendrupe, Mirdza [1932]. Mirdzas Bendrupes dienasgrāmata. Martš-aprīlis: latviski, krieviski un vāciski; prozā un dzejā. M. Bend R 27/1. RMM inv. nr. 573712.
- Bendrupe, Mirdza [1940]. Svami Sivanandas "Dhjāna joga" tulkojums latviski, uz 13 lpp. Tulkotājs nezināms. M. Bend. R 24/3, RMM inv. nr. 540799.
- Bendrupe, Mirdza [1942]. Piezīmu grāmata, kas satur piezīmes vācu valodā par par grāmatu "Ceļš uz Šambalu" ('Der Weg nach Sambhala'), martā. From original 'Der Weg nach Sambala' (Sambalam yig). Des dritten Gross-Lama von bKra sis Ihun po bLo bzandPal Idan ses. Aus dem tibetisch original übersetzt und mit dem Texte herausgegeben von Albert Grünwedel. Vorgelegt am 5. Dezember 1914. München 1915. M. Bend. R 24/5, RMM inv. nr. 540828.
- [Bez aut.] (1935). Latviešu valoda priekš 4000 gadiem. *Rīts*, 13.04., 5. lpp.
- [Bez aut.] (1970). Anupama. *Komunārs* [Dobeļe], 13.10., 4. lpp.
- [Bez aut.] (1954). Indijas filmu festivāla atklāšana. TASS. *Komunist* [Liepāja], 25.09., 4. lpp.
- [Bez aut.] (1968). Kino. *Komunistma Ceļš* [Bauska], 15.10., 4. lpp.
- [Bez aut.] (1970). Ekrāniem. *Komunist* [Liepāja], 31.01., 3. lpp.
- [Bez aut.] (1956). Kalidasa. TASS Fotohronika. *Brīvā Venta*, 25.11., 4. lpp.
- [Bez aut.] (1956). Dzejnieks Kalidasa. *Padomju Alūksne*, 20.11., 2. lpp.
- [Bez aut.] (1956). Kalidasi. TASS fotohronika. *Sarkanais Stars*, 20.11., 4. lpp.
- [Bez aut.] (1965). Indijas vēstnieks Rīgā. *Rīgas Bals*, 26.07., 4. lpp.
- [Bez aut.] (1962). Raženi strādāt. *Literatūra un Māksla*, 02.06., 3. lpp.
- Biezais, Haralds (1984). Prezidents un viņa dzejnieces. *Treji Vārti*, Nr. 99, 41.–44. lpp.
- Brastiņš, Ernests (1936). Mūsu senā dievestība. *Jaunā Bals*, Nr. 11/12., 2.–5. lpp.
- Burājs J. (1960). Jaunā Deli. *Komunist* [Liepāja], 28.09., 5. lpp.
- Cunningham, Hugo S. (2000). Treason of the Motherland. Code of the RSFSR (Russian Soviet Federated Socialist Republic). *Hugo S. Cunningham's homepage*. Available: <http://www.cyberussr.com/rus/uk-rsfsr.html> [accessed 20.02.2022.].
- Debroy, Dipavali (2005). *Kalidasa's Trilogy*. New Delhi: Smriti Books, p. 14.
- Drulle, Elga (1964). Šakuntalas milas stāsts. *Māksla*, Nr. 1, 19.–22. lpp.
- Egle, Kārlis [bez dat.] Bendrupes vēstule Eglem. Egles fonds, nr. RK 8145/490. LUAB nr. 22.
- Egle, Kārlis [bez dat.]. Par Rabindranatu Tagori un sakariem ar Padomju Savienību. Egles fonds, RK nr. 87321/870. LUAB nr. 3–5.
- Egle, Kārlis [bez dat.]. Materiāli par R. Tagori. Egles fonds, RK. 8698/nr. 836. LUAB nr. 9; nr. 35.
- Egle, Kārlis [bez dat.]. Vēstule no Čaterdži Kalkatā, 1967. gada 8. jūnijā. Egles fonds RK nr. 8698/836. LUAB nr. 4.
- Eglītis, Anslavs [bez dat.]. Sarakste ar Eriku Adamsonu un Mirdzu Ķempi-Adamsoni. Anšlava Eglīša fonds, RK nr. 9446/23. LUAB nr. 6, nr. 8.
- Elizarenkova, Tatyana (2014). On Yuri Nikolayevich Roerich. *Channel – Theosophy in Russia*, 16.02. Available: <https://www.youtube.com/watch?v=YAsfNwcrAtw> [accessed 28.08.2022.].
- Feldmanis, Inesis (2007). Nazi Occupation Policy in the Baltic

- (1941–1945): Conception and Manifestations. Viksne, Rudīte (ed.). *History of Latvia of the 1940s–1990s*. Research of the Commission of the Historians of Latvia 2006. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, pp. 47–60.
- Gēte, Johans, V. (2015). Fausts. Aspazija un Rainis (tulk.). *Latvijas Nacionālā digitālā bibliotēka*. Pieejams: <https://runa.lnb.lv/63652/> [skatīts 11.07.2022.].
- Hakobian, Levon (2017). *Music of the Soviet era: 1917–1991*. Second edition. Routledge: London and New York.
- Jolowicz, Heimann (1856). (ed.). *Der Poetische Orient*. Leipzig: Verlag von Otto Wigand. Available: https://reader.digitalesammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb11000630_00005.html [accessed 18.02.2022.].
- Jurjāne, Maruta (rež.) (2009). *Spodrnā bradātāja: dzejniece Velta Sņikere. Dzīvesstāsts*. Pieejams: <http://www.dzivesstasts.lv/lv/free.php?id=16067> [skatīts 20.02.2022.].
- Krūmiņa-Koņkova, Solveiga (2014). A glimpse into the history of yoga movement in Latvia. *Reliģiski-filozofiski raksti XVII*. Rīga: Latvijas Universitātes aģentūra Filozofijas un socioloģijas institūts, pp. 153–188.
- Krūmiņa-Koņkova, Solveiga (2019). Reliģisko ideju migrācija: daži gadījumi. Rožkalne, Anita (sast.). *Latvija: kultūru migrācija*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 163.–187. lpp.
- Kušķis, Jānis (1968). Raiņa lietotā vārda *dāsns* nostiprināšanās mūsdienu latviešu valodā. Laua, Alise u. c. (sast.). *Latviešu leksikas attīstība*. Redkolēģija: ar Darba Sarkanā Karoga ordeni apbalvotā P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte. Rīga: Zinātne, 73.–86. lpp.
- Mohanty, Arun (2015). Six decades since Nehru's first official USSR visit. *Russia Beyond. International multimedia project run by ANO 'TV-Novosti'*, 2nd Jul.
- [n. a.] (2006). Indijskoje kino v sovetskom prokate (1940–1990s). *Klub 'Feniks'*. Available: <http://fenixclub.com/index.php?showtopic=93605> [accessed 10.08.2022.].
- [n. a.] (2006). Latvian National Digital Library (LNDL). Available: www.periodika.lv [accessed 10.01.2022.].
- [n. a.] (n. d.). Brief history of Latvian Roerich Society. *Latvian Roerich Society*. Available: <http://www.latvijaserihabiedriba.lv/images/RXLVlat.htm> [accessed 30.08.2022.].
- [n. a.] (n. d.). The Project of National Oral history. *Institute of philosophy and sociology, University of Latvia*. Available: <http://www.dzivesstasts.lv/lv/free.php?main=502> [accessed 11.08.2022.].
- [n. a.] (2020). Bhujangasana. *Yogapedia*. Available: <https://www.yogapedia.com/definition/5404/bhujangasana> [accessed 10.06.2022.].
- [n. a.] (2020). Viparita Karani Mudra. *Yogapedia*. Available: <https://www.yogapedia.com/definition/10923/viparita-karani-mudra> [accessed 10.06.2022.].
- [n. a.] (n. d.). Kalidasa on Russia (USSR) Stamp (1956). Available: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Stamp_of_USSR_1948.jpg?uselang=ru [accessed 18.10.2022.].
- [n. a.] [2020]. Dhanurasana. *Yogapedia*. Available: <https://www.yogapedia.com/definition/6314/dhanurasana> [accessed 10.06.2022.].
- [n. a.] (2020). Ushtrasana. *Yogapedia*. Available: <https://www.yogapedia.com/definition/5508/ustrasana> [accessed 10.06.2022.].
- [n. a.] (2020). Yoga mudrasana. *Yogapedia*. Available: <https://www.yogapedia.com/definition/6594/yoga-mudrasana> [accessed 10.06.2022.].
- [n. a.] [193–]. Vairņode. Valsts darbinieku sanatorija, Projekts Zudusi Latvija. *Digitālā bibliotēka Letonica*. Pieejams: <https://www.zudusilatvija.lv/objects/object/14995/> [skatīts 10.06.2022.].
- [n. a.] [193–?]. Cēsis. Bijušā Latvijas Sarkanā Krusta Cēsu sanatorija. Projekts Zudusi Latvija. *Digitālā bibliotēka Letonica*. Pieejams: <https://zudusilatvija.lv/objects/object/8832/> [skatīts 10.06.2022.].
- [n. a.] (2018). Indija. See, Hear Latvia! Digital archive of audio-visual, photo and audio documents of the Latvian State Archives of Audio-visual Documents. *National Archives of Latvia*. Available: <http://www.redzidzirdilatviju.lv/lv/search/movie?q=indija> [accessed 03.05.2022.].
- [n. a.] (2019). Sņikere, Velta. Annotation. *Literatura.lv*. Available: <http://www.literatura.lv/lv/person/Velta-Sņikere/872029> [accessed 19.02.2022.].
- [n. a.] (2019). Sņikere, Velta. Mūža balva Latvijas literatūrā 2019 – Veltai Sņikeri. *Starptautiskā rakstnieku un tulkotāju māja*, 2019. Pieejams: <http://laligaba.lv/index.php/lv/velta-sņikere> [skatīts 20.02.2022.].

- [n. a.] (n. d.). Blogspot on Imants Ziedonis. Pieejams: https://www.ziedonamuzejs.lv/lv/muzejs/andrejaupisablogs/imantsziedonisunbiblioteka18?f-bclid=IwAR1YIaupzq6jndDIV-CI73aBQrGCxIldOC6HdHfK-N-957FVtIL4i_1kQGqOyk [skatīts 24.02.2022.].
- Nastevičs, Uģis (2018). *Latvian Religion – Dievturība? Re-ligijski-filozofiski raksti XXIV*. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un Socioloģijas institūts, 91.–92. lpp.
- Neiburgs, Uldis (2018). *Grēka un ienaida liēmās! Latvijas Otrā pasaules kara stāsti*. Rīga: Latvijas Mediji.
- Neiburgs, Uldis (2017). Latviešu leģions un 16. marts. *Okupācijas Muzejs*, 15.03. Pieejams: <http://okupacijasmuzejs.lv/lv/aktualitates/latviesu-legions-un-16-marts-356/> [skatīts 10.01.2022.].
- Neiburgs, Uldis (2015). Latviešu leģiona majors Ernests Laumanis karā un gulaga lēģeros. *la.lv*, 16.05. Pieejams: <http://www.la.lv/nesalauztstrieckenbataljona-komandieris-latviesu-legiona-majors-ernests-laumanis-kara-un-gulaga-legeros> [skatīts 04.05.2022.].
- Liepiņš, Jānis [bez dat.]. Bendrupes vēstules Liepiņam laikposmā 1961.–1963. g. Jāņa Liepiņa fonds, RK nr. 9969/ 55. LUAB nr. 7.
- Līzbovska, Katrīna (n. d.). Ernests Laumanis. Pieejams: <https://tkeire.wixsite.com/ernestslaumanis> [skatīts 17.03.2022.].
- Olcott, Henry (1908). *Budistu katķismis no Henrija S. Olkota*. Deglavs, Augusts (tulks.). Rīga: Apģādājies I. Pagasts.
- Pavlovičs, Juris (2006). Soviet Re-occupation of Latvia 1944–1946. A Historiographic Review. Viksne, Rudīte (ed.). *History of Latvia of the 1940s–1990s*. Research of the Commission of the Historians of Latvia 2006. Rīga: Latvijas vēstures institūta apģads, pp. 253–270.
- Pīpīrs, A. (1927). Latviešu saimnieciskā senkultūra. Grāmatu galds. *Zemkopijs*, Nr. 21, 336. lpp.
- Poruks, Jānis (2020). Annotation. *Letonika*. Pieejams: <https://www.letonika.lv/literatura/Section.aspx?f=1&id=2190863> [skatīts 29.08.2022.].
- Rainis, Jānis (1921). *Nemcerīga sirds. Dziesmas no visas pasaules*. Rīga: Komandistsabedribas “Daile un Darbs” apģadē, 9.–11. lpp.
- Rainis, Jānis. Dienasgrāmata (1920–1929). Latviešu valodas tekstu un runas korpusi. *Mākslīgā intelekta laboratorija, Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts*. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Dienasgr/1921.html> [skatīts 18.02.2022.].
- Rasa, R. (1969). Liepāja. Kino–69. *Komunisti* [Liepāja], 28.06., 3. lpp.
- Razzakov, Fjodor (2009). *Korupciya v Politbijuro. Delo ‘Krasnogo Uzbeka’*. Eksmo, s. 205–211.
- Rožkalne, Anita (1994). Aiziet ir iet uz “aiz”. Saruna ar Mirdzu Bendrupi. *Labriti*, 01.12., 9. lpp.
- Rožkalne, Anita (1999). *Zvaigznes šūpolēs. Rakstnieki – par dzīvi un literatūru*. Rīga: Apģads Preses nams.
- Rožkalne, Anita (2019). Latviešu nacionālā literatūra kultūru migrācijas apstākļos. Rožkalne, Anita (sast.). *Latvija: kultūru migrācija*. Rīga: LU Akadēmiskais apģads, 564. lpp.
- Rubess, Brunis, Ikstena, Nora (1999). *Brīnumainā kārtā...* Rīga: Nordik, 68.–72. lpp.
- Rubess, Brunis (n.d.). Bruno Rubess. *Timenote*. Available: <https://timenote.info/lv/Brunis-Rubess> [accessed 04.05.2022.].
- Rudzītis, Rihards (2019). Annotation. *Literatura.lv*. Pieejams: <https://www.literatura.lv/lv/person/Rihards-Rudzitis/872560> [skatīts 22.02.2022.].
- Spēlmanis, A. (1959). Indieša dejojotājs koncertā. *Padomju Jaunatne*, 24.01., 4. lpp.
- Saraswati, Srimat Swami Shivananda (1960). *Yogic Therapy or Yogic Way to Cure Diseases*. 2nd edition. Ukil, B. C. (trans.). Assam: Brahmachari Yogeshwar Umachal Yogashram, pp. 431–469.
- Staņa V. (1972). ‘Šakuntalai’ 100. izrāde. *Padomju Jaunatne*, 18.02., 3. lpp.
- Šlāpins, Ilmārs. (2008) Patvērums. Latvijas budistu arhibīskapu Kārļa Tenisona un Fridriha Lustiga pēdēja pietura Birmā. *Rīgas Laiks*, Nr. 7. Pieejams: <https://www.rigaslaiks.lv/zurnals/patverums-1801> [skatīts 20.02.2020.].
- The Editors of Encyclopaedia Britannica (2019). Gopal Ram. *Encyclopaedia Britannica*, 08.10. Available: <https://www.britannica.com/biography/Ram-Gopal> [accessed 18.02.2022.].
- The Editors of Encyclopaedia Britannica (2017). Abhijnanashakuntala. *Encyclopaedia Britannica*,

11.07. Available: <https://www.britannica.com/topic/Abhijnana-shakuntala> [accessed 10.03.2022.].

The Editors of Encyclopaedia Britannica (2020). Stalinism. *Encyclopædia Britannica*, 20.05. Available: <https://www.britannica.com/topic/Stalinism> [accessed 29.08.2022.].

Vecrumba, Silvija, Vecrumba, Peters (n.d.). Zedelgem Prisoners of War Camp 2227. *Laika griežos*. Available: <https://latvians.com/index.php?en/CFBH/Zedelgem> [accessed 10.01.2022.].

Veismanis, Jānis (1891). Indeschu wecākā kultura un literatura. Apģādājis Alunāns, J. *Secta, dabba, pasaulc*. Sestā burtnīca. Jelgava: drukāta pie I. F. Stefenhāgena un dēla, 28.–55. lpp.

Wilhelm, Friedrich (1961). The German Response to Indian Culture. *Journal of the American Oriental Society*, No. 81(4), pp. 395–405.

Zellis, Kaspars (2007). National Socialist Germany Propaganda in the Occupied Latvia, 1944–1945. Viksne, Rudīte (ed.). *History of Latvia of the 1940s–1990s*. Research of the Commission of the Historians of Latvia 2006. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, pp. 61–64.

Zelmenis, Gints (2007). Supervision of Culture and Censorship in Latvia during the Soviet Occupation, 1940–1941. Viksne, Rudīte (ed.). *History of Latvia of the 1940s–1990s*. Research of the Commission of the Historians of Latvia 2006. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, pp. 15–44.

Ziedonis, Imants [1957]. Vēstule V. Līvzemniekam, 20. jūlijā. I. Zied. K 2/9, RMM inv. nr. 110846.

Ziedonis, Imants [1957]. Vēstule V. Līvzemniekam, 19. augustā. I. Zied. K 2/12, RMM inv. nr. 110846.

Ziedonis, Imants [1960]. Vēstule V. Līvzemniekam, 15. decembrī.

I. Zied. K 2/24, RMM inv. nr. 346202.

Ziedonis, Imants [1957–1967]. V. Līvzemnieka piezīmes rokrakstā uz 13 lpp., 1988. gada 4. decembrī. I. Zied. K 2/54, RMM inv. nr. 346225.

Ziedonis, Imants [1965.–1977.]. Sarakste ar M. Bendrupi. I. Zied. K16/1–62, RMM.

Indisko zinātņu migrācijas kultūras aģenti pēckara Latvijā

Natālija Burišina

Atslēgvārdi: indiskās zinātnes, starpdisciplināritāte, pēckara Latvija, kultūras aģenti, ģeopolitika

Pētījums ir starpdisciplinārs, tas veido pētījuma triloģijas otro daļu, kuras pirmā daļa, kas aptver laika posmu no 19. gadsimta vidus līdz 1940. gadam, tika publicēta autores rakstā *Origins and Proliferation of Indic Sciences in Latvia* (Abrola 2019: 40–67). Līdz ar to pētījuma ievadā sniegts īss pirmās daļas pārskats. Savukārt šajā rakstā ir izklāstīta pētījuma otrā daļa, kurā atklāta un izpētīta indisko zinātņu – jogas, ājurvēdas, mūzikas, literatūras, kultūras un filozofijas – zināšanu migrācija un to ietekme uz Latvijas kultūrtelpu, kā arī abu valstu – Indijas un Latvijas – kultūragentu un ģeopolitisko procesu mijiedarbība laika posmā no 1940. līdz 1970. gadam.

Lai realizētu šo pētījumu, tika veikta bibliotēku repozitoriju, muzeju, arhīvu, Latvijas Valsts radio un televīzijas centra un personu fondu izpēte, kā arī intervijas ar respondentiem. Pētījumam ir piemērota kombinētā metodoloģija: arhīvu izpēte, sociālās antropoloģijas metode – mutvārdu vēstures intervija, datu analīze un sintēze.

Jaunākās literatūras apskats

Vecās mājas pret jaunajām Latvijas teātri

Tišheizere, Edīte, Rodiņa, Ieva, Jonīte, Dita, Mellēna-Bartkeviča, Lauma (2020). *Neatkarības laika teātris. Latvijas teātra parādības un personības gadsimtu mijā un 21. gadsimtā*. Rīga: Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 559 lpp.

Latvijas teātra ainas apskats un izvērtējums pa desmitgadēm ir tradīcija, kuru turpina Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts (LU LFMI). Līdz šim izdotas trīs monogrāfijas: pirmā – par 70. gadiem, otrā – par 80. gadiem un trešā – par 20. gs. 90. gadiem un gadsimtu miju. 2020. gada nogalē mūs sasniedza jauna kolektīvā monogrāfija – LU LFMI paspārnē tapušais Edītes Tišheizeres, Ievas Rodiņas, Ditas Jonītes un Laumas Mellēnas-Bartkevičas pētījums “Neatkarības laika teātris. Latvijas teātra parādības un personības gadsimtu mijā un 21. gadsimtā”. Salīdzinot ar iepriekšējo periodu izdevumiem, redzams, ka, reaģējot uz izmaiņām pašā teātra jomā, pētījuma koncepcija ir mainījusies.

Pētījums sastāv no divām daļām. Pirmā daļa ar nosaukumu “Veco “māju” pārvērtības. Īsais kurss” seko iepriekšējo monogrāfiju sakārtojuma principam un aplūko atsevišķu institucionālo teātru¹ darbību. Tās pēdējā nodaļa “Jaunās mājas – no nokavētā apguves līdz teātrim ar sabiedrisku misiju” (turpmāk – “Jaunās mājas”) veltīta visiem pārējiem teātriem jeb “jaunajām teātra iniciatīvām ārpus valsts teātru sienām” (Tišheizere u. c. 2020: 103–115). Otrajā daļā “Virzieni, personības, skolas” autores centušās grupēt un definēt būtiskākos procesus, kuri raksturo Latvijas teātri, neatkarīgi no tā, kādās institūcijās tie notiek, pirmo reizi šāda veida izdevumā iekļaujot arī atsevišķas nodaļas par dramaturģiju, scenogrāfiju, operas režiju un laikmetīgo deju. Lai arī iepriekšējais pētījums aptvēra laika periodu līdz 2005. gadam, šajā robežas ir paplašinātas,

1 Ar terminu “institucionālie teātri” šī raksta kontekstā tiek apzīmētas valsts vai pašvaldības dibinātas teātra institūcijas, kuras saņem regulāras subsīdijas no LR Kultūras ministrijas vai pašvaldības. Izdevumā šie teātri tiek dēvēti par “valsts teātriem”, taču tas nav korekts apzīmējums, ja to attiecina arī uz Liepājas teātri, kurš ir Liepājas pašvaldības sabiedrība ar ierobežotu atbildību.

Zane Kreicberga

dažkārt aplūkojot ne tikai grāmatas nosaukumā definēto periodu, bet arī atmodas laiku un Latvijas neatkarības pirmo desmitgadi. Jāpiebilst, ka atsevišķā izdevumā 2021. gada sākumā iznākusi Ditas Jonītes un Edītes Tišheizeres sakārtotā “Neatkarības laika teātris. Hronika” (turpmāk – “Hronika”), kurā pirmo reizi izvīzīts mērķis apkopot visas Latvijā tapušās profesionālā teātra, mūzikas teātra un laikmetīgās dejas izrādes, tostarp iekļaujot, piemēram, Latvijas Jaunā teātra institūta (LJTI) un Valmieras vasaras festivāla producētos iestudējumus un Latvijas Kultūras akadēmijas (LKA) aktieru un režisoru studiju darbus. Līdz šim teātra hronikā, kas iepriekšējos izdevumos bija integrēta sastāvdaļa, tika iekļautas vienīgi institucionālajos teātros tapušās izrādes, tāpēc jaunā “Hronika” ir milzīgs solis pilnīgākas Latvijas profesionālā teātra kopainas apzināšanā.

Tāpat kā iepriekšējie Latvijas teātra desmitgažu pētījumi, šis ir ne tikai tradīcijas turpinājums, fiksējot un analizējot noteiktā laika periodā tapušo Latvijas teātri, bet arī liecība par šīs jomas teorētiskās domas attīstību, tajā aktuālo izpratni un priekšstatiem par teātri, kas atspoguļojas gan grāmatas struktūrā, gan iekļautajos fenomenos (parādībās un personībās) un tiem veltītajos teksta apjomos, gan teorētiskajā pieejā. Pētījuma novitāte ir mēģinājums tā otrajā daļā tvert Latvijas teātra procesus kopskatā un definēt to tendences un būtiskos atskaites punktus. Nedrīkst par zemu novērtēt ieguldīto darbu gan pētījuma koncepcijas izstrādē, gan izpildījuma pieejā – centienos konspektīvi un koncentrēti aptvert un atlasītu teorētisko pieeju kontekstā (starp kurām galvenās – vācu teātra pētnieku Hansa Tīsa Lēmana (*Hans-Thies Lehmann*) “Postdramatiskais teātris” (Lehmann 2006) un Ērikas Fišeres-Lihtes (*Erika Fischer-Lichte*) “Performances transformātais spēks” (Fischer-Lichte 2008) raksturot 21. gadsimta Latvijas teātri.

Teorijas un terminoloģijas jautājumi

Kopumā teorētiskā perspektīva nostiprina līdz šim Latvijas teātra teorētiskajā domā jau aprobētu uzskatu, ka 20. gs. 90. gados pie mums *notiek* postmodernisms, kas novēloti pārņemts no Rietumu kultūras (kur, pēc autores Ievas Rodiņas domām, “tas aptver salīdzinoši īsu teātra vēstures periodu – aptuveni no 20. gadsimta 70. līdz 80. gadiem” (Tišheizere u. c. 2020: 199)), bet šajā tūkstošgadē līdz ar “jauno režijas viļņu” parādīšanos Latvijā “ienāk” postdramatiskais teātris. Šī doma manifestējas arī nodaļas virsrakstā “No postmodernā uz postdramatisko teātri” (Tišheizere u. c. 2020: 194–233). Raksturojot Lēmana proponēto postdramatiskā teātra jēdzienu, Rodiņa raksta, ka ar tā palīdzību “Lēmans sistematizē visas laikmetīgajam teātrim kopumā raksturīgās mākslinieciskās iezīmes” un tas “attiecināms uz visu Rietumeiropas laikmetīgā teātra praksi kopš 20. gadsimta 60. gadiem” (Tišheizere u. c. 2020: 199). Sastatot abus izteikumus, varētu domāt, ka postmodernais teātris ir postdramatiskā teātra paradigmas posms. Taču patiesībā abus teorētiskos konceptus var attiecināt uz vienām un tām pašām parādībām Rietumeiropas teātrī, to lietojums ir atkarīgs no izvēlētā skatpunkta. Postmodernisms ir plašāks filozofisks un estētisks koncepts ar neskaitāmām definīcijām, kuras vieno ideja par postmoderno skepticizmu un “pārmērīgi kritisku pašapziņu” (Butler 2002: 6). Lēmans savā teātra aprindās ārkārtīgi populārajā un ietekmīgajā darbā, kurš vācu valodā iznācis 1999. gadā, kritizē postmodernisma jēdziena lietojumu teātra kontekstā, uzskatot to par pārāk plašu un izplūdušu. Viņš “pretstatā “epohālajai” postmodernā kategorijai” piedāvā tieši teātra kontekstam specifisko postdramatiskā teātra jēdzienu, risinot “konkrētu teātra estētikas problēmu” (Lehmann

2006: 21) – izmaiņas teātra attiecībās ar dramaturģisko tekstu. Latvijas kontekstā problemātiska ir abu jēdzienu tieša sasaiste ar laika posmiem, ko noteicis tas, kādas teorijas attiecīgajā brīdī nonākušas teorētiku redzeslokā, lai reflektētu par aktuālo teātra procesu. Manuprāt, šajā pētījumā nu jau gandrīz par kanonizētu uzskatāmais hronoloģiskais nošķirums starp postmoderno (90. gadi) un postdramatisko (no 2000. gada) teātra stadiju Latvijā, kā arī pārlieka postdramatiskā teātra pazīmju meklēšana teju ikvienā jauna režisora darbā² kļuvis par ierobežojošiem faktoriem. Izvēlēta teorija zināmā mērā nevis tiek lietota kā viens no instrumentiem, kas palīdzētu analizēt jaunās teātra parādības un ieraudzīt tās jaunus kontekstos, bet gan uztiepta aktuālajai teātra praksei kā obligāts nosacījums, kas dažkārt tās izpratni vienkāršo. Savukārt, definējot “postmoderno režiju”, kas būtu attiecināma uz Alvja Hermaņa, Regnāra Vaivara, Dž. Dž. Džilindžera, Viestura Kairiša, Gata Šmita, Laura Gundara agrīnajiem 90. gadu iestudējumiem, minētas pazīmes, kas tiklab raksturīgas arī postdramatiskajam teātrim³ (Tišheizere u. c. 2020: 196). Lēmams

- 2 Tikai viens piemērs – raksturojot Ineses Mičules izrādi “Fundamentālists”, Ieva Rodiņa raksta: “Lai arī iestudējumā dominē teksts, aktierspēles līmenī tajā saskatāma postdramatiskajam teātrim raksturīga vairāklīmeņu tēla veidošana” (Tišheizere u. c. 2020: 228). Vairāklīmeņu tēli tiek veidoti arī dramatiskajā un psiholoģiskajā teātrī, par kura tīru un konsekventu izpausmi būtu uzskatāms minētais somu dramaturga Juhas Jokelas (*Juha Jokela*) lugas iestudējums.
- 3 “Pirmkārt, tās ir mākslinieciskas kolāžas, kurās valda fragmentēta laika izpratne un teksts pakļauts dekonstrukcijai. [...] Otrkārt, iestudējums valda pilgti vizuālie un skaniskie izteiksmes līdzekļi, bagātīgi izmantoti populārās jeb masu kultūras citāti [...]. Treškārt, biežs paņēmieni ir valodas deliterarizācija, tabu tēmu, it īpaši seksualitātes, apspēlēšana kā apzināts epatāžas elements.” (Tišheizere u. c. 2020: 296)

postdramatiskā teātra panorāmā iekļauj 20. gs. 80.–90. gadu fenomenus, tajā skaitā arī lietuviešu režisora Eimunta Nekrošus (*Eimuntas Nekrošius*) māksliniecisko praksi. Kāds ir pamatojums šo jēdzienu neattiecināt uz Latvijas 90. gadu teātra estētisko avangardu?

Teorētiski rosinošākās ir Edītes Tišheizeres sarakstītās nodaļas “Pamatplūsma. Psiholoģiskā teātra metamorfozes režijā un aktiermākslā” un “Scenogrāfija. Andris Freibergs un viņa skolas attīstība”. Pirmā – tāpēc, ka autore piedāvā padziļinātu analīzi tam, ko “joprojām ierasti apzīmē ar jēdzienu “psiholoģiskais realisms” (Tišheizere u. c. 2020: 119), nonākot pie secinājuma, ka, runājot “par pamatplūsmas izrādēm pēc neatkarības atgūšanas, kā apvienojošais termins būtu jālieto “psiholoģiskais teātris”, kurš “var būt gan reālistisks, gan izmantot dažādas episkā teātra formas un vēsturiski daudzveidīgos spēles teātra paņēmienus” (Tišheizere u. c. 2020: 121). Turklāt vairāku aplūkoto režisoru analizē atsevišķi izcelts darbs ar aktieri un telpu, kam līdz šim nav pievērstā tik liela uzmanība. Otrā minētā nodaļa ir novatoriska, pirmkārt, jau tāpēc, ka izvirza un aplūko Latvijas scenogrāfijas skolu un tās ietekmi uz teātra attīstību kā īpašu fenomenu, un, otrkārt, tāpēc, ka scenogrāfu darbība teātrī skatīta sasaistē ar viņu māksliniecisko praksi arī ārpus teātra, iekļaujot apakšnodaļu “Teorētiska un vēsturiska atkāpe: performance” (Tišheizere u. c. 2020: 391–394). Šāda pieeja palīdz domāt par teātri plašākā kontekstā, nevis tikai kā par sevī izolētu mākslas formu.

Izdevumam būtu noderējis ne vien personu rādītājs, kurš šoreiz pievienots atsevišķā brošūrā, bet arī glosārijs, kurā būtu skaidroti tādi tekstā lietoti termini kā dramatiskais teātris, psiholoģiskais teātris,

reālpsiholoģiskais teātris, spēles teātris, post-modernais, postdramatiskais un performatīvais teātris, teatralizācijas princips u. c. Glosārija veidošana, iespējams, būtu palīdzējusi autorēm vienoties par konsekventāku terminu lietojumu dažādās pētījuma daļās.

Struktūras un atlasē jautājumi

Priekšvārdā Edīte Tišheizere konstatē, ka aplūkojamā periodā “teātris noslāņojās un kļuva daudzveidīgs, un tam ne vienmēr bija saistība ar noteiktu teātri kā institūciju. Personība bija kļuvusi svarīgāka par institūciju.” (Tišheizere u. c. 2020: 10) Tomēr pētījuma pirmā daļa jau nosaukumā “Vecu māju” pārvērtības. Īsais kurss” reproducē iesakņojušos, taču mūsdienu teātra kontekstā aplamu priekšstatu par teātri primāri kā ēku, turklāt atkārtojot iepriekšējā izdevuma (Zeltiņa 2007) shēmu, kurā par vērā ņemamiem un patstāvīgi aprakstāmiem tiek uzskatīti vienīgi institucionālie teātri, lai gan pat šajā atlasē nav ievērota pilnīga konsekvence. Pirmo reizi atsevišķa apakšnodaļa veltīta Nacionālajai operai un baletam, bet neizskaidrotu iemeslu dēļ apskatos nekad nav iekļūvis Latvijas Leļļu teātris. Pat ja par pilnvērtīgiem teātra procesa dalībniekiem tiktu uzskatīti vienīgi teātri, kuriem ir “māja”, izdevums konceptuāli iegūtu, veltot atsevišķas apakšnodaļas, piemēram, *Dirty Deal Teatro* un Ģertrūdes ielas teātrim, kuri konsekventi un kvalitatīvi darbojas jau vairāk nekā desmit gadu un kuru darbības analīze beidzot leģitimētu alternatīvas teātra organizatoriskās formas Latvijā. Diemžēl visām ārpus institucionālo teātru iniciatīvām un procesiem ir veltītas vien 12 lappuses, kurās iespējams tikai nepilnīgi uzskaitīt “nevalstiskos” teātrus un to veikumu, taču to darbības analīze aprobežojas ar diskutablu apgalvojumu, ka “neatkarīgie teātri, kas

saistīti ar mazāku finansiālo risku, var atļauties brīvāku māksliniecisko programmu” (Tišheizere u. c. 2020: 108). Savukārt par “valsts teātriem”, kuriem ir daudz lielāks pastāvīgi pieejamais resurss, teikts, ka “gluži objektīvu iemeslu dēļ tie nevar atļauties eksperimentēt ar skatītāju uztveri, veidojot iestudējumus, īpaši lielajās zālēs, jo jaunie sociālpolitiskie apstākļi nes līdzī ar nepieciešamību pelnīt [...]” (Tišheizere u. c. 2020: 103). Kāpēc tie, kas “var atļauties brīvāku māksliniecisko programmu” joprojām ir mazāk svarīgi par tiem, kuri “nevar atļauties eksperimentēt”, paliek atklāts jautājums.

Atsevišķi izdotā “Hronika”, manā skatījumā, ir soli priekšā pamattekstam, jo tajā ir apzināta daudz plašāka teātra norišu aina, kuras analītiskam tvērumam pilnībā nav atradusies vieta pašā pētījumā. Piemēram, “Hronika” liecina, ka laika posmā no 2001. līdz 2019. gadam LJTI ir producējis vairāk nekā 80 izrādes ar Latvijas mākslinieku dalību (Jonīte, Tišheizere 2021: 189–195), savukārt 2015. gada monogrāfijā “Latvijas jaunā režija” (Radzobe 2015) vairāki režisori uzsver, ka viņu radošajā attīstībā liela loma ir sadarbībai ar LJTI un tā organizētajā Starptautiskajā jaunā teātra festivālā “Homo novus” gūtajiem iespaidiem un pieredzei. Taču šo ietekmju apzināšanai un analītiskam izvērtējumam vēl jāgaida savs laiks. Šajā pētījumā tam ir veltīta viena rindkopa nodaļas “Jaunās mājas” nelielajā sadaļā “Festivāli un mijiedarbība ar valsts teātriem”.

Pētījuma nodaļu saturs parāda, ka Latvijas teātris galvenokārt tiek uztverts kā režijas teātris, jo lielākoties to struktūru veido koncentrēti atsevišķu režisoru radošās prakses apraksti. Priekšvārdā Edīte Tišheizere arī atzīst, ka pētījuma autoru ieskatā “20. un 21. gadsimts ir režijas teātra laiks” (Tišheizere u. c. 2020: 12). Papildus to apliecina 2. daļas

noslēdzošās nodaļas, kuras veltītas trim režisoriem – Alvim Hermanim, Viesturam Kairišam un Vladislavam Nastavševam. Izvēle izcelt tieši šos režisorus apstiprina gan stereotipu par režiju kā “vīriešu profesiju”, gan priekšstatu par to, ka “īstais” teātris norisinās galvenokārt “vecajās mājās” un uz lielajām skatuvenēm. Vai savu nodaļu līdzās šai plejādei nebūtu pelnījusi, piemēram, Māra Ķimele, kurai arī ir milzīga nozīme jauno režijas paaudžu skološanā un kuras teātra valoda, no vienas puses, stingri turoties dramatiskā un psiholoģiskā teātra pozīcijās, bet, no otras puses, ietverot un aktualizējot alternatīvus izteiksmes veidus, joprojām nav īsti uzminēta un izanalizēta? Vēl radikālāka izvēle būtu atsevišķu nodaļu veltīt Kristai Burānei, kuras mākslinieciskās prakses aplūkošana ļautu aktualizēt tādas nu jau arī Latvijas teātrim būtiskas tēmas kā koprades teātris, īpašvietas teātris, starpdisciplināritāte, skatītāja lomas maiņa, sociāli aktīvs teātris. Ja Mārai Ķimelei ir atvēlēta sadaļa nodaļā “Pamatplūsma. Psiholoģiskā teātra metamorfozes režijā un aktiermākslā” (Tišheizere u. c. 2020: 132–145), tad “Kristas Burānes teātra iniciatīvas”, kurās “tiek būtiski paplašināts pats teātra jēdziens, tāpat kā tā ietekmes sfēra” (Tišheizere u. c. 2020: 113), ietilpst vienā nelielā rindkopā.

No vienas puses, ir saprotams pētnieku vilinājums izdarīt apkopjošus vispārinājumus, atrast vienojošas pazīmes un likumsakarības teātra procesos un tās nosaukt vārdā jeb definēt, no otras puses, tas prasa lielāku iedziļināšanos teātra procesu kompleksajā dabā un tos formējošajos dažādajos kontekstos, lai teorija pildītu savu uzdevumu “skaidri formulēt, konceptualizēt un atrast terminus tam, kas ir noticis, nevis pasludināt to par normu” (Lehmann 2006: 25). Tā, piemēram, ne vienmēr ir saprotami un attaisnojami jauno režisoru klasifikācijas principi,

cenšoties viņus ietilpināt tādās kategorijās kā “Jaunā režijas viļņa pirmie pārstāvji”⁴, “Paaudze bez padomju pieredzes”, “Jaunie režisori – vērtētāji un pētnieki” un “Visjaunākā režijas paaudze, neatkarības laika bērni”.

Apjomīgā grāmata (559 lpp.) ir skaista un ērti lasāma (dizaina autors – Sarmīte Māliņa un Dace Eglīte, maketētāja – Dace Eglīte). Tā ir kvalitatīvi iesieta mīkstos vākos, kurus rotā izteiksmīga Kristapa Kalna fotogrāfija no Viestura Kairiša izrādes “Uguns un nakts” Latvijas Nacionālajā teātrī – Lāčplēsis (Uldis Anže) pie Spīdolas (Guna Zariņa) kājām ar daudzstāvu dzīvojamās mājas prospektu fonā. Varētu uzrakstīt ne vienu vien eseju, interpretējot, kā šis attēls izsaka Latvijas teātra *status quo* 21. gadsimtā. Kolektīvā monogrāfija “Neatkarības laika teātris” ir labs pamats turpmākai diskusijai par aktuālajiem procesiem Latvijas teātrī un to konceptualizēšanu.

4 Piemēram, apakaksnodaļā “No postmodernā uz postdramatisko teātri” kā “jaunā režijas viļņa” pirmie pārstāvji identificēti Viesturs Meikšāns, kurš Pētera Krilova vadībā ienāk teātrī kopā ar t. s. Valmieras teātra aktieru kursu 2007. gadā, Inese Mičule, kura sevi piesaka 2008. gadā vienlaikus ar saviem LKA kursa biedriem Lauru Grozu, Juri Joneli, Kārli Krūmiņu, Valteru Šili un Ingu Tropu (kuri sadalīti starp sadaļām “Paaudze bez padomju pieredzes” un “Jaunie režisori – vērtētāji un pētnieki”), un kino izglītību ieguvusi Elīna Cērpa, kura pilgti ienāk Latvijas teātra režijā ar vairākām izrādēm Jaunajā Rīgas teātrī (2003, 2006, 2007, 2008). Nav skaidrs, kāpēc no “jaunā režijas viļņa” kā tā “pirmā pārstāve” izcelta Inese Mičule, kura faktiski ir plūdeni iekļāvusies Latvijas teātra pamatstraumē, regulāri iestudējot izrādes dažādos institucionālajos teātros, taču kopumā arī kritikas diskursā neparādīties kā īpašas vai savdabīgas teātra valodas veidotāja.

Butler, Christopher (2002). *Postmodernism. A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press.

Fischer-Lichte, Erika (2008). *The Transformative Power of Performance. A new aesthetics*. London and New York: Routledge.

Jonīte, Dita, Tišheizere, Edīte (2021). *Neatkarības laika teātris*.

Hronika. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts.

Lehmann, Hans-Thies (2006). *Postdramatic Theatre*. London and New York: Routledge.

Tišheizere, Edīte, Rodiņa, Ieva, Jonīte, Dita, Mellēna-Bartkeviča, Lauma (2020). *Neatkarības laika teātris. Latvijas teātra parādības un personības gadsimtu mijā un*

21. gadsimtā. Rīga: Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts.

Zeltiņa, Guna (proj. vad.) (2007). *Latvijas teātris. 20. gs. 90. gadi un gadsimtu mija*. Rīga: Zinātne.

Aktieris kā saistviela

Pērkone, Inga (2020). *Ekrāna skatuve. Par aktiermākslu Latvijas kino*. Rīga: Neputns, 292 lpp.

Ingas Pērkones grāmata “Ekrāna skatuve” ir fundamentāls darbs, kas atrodas divu atšķirīgu mākslas pētniecības jomu – kinozinātnes un teātra zinātnes – robežjoslā. Apzīmējumu “fundamentāls” lietoju ļoti apzināti – šis darbs tiešām ieliek pamatu jaunam pakāpienam Latvijas aktiermākslas pētīšanā, turklāt nozīmīgi paplašina minēto robežjoslu: tas sniedz brīnišķīgus impulsus domāt tālāk, pārbaudīt autore atrastos instrumentus citā sfērā, “likt uz zoba” definīcijas, precizēt vai apstrīdēt spriedumus. Aktiermākslu, kas primāri saistīta ar teātri tā dažādajās vēsturiskajās formās vairāk nekā divarpus gadu tūkstošu garumā, autore pētījusi, balstoties uz daudz isāko kino – galvenokārt, protams, latviešu kinematogrāfijas – pieredzi tikko viena gadsimta griezumā, taču nepārtraukti paturot prātā arī ilgo skatuves tradīciju. Tas ļauj šajā apskatā pieturēties pie jautājuma – ko mums te būs mācīties teātra pētniecības tālakai attīstībai?

Teātris grāmatā viscaur ir klāt – kā sava veida matrice vai atskaites punkts –, sākot jau ar nosaukumu, kurā ekrāns vienādots ar skatuvi. Arī teātra aprindās skatuves jēdziens šobrīd tiek paplašināts un universalizēts, izmantojot vārda semantiku. Kā uzsver režisors un scenogrāfs Reinis Suhanovs, būtībā jebkurš spēles laukums ir skatuve, jo šis latviskais vārds apzīmē vietu, uz kuru tiek organizēts skatiens, atšķirībā no daudzās Eiropas valodās pieņemtās *scene* jeb antīkās *skéné*, proti, paaugstinājuma (Laiviņa 2019: 30). Un šajā nozīmē patiešām ekrāns ir skatuve. Vēl vairāk – teātra uztverei atbilstoša ir arī grāmatas struktūra: tā sadalīta nodaļās un apakšnodaļās, kuras nosauktas par cēlieniem, epizodēm un intermēdiju. Šāda teatralizācija – vārda vislabākajā nozīmē – piešķir nopietnajam akadēmiskajam, laikmetīgās teorijās dziļi gremdētajam darbam arī zināmu rotaļīgumu, pat valšķīgumu, un padara to par aizraujošu lasāmvielu ne tikai speciālistiem, bet arī kino un teātra interesentiem.

Edīte Tišheizere

Tomēr, balstoties uz kopējo – un, protams, tieši aktieris ir abu mediju “saistviela” –, autore uzrāda un analizē arī to, kas kino šķir no teātra. Pagājušā gadsimta 80. gados ievērojamais krievu teātra un kino aktieris Sergejs Jurksis (*Sergej Jurskij*) uzrakstīja grāmatu ar zīmīgu nosaukumu “Kurš notur pauzi” (1989), kurā skaidri iezīmēja atšķirību: teātri pauzi ņem un notur aktieris, kino to organizē režisors. Inga Pērkone šo pamatatšķirību attīsta (un uzsver ar pasvītrojumu) vēl tālāk: “[...] Aktiera tēls uz ekrāna ir ļoti svarīgs kino elements, tomēr tas nepastāv kā autonoma vienība ārpus filmas.” (Pērkone 2020: 10) Jurkska pieminēto pauzi notur “kino kā aparāts – māksliniecisks, tehnisks un sociāls medijs” (10). Mišela Fuko (*Michel Foucault*) definētais aparāts kā attiecību sistēma starp daudziem elementiem tad arī tiek pamatīgi analizēts trijos grāmatas cēlienos, katrā no tiem fokusējot uzmanību uz kādu elementu.

Pirmais cēliens “Viss par aktieri” veltīts kino pašrefleksijai: kā aktieris cauri laikiem attēlots latviešu filmās. Jāpiezīmē, ka, arī reflektējot par sevi, latviešu kino par atskaites punktu ņem teātri – visas autore pieminētās filmas par aktieriem saistītas ar skatuves mākslu, pazīstamākā no tām ir Jāņa Streiča veiktā Somerseta Moema (*Somerset Maugham*) romāna “Teātris” ekranizācija (1978). Savukārt centrālā šajā cēlienā risinātā problēma ir realitātes un melu jeb spēles proporcijas skatuves/ekrāna patiesības radīšanas procesā. Proti, kas vispār ir patiesība ar aktieriem saistītajās mākslās un mākslā kopumā, un ciktāl tā samērojama ar dzīves patiesību? Kā prasmīga detektīve autore šķetina patiesības un izlikšanās, realitātes un spēles pavedienus, kādi tie parādās latviešu filmās no pagājušā gadsimta 50. gadiem līdz mūsdienām, lielākoties nonākot pie teātrim nelabvēlīga secinājuma – aktiermāksla visbiežāk asociēta ar nepatiesību un izlikšanos, profesijai vien jau uzliekot varoņa

personībai meļa, labākajā gadījumā – fantazētāja vai dīvaīņa zīmogu. Zīmīgi, ka šāds novērtējums nav atkarīgs no laika, kurā filma tapusi: arī nosacīti jaunākajos darbos “Raganu mēnesis” (2012) vai “Homo novus” (2018) aktieri (vai plašāk – mākslinieki) parādās kā ārpus normām un realitātes eksistējošas būtnes. Izņēmums ir Streiča “Teātris”, kurā Vija Artmane, jau no Džūlijas Lambertes lomas “izkāpusi”, tieši dzīvi (taču neaizmirsisim – tādu, kāda tā skatāma filmā!) nosauc par izlikšanos, bet patiesību saredz mākslinieku radītā dzīves (at)tēlojumā.

No Latvijas teātra zinātnes viedokļa ļoti nozīmīgs grāmatas pienesums ir tās otrais cēliens “Histrionu mistērija”. Vienkārt, tā ievadā autore ievieš aprītē kinozinātnieces Robertas Pīrsones (*Roberta Pearson*) dažādu laikmetu aktiermākslas analīzei domātus jēdzienus “histriónisma kods” un “verisma kods” (Pearson 1992). Pirmais no tiem attiecināms uz vēsturiskajos stilos balstītu spēli, ko raksturo “limitēts un konkrēts aktierisko izpausmju leksikons, to var traktēt kā digitālu kodu, jo tas sakņojas definētas nozīmes izolētu žestu lietojumā [...], lietojot auditorijai saprotamu universālu žestu katalogu” (Pērkone 2020: 45). Savukārt otrajam šāda kataloga nav, tas ir “drīzāk analogs priekšnesuma kods, kas tiecas līdzināties realitātei” (46), respektīvi, uzskatāms par realistisku tēlojumu. Šādu definējošu, taču ne vērtējošu apzīmējumu aizvien ļoti trūkst latviešu teātra zinātnes leksikonā. Kaut arī jau pagājusi gadsimta trešdaļa kopš padomju laikiem, kad sociālistiskais vai vismaz psiholoģiskais reālisms tika uzskatīts par vienīgo iespējamo izteiksmes veidu, terminoloģija nav principiāli mainījies. Šie divi atšķirīgie kodi būtu vērtīgs instruments dažādu laikmetu vai stilu, vai, vēl jo vairāk – postmodernā teātra stilu, sajaukumu un migrācijas analīzei. Turklāt ar šā nošķiruma palīdzību varētu mazināt terminoloģisko spriedzi starp

novecojušajiem jēdzieniem “pārdzīvojuma teātris” un “atrādīšanas teātris”.

Citu svarīgu impulsu tālākai attīstīšanai sniedz otrā cēliena epizode “Aktierspēles modalitātes” un īpaši sadaļa par melodrāmu nevis kā žanru, bet “specifisku artikulāciju”, kad naratīvs cieši saistīts ar muzikālu pavadījumu kā emocionālās iedarbības līdzekli. Protams, kinomākslā šāda emocionālā manipulācija ir skaidrāk pamanāma kaut vai tāpēc, ka filmu kopš kino pirmsākumiem bijis iespējams skatīties un analizēt neskaitāmas reizes, savukārt teātra pētniekiem daudzu gadsimtu garumā vajadzējis paļauties tikai uz savas uztveres ātrumu, asumu un atmiņas kvalitāti, jo katra izrāde ir kaut vai sīkumos atšķirīga un tālab precīzi “nenotverama”. Ingas Pērkones piedāvātais instrumentārijs ir jo vērtīgāks šolaik, kad izrāžu ierakstu kvalitāte ļauj arī teātra zinātniekiem profesionālās analīzes labad izmantot šādu teātra dabai pretēju “mirkļa apturēšanu”.

“Ekrāna skatuve” savā ziņā ir turpinājums pirms 12 gadiem tapušajam Ingas Pērkones pētījumam par sievieti Latvijas kinematogrāfā “Es varu tikai mīlēt...” (2008). Iespējams, tāpēc šajā reizē akcents noteikti likts uz vīrieša tēla aplūkošanu. Ar vienu izņēmumu, kas arī apzīmēts kā intermēdija jeb starpspēle, – eseju “Malvas plecs”, kura veltīta sievietes seksualitātei tās spožākajā latviešu izpausmē: Dzidras Ritenbergas ekrāna tēliem un to recepcijai pa domju kino realitātē un pasaules kontekstā.

Biezais kontekstuālais slānis, pētnieces brīvā orientēšanās laikmetīgās teorētiskās domas strāvojumos un to sasaiste ar mūsu mākslas procesiem ir grāmatas “smaguma centrs”. Tas palīdz autorei noteikt, kas latviešu teātrī un kino ir neatkarējams, vienlaikus precīzi norādot uz aprakstīto parādību un artefaktu universālo raksturu – mēs esam savdabīga

daļa no pasaules. Šī intonācija īpaši spēcīgi skan grāmatas trešajā cēlienā “Vīrietis kā izrāde”, kurā aplūkoti tautas varoņi un to transformācija laika gaitā. Dzimtes studiju aspektā veikta retrospekcija pārsniedz kulturoloģiska pētījuma robežas, rosinot domāt par plašākām vēsturiskām, politiskām, socioloģiskām, galu galā – arī psiholoģiskām un pat psihiatriskām likumsakarībām.

Jāiebilst gan, ka cēliena pirmā epizode “Latvijas kino dzimtes iekārta” krietnāk ir no grāmatas kopējā analītiskā stila, pēkšņi to vienkāršojot līdz uzskaitījumam. Pietiekami un pārliecinoši vērtīgas ir grāmatas nobeigumā ievietotās statistikas tabulas, tāpēc to iepriekšējs skaidrojums tekstā izskatās kā zināms sānsolis vai pētnieciska sagatave. Taču šis (p)iebildums nemazina grāmatas vērtību un nozīmi tiklab kino, kā teātra teorijas tālākā attīstībā.

Īpaši svarīga ir Ingas Pērkones atklātā mijiedarbības cilpa starp latviešu teātri un kino 21. gadsimta sākumā. Autore analizējusi Jaunā Rīgas teātra (JRT) un tā ilggadējā vadītāja Alvja Hermaņa darba metodes, kuras daudz lielākā mērā izauģušas no pasaules, precīzāk – Eiropas kino inspirācijām, nekā no latviešu 80., 90. gadu teātra tradīcijām. Turpinājumā sasaistot Hermaņa un JRT aktieru darba principus ar Jura Poškus reprezentētā laikmetīgā kino paņēmieniem, pētniece atklāj, kā Hermanis un viņa aktieri, būdami 21. gadsimtā Latvijā visvairāk filmētie mākslinieki, savukārt ietekmējuši kino procesus.

Neskatoties uz atšķirībām, aktieris bija, ir un paliek divu līdzvērtīgu mediju nozīmīgākā “saistviela”, kuras izpausmes staro uz abām pusēm, un tādā teātra pamats un tā estētikas ietekme ir nevis (vai – ne tikai) latviešu aktierkino vājums, bet arī spēks un radošuma avots: tāds ir secinājums, gandarīti aizverot Ingas Pērkones grāmatu.

Laiviņa, Gundega (2019). Teātra A4 lapa. *Teātra Vēstnesis*, Nr. 3, 29.–33. lpp.

Jurskij, Sergej (1989). *Kto derzhit pauzu*. Moskva: Iskusstvo.

Pērkone, Inga (2020). *Ekrāna skatuve. Par aktiermākslu Latvijas kino*. Rīga: Neputns.

Pearson, Roberta (1992). *Eloquent Gestures: The Transformation of Performance Style in the Griffith Biograph Films*. Berkeley: Berkeley University of California Press.

Latvijas mūzikas vēsture renesanses laikmetā – daudzas jaunatklātas lappuses

Šarkovska-Liepiņa, Ilze (2020). *Latvijas mūzika renesansē: priekšvēstneši, briedums, konteksti*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 248 lpp.

Ja pirms nedaudziem gadu desmitiem par Latvijas mūzikas vēsturi visbiežāk tika runāts šauri kultūras vēstures kontekstā, turklāt sākot tikai ar 19. gadsimta latviešu nacionālo atmodu un Latvijas valsts izveidi 1918. gadā, tad šobrīd situācija un vēstures izpētes paradigma ir ļoti mainījusies. Pēdējos gados, balsoties uz vēsturiskām liecībām no 15.–16. gadsimta Livonijas perioda, radīti vairāki aktuāli pētījumi par Latvijas mūzikas vēli no viduslaiku un renesanses vēsturi (skat. Gailīte 2003; Mukstupāvels 2017; Prānis 2018).

Ilzes Šarkovskas-Liepiņas monogrāfija ir uzskatāma par nozīmīgu soli Latvijas mūzikas vēstures senāko lappušu izpētes procesā. Grāmatas pamatā ir autore 1997. gadā Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmijā aizstāvētā disertācija (Šarkovska-Liepiņa 1997). Tā nepārprotami iezīmē smalkās kopsakarības, kādās ir jāierauga daudzi, brīžiem ļoti nepilnīgi zināmie notikumu fragmenti par mūzikas procesiem 15.–16. gadsimta Livonijas vēsturiskajā telpā. Galvenā autore nostādne: traktēt un saprast šīs norises var tikai tad, ja tās ieliek plašākā tā laika reģionālajā un Eiropas kultūrtelpas kontekstā. Šarkovska-Liepiņa norāda, ka labs un fundamentāls pamats, lai šodien veiktu senākās mūzikas vēstures pētniecību, ir 19.–20. gs. vācbaltiešu vēsturnieku devums. Daudzos gadījumos viņi ir strādājuši ar plašu vēstures avotu klāstu, kas līdz mūsdienām vairs nav saglabājis vai arī atrodas izkaisīts dažādās Eiropas bibliotēkās un arhīvos. Lielisks palīgs šodienas pētniekiem ir viņu sistemātiski izdotie pētījumi un avoti (fon Recke 1835), kuri analizēti un komentēti dažādos aspektos. Arī vācbaltiešu autori savos darbos ir meklējuši kopsakarības, izvērtējot norises Livonijas kultūrā to saiknē ar Vācijā un citās Eiropas zemēs notiekošo. Autore piebilst, ka kopumā mūsdienās mainījušies akcenti, kā tiek traktēti mūzikas vēstures fakti Baltijas jūras reģiona zemēs: sašaurināto nacionālās mūzikas vēstures

Guntars Prānis

konceptu ietvaru vietā dominē plašāks reģionāls skatījums, kas ļauj izcelt šķietami marginālas norises, personības un opusus, piešķirot tiem jaunu nozīmi un aktualitāti. Līdz ar to lokālās īpatnības kļūst par lielāko pētījumu vērtību, kas ļauj izcelt konkrētai lokalitātei piemītošo unikālo. Tieši šāda pieceja un izcēlumi uzskatāmi par šīs grāmatas neapšaubāmu vērtību. Tai pašā laikā jāsaprot, ka ļoti diskutabls ir grāmatā paustais stereotips par izteiktu kultūras duālismu starp vāciski runājošo kopienu, kas pieder kristietībai, un vietējo etnisko kultūru, kuru raksturo pagānisms un “sava” mitoloģija. “Vāci” un “nevāci” viduslaiku Livonijā tomēr pamatā ir sociāls, nevis nacionāls jēdziens (Rīdigers 2019), uz ko savos pētījumos savulaik jau norādījuši arī vairāki vācbaltu vēsturnieki (skat., piem., Wittram 1956: 35–56; Busch 1937: 5; Arbusow 1921: 91).

Grāmatas struktūra ir veidota pēc hronoloģiskā principa, galveno uzmanību veltot 16. gadsimta norisēm, kuru centrā neapšaubāmi ir reformācija, kam ir tieša un paliekoša ietekme uz visu mūzikas vēstures procesu tālāko virzību Eiropā un arī Livonijā. Lai sniegtu plašāku ieskatu Livonijas mūzikas vēstures kontekstos, autore sniedz arī atskatu 15. gadsimta un pat agrāka laika mūzikas izpaušmēs. Plašajā materiāla klāstā orientēties palīdz arī Šarkovskas-Liepiņas piedāvātā konfesionālā pieceja, atsevišķi aplūkojot katoļu garīgo mūziku, kas ietver periodu no 15. gadsimta līdz pat 16./17. gadsimta mijai, un protestantisko mūziku, kur galvenais akcents likts uz 16. gadsimta izpaušmēm. Arī runājot par vienu no galvenajiem reformācijas laika mūzikas lieciniekiem – dziesmu grāmatām –, ievērots dalījums, atsevišķi iztirzājot vācu un latviešu dziesmu grāmatas. Tādējādi mēģināts uzskatāmāk parādīt gan atšķirības, gan identificēt kultūru un valodu savstarpējo mijiedarbi. Grāmatā minēti visi mums zināmie 16.–17. gadsimta komponisti,

kuri lielākoties saistīti ar Rīgu, tomēr plašāka uzmanība veltīta diviem no tiem – Paulam Bucēnam (*Paulus Bucenus*) un Burkardam Valdisam (*Burkard Waldis*). Atsevišķa nodaļa veltīta instrumentālajai mūzikai, parādot tās dažādās funkcijas un starpkultūru sakarus. Pētījumā kopumā aplūkots ļoti apjomīgs materiāls un avotu klāsts, kas paver plašu skatījumu uz apskatītajiem notikumiem un personībām.

Viens no darba grūtākajiem uzdevumiem, kas paveikts pārliecinoši, ir aprakstīt reformācijas notikumus Livonijā un to ietekmi uz politiku, sociālekonomiskajiem aspektiem, kultūru, reliģiju, literatūru un mūziku. Autore vadījies pēc principa: virzīties no lielākām kopsakarībām uz konkrētiem notikumiem un detaļām. Tieši mūzika un tās dažādās izpaušmes Livonijā ļauj izsekot dinamiskajai notikumu gaitai gan reformācijas straujajā uzvaras gājienā, gan vēlākās rekatolizācijas aktivitātēs, kur nozīmīga loma bija jezuītu sadraudzībai jeb ordenim. Reformācijas ietekmē mūzika dievkalpojumā piedzīvoja radikālas pārmaiņas, ko raksturo liturģiskās mūzikas vienkāršošana, latīņu valodas aizstāšana ar tautas valodu, protestantiskā korāļa rašanās, draudzes aktīva iesaiste dievkalpojuma muzikālajās norisēs. Pēc šo vispārīgo procesu raksturojuma Šarkovska-Liepiņa nosauc, analizē un salīdzina pirmās Livonijas dziesmu grāmatas, kas ir vieni no spilgtākajiem laikmeta lieciniekiem: pirmo Livonijas vācu dziesmu grāmatu (Briesmann 1530) ar tai sekojošajām vācu dziesmu grāmatām un pirmo latviešu dziesmu grāmatu ([Anon.] 1587), kas ir viens no agrīnākajiem rakstu pieminekļiem latviešu valodā vispār. Valodu dalījums vēl vairāk iezīmējās ar pirmo latviešu draudžu veidošanos un latviešu dievkalpojumu noturēšanu Rīgas Sv. Jēkaba baznīcā. Grāmata sniedz ne tikai plašu faktu klāstu, kas raksturo šos notikumus kompleksās kopsakarībās, bet arī izvērtē secinājumus

par dziesmu grāmatu muzikālo pusi, raksturojot gan dziesmu melodikas stilus, gan tā laika mūzikas stilistikas jaunievedumus. Darba pielikumā atrodams pirmo Livonijas vācu dziesmu grāmatu saraksts, kas palīdz orientēties pirmo izdevumu virzībā un mijiedarbē ar citām vācu pilsētām. Diemžēl analogi nav uzskaitītas pirmās latviešu dziesmu grāmatas (1587, 1615 utt.), kas noteikti ļautu iegūt plašāku un fokusētu skatu vācu un latviešu sakrālās mūzikas kopsakarībās.

Kā viena no spilgtākajām personībām reformācijas laika Rīgā pētījumā tiek portretēts Burkards Valdiss – franciskānis, dzejnieks, dramaturgs, atdzejojātājs, reformators, kurš vācu literatūrā nereti tiek ierindots starp izcilākajiem 16. gadsimta dzejniekiem. Īpašu ievēribu pelna tas, ka viņa luga “Līdzība par pazudušo dēlu” (*De parabell vam verlorrn Szohn*) ir pasaulē pirmais vācu valodā iespiestais dramatiskais darbs, kas pirmoreiz tika izrādīts 1527. gada 17. februārī Rīgas Sv. Pētera baznīcā (vai, iespējams, laukumā baznīcas priekšā). Luga, kuras pamatā ir līdzība no Lūkas evaņģēlija 15. nodaļas, tautai saprotamā veidā pauz reformētās ticības pamatvēstījumu par Dieva žēlastību un piedošanu. Uzvedums esot padevis tik labi, ka Rīgā ticis izrādīts vairākkārt un pat guvis popularitāti Svētās Romas Impērijas vācu pilsētās. Lugas vienīgais oriģināleksemplārs, kas saglabājies, ir pieejams Hercoga Augusta bibliotēkā Volfenbitelē. Izdevējs bijis Hanss Veinreihis (*Hans Weinreich*), un, iespējams, izdevums laists klajā Kēnigsbergā. Jāpiezīmē, ka pirms dažiem gadiem, svinot protestantiskās reformācijas piecsimtgadā, grāmata bija apskatāma Rīgā Latvijas Nacionālās bibliotēkas rīkotajā izstādē “Luters. Pagrieziena” (2017–2018). Savukārt par otru nozīmīgāko Valdisa devumu literatūrā uzskatāmi visu 155 psalmu atdzejojumi viduslejasvācu valodā, kas iespiesti 1553. gadā Frankfurtē pie Mainas

Kristiāna Egenolfa tipogrāfijā (Burkhard 1553). Blakus 155 psalmu tekstu atdzejojumiem krājumā iekļautas arī 152 melodijas, kurām kā autors norādīts pats Valdiss. Tomēr iespējams, ka viņš izmantojis arī svešu materiālu, balstoties uz tolaik pieņemto *cantus prius factus* praksi, kas pieļauj citu autoru radītās mūzikas aizguvumu. Liepiņa-Šarkovska grāmatā skaidro dažādos paņēmienus, kādi renesanses laikā lietoti, lai dziesmā vai daudz balsīgā skaņdarbā izmantotu jau pastāvošas mūzikas fragmentus, kas tolaik bija visnotaļ populārs paņēmieni un nekādā ziņā netika uzskatīts par autortiesību pārkāpumu.

Lai gan var labi saprast autores vēlmi iezīmēt vēsturisko kontekstu un sniegt ieskatu Livonijas viduslaiku mūzikas norisēs, tās komentējot, tomēr jāsaprot, ka tik plašs tvērums nav līdz galam attaisnojies. Tieši šajā grāmatas sadaļā atrodamas vairākas neprecizitātes un kļūdas. Lielākoties tās saistītas ar gregoriskā repertuāra liturģiskā konteksta izpratni vai atsevišķām definīcijām, piemēram, nepieciešamību atšķirt *antifonu* kā dziedājuma formu no *antifonas dziedāšanas prakses*. Arī izvīrājumu, ka gregoriskajā korālī vārds nav svarīgs, šodien atspēko daudzi pētījumi (skat., piem., Prassl 2011: 89–110; Rampi 2016), kas, tieši otrādi, dažādos kontekstos uzsver: pats svarīgākais šajā repertuārā ir vārds un teksta retorika.

Kopumā grāmata, kurā atrodams ārkārtīgi plašs fakto materiāls, ir nozīmīgs solis Latvijas renesanses laika mūzikas un citu kultūras norišu vēsturiskajā izpētē. Jāizceļ izdevumā iekļautā vēstures un kultūras norišu hronoloģija, kas palīdz Livonijas un Eiropas kontekstus aplūkot to vienlaicīgumā. Tāpat grāmatā atrodams kopsavilkums angļu valodā, nošu piemēri, apjomīgs literatūras saraksts, personu rādītājs un augstvērtīgs ilustratīvais materiāls ar faksimilu fragmentiem.

- [Anon.] (1587). *Vndeutsche Psalmen vnd geistliche Lieder oder Gesenge, welche in den Kirchen des Fürstenthums Curland vnd Semigallien in Lieflande gesungen werden*. Königsberg: George Osterbergern.
- Arbusow, Leonid (1921). Studien zur Geschichte der Bevölkerung Rigas im Mittelalter und 16. Jahrhundert. *Acta Universitatis Latviensis 1*. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Briesmann, Johann (1530). *Kurtz Ordnung des Kirchendienstes, Sampt eyner Vorrede von Ceremonien/ An den Erbarn Rath der löblichen Stadt Riga ynn Lieflandt Mit etlichen Psalmen vnd Göttlichen Lobgesengen die yn Christlichen versammlung zu Riga gbesungen werden*. Rostock: Ludowich Dietz.
- Busch, Nicolaus (1937): *Nachgelassene Schriften*, Bd. 2. von Arbusow, Leonid (red.). Rīga: Rīgaer Stadtverwaltung.
- Recke, Johann Friedrich von (1835). *Monumenta Livoniae antiquae. Sammlung von Chroniken, Berichten, Urkunden und anderen schriftlichen Denkmalen und Aufsätzen, welche zur Erläuterung der Geschichte Liv-, Ehst-, Kurlands dienen*. 5. Bde. Rīga und Leipzig: Eduard Frantzen.
- Gailite, Zane (2003). *Par Rīgas mūziku un kumēdiņu spēli*. Rīga: Pētergailis.
- Muktupāvels, Valdis (2017). *Tautas mūzikas instrumenti Latvijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Prassl, Franz (2011). Sankt Galler Handschriften als Ausdruck konkreter Aufführungstraditionen. *Beiträge zur Gregorianik 52*. Regensburg: ConBrio.
- Prānis, Guntars (2018). *Missale Rīgense Livonijas garīgajā kultūrā. Gregoriskie dziedājumi viduslaiku Rīgā*. Rīga: Neputns.
- Rampi, Fulvio (2016). *Del canto gregoriano. Dialoghi sul canto proprio della Chiesa*, Roma: Rugginenti.
- Rīdigers, Jans (2019). *Livonija un pasaule 21. gadsimtā [Livland und die Welt im 21. Jahrhundert]*. Levāns, Andris, Misāns, Ilgvars, Strenga, Gustavs (sast.). *Viduslaiku Livonija un tās vēsturiskais mantojums*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 230.–245. lpp.
- Šarkovska-Liepiņa, Ilze (1997). *Latvijas mūzikas kultūra 15.–16. gs. Eiropas mūzikas kontekstā*, Rīga: Jāzēpa Vītola LMA.
- Waldis, Burkhard (1553). *Der Psalter / In Neue Gesangs weise / vnd künstliche Reimen gebracht / durch Burcardum Waldis. Mit ieder Psalmen besondern Melodien / vnd kurtzen Sum[m]arien*. Frankfurt: Christian Egenolff.
- Wittram, Reinhard (1956). *Die Reformation in Livland. Baltische Kirchengeschichte*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Citādības un patības attiecību anatomija

Kļaviņš, Kaspars (2020). *The “Other” and the “Self”: Supplement to East-West Cross-Cultural Studies*. Rīga: University of Latvia Press, 255 lpp.

Latvijas Universitātes profesora Kaspara Kļaviņa jaunākā grāmata ir par mūsdienās aktuālu tēmu – Rietumu–Austrumu kultūru attiecībām. Grāmatā pievērsta uzmanība reliģiski motivētu mītu un stereotipu veidošanās procesam un aicināts apzināties, ka mūsu viedokļos par citādo atspoguļojas mūsu pašu sabiedrības bieži vien noklusētās problēmas. Tās izgaismojas tieši attiecībās ar to, ko definējam kā citādo. Globalizācija met izaicinājumu pašradītājam dihotomijām, piemēram, pieņēmumam par kristietības kā Rietumu civilizācijas pamata pretnostatījumu Austrumu reliģijām. Islāms ir klātesošs Eiropā, kristietība ir plaši izplatīta Ķīnā (svarīgi gan piebilst, ka šajā valstī valdošais režīms stingri kontrolē reliģisko organizāciju darbību un vajā disidentus) un Dienvidkorejā, vienlaikus nemazinaot sekulāro ideoloģiju un citu reliģiju lomu šajās valstīs. Vērts ieklausīties Kļaviņa teiktajā: “Ja mēs aplūkojam kristietību un islāmu nevis kā Austrumu–Rietumu konfrontācijas simbolus, bet kā divas tā paša celma atvases [...] ar līdzīgu reliģisku terminoloģiju, kopīgiem praviešiem un kopīgu izcelsmi, daudzi globāli procesi sāk parādīties citādā gaismā.” (Kļaviņš 2020: 15)

Autors grāmatā labi parādījis, kā aiz Rietumos pagātnē tirāžētajiem stereotipiem par Austrumu amoralitāti maskējas Rietumos gadu simtiem kultivētā negatīvā attieksme pret seksualitāti un askētisma sludināšana (it īpaši pirmajos kristietības gadsimtos, kad bija izplatīta prakse pat laulātiem pāriem atturēties no seksa). Korāns seksu laulībā uzskata par pozitīvu, un līdz ar to kontracepcija gadu simtiem ir bijusi un ir daudzu islāmticīgo akceptēta prakse. Atšķirībā no kristietības islāmā seksuālas attiecības daudz mazāk ir tikušas pamatotas ar bērnu radīšanu, un tas daudzviet nodrošinājis lielāku toleranci homoseksuālām attiecībām starp vīriešiem (gan oficiāli aizliegtām islāmā). Abāsīdu kalifāta laikā

Valdis Tēraudkalns

(8.–13. gs.) literatūra, kas slavināja skaitus, jaunus vīriešus, bija populārs žanrs urbānā vidē (Wiesner-Hanks 2000: 183–184). Vienlaikus nav pamatoti arī pārlietu romantizēt islāmu, jo, kā jebkurā senā reliģijā, tā noteikumi ne vienmēr saskan ar mūsdienu Rietumu sabiedrībā izplatītajām normām. Seksuālas attiecības ārpus laulības islāma valstīs ir kriminalizētas (bieži visvairāk ir tikušas sodītas sievietes), ortodoksālā islāma patriarhālisma konsekvence ir sievietes uzskatīšana par vīrieša īpašumu (Hosseini 2010). Islāms daudzviet ir saaudzis ar vietējiem ticējumiem, kā rezultātā ticīgie dažās zemēs piekopj sieviešu apgrauzīšanu (par spīti tam, ka Korānā tai nav pamatojuma un daudzas islāma autoritātes to noraida).

Autors grāmatā iekļāvis starpreliģiju dialoga meklējumu piemērus. Fascinējoša ir Jēkaba Paleologa personība: viņš bija 16. gs. grieķu-ītaļu izcelsmes dominikānis, kas atteicās no mūku solījuma un kuru par viņa uzskatiem vajāja gan katoļi, gan protestanti. Viņš uzturēja kontaktus gan ar Rietumu valdnieku galmiem, gan Osmaņu dinastijas pārstāvjiem. Grāmatā ir arī piemēri, kas parāda mūsdienu islāma daudzveidību, kurā iekļaujas arī liberālais novirziens. To pārstāv, piemēram, Ibn Rušda-Gētes mošeja Berlīnē (Preamble). Tās izvēlētais nosaukums, kurā apvienots 12. gs. arābu zinātnieka un 18./19. gs. vācu literāta vārds, simboliski norāda uz šīs kopienas iekļaujošo misiju. Tās vadītāji Korāna analizē lieto vēsturiski kritisko metodi, īsteno dzimumu līdztiesības politiku un sludina pieņemšanu attieksmi pret LGBT kopienai. Šādu kopienai loma gan islāmā ir margināla, un to dibinātāji nereti saskaras ar izrēķināšanās draudiem.

Autors parāda, cik sekli ir argumenti, kas attaisno Rietumu valstu īstenoto militāro agresiju Tuvajos Austrumos, maskējoties ar

demokrātijas izplatīšanu. Radikāļi, kuri mūsdienās vērsas pret Rietumiem, savulaik tikuši bruņoti par Rietumu naudu. Tāpat svarīgi neaizmirst, ka Rietumu pasaulē pastāv dažādi, vēstures gaitā mainīgi demokrātijas modeļi, piemēram, Šveices tiešā demokrātijā un sarežģītais demokrātijas modelis Lielbritānijā. Par pēdējo runājot, vērts piebilst, ka līdzās Lielbritānijai, kuras parlamenta augšpalātā 26 vietas ir rezervētas bīskapiem, vēl viena valsts pasaulē, kurā automātiski ir paredzētas vietas reliģiskiem līderiem, ir Irāna, kuras Aizbildņu padomē ir 6 islāma autoritātes, ko ieceļ šis valsts augstākais garīgais vadītājs. Šī padome interpretē konstitūciju un apstiprina parlamenta pieņemtos likumus (McDonald 2020). Šī britu prakse ir problemātiska ne tikai no mūsdienu demokrātijas viedokļa, bet arī no mūsdienu politiskās teoloģijas viedokļa. Tas ir 4. gs. konstantīnisma – valsts un baznīcas satuvināšanas – turpinājums, lai arī daudz maigākā veidā.

Labs teksts provocē tālākas pārdomas, arī kritiskas. Tas attiecas arī uz Kļaviņa grāmatu. Strīdīgs ir autora apgalvojums par kultūras kritiķi Edvardu Saīdu (*Edward Said*) kā “apvērstu Hantingtonu” (Kļaviņš 2020: 8). Manuprāt, Saīda veiktā imperiālisma un koloniālisma diskursa analīze var palīdzēt labāk saprast tieši to, par ko grāmatas autors raksta, – par pretnostatījuma “Rietumi–Austrumi” konstruēto dabu. Saīda paustā kritika nav vienkāršota un šabloniska, jo viņš orientālismu parāda kā likumsakarīgu procesu: “Rietumiem paplašinot savu ietekmi pasaulē, kristīgās Eiropas robežas vairs nekalpoja kā sava veida muižas punkts; priekšstati par cilvēku apvienošanu un cilvēka iespējām ieguva ļoti plašu vispārēju – pretstatā vietējai – leģitimitāti” (Said 2003: 120). Saīds kritizē ne tikai Rietumus, bet par šovinistiskiem sauktu diskursu uzskatījumā iekļauj arī islamocentrismu un afrocentrismu (Said

1993: xx). Viņš aicina redzēt Rietumos un islāma valstīs notiekošo kā saistītus procesus: “Mums jāspēj saskatīt saikni starp Rietumu teikto par islāmu un to, kas kā pretreakcija notiek dažādās musulmaņu sabiedrībās.” (Said 1997: 34)

Tikpat strīdīgs ir arī autora apgalvojums par alternatīvām 16. gs. protestantu reformācijas rezultātā tapušām reliģiskām kustībām (konkrēti, sociniāņiem, vēlākajiem unitāriešiem, kas, būdami racionālisti, noliedza Trīsvienību un citas dogmas), kurām, pēc autora domām, ir maza saistība ar reformācijas principiem (Kļaviņš 2020: 52). Šāds skatījums esencializē reformāciju, kā normatīvu izceļot vienu reformācijas tipu. Reformācija ir daudzbalstīgs fenomens, par kuru daudzi mūsdienu pētnieki runā daudzskaitlī. Tādējādi tiek dekonstruētas valdošo protestantisma novirzienu pagātnē popularizētās vēstures versijas, kas izcēla vienu konfesiju vai ar to saistītu nāciju. Piemēram, 19. gs. vācu vēsturnieks Leopolds fon Ranke (*Leopold von Ranke*) saistīja reformāciju ar vācu nāciju, ar Vāciju un Šveici (Rublack 2017: 3). Sociniāņu idejas uzskatāmas ne tikai par pārrāvumu

ar valdošo protestantu un katoļu teoloģiju, bet arī par loģisku turpinājumu humānistu kritiskajam skatījumam, kas vērsās pret klerikalismu un Bībeli analizēja ar tādām pašām metodēm kā citus tekstus. Autora izteikumi par 16.–17. gs. protestantu fundamentālistiem (Kļaviņš 2020: 53) un Luteru kā Bībeles burta sekotāju (Kļaviņš 2020: 57) ir pārspīlēti. Fundamentālisms ir 20. gs. sākumā ASV protestantismā radies fenomens, kas bija reakcija uz tolaik izplatīto liberālo teoloģiju. Vēlāk jēdziens attiecināts arī uz radikāliem, citus uzskatus krasī noliedzošiem strāvojumiem citās reliģijās. Jāņem vērā, ka Lutera uzskati par Jaunās Derības grāmatām ir tāli no fundamentālisma: viņš apšaubījis, piemēram, Jēkaba vēstules kanoniskumu, jo tā neiekļāvās viņa teoloģisko uzskatu shēmā. Kristīgā fundamentālisma saknes drīzāk meklējamas 16. gs. protestantiskajā ortodoksijā (Balode, Rozners 2020: 20–28).

Taču šīs kritiskās pārdomas nemazina grāmatas vērtību. Tā “drupina” iesīkstējušus stereotipus par Rietumu un Austrumu atšķirībām, mudina mūs domāt ārpus rāmjiem un citādību vispirms meklēt mūsos pašos.

- Balode, Dace, Rozners, Ģirts (2020). Fundamentālisms kā kristīgās ticības fēnomenš Latvijā. *Ceļš*, Nr. 71, 20.–36. lpp.
- Hosseini, Ziba Mir (2010). *Criminalizing Sexuality: Zina Laws as Violence Against Women in Muslim Contexts*. Available: <https://documentation.lastradainternational.org/lsidocs/islamic.pdf> [accessed 08.05.2021.].
- McDonald, Karl (2020). Why the UK has the only parliament with reserved places for clerics – aside from Iran. *Inews*, 24.02. Available: <https://inews.co.uk/news/politics/house-of-lords-spiritual-church-of-england-bishops-iran-guardian-council-401294> [accessed 08.05.2021.].
- Preamble. Available: <https://www.ibn-rushd-goethe-moschee.de/en/die-moschee/praeambel/> [accessed 10.05.2021.].
- Rublack, Ulinka (2017). Introduction. Rublack, Ulinka (eds.). *The Protestant Reformations*. Oxford: Oxford University Press.
- Said, Edward (2003). *Orientalism*. London: Penguin.
- Said, Edward (1993). *Culture and Imperialism*. New York: Vintage Books.
- Said, Edward (1997). *Covering Islam: How the Media and the Experts Determine How We See the Rest of the World*. London: Vintage Books.
- Wiesner-Hanks, E. Merry (2000). *Christianity and Sexuality in the Early Modern World: Regulating Desire, Reforming Practice*. London, New York: Routledge.

Valoda un estētika

Rubene, Māra (2020). *Da Capo*. Rīga: Al secco, 471 lpp.

“Kas filozofijā ir balss, kas filozofam – balss?”
Māra Rubene

Māras Rubenes monogrāfijas nosaukums ir “Da Capo”, mūzikas literatūrā šis termins nozīmē ‘atkal’, ‘no jauna’, ‘no sākuma’. Kas ir no jauna? Ko sākt no sākuma? Vai tas nozīmē izešanu caur Ničes mūžīgās atgriešanās vārtiem, lai iesāktu jaunu attīstības loku? Ja ņemam vērā to, ka šis ir jubilejas krājums, kurā apkopotī pēdējos desmit gados tapušie zinātniskie raksti un filozofiski literārās esejas, un pieņemam, ka kāds posms noslēdzies, varbūt laiks atskatam? Bet kāpēc no sākuma? Šķiet, ka atbildi uz šo jautājumu var meklēt vienā no grāmatas epigrāfiem – citātā no Sērena Kirkegora (*Søren Kierkegaard*) darba “Baiļu jēdziens”, kur runa ir par to, ka vēstures gaitā cilvēks aizvien sāk no jauna. Ko sākt no jauna nozīmē Kirkegoram? Atbildēt var vienā vārdā: atkārtot. Tikai atkārtošānās, atšķirībā no atcerēšanās, kas simbolizē mirušo laiku, iekonservētas jūtas, stingumu, ir virzība uz priekšu atpakaļgaitā. Kirkegors darbā “Atkārtošānās” raksta: “Atkārtošānās un atcerēšanās ir viena un tā pati kustība, tikai pretējā virzienā, jo tas, ko atceramies, ir jau bijis un tādēļ tiek atkārtots, raugoties pagātnē, kamēr patiesa atkārtošānās ir nākotnē vēsta atcerēšanās.” (Kierkegaard 1997: 9) Kā tas iespējams? Pēc Kirkegora domām, atkārtot nozīmē no jauna uzlūkot pagātnes faktus, tos aktualizēt, skatīt tagadnes un paredzamās un/vai neparedzamās nākotnes kontekstā. Ja attiecinām to uz Māras Rubenes grāmatu, tad atkārtojuma/atkārtošānās aspekts ļauj uzlūkot tekstus to attīstībā un dažādos salikumos. Pēc manām domām, te citu starpā var izcelt divas tematiskās līnijas – valoda un tās izpausmes (“ikaroloģija”) un estētika (“skāruma

Velga Vēvere

filozofija”). “Estētikai un valodai kopīgs ir tas, ka tās abas ir jomas, kuras ir nonākušas 20. gadsimta filozofisko diskusiju centrā, kad šo diskusiju rezultātā pietuvojamiem mūsdienām atbilstošākiem dinamiskākiem skatpunktiem un atslēgas vārdiem, ar kuriem tad pārskatīt paātrinājuma kustībā ierautās savstarpējās attiecības, kultūras un sabiedrības norises un normas vispārējās pasauliskošanās procesā.” (Rubene 2020: 11)

Grieķu mītiskā varoņa Ikara, Daidala dēla, minējums ir būtisks Rubenes refleksijās par valodas radošo, evokatīvo un provokatīvo iedabu, valodas robežām un to pārkāpšanu, valodas poētiku, atsvešinātību no valodas utt. “Stāsts par Ikaru ietver vairākus stāstus: stāstu par Daidala un Ikara attiecībām, Ikara spārniem, Ikara noreibumu no varēšanas, lidojuma brīvības un iespējas tuvoties saulei, Ikara kritiena stāstu.” (Rubene 2020: 46) Protams, ne katra no refleksijām ir tieši saistīta ar Ikara tēlu, tomēr jāatzīst, ka ikaroloģija ir caurviju motīvs (vārdā nosaukts vai nenosaukts). Tā, piemēram, atsvešinātību no valodas un mūsdienu humānisma šauro sapratni autore atklāj sadaļā “Ikara “balss”: valoda un humānisma labirinti”, atsaucoties uz Martina Heidegera (*Martin Heidegger*) “Vēstuli par humānismu” un Žaka Deridā (*Jacques Derrida*) “Balsi un fenomenu”. Viņa raksta: “Mūsdienu humānisms, metafiziskais humānisms, kurš “čivina” pret tiem draudiem, ko atsevišķa cilvēka varēšana nes līdzī apkārtējai videi, planētai kopumā ar klimata pārmaiņām, okeānu paskābināšanos, sugu daudzveidības dramatisku samazināšanos. Humānisms, kurš “aizmirsis” traģēdiju, izslēdzis vai ievērojami sašaurinājis klasikas studijas, novērsies no cilvēka tumšajām dziņām un, izziņas spožās gaismas noburts, nemaz arī “nepamana” neko jeb “citu” ārpus sevis paša.” (38–39) Atslēgas vārds šeit ir “čivināšana” – tas lietots, lai apzīmētu

humānisma izpratnes virspusīgumu šodien, cilvēka atsvešinātību no savas valodiskās pašizpaušmes, nespēju to pārdomāt. Ikara stāsts Rubenes grāmatā tiek izmantots arī zinātnes un zinātniskās valodas raksturojumam “kontekstā ar jautājumu par saistošiem ierobežojumiem, par risku, kurš atstāts paša ziņā” (43). Tas ir jautājums par zinātnes valodas iekšējo brīvību, radīšanas baudu un vienlaikus – par valodas ierobežojošo raksturu. Vai tā nav pretruna – brīvība un robežas? Par akadēmiskās valodas specifisko iedabu Imanuela Kanta filozofijā – punktualitātes iekopšanu pretstatā dabiskajai valodai – raksta franču filozofs Žans Liks Nansī (*Jean-Luc Nancy*) darbā “Sinkopes diskurs: Logodaidals”. Vai zinātnes valodā iespējama poētika, jo šķiet, ka zinātniskuma pamatkritērijs ir izteiksmes precizitāte? Jā, ir iespējama – skaidrojumam Māra Rubene izmanto virusoloģijas/imunoloģijas piemēru. Ja, no vienas puses, ir izpētīta vīrusa uzbūve, ķīmiskā formula, tad, no otras puses, tas tiek uzlūkots kā primitīva dzīvības forma un aprakstīts kā “ienaidnieks”, “uzbrucējs” un tamlīdzīgi. Spriedze starp akadēmisko punktualitāti un poētiku apliecina valodas radošo iedabu – tas, kas savulaik licies kā neapstrīdams formulējums, ar laiku var pārvērsties metaforā, kas tomēr ģenētiskā līmenī saglabā sākotnējās nozīmes, savukārt, tas, kas licies fantāzijas lidojums, iegūlas matemātiski pierādāmās teorijās.

Valoda kā esamības domestikācija – šī valodiskuma aspekta izvērsumam Rubene pievēršas Pētera Sloterdaiķa (*Peter Sloterdijk*), Martina Heidegera un Žaka Deridā diskusijām par esamības valodisko pamatu. Ko nozīmē domestikācija? Šajā gadījumā tā ir cilvēka esamības valodā apzināšanās jeb klātbūtne (Heidegeram), ķermeniskās prakses (Sloterdaiķam) un jušanās vai nejušanās kā svešiniekiem dzimtajā valodā (Deridā).

Dzimtās valodas problemātika tiek aplūkota rakstā ““Brālīti balto!” Nosaukt vārdā, pulcēt kopā!”. Neapšaubāmi, valoda attīstās, mainās, tas, no vienas puses, liek pārdomāt valodas robežas, bet, no otras, raisa vajadzību vērsties pie valodas (tajā skaitā nacionālās) sākotnes. Abas ievirzes rakstos pārstāv Edvarts Virza. Šajā ziņā Virza aicina atgriezties pie modernisma, kas sakņots zaudētajās klasicisma tradīcijās.

Turpinot tradīcijas un modernitātes tēmu, autore izgaismo valodas kā rakstības vai, gluži pretēji, rakstības kā modernitātes izpausmes aspektus. Tē jāmīn grāmatas sadaļa “Modernitātes veidošanās: poētiskais laiks un rakstības telpa”, kas loģiski iedalīta trīs daļās – konstrukcija, rekonstrukcija un dekonstrukcija –, kuras nechronoloģiski ataino modernitātes teoriju filozofiskos pamatojumus. “Priekšplānā izvirzoties ne tik daudz valodas attiecībām ar domāšanu, cik valodas kriptiskajam raksturam poētiskajā vārdā, pārskatītas tiek estētikas retoriskās atsauces, artikulēta sazarotās tagadnes telpiskuma un laiciskuma vārdnīca” (97). Pārskatīti tiek arī sociālās kopesamības klasiskie apraksti, priekšplānā izvirzīts notikuma fenomens, atsaucoties uz Žana Lika Nansī darbiem (monogrāfijas sadaļā “Parādību vērojums: starp kopizjūtu un “nedarbīgo kopienu””).

Attēla un vārda attiecībām ir veltīta monogrāfijas nodaļa “Fuko un Magrits: valodas kritika”, kur akcentēta spēle ar darbu nosaukumiem. Gleznas nosaukums tādējādi ir spēle, ilūzija, māns – skatītājs tiek ievilināts spoguļu labirintā un tur atstāts, lai izstāstītu savu personisko stāstu.

Teksta un balss attiecības biogrāfiskajā un autobiogrāfiskajā rakstībā, balss dzejā ir vēl viena caurviju tēma. Lai arī mūsdienu tehnoloģiju laikmetā balss, iespējams, zaudē savu

kultūrvēsturisko unikalitāti, tomēr “balss kā tāda saglabājas sakāmā mutiskajās norisēs un līdz ar to ir klātesoša, līdzdalīga kopīgajā valodiskajā notikumā, lai arī šai vai viņpus tā. Vēl vairāk balss ir skatāma kā tāda materiāla faktūra, no kuras vislabāk nolasām valodas pirmatnējās pretenzijas uz ētiskas atbildības formām un izpausmēm un ne tik daudz uz tās tehnoloģiskajiem aprēķiniem, kalkulācijām.” (241) Filozofijā tiek runāts par debesu balsi, prāta balsi, saprāta balsi, Dieva balsi, individuālo vai universālo balsi. Ar balss metaforu bieži tiek apzīmēta patiesības teikšana. “Par balss tēmu filozofijā varam teikt tāpat, kā saka, raksturojot balsi, proti, tai ir plašs reģistrs.” (244) Filozofijas balss reģistrā jāizceļ autobiogrāfiskās rakstības un autora/autore balss problemātika grāmatas nodaļā “Laiks un autobiogrāfiskā rakstība. Virdžīnija Vulfa, Simona de Bovuāra un Anna Brigadere”. Interesants ir trīs rakstnieču kultūras un laikmeta skatījums uz bērnības, pieaugšanas un novecošanas procesiem. Par spīti atšķirībām rakstnieces vieno tas, ka viņas atrodas talantīgu dzīvesbiedru un/vai laikmeta dzimumu lomu aizspriedumu ēnā. Līdztekus feminisma aspektam Rubene aplūko arī īpašās laika konfigurācijas Augustīna, Žana Žaka Ruso un Žaka Deridā autobiogrāfiskajos vai autobiogrāfijai veltītajos tekstos.

Skārt, pieskarties, saskarties, atskārst, tāpat arī skārums, pieskāriens, atskārta – atslēgas vārdi, caur kuriem monogrāfijā var ielūkoties estētikas problemātikā saistībā ar un caur filozofu un dzejnieku sacerējumiem. Kā tematiskās ievirzes rakstu te var minēt “Skāruma spēks: Herders un estētika”. Rubene raksta: “Filozofiskās estētikas problemātika, kura tiek apspriesta hermeneitikas un dekonstrukcijas saturā, aktualizē gan tās disciplināro statusu, gan filozofiskās valodas attiecības ar zinātnes un poēzijas

valodām, gan mākslas un mākslinieciskā radošuma jautājumus.” (101) Herdera loma (salīdzinājumā ar Kanta estētiku) ir tajā, ka viņa filozofiskais atskaites punkts ir nevis abstrakts subjekts, bet gan cilvēks tā veselumā. Tālāk autore pievēršas Aleksandra Gotlība Baumgartena (*Alexander Gottlieb Baumgarten*) estētikas teorijai kā zinātnes un mākslas apvienojumam, Sērena Kirkegora estētiskajiem uzskatiem, atceroties to, ka terminu “estētiskais” viņš lieto vairākās nozīmēs – gan runājot par mākslu (it īpaši operu), gan aprakstot estētisko dzīves ceļa stadiju, kurai raksturīgs nepastarpināts (vēl nepārdomāts) realitātes tvērumš. Mākslas darbs kā notikums, kā komunikatīva darbība, kā lieta un tehnika (lietiskums un tehniskums), kā juteklisks (taktīls, vizuāls, aurāls) iespaidš tiek skatīts nodaļā “Notikums un pasaules proza”. Noteikti jāmin vēl arī diskusija par fenomenoloģisko estētiku, aptverot plašu spektra domātājus – no Kanta transcendentālās estētikas līdz Pola Rikēra (*Paul Ricœur*) hermeneitikai un Annas Terēzes Timeneckas (*Anna-Teresa Tymieniecka*) dzīves fenomenoloģijai.

Piecas monogrāfijas nodaļas veltītas dzejai un dzejniekiem. Tas nav nebūt pārsteidzoši, jo filozofus allaž valdzinājuši poētiskā izteiksme, pateiktāis un noklusētais. Rubene uzdod jautājumu par dzejas robežām (melodiju, ritmu) gluži kā ikaroloģijā – par valodas robežām. Dzeja kalpo kā iedvesmas avots un koncentrētas izteiksmes paraugs, tieši tāpēc, ieraugot, uz kādiem dzejniekiem/dzejniecēm atsaucas filozofs/filozofe, varam spriest par viņu pašu. Monogrāfijā sastopam tādas personības kā Rainis, Anna Dagda, Egils Plaudis, Māris Čaklais un Jānis Rokpelnis. Tā nav dzejas kritika tās klasiskajā izpratnē, tā nav dzejas pārvēršana filozofijā, bet gan drīzāk – radošo impulsu nolasīšana, dzejas formas apdzīvošana. Tā Raiņa dzeja tiek

uzlūkota no laika un pārmaiņu, kustības, atkārtotā skatpunkta. Annas Dagdas dzejā Māra Rubene izceļ tās simbolisko, Šarla Bodlēra inspirēto iedabu dzejas iekšējo robežu novilksanā. Egila Plauža dzejā Māru Rubeni fascinē savdabīgais laika tēmas risinājums – plūduma, mainīguma un salšanas, sastingšanas pretstats. Laiks kā Gorgonas skūpstš, no kura dzejnieks baidās, bet vienlaikus alkst pēc tā. Savukārt Māri Čaklo interesē tieši tapšanas patoss, kas iemiesojas laika un telpas aprakstos. Jāņa Rokpeļņa dzeja akcentē laika kā “uzgaidāmās telpas” izpratni, kas iezīmē robežu starp pagātni un nākotni, pagātni, kas vēl nav beigusies, un nākotni, kas vēl nav atnākusi. Tas liek uzdot jautājumu par to, kur atrodamies tagad un cik ilgi te uzkavēsīmies.

Zīmīgi, ka grāmatas noslēdzošā nodaļa ir veltīta laika un vēstures attiecībām, tā ved mūs atpakaļ pie jautājuma par atkārtotānos. “Katra pagātnē zaudēta iespēja ir aplūkojama kā nākotnes piepildījuma iespēja. Tas, ka pagātnē ir nākotnes turpinājums, nozīmē to, ka pagātnes iespējas vēl uzrunā kādu, no kura kļūst atkarīgs to piepildījums. Vēsturiskais laiks pastāv tādā mērā, kādā pastāv neaktualizētais, nepabeigtāis, kļūmīgais, kas ārpus atsevišķajam Tagad pieprasa citu sakārtojuma, labojuma un piepildījuma Tagad.” (464) Vai šīs monogrāfijas gadījumā varam runāt par apļveida kompozīciju? Tas droši vien atkarīgs no skatpunkta, šajā apskatā tas ir atkārtotānos jēdziens kirkegoriskajā izpratnē (virzība uz priekšu atpakaļgaitā), kas sasauca ar grāmatas nosaukumu “Da Capo” (‘atkal, no jauna’). Bet tikpat labi iespējamas arī pavisam citādas Māras Rubenes filozofiskās valodas robežu iezīmēšanas iespējas.

Kierkegaard, Søren (1997). *Gjentagelsen, Søren Kierkegaards Skrifter*. Bind 4. København: Gads Forlag.

Rubene, Māra (2020). *Da Capo*. Rīga: Al secco.

Autori / Authors

Burima, Maija – *Dr. philol.*,
literatūrzinātniece, Daugavpils Universitāte
maija.burima@du.lv

Burišina, Natālija – *Mg. paed.*,
indoloģe, Ruprehta-Karla Heidelbergas
Universitāte, Latvijas Universitāte
natalija.burisina@gmail.com

Gūtmane, Zanda – *Dr. philol.*,
literatūrzinātniece, Liepājas Universitāte
zanda.gutmane@liepu.lv

Kreicberga, Zane – *Mg. art.*, teātra pētniece,
Latvijas Kultūras akadēmijas Kultūras un
mākslu institūts
zane.kreicberga@lka.edu.lv

Prānis, Guntars – *Dr. art.*, muzikologs,
Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmija
guntars.pranis@jvlma.lv

Oga, Jānis – *Dr. philol.*, literatūrzinātnieks,
Latvijas Universitātes Literatūras,
folkloras un mākslas institūts
janis.oga@lulfmi.lv

Roze, Daina – *Dr. biol.*, etnobotāniķe,
Nacionālais botāniskais dārzs
daina.roze@nbd.gov.lv

Šteinbergs, Ivars – *M.A.*, literatūrzinātnieks,
dzejnieks, Latvijas Universitātes Literatūras,
folkloras un mākslas institūts
ivars.steinbergs@lulfmi.lv

Taurens, Jānis – *Dr. phil.*, filozofs,
Latvijas Mākslas akadēmija
j.taurens@gmail.com

Tēraudkalns, Valdis – *Dr. phil.*, teologs,
reliģijpētnieks, Latvijas Universitātes
Teoloģijas fakultāte
valdis.teraudkalns@lu.lv

Tišheizere, Edīte – *Dr. art.*, teātra zinātniece,
Latvijas Universitātes Literatūras
folkloras un mākslas institūts
edite.tisheizere@lulfmi.lv

Veckrācis, Jānis – *Dr. philol.*, valodnieks,
Ventspils Augstskola
janis.veckracis@venta.lv

Vēvere, Velga – *Dr. phil.*, filozofe, Latvijas
Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts
velga.vevere@gmail.com

Burima, Maija – *Dr. philol.*, literary scholar,
Daugavpils University
maija.burima@du.lv

Burišina, Natālija – *Mg. paed.*, indologist,
Ruprecht Karl University of Heidelberg,
University of Latvia
natalija.burisina@gmail.com

Gūtmane, Zanda – *Dr. philol.*, literary scholar,
University of Liepāja
zanda.gutmane@liepu.lv

Kreicberga, Zane – *Mg. art.*, theatre scholar,
Institute of Arts and Cultural Studies of the
Latvian Academy of Culture
zane.kreicberga@lka.edu.lv

Prānis, Guntars – *Dr. art.*, musicologist,
Jāzeps Vītols Latvian Academy of Music
guntars.pranis@jvlma.lv

Oga, Jānis – *Dr. philol.*, literary scholar,
Institute of Literature, Folklore and Art
of the University of Latvia
janis.oga@lulfmi.lv

Roze, Daina – *Dr. biol.*, ethnobotanist,
National Botanic Garden
daina.roze@nbd.gov.lv

Šteinbergs, Ivars – *M.A.*, literary scholar,
poet, Institute of Literature, Folklore and
Art of the University of Latvia
ivars.steinbergs@lulfmi.lv

Taurens, Jānis – *Dr. phil.*, philosopher,
Art Academy of Latvia
j.taurens@gmail.com

Tēraudkalns, Valdis – *Dr. phil.*, theologian,
religion scholar, Faculty of Theology,
University of Latvia
valdis.teraudkalns@lu.lv

Tišheizere, Edīte – *Dr. art.*, theatre scholar,
Institute of Literature, Folklore and Art
of the University of Latvia
edite.tisheizere@lulfmi.lv

Veckrācis, Jānis – *Dr. philol.*, linguist,
Ventspils University
janis.veckracis@venta.lv

Vēvere, Velga – *Dr. phil.*, philosopher, Institute of
Philosophy and Sociology of the University of Latvia
velga.vevere@gmail.com

LETONICA

Redakcijas adrese / Address of the editorial office

Mūkusalas ielā 3, Rīga, LV-1423, Latvija

Tālrunis / Phone: +371 67229017

E-pasts / E-mail: letonica@lulfmi.lv

Galvenais redaktors / Editor-in-chief

ARTIS OSTUPS

artis.ostups@lulfmi.lv

Redakcijas asistents / Assistant

IVARS ŠTEINBERGS

Dizains un makets / Design and layout

ARMANDS ZELČS

Literārā redakcija / Proofreaders

EVELĪNA ZILGALVE,

PATRIKS BERRS (PATRICK BURR),

LAINĒ KRISTBERGA

Žurnāls izdots ar Valsts kultūrkapitāla fonda
un Latvijas Universitātes atbalstu

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**

© LU LFMI, 2022

ISSN 1407-3110

ISSN 2592-9453

(digitālā versija)

Postkoloniālais feminisms
Karostas ģeopolitiskās
konstelācijas
Holokausta traumas naratīvs
Varai neērts rakstnieks
Puķu, koku un krūmu stādījumi
Translating Poetry to Resist
Soviet Coloniality
The Art of Choice
Cultural Agents of Indic Sciences

45
2022

